

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**«І.ЖАНСҮГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И.ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»**

«ЖАНСҮГІРОВ ТАҒЫЛЫМЫ»

Республикалық ғылыми-тәжірибелік (онлайн) конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-практической онлайн-конференции

«ЖАНСУГУРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

MATERIALS

of the Republican scientific and practical online conference

«ZHANSUGUROV READINGS»

Талдықорған, 2021

УДК 001
ББК 72
Ж26

Редакция алқасы

Редакционная коллегия: Қ.М. Баймырзаев (бас редактор), А.С. Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Л.Н. Карашолакова, А.Г. Толамисов

Editorial colleague: K.M. Baimyrzaev (editor-in-chief), A.S. Bakhtaulova (deputy of editor-in-chief), L.N. Karasholakova, A.G.Tolamisso

«ЖАНСҮГІРОВ ТАҒЫЛЫМЫ» Республикалық ғылыми-тәжірибелік (онлайн) конференция материалдары. - Талдықорған, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2021. 244 б.

Ж26 *Материалы Республиканской научно-практической онлайн-конференции*
«ЖАНСУГУРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ» – Талдықорған, Жетісу университеті им.И.Жансугурова, 2021. 244 с.

Materials of the Republican scientific and practical online conference

«ZHANSUGUROV READINGS» – Taldykorgan, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, 2021. 244 p.

ISBN 978-601-216-788-7

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

Collection of materials is intended for scientists, Master and Doctor students, who are interested in innovative research in education and science.

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-216-788-7

© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2021
© Имидждік саясат орталығы, 2021

**І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің
Басқарма Төрағасы - Ректоры, г.ғ.д., профессор,
Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясының академигі
Қ. М. Баймырзаевтың**

АЛҒЫ СӨЗІ

Құрметті қонақтар, әріптестер мен білімгерлер!

Биыл біз үшін ерекше қастерлі жыл. Өйткені, ежелден кең даланы иемденіп, еркін өмір сүрген, ұлан байтақ өңірді найзаның ұшымен, білектің күшімен қорғап, ұрпағына аманат еткен ата-бабамыздың арманы болған тәуелсіздігімізге отыз жыл.

Тәуелсіздік – тәңірдің біздің ұрпаққа берген үлкен бақыты, еліміздің мәңгілік құндылығы. Тәуелсіздік жылдары Қазақстан ғылымы да өсіп-өркендеп, әлемдік биіктерді бағындыруда. Қазақстанның тәуелсіз, егеменді ел болуы - біздің жаңа, жасампаз тарихымыздың басы. Ендігі жерде біз өз тарихымызды, әдебиетімізді дербес зерттеп, ұлтымыздың тарихтың ұзақ жолында ұтқаны мен ұтылғанын, жеткені мен жете алмаған тұстарын кең ашып, бүгінгі егемендікке келуіміздің заңды жолын ашып-айқындауға тиіспіз.

Университетімізде жыл сайын дәстүрлі түрде өтіп тұратын «Ілияс тағылымы» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция еліміздің өткені мен бүгінгісін тануда ерекше үлес қосып келеді.

Өткен тарихымыздың күрделі де қызық беттерін өлең жолдарымен өрнектеген Ілияс Жансүгіров – көшпелі өркениеттің өрісі тарылып, ұлттың жал-құйрығы күзелген, ел тағдыры жарқабаққа тірелген кезде өмір сүрген, ұлтымыздың жадында ғажайып жырларымен ақтаңгер ақын болып бекіген, бітімі бөлек, жаратылысы жойқын, тұғыры теңселмес ұлыларымыздың бірі, әрі бірегейі.

Ол – айтулы жыр бастауында көпғасырлық тарихы бар дауылы мен жауыны, ерлігі мен өрлігі, қасіреті мен қасиеті қатар тұратын Ұлы Даланың жиырмасыншы ғасырға аман жеткен жаңғырығы, тасқа таңбаланып түскен дәуірлеріміз бен нар заман, зар заман ақындарының жалғасты үні секілді.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев ақынның 100 жылдық мерейтойында сөйлеген сөзінде: «Халқының елдігіне, рухына қажет мәдени қазынаны жаратқан арыстарымыз бен асылдарымыздың қатарында біз бүгін Ілияс Жансүгіров есімін айрықша атаймыз» деген тарихи бағасын берді. Бұл шындық. Бұл баға Ілияс шығармаларының негізгі идеясы бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның жасампаз істерімен үндесіп жатқандығын көрсетеді.

Сөз зергері Ғабит Мүсіреповтің: «Мен өзім бізде Абайдан соң І.Жансүгіровтен артық ақын бар деп ойламаймын...» деп, Ілияс суреткерлігін аса жоғары бағалауын таланттың талантқа бас июі деп түсінуіміз керек.

Шынында да, алуан сипатты заманалар жауабын жырдан іздеген ақын болмысына бойласақ, уақыт көшін өз ырқына көндіруге, қара орманы қазақты өз айтқанына сендіруге ұмтылған ойы да, сөзі де, өзі де алып, асыл-текті жанның сом тұлғасын, қайталанбас қалыбын елестетеріміз анық.

Құрметті әріптестер! Бүгінгі конференция аясында көкейкесті ғылыми-теориялық мәселелер көтеріліп, жаңа идеялар мен ұтымды ұсыныстар айтылады деп сенеміз. Олай болса, бүгінгі конференцияға қатысып отырған халқымыздың бірқатар зиялы қауымына қош келдіңіздер дей отырып, өнер, білім, ғылым, мәдениет және тағы басқа көптеген салаларда көтеріліп отырған мәселелерді ғылыми тұрғыдан талдап, тұжырым жасайды деп ойлаймыз.

EFFECTIVE USAGE OF INNOVATIVE APPROACHES IN ENGLISH LESSON

Abilgaziyeva Z. K., senior-lecturer

Chakenova A., 4th year student of foreign language: two foreign languages educational program

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: abilgaziyeva@mail.ru, aya.chak@mail.ru

The article defines and specifies the introduction of innovative methods of teaching foreign languages allows you to bring the learning process to a qualitatively new level. The author of the article believes that with the use of innovative methods, foreign language communication of students acquires a new modern content.

Keywords: foreign language, innovative approaches, innovation in education, project method, information and communication technologies

Мақалада шет тілдерін оқытудың инновациялық әдістерін енгізу айқындалып, нақтыланған, оқыту үдерісін сапалы жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік береді. Мақала авторы инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы білімгерлердің шетел тіліндегі қарым-қатынасы жаңа заманауи мазмұнға ие болады деп есептейді.

Тірек сөздер: шет тілі, инновациялық тәсілдер, білім берудегі инновация, жобалық әдіс, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

В статье определено и уточнено внедрение инновационных методов обучения иностранным языкам, позволяющих вывести процесс обучения на качественно новый уровень. Автор статьи считает, что с применением инновационных методов иноязычное общение студентов приобретает новое современное содержание.

Ключевые слова: иностранный язык, инновационные подходы, инновации в образовании, проектный метод, информационно-коммуникационные технологии.

Introduction. Modern society needs educated, qualified specialists, distinguished by mobility, dynamism, constructiveness, true patriots of their homeland, respecting the culture, scientific achievements, traditions of other countries and peoples. In this regard, the concept of humanization of socio-economic relations was adopted, where the main role is assigned to the modernization of education. Orientation towards humanistic ideals presupposes the priority of the interests of the individual, the creation of a creative atmosphere in learning and the provision of the general cultural development of students. The most important part of the educational process is the personality-oriented interaction of the teacher with the student, which requires a change in the main trends, the improvement of educational technologies. It is the study of foreign languages that can be considered as one of the most important means of humanizing education.

In the information society, knowledge and qualifications are of paramount importance in human life. To keep abreast of the development of world science, it is necessary to study primary sources in the language of the authors. Therefore, the increasing importance of a foreign language, its relevance, influenced the content, objectives and dynamics of learning [1, 11 p].

Main part. In the 21st century, the intensification and modernization of education requires the introduction of such innovative technologies that pursue the goal of creative education of the individual in an intellectual and emotional dimension. Such innovative technologies are: developmental learning, design, problem learning, level differentiation, test system, game learning, immersion in a foreign language culture, learning in cooperation, self-education and autonomy, integration, as well as health-preserving, research, information-communicative and

personal oriented technologies. With such a target attitude, cognitive universal actions are one of the leading components of the educational standard. This is explained by the fact that one of the components of a child's mental development is his cognition, which implies the formation of a scientific picture of the world, the ability to manage his intellectual activity, mastery of methodology, strategies and methods of teaching, the development of representative, symbolic, logical, creative thinking, productive imagination, memory, attention, reflection. In this regard, cognitive universal actions include:

- actions to extract information;
- the ability to navigate in the knowledge system and realize the need for new knowledge;
- the ability to make a preliminary selection of sources of information for the search for new knowledge.

The problem-based learning approach involves the independent solution of cognitive and creative tasks through critical rethinking and augmentation of knowledge and skills; and allows you to implement the conditions for the formation of cognitive universal actions in students: creating an atmosphere of co-creation in communication, the inclusion of the child's emotional sphere, the student's personal interest, a joint search for truth, self-assessment, self-correction, self-sufficiency [2, 92 p].

One of the ways to activate students in the process of teaching foreign languages is design (project method), when a student independently plans, creates, protects his project, i.e. actively involved in the process of communicative activity. An educational project is a complex of search, research, calculation, graphic and other types of work performed by students independently with the aim of a practical or theoretical solution to a significant problem.

The main goals of the project methodology are:

- 1) self-expression and self-improvement of students, increasing the motivation for learning, the formation of cognitive interest;
- 2) the implementation in practice of the acquired skills and abilities, the development of speech, the ability to competently and reasonably present the material under study, to conduct debatable polemics;
- 3) demonstrate the level of culture, education, social maturity.

Types of projects: 1) role-playing games, dramatizations, dramatizations (fairy tales, TV shows, holidays, musical performances, etc.) 2) research (regional studies, generalization of scientific knowledge, historical, environmental, etc.) 3) creative (compositions, translation, scripts, wall newspapers, etc.) 4) multimedia presentations.

What sources of information are usually used when preparing a project? a) Books; b) Periodical press; in Internet; d) Teacher; e) Others

The project method helps to develop linguistic and intellectual abilities, a steady interest in learning a language, the need for self-education. Ultimately, it is supposed to achieve communicative competence, that is, a certain level of linguistic, regional, socio-cultural knowledge, communication skills and speech skills, allowing for foreign language communication [3, 272 p].

From a bearer of ready-made knowledge, he turns into an organizer of cognitive activity, as shown in the diagram. From an authoritative source of information, the teacher becomes an accomplice in the research, creative cognitive process, mentor, consultant, organizer of students' independent activities. Analyzing the application of the project method in a modern school, I believe that this is one of the most powerful incentives to motivate the study of foreign languages, the most creative type of activity, since all students are involved in the work on the project, regardless of ability and level of language training. They apply in practice the acquired knowledge and formed speech skills and abilities, creatively rethinking and multiplying. In addition, the problematic nature and variety of forms and types of this technology presupposes the presence of intersubject connections, which allows the student to give a vivid idea of the world in which he lives, about the relationship of phenomena and objects, about mutual assistance, about the diversity

of material and artistic culture. The main emphasis is placed on the development of imaginative thinking, on understanding the cause-and-effect relationships and the logic of events, on self-realization and self-expression not only of students, but also of teachers. The project methodology requires careful preparation, professional skill, and erudition from the teacher. One of the main conditions for the effectiveness of educational activities is an atmosphere of goodwill, mutual understanding, trust, creativity, and encouraging the cognitive activity of schoolchildren.

In the modern sense, an educational project is an integrated didactic means of development, training and education, which allows you to develop and develop specific skills and abilities:

- 1) problematization,
- 2) planning,
- 3) introspection and reflection,
- 4) presentation,
- 5) research work [4, 170 p].

The use of the project methodology is one of the components of the humanization of the educational process, since students with different levels of language proficiency participate in the work in accordance with their capabilities. In my opinion, along with group projects, it is necessary to apply individual assignments, especially when preparing final lessons - this is a unique opportunity for truly communicative teaching of a foreign language. Such lessons relieve overstrain and fatigue of students, sharply increase cognitive interest, develop imagination, thinking, speech, memory in schoolchildren and can be conducted on almost any topic within the framework of the program material.

With the help of the project methodology, the following tasks are solved: - the horizons of the students are broadened, - the lexical and grammatical material is consolidated, - and the teacher creates a methodological piggy bank on various topics with presentations and video projects. Thus, the project method allows you to implement not only educational tasks, but also socio-cultural, educational, tasks of humanization and humanization of the educational process [5, 10p].

The results are obvious: this technique makes it possible to study the topic more deeply, develop the creative abilities of students, teaches communication, the ability to use grammatical structures, the fear of conducting a conversation in a foreign language disappears. In addition, the design technology is effective and exciting for teachers, as it helps to open up as a creative person participating in research work on an equal basis with their students. Of course, the project is not a panacea for all problems, but it is a step forward in teaching a foreign language.

Information and communication technologies are a powerful tool for teaching, monitoring and managing the educational process, since it is the most important parameter of the modern socio-cultural system. Internet resources are a familiar and convenient means of acquaintance with the culture of other countries and peoples, communication, obtaining information, an inexhaustible source of the educational process. That is why, at the heart of a systematic approach to reforming methods of teaching a foreign language using new information technologies is the concept of an information learning environment, which is considered in close connection with the system of developing education. Information and learning environment is a set of conditions that not only allow the formation and development of language knowledge, skills and abilities, but also contribute to the development of the student's personality. The educational situation is designed in such an environment as a dynamic, computer-mediated process of subjective - subjective interaction of all participants in the educational process. The learner, as more and more active, deep and comprehensive participation in the process of independent learning activities for mastering a foreign language, turns from a passive object of the teacher's influence into a full-fledged participant in the educational process. The pedagogical relevance of the system of language knowledge and skills formed in the informational and educational environment is that the learner should be offered for assimilation exactly such a system of knowledge that he needs at this stage of his development, which subsequently makes it possible to solve problems of an increasing level of complexity [6, 200 p].

The tasks of the IEE for the study of a foreign language:

- providing conditions for the creative development of writing, as well as speech skills;
- integration of various forms and strategies aimed at the development of independent cognitive learning activities in the process of individual and group work of students;
- increasing the motivational saturation of the educational process;
- organization of cognitive communication activities with native speakers and members of the network community learning a foreign language;
- the formation of a modern information culture on the basis of linguistic knowledge, which makes it possible to work in a computer and telecommunication environment. This innovative technology is based on principles that reflect the specifics of the subject being studied and the learning environment itself: openness, integrativeness, consistency and consistency, interactivity, visual presentation of the material, multidimensionality and redundancy of all components of the environment.

The effective functioning of the IEE depends on: the level of development of the information and telecommunication infrastructure of education and the interaction of this infrastructure with the students; from the whole complex of psychological and pedagogical conditions; from the control of the motivational background and its development; taking into account the individual characteristics of trainees; from the linguistic co-creation of all participants in the educational process [7, 480 p].

Structurally, the IEE is organized in the form of a model, which is a set of subjects participating in the learning process, the connections between which are realized using information flows, organized in accordance with the goals and objectives of the educational process into functional blocks. Each of the blocks (software - training, information - methodological, communication, instrumental, socio - cultural, motivational and identification - control) is aimed at implementing strategies for mastering a foreign language, as well as monitoring the course of the educational process. The environment is in constant development, which is due to the dynamics of the inclusion of new forms and pedagogical technologies of teaching a foreign language, as well as the development of the participants in the process.

Participation in information and communication pedagogical activity contributes to the complex formation of all aspects of communicative competence: linguistic, socio-cultural, cognitive, linguistic and cultural; as well as related communicative and cognitive skills of students (search and selection of relevant information, its analysis, generalization and classification). Modeling a real authentic environment by attracting Internet resources serves not only to more successful mastering of the language, but also allows you to comprehend the deep law of the unity and diversity of culture [8, 466 p].

Conclusion. Thus, the innovative approaches that we have considered today significantly enrich and diversify the teaching of foreign languages. Monotonous work is replaced by an intellectual creative search, in the process of which a new type of personality is formed, active and purposeful, focused on constant self-education and development.

REFERENCES:

1. Bim I.L. *Lichnostno- orientirovannyi podhod -osnovnaya strategiya obnovleniya shkoly* [Personality-oriented approach - the main strategy of renovation of the school] /I.L.Bim //Inostrannye yazyki v shkole.-2002-№2.11-15 pp.
2. Velikanova A.V . *Kompetentnostno-orientirovannyi podhod k obrazovaniyu/* [Competence-based approach to education] vypusk 2, Samara: Profi-2007-92p.
3. E.S. Polat, M.Ju. Buharkina, M.V. Moiseeva, A.E .Petrov. *Novye pedagogicheskie i informatsionnye tehnologii v sisteme obrazovaniya: uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh vuzov i sistemy povysheniya kvalifikacii ped. kadrov/* [New pedagogical and information technologies in the education system: a textbook for students of pedagogical universities and a system of advanced training ped. frames].-M.: Akademiya, 2004-272p.

4. Kopylova V.V. *Metodika proektnoy raboty na urokah angliiskogo yazyka*. [Methodology of project work in English lessons] M:Globus, 2007-170p.
5. Polat E.S. *Metod proektov na urokah inostrannogo yazyka/* [Method of projects in foreign language lessons] E.S.Polat // Inostrannye yazyki v shkole.-2000-№2. 3-10 pp.
6. Tsaturova I.A. *Komp'yuternye tehnologii v obuchenii inostrannym yazykam* [Computer technologies in teaching foreign languages]/ Uchebnoe posobie dlya vuzov. M.: Vysshaya shkola, 2004- 200p.
7. *Informatika: problemy, metodologiya, tehnologii: materialy XI Mezhdunarodnoi nauchno – metodicheskoi konferencii*, [Informatics: problems, methodology, technologies: materials of the XI International scientific and methodological conference]: v 3 t.- Voronezh: VGU, 2011.- 480p.
8. *Izvestiya Nauchno – koordinatsionnogo centra po profilju "Filologiya"* [News of the Scientific Coordination Center for the profile of "Philology"] (VGPU - VOIPKiRO).- Vypusk IH.- Voronezh: Nauka-Junipress, 2011.- 466p

UDC 372.881

<https://doi.org/10.53355/m2680-9461-1531-d>

USING THE «LEARNING IN COOPERATION METHOD» FOR DEVELOPING SPEAKING SKILLS

Abilgazyeva Z.K., senior-lecturer

Rakhimbay Z., 4th year student of foreign language: two foreign languages educational program

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: zhansaya.zr27@gmail.com, abilgazyeva@mail.ru

This study aimed to investigate the effectiveness of the cooperative learning method in English language classrooms to enhance pupils' oral communication skills according to the analysis and results given in contemporary researchers' studies. The analysis revealed that the cooperative learning method has a significant effect on accomplishing speaking skills. In addition, the difference between cooperative learning and group work is distinguished by the key components of Johnson & Johnson. Types of speaking activities combined with cooperative learning methods are classified.

Keywords: Language teaching, teaching methods, cooperative learning, speaking skills.

Бұл зерттеу заманауи зерттеушілердің талдауы мен зерттеу нәтижелеріне сәйкес оқушылардың сөйлеу дағдыларын арттыру үшін ағылшын сыныптарындағы бірлескен оқыту әдісінің тиімділігін зерттеуге бағытталған. Талдау нәтижелері көрсеткендей, бірлескен оқыту әдісі ауызша сөйлеу дағдыларын дамытуға айтарлықтай әсер етеді. Сонымен қатар, бірлескен оқыту мен топтық жұмыс арасында айырмашылықтар Джонсон және Джонсонның негізгі компоненттері арқылы көрсетілген. Бірлескен оқыту әдістері мен сөйлеу әрекетінің түрлері жіктеледі.

Тірек сөздер: Тілді оқыту, оқыту әдістері, бірлесіп оқыту, сөйлеу дағдылары.

Это исследование было направлено на изучение эффективности метода совместного обучения в классах английского языка для повышения разговорных навыков учащихся в соответствии с анализом и результатами исследований современных исследователей. Анализы показали, что метод совместного обучения оказывает значительное влияние на развитие навыков устной речи. Кроме того, разница между совместным обучением и групповой работой определяется ключевыми компонентами

Джонсон и Джонсон. Классифицируются виды речевой деятельности в сочетании с методами совместного обучения.

Ключевые слова: *Преподавание языка, методы преподавания, совместное обучение, разговорные навыки.*

Introduction. For many years, an actual problem in EFL classes was mainly teacher-oriented classes and the lack of basic knowledge of language learning skills among students. Many researchers, scientists, and educators called for changes in the field of education, and all underscored the need for teaching methods with a critical and cooperative idea to help pupils solve complex problems, critically assess the surrounding conditions, find alternatives, and think outside the box.

In learning English, one of the skills that need to be honed and developed all the time is speaking. Unfortunately, many pupils find it difficult to express their thoughts in English and make a full conversation because they haven't had enough practice in the classroom. Classroom social interactions, according to Mackey (2007), are effective for overall language progress. It has been seen that learners who interact and speak more usually achieve better progress in oral skills than those who always keep silent [1, 70-82]. Therefore, cooperative learning in the field of teaching languages or in the field of teaching oral communication skills is seen as a way by which a teacher can find the interaction between all pupils so that everyone can capitalize on that. Not all teachers know the learning in cooperation method and its effectiveness in the context of language teaching, especially when it comes to teaching speaking.

The objective of this work is to show the advantages and effectiveness of the cooperative learning method in developing oral communication skills in the EFL classroom.

The main part. Cooperation is just not easy grouping works, it also needs abilities to do, takes actions, and take responsibility for those results and consequences. In addition, cooperation has the feature of depending on each other's skills and abilities as it "makes the learners depend on each other in their pursuit of knowledge and makes the learning process more meaningful and interesting" [2, 1].

"Cooperative learning is the procedure of functioning together for the equivalent conclusion. Cooperative learning is a teaching strategy in which small groups, each with students of different levels of ability, use a variety of learning activities to improve their own and each other's learning, while the teacher coaches the process". [3, 1-10]

Kaur (2017) pointed out that "cooperative classrooms represent a shift from traditional lecture-style classrooms to more brain-friendly environments that benefit all learners". [4, 158]

From the above definitions, it becomes clear that cooperative learning is a student-oriented method in which small groups of learners perform various tasks, solve problems, practice to be evolved, and achieve first the group goal and then personal goals. Learners in such classes actively and equally participate despite their level of knowledge of the language and skills. The role of teachers using the CL method shifts from transmitters of knowledge to mediators of learning (Nasri & Biria, 2017). This role involves facilitating, modeling, and coaching. Teachers adopting this role should maintain a safe, non-threatening, and learner-centered environment. This environment of teaching will help students contribute positively to the cooperative activities assigned to their group (Ning, 2011). [4, 86]

When it comes to cooperative learning, many confuse it as group work. Even though cooperative learning and group work are similar, the first of them is aimed at developing students' skills individually in groups. Johnson & Johnson in their works gives five key components that distinguish cooperative learning from group work (Scheme 1).

Key components of CL

1) Positive independence. (We sink or swim together) According to the idea of this component, pupils work to achieve common goals. They need to understand and believe that if one of them doesn't work properly, then the others can't succeed either. During cooperative learning, pupils support each other, give an explanation and guide them in the right direction.
2) Individual Accountability and Personal Responsibility. This means that all learners are responsible for doing their part of the work and for the success of the group. The members of the group should know who needs help and encouragement and also understand that they cannot profit at the expense of others.
3) Face-to-face promotive interaction. The members of the group provide feedback to one another by discussing, reasoning, challenging conclusions in the process of which they teach and enlighten each other.
4) Appropriate use of collaborative skills. This component relates to such skills as trust-building, decision-making, communication and conflict management, providing useful feedback, involving each participant in the learning process. The main task of the teacher at this stage is to form these skills in the learners and act as an adviser and guide.
5) Group processing. This stage is aimed at improvement. Students will set goals for a certain time by periodically evaluating their achievements, reflecting on how they are learning, and identifying new changes for effective work. Teachers can screen learners during the working process and give feedback.

Speaking is about making people understand the speaker's feelings and ideas by doing an act of communication using language. At the time people produce utterances, they deliver their meanings, feelings, ideas, and desires. [5, 40] Another definition by Kayi is "Speaking is the process of building and sharing meaning through the use of verbal and non-verbal in a variety of contexts". [6, 1]

Presently, communication plays a vital role in all spheres of activity. Without perfect communication, it is impossible to achieve goals and objectives. Therefore, there is a need for a language to communicate with other people from different countries. English is considered an international language, and the task of teachers is to teach students to express their thoughts easily and correctly in a given language.

Teaching oral communication is conducted based on five components of speaking. The first component is fluency and coherence. It is important here how well learners are at keeping talking at the right speed and in connecting their ideas together. The second is a lexical resource, it refers to how much vocabulary the pupils have and use in speech. The communicative functions of speech and the meaning of speech are also taken into account. The following is grammar and accuracy. This is due to the possession of the structure of the language (grammatical and phonological) and correct and competent speech. The last and most important component is pronunciation. It takes into account the perception and production of sounds, stress, intonation, accent. Without knowledge of pronunciation, students cannot understand the speech of others. Therefore, all these components of speech are very essential in the formation of speaking skills.

There are several types of speaking activities combined with cooperative learning to improve speaking skills. They are classified into three types depending on the organization of learners' activities as shown in scheme 2.

Classification of speaking activities combined with CL

The first is performance activities. Here, special attention is paid to the communication of pupils among themselves in the studied language, focusing on the meaning and intelligibility of speech. Grammatical errors are not given attention because with practice they will disappear.

Guided activities. These activities are aimed at learning and improving the exact use of words, pronunciation, or grammatical structures. They include tasks such as finding someone who, questionnaires, information gaps, model dialogues also, tasks that students perform using a previously studied vocabulary, knowledge.

Creative activities: interaction or information gap, role-playing, simulations, free discussion, games, a jigsaw activity, and problem-solving. Here students are given the opportunity for creative and fluency practice.

Results and analyses. In the circle of cooperative learning, many hundreds of studies have been conducted and are being conducted in a wide variety of subject areas and age groups. Questions of direct interaction of students were studied by foreign and Russian researchers: Bossert, 1988-1989; Cohen, 1994; Johnson & Johnson, 1989; Sharan, 1980; Slavin, 1995; Kh.I. Liymets (“group work”), V.A. Petrovsky (“joint educational activity”), I.M. Cheredov (“collective work”), V.V. Rubtsov, G.A. Zuckerman (“collective-distributed activity”), M.D. Vinogradova I.B. Pervin (“collective cognitive activity”), V.K. Dyachenko, A.G. Rivin (“collective learning method”), and others. [7, 2]

Another experimental research has been done by Ning (2011) to investigate the effect of cooperative learning to develop learners' fluency in communication. The study targeted to suggest learners more chances for language usage and developing their fluency and efficiency in speaking. The results showed a highly significant in students' progress in speaking and communication skills. Al-Tamimi and Attamimi (2014) studied the impact of CL in improving communication skills and attitudes towards learning the English language, the findings carried out an extraordinary improvement in learners' verbal skills attitudes after the introduction of CL activities. [4, 159]

Talebi and Sobhani (2012) conducted a study on the impact of CL on English language learners' speaking proficiency. The experimental design was used with 40 male and female students as a sample enrolled in a speaking course at an IELTS Center in Mashhad, Iran. They were randomly assigned to control and experimental groups. The two groups were homogeneous in terms of their oral proficiency before carrying out this study. An oral interview was conducted to collect the data for the study. The control group received instructions in speaking; three sessions per week for one month, while the experimental group was taught speaking skills through CL. The results of the study showed that the performance of the experimental group for the oral interview held at the end of the course outperformed the control group. The mean score of the experimental group was significantly higher than the control group. [8, 8]

Vida Shatalebi and Mehdi Nasri (2019) conducted a study for 15 academic weeks. Pre-test and post-tests were taken from students to determine the level of English speaking skills to compare final results. The indicators of the experimental group after exposure to CL activity

showed a significant difference between the results of the experimental and control groups. Based on the results given by the authors, cooperative learning had a positive impact on the learners' speaking skills, they became more confident and more willing to talk. Also, a more friendly and supportive learning environment was created in the classroom, in which learners had more opportunities and enjoyed the freedom to practice the target language.

Conclusion. To sum up, cooperative learning as a student-centered method improves the learners' oral communication skills and motivated them to study. With the above activities that can be used in English classrooms, teachers and pupils can achieve excellent results as shown in the studies of researchers.

REFERENCES:

1. Namaziandost, E., & Ahmadi, S. (2019). The assessment of oral proficiency through holistic and analytic techniques of scoring: A comparative study. *Applied Linguistics Research Journal*, 3(2). <http://doi.org/10.14744/alrj.2019.83792>
2. Ibrahim, N., Shak, M. S. Y., Mohd, T., Zaidi, A., & Yasin, S. M. A. (2015). The Importance of Implementing Collaborative Learning in the English as a Second Language (ESL) Classroom in Malaysia.
3. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Holubec, E. J. (1994). The nuts and bolts of cooperative learning.
4. The Effect of Cooperative Learning Strategies in the Enhancement of EFL Learners' Speaking Skills. *Asian EFL Journal Research Articles*. Vol. 27 Issue No. 2.3 April 2020
5. Cameron, L. 2001. *Teaching Languages to Young Learners*.
6. Kayi, H. 2006. Teaching Speaking: Activities to Promote Speaking in a Second Language. *The TESL Journal*. Vol. XII, No. 11, November 2006. <http://iteslj.org/Articles/KayiTeachingSpeaking.html>. Retrieved on May 28, 2010.
7. mailto:https://ust.kz/word/using_learning_in_cooperation_technique_in_developing_speaking_skills_at_the_intermediate_level_of_teaching-161334.html
8. The Impact of Cooperative Learning on Developing Speaking Ability and Motivation Toward Learning English. *National Research University Higher School of Economics Journal of Language & Education* Volume 5, Issue 3, 2019

UDC 811.11

<https://doi.org/10.53355/c2266-6734-1137-a>

LINGUA CULTURAL ASPECTS OF TEACHING KAZAKH AND ENGLISH PROVERBS OF «HOMELAND» CONCEPT

Abilgazyeva Z.K., senior-lecturer

Rashitova A., 4th year student of foreign language: two foreign languages educational program
Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: rashitova_akmaral@mail.ru, abilgazyeva@mail.ru

This article considers the peculiarities of lingua cultural aspects of teaching Kazakh and English proverbs of «homeland» concept. Today, much attention is paid to the study of language not only as a means of communication, but also as a core component of the culture of the people. Through language, people convey their unique culture, how they evaluate the world around them, how they see themselves in this world. To date, the role of the place of birth, the territory of residence, the traditions of the ethnic group and the linguistic community in the life of an individual is being actively comprehended, and studies of the peculiarities of the national mentality are becoming increasingly of practical value. Therefore, we wondered if there are features of the image of the homeland in Kazakh and English proverbs and whether they differ significantly.

Key words: *lingua cultural aspect, «homeland» concept, Kazakh proverbs, English proverbs*

Бұл мақалада «Отан» концептінің қазақ және ағылшын мақал-мәтелдерін оқытудың лингвомәдени аспектілерінің ерекшеліктері қарастырылады. Бүгінгі таңда тіл үйренуге қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар халық мәдениетінің негізгі құрамдас бөлігі ретінде де көп көңіл бөлінеді. Тіл арқылы адамдар өздерінің ерекше мәдениетін, айналасындағы әлемді қалай бағалайтынын, өздерін осы әлемде қалай көретіндерін жеткізеді. Бүгінгі таңда жеке адамның өміріндегі туған жерінің, тұрғылықты жерінің, этнос дәстүрлерінің және тілдік қоғамдастықтың рөлі белсенді түрде талқыланады, ал ұлттық менталитеттің ерекшеліктерін зерттеу барған сайын практикалық маңызға ие болуда. Сондықтан біз ағылшын және қазақ мақал-мәтелдерінде «Отан» бейнесінің ерекшеліктерін зерртеп, олардың ерекшеліктерін айқындауды мақсат еттік.

Тірек сөздер: *лингвомәдени аспект, «Отан» концепті, қазақ мақал-мәтелдері, ағылшын мақал-мәтелдері.*

В данной статье рассматриваются особенности лингвокультурологических аспектов преподавания казахских и английских пословиц концепта «родина». Сегодня большое внимание уделяется изучению языка не только как средства общения, но и как основного компонента культуры народа. С помощью языка люди передают свою уникальную культуру, то, как они оценивают окружающий мир, как они видят себя в этом мире. На сегодняшний день активно осмысливается роль места рождения, территории проживания, традиций этноса и языковой общности в жизни отдельного человека, а исследования особенностей национального менталитета приобретают все большее практическое значение. Поэтому мы задались вопросом, есть ли особенности образа родины в английских и казахских пословицах и существенно ли они отличаются.

Ключевые слова: *лингвокультурный аспект, концепт «родина», казахские пословицы, английские пословицы*

Introduction. The focus of modern linguistics is on the problems associated with the reflection of national culture and history in languages. The role of language in the accumulation of culture is obvious and very great. At the same time, the language, being one of the main features of the nation, expresses the culture of the people who speak it, i.e. creates a national culture. Proverbs are an indispensable material for the study of the culture of the people. Since proverbs have complex semantics and form and at the same time gravitate both to the range of linguistic phenomena and to the field of folklore, for a long time paremia remained on the periphery of the research attention of linguists, although in folklore proverbs received a fairly thorough and in-depth description (V.I. Dahl, A.N. Veselovsky, A.A. Potebnya, S.G. Lazutin, etc.). Along with the folkloristic, literary, and linguistic approaches to paremias, another, linguoculturological approach has emerged. Proverbs and sayings turned out to be interesting to researchers in the aspect of embodying them as a stable one, linguoculturological approach. Proverbs and sayings turned out to be interesting to researchers in the aspect of their embodiment as stable phrases of folk psychology and philosophy (I.M. Snegireva, F.I. Buslaeva, I.D. Belova). The focus of many private studies of linguistic means, concentrating on conveying the specifics of folk psychology and philosophy, are currently also paremia.

There are numerous Kazakhstani researchers dealing with this problem among them E. Erbotin, S. Kaliyev, B. Kirisbayev.

For adequate intercultural communication, it is necessary to understand various aspects of speech behavior. The study of the implementation of the linguistic and cultural dominant in proverbs allows us to identify some features of the language system and norms of behavior in their relationship, which helps to make intercultural communication adequate, and this determines the

relevance of this study. The object of the study is a corpus of Kazakh and English proverbs selected from dictionaries of various types with the linguocultural dominant «homeland».

Main part. The material for the study was the data of a continuous sample from proverbs collections of English and Kazakh languages, dictionaries of synonyms, proverbs and sayings. Language as one of the main features of a nation expresses the culture of the people who speak it, that is, the national culture. Two national cultures never completely coincide. Each culture is individual and distinctive and includes a number of culturally specific and ethnospecific aspects that form the national mentality.

If we consider these proverbs in more detail, we can see that there are significant discrepancies in the transfer of the image of the homeland in Kazakh and English languages. The overwhelming love of Kazakh people for their homeland, its glorification and pride in the motherland catches the eye. Kazakh proverbs and sayings consistently – from the «small homeland» to the glorification of the capital, natural resources, and the Kazakh people as a whole - trace boundless love and pride for the motherland, the capital, the united Kazakh nations, the beauty of nature and its riches. Therefore, the image of «homeland» carries a rather «broad» concept, reflecting a person's boundless love for the homeland. We have determined that in most cases there is a line of comparison between the concept of «Mother» and «Homeland» as the most valuable components for Kazakh people, it can be mirrored in the Kazakh proverb «Отан- елдің анасы, ел-ердің анасы», we could not discover the English proverb with identical components of «Mother» and «Homeland», however it is worth noticing that Englishmen use semantical unit «Motherland» as an alternative to «homeland».

We have identified proverbs that carry a patriotic character, to illustrate «Өзге елде сұлтан болғаниша өз еліңде ұлтан бол», «Үйде оңбаған түзде де оңбайды», «**Бақа көлінде патша, балық суында патша, жігіт елінде патша**» and many others. There are plenty of patriotic English proverbs too, such as «**To live is to serve the Motherland**», «**Ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country**» but there is no proverb with ideological sense and message of not to leave your country, your homeland as it refers to the earlier mentioned Kazakh proverbs.

Overall, 20 English and 53 Kazakh proverbs with the meaning «homeland» were selected from the different resources. As a result of comparing the concretizing features of the concepts and «homeland», it turned out that the semantic representation of the studied units is basically similar, but the Kazakh concept of «homeland» is broader and has a greater number of semantic features: love for the motherland, protection of the motherland, «small homeland». The hypothesis that the image of the motherland is a complex formation in Kazakh and English linguistic cultures is directly confirmed in this study.

Thus, the analysis of Kazakh and English proverbs showed the presence of a certain general idea underlying associative imagery, it was found that each linguistic consciousness expresses this idea in its own way. Proverbs reflect the love of the «small homeland», reflect the national flavor, glorify national attractions. The national-specific features of the image of «Homeland» are reduced to the framework of the house, the city, reflects the ties of blood kinship.

The image of «homeland» in Kazakh language represents a «broad» concept reflecting the boundless love of a person for the motherland, the native side, the hearth, glorifies every nation, sights, natural resources, personifies with his native land, capital, mother.

Conclusion. The proverb, thanks to such characteristics as imagery, generality, cumulativeness, reproducibility, etc., performs an edifying function and is a specific means of reflecting the picture of the world by native speakers of a certain language, in this case – Kazakh and English. The proverb has a number of common features in Kazakh and English, and their differences are largely conditional, so they form a single proverbial group of linguistic aphorisms. V.I. Dahl gave a different definition of the proverb: «A proverb is a short saying, a teaching, more in the form of a parable, an allegory, or in the form of an everyday sentence; a proverb is an individual of the language, folk speech, is not composed, but is born itself: this is the walking mind

of the people; proverbs are independent sentences in form, judgments in content and detailed metaphors in semantics. In a brief allegorical form, they summarize the statement, figuratively and emotionally summarize the purpose of the statement, formulate an evaluative or instructive conclusion from what has been said».

Analysis of Kazakh and English proverbs showed the presence of a certain general idea underlying associative imagery, it was found that each linguistic consciousness expresses this idea in its own way. The following are positively assessed: love for the motherland, patriotism, unity of the people. Negative evaluation is received: betrayal, profit. The representation of the image of «homeland» is represented in Kazakh linguoculture much more widely and includes, in addition: the glorification of the national character.

Proverbs reflect the love of the homeland, national flavor, glorify national attractions. The national-specific features of the image of «homeland» are reduced to the framework of the house, the city, reflect the ties of blood kinship. The image of «homeland» in Kazakh language represents a «broad» concept reflecting the boundless love of a person for the motherland, the native side, glorifies the people, sights, natural resources, and is personified with the native land, the capital, the mother.

Thus, the hypothesis that the image of the «homeland» is a complex formation in Kazakh and English linguistic cultures, in which certain national-specific features can be identified, partially coinciding and differing from each other in content, finds direct confirmation in this study.

REFERENCES:

1. Dahl, V.I. Proverbs of the Russian people: A collection in 2 volumes - M.: Fiction, 1984.
2. Longman dictionary of English language and culture. - Longman, 2000.
3. Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 2009.
4. Simpson, J. The concise Oxford dictionary of proverbs. - Oxford: Oxford University Press, 2003.
5. Kazakh proverbs and sayings – Kazakh proverbs and sayings / comp. and translated. M. Akkozina – Almaty, “Almatykitap Publishing House”, 2017. - 272 pages.– Kazakh, Russian.
6. Bisenova, G. A. English proverbs and their equivalents in Kazakh and Russian / G. A. Bisenova, R. zh. Abtikhalova. - Text : unapproachable // young scholar. — 2015. — № 8.2 (88.2). - P. 46-48. - URL: <https://moluch.ru/archive/88/17461/> (date: 24.11.2021).

UDC 372.881

<https://doi.org/10.53355/z8045-2130-5519-z>

TECHNOLOGY OF PROBLEM-BASED LEARNING IN ENGLISH LESSONS

Abilgazyeva Z.K., senior-lecturer

Sabyr S., 4th year student of foreign language: two foreign languages educational program
Zhetysay University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: abilgazyeva@mail.ru, sabina.sabyr@mail.ru

The article gives a brief description of problem-based learning technology, the features, the main stages of the lesson built using PBL technology. Comparison of the technology from traditional one. The main features of changing the roles of teacher - student and knowledge translation. Advantages and disadvantages of this method. Effectiveness of applying this technology in teaching English.

Keywords: Problem based learning, English lessons, traditional teaching method, lesson stages

Мақалада PBL технологиясын қолдана отырып құрылған проблемалық оқыту технологиясының, ерекшеліктерінің, сабақтың негізгі кезеңдерінің қысқаша сипаттамасы берілген. Технологияны дәстүрлі технологиямен салыстыру. Мұғалім - оқушы рөлдерінің өзгеруінің және білім берудің негізгі ерекшеліктері. Бұл әдістің артықшылықтары мен кемшіліктері. Ағылшын тілін оқытуда осы технологияны қолданудың тиімділігі.

Тірек сөздер: *Проблемалық оқыту, ағылшын тілі сабақтары, дәстүрлі оқыту әдісі, сабақ кезеңдері*

В статье дается краткое описание технологии проблемного обучения, особенностей, основных этапов урока, построенного с использованием технологии PBL. Сравнение технологии проблемного обучения с традиционной методикой. Основные особенности смены ролей учитель - ученик и трансляции знаний. Преимущества и недостатки этого метода. Эффективность применения этой технологии в обучении английскому языку.

Ключевые слова: *Проблемное обучение, уроки английского языка, традиционный метод обучения, этапы урока.*

Introduction: Recently, the status of a foreign language in Kazakhstan society has changed significantly. The rapid entry of Kazakhstan into the world community, the economic and socio-cultural situation in the country provided a huge demand for knowledge of foreign languages, created a powerful motivational base for their study. Foreign language proficiency has become regarded as a necessary personal and professional quality of any specialist, as a means of humanization and humanization of society, a macrofactor uniting states and peoples, a means of socialization. A significant change in the social order led to a radical restructuring of the educational process, to a revision of the goals and objectives of teaching a foreign language, which prompted teachers to use modern pedagogical technologies, which determines the relevance of this work. Today it is difficult to imagine a modern competent qualified specialist who would not speak a foreign language. The current time is such that the English language has firmly entered our lives and has become a mandatory requirement that is imposed on every graduate of educational institutions. And as the requirements change, education, methods and technologies that actively train a "new" specialist should change and reform. One of these techniques is the technology of problem-based learning.

The main part. PBL technology has firmly entered the modern teaching methodology around the world and is used to teach all kinds of disciplines. Problem-based learning technology takes its theoretical roots in various learning theories, including humanistic theory and cognitive approach in teaching, which are based on learning through experience. This technology makes a shift in the traditional course of the lesson, the transfer of knowledge and gives great advantages to the student and the teacher himself. Firstly, a student or a student gets the opportunity to independently acquire knowledge and solve an emerging problem, as well as compare their solution with the solution and ideas of their peers.

The fundamental thing is that the original purpose of the training itself is changing. If earlier, in a traditional lesson, the teacher transmitted ready-made knowledge to the student, then in a lesson using PBL, the student obtains knowledge himself, and the teacher only directs the course of his work and corrects it. At the lesson, students are faced with a problematic situation that can be created in various ways, before the student has received any knowledge on the topic. The task of the student is to solve the problem situation, search for knowledge to solve it. Thus, there is a "cognitive conflict" between the existing knowledge, which is not enough to solve, and the search for new knowledge. This conflict is the starting point of the entire learning process in such a lesson and the driving force of cognition.

If we compare PBL with the traditional method of teaching, we can see the main features of changing the roles of teacher - student and knowledge translation. Let's look at some of these differences between PBL and the traditional way of teaching:

Table 1

Comparison of Problem-based learning technology

Problem-based learning technology	Traditional teaching method
the role of the teacher: assistant, corrector of the student's work	The role of a teacher: a source of knowledge, a translator
The method of acquiring knowledge by a student: independent research.	The method of acquiring knowledge by a student: the transfer of knowledge from teacher to student.
The purpose of the study: as a result of a problem situation, he understands the value of this knowledge.	The purpose of the study: it is reported by the teacher, not missed and not derived from his own experience, often the student does not understand the significance of the topic and this knowledge at all.
Interaction in the classroom: discussion of their own ideas, judgments, comparison with the ideas of other students.	Interaction in the classroom: the student individually learns and processes his ideas.
The result: the acquisition of knowledge necessary to overcome the problematic situation faced by the student, research, the ability to analyze and critically comprehend this material. Deep understanding of the problem.	The Result: understanding the content. A superficial understanding of the problem. Knowledge is not passed through your own experience.
Knowledge assessment: can be combined, peer assessment, written reports, projects, exams, etc.	Assessment of knowledge: more often written or oral exam

Accordingly, the following features of PBL can be distinguished:

Students themselves make up a plan for solving the problem and extracting knowledge, they themselves make up an algorithm for studying the problem. A problem is a driving force, a kind of starting point on the way to gaining knowledge.

The role of the teacher is only to guide and correct the actions of the student in the process of acquiring knowledge and solving a problem situation. Students are active participants in joint study, reflexive thinking, learn in the process of solving a problem. So, let's consider the main stages of the lesson, built on the technology of problem-based learning:

Stage 1: Formulation of a learning problem.

A problem in a foreign language lesson can be created in various ways. It can also be a picture that suggests the topic of the lesson, followed by leading questions to the students. This is also a video clip that suggests the topic of the lesson, again with subsequent questions from the teacher. Heuristic conversation is also often used, which can be described as a question-and-answer method. The teacher asks logically related questions on the topic, and the students answer or try to answer these questions. This method is very valuable because all students are involved in the lesson.

Stage 2: Generating ideas and building a plan to solve the problem.

Students generate ideas that would help them solve the problem in class, they build a general plan or algorithm for solving the problem. This can be done, for example, through the method of "brainstorming".

Stage 3: Study the problem.

Students determine what knowledge they already have and what they lack. They clearly define what knowledge still needs to be obtained.

Stage 4: Self-study.

At this stage, students independently, in pairs or in a mini-group, look for information and learn new facts, after which they summarize their knowledge.

Stage 5: solving the problem (returning to the problem situation and solving it).

This can be a solution to an initially set task, an answer to a question, or an exercise.

Stage 6: Reflection and feedback.

At this stage, students reflect on the work done, identify whether they have solved the problem, analyze the solution process, and the knowledge gained.

Among the advantages of building a foreign language lesson with the use of such technology, it can be noted that students have a great incentive to learn, especially this is observed at the senior level. In such a lesson, students develop better problem-solving skills, engage in various types of speech activity (writing, reading, listening and speaking). It is especially important that during the PBL lesson the student gets the opportunity to constantly speak and comment on his actions in English. Constant cooperation and exchange of knowledge and ideas help to develop respect and tolerance for the interlocutor, the ability to work and cooperate in a group in finding a solution to a problem. There is a development of thought processes.

Conclusion. As a conclusion from the experience of using problem-based learning in English lessons, it can be noted that motivation to learn the language increases, students' activity and independence develop, and communication skills develop. This technology creates a favorable atmosphere in the classroom, relieves stress in students. As well as problem-based learning in a foreign language lesson has practical significance in the formation of personality. This technology teaches children to acquire knowledge on their own. We live in an information society and the main capital is the ability to extract information, which is the most valuable and important product of the future market economy. In other words, problem-based learning vividly reflects the change in the essence of education "From education for life to education through life."

REFERENCES:

1. Zimnjaja, I. A. (2000). Psihologicheskie aspekty obuchenija govoreniju na inostrannom jazyke, Infra-M, Moscow (in Russian).
2. Kudrjavcev, V. T. (1991). Problemnoe obuchenie: istoki, sushhnost', perspektivy, Znanie, Moscow (in Russian).
3. Matjushkin, A. M. (1972). Aktual'nye problemy problemnogo obuchenija: ucheb. posobie, Pedagogika, Moscow (in Russian).

UDC 81-139

<https://doi.org/10.53355/r5619-7606-5075-d>

LANGUAGE AND CULTURE

Abilgazyieva Z.K. senior-lecturer

Seidolda A.S., 4th year student of foreign language: two foreign languages educational program
Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: abilgazyieva@mail.ru, BEGIMZHANOVA1312@gmail.com

Language, as a carrier and spreading medium of culture, is an external manifestation of culture. A specific national culture inevitably contains various forms of an abstract linguistic system, which corresponds to it in the development and progress of culture. Language and culture are interdependent, influence each other and develop together. In this article, the relationship between language and culture is revealed from four sides: language as a special phenomenon of culture, a bearer of culture, a way of communication of culture and the interaction between language and culture.

Key words: Language, culture, relationship, communication, transmission, human symbols.

Тіл мәдениеттің тасымалдаушысы және таратушы ортасы ретінде мәдениеттің сыртқы көрінісі болып табылады. Нақты ұлттық мәдениет сөзсіз мәдениеттің дамуы мен прогресінде соған сәйкес келетін, абстрактілі тілдік жүйенің әртүрлі формаларын қамтиды. Тіл мен мәдениет бір-біріне тәуелді, бір-біріне әсер етіп, бірге дамиды. Бұл

мақалада тіл мен мәдениеттің арақатынасы төрт жақтан қарастырылады: тіл ерекше мәдени құбылыс, мәдениет тасымалдаушысы, мәдениеттің қатынас тәсілі және тіл мен мәдениеттің өзара байланысы.

Тірек сөздер: Тіл, мәдениет, қарым-қатынас, қарым-қатынас, трансмиссия, адам рәміздері

Язык, как носитель и распространяющая среда культуры, является внешним проявлением культуры. Конкретная национальная культура неизбежно содержит различные формы абстрактной языковой системы, которая соответствует ей в развитии и прогрессе культуры. Язык и культура взаимозависимы, влияют друг на друга и развиваются вместе. В данной статье отношения между языком и культурой раскрываются с четырех сторон: язык как особый феномен культуры, носитель культуры, способ коммуникации культуры и взаимодействие между языком и культурным развитием.

Ключевые слова: Язык, культура, взаимоотношения, общение, передача, человеческие символы.

“Language is a cultural roadmap. He will tell where his people came from and where they are going”

Rita Mae Brown

“Each language is a temple in which the souls of those who speak this language are carefully kept”

Oliver Wendell Holmes

Introduction. Language is one of the most important categories of culture, since it is through language that a person's worldview is formed and expressed. However, language is not only a means, it is also the environment in which a person is formed and lives, which determines the life experience of a person. You can even say that a person lives, as it were, inside the language, constantly experiencing its influence on himself.

Language does not just reflect the human world and culture. The most important function of language is that it preserves culture and transfers it from generation to generation. That is why language plays such a significant, not to say decisive, role in the formation of the personality, national character, people, nation.

Main Part. If you want to study the relationship between language and culture, you must first understand the definition of language and culture so that you can better find a starting point to conduct a comprehensive and thorough research. The definition of language has always been less controversial. In general, many scholars believe that language is a kind of system of symbols. The linguistic structure of a language is a complete system of phonetic symbols and a system of written symbols. This is the difference between one language and another. However, since ancient times there have been different opinions regarding the definition of culture, and there is no consensus.

In the 19th century, British anthropologist Edward Taylor explained culture in his Primitive Culture: "Culture is a complex whole that includes knowledge, beliefs, art, laws, morality, customs and individuals as members of society, acquiring any other ability and habits." This look began to draw people's attention to the area of spiritual culture and was later recognized by many anthropologists. Thus, the definition of culture, which has been formed so far, sounds something like this: "Culture is the sum of spiritual civilization and material civilization" [1].

As for culture, most scholars agree that it mainly includes two aspects: material culture and spiritual culture. Concrete examples demonstrating cultural phenomena will be very helpful for our understanding. The material culture is this: Indian women wear saris, Nepal loves pilaf, Japanese people love sashimi. That is, all traditional food, clothing, decoration, etc. This is a

manifestation of the material culture of each nation, and spiritual culture is values, ideology, morality, laws and regulations, as well as the aesthetic interests of popular ideologies in development. For example: the Chinese love to shake hands when they meet, while the Maori people have their own traditional greeting – “hongi”. This way of greeting has a long history and is expressed in touching their noses when they meet. Rubbing noses is a symbolic act of referring to “ha” (“breath of life”), which goes directly back to the gods. The one who has passed this rite is no longer considered a “manukhiri” (visitor), but becomes “tangata venue”, which means “a man of the earth”[2].

So, language is a kind of spiritual culture that was formed with the emergence of culture after the appearance of man. It is part of the culture, but the language has special characteristics that are not found in other cultures.

As a part of culture, language is not only a cultural phenomenon, but also a carrier of culture. “Language is a unique system of human symbols. When he influences culture, he is the carrier and repository of cultural information”. Each nation has different language systems due to different cultures. Just as the simplest Chinese speak Chinese, Americans speak English, and Koreans speak Korean. The language of a nation contains its unique traditional culture and way of thinking., Social psychology, national customs, value orientation, social concepts, etc.

The points of contact between language and culture are:

- Firstly, both language and culture are forms of consciousness that reflect a person's worldview,
- Secondly, they exist, interacting closely.
- Thirdly, the subject of these phenomena is always a person (individual) or society (society),
- Fourthly, the characteristic features of both phenomena are the desire for normativity and historicism.
- Fifthly, both phenomena, on the one hand, are constantly changing, on the other; they strive for stability, fixation of what has been achieved.

Culture is one of the most important treasures of literature. At the same time, literary works are important tools that mediate the popularization and acceptance of culture. It is enriched with cultural motives in the literary text and at the same time ensures that the values of the culture to which it belongs reaches the broad masses. A person who reads, hears and thinks cannot feel comfortable and live without expressing their feelings and thoughts. Because a person is a being who understands, reading and listening, thinks about what he understands, creates a perspective, superimposing his thoughts on each other, and he needs to convey his knowledge to others orally or in writing. Therefore, language and culture are closely related to the processes of communication (communication between people), with the formation of a person's personality, as well as society as a whole [3].

Language is one of the most important ways of human thinking and cultural communication. Human thinking and cultural communication are in fact expressions of the formation and spread of culture. Through their thinking, people gradually created a culture in continuous social practice, spreading the culture of their peoples in constant language exchange. The great linguist Saussure F.D. clearly pointed out in his "Course in General Linguistics": "Language is a sign system for expressing ideas, and this is the most important sign system," because language is the bearer of culture. People forms different cultures in continuous social practice, and then the culture gave birth to the corresponding language. Since language is an instrument of human thinking and communication, various human creations often need to be recorded and combined using linguistic vocabulary or speech [4].

Their points of contact as phenomena presuppose the existence of differences.

Language is a self-developing phenomenon, i.e. language is created by many people, but at the same time people cannot change the language at their whim. Culture is associated with the active participation of a person, it is created by people, develops under the influence of new

theories, new phenomena of reality (for example, the 21st century - the century of high technologies - changes human culture: way of life, art, structure of society, family relations, etc.).

Language is the property of any person, the mass character of language as a phenomenon is completely natural. While elitism (exclusivity) is valued in culture. Although it must be said that the culture of the 21st century is largely created for the mass consumer, which, nevertheless, does not reduce the high value and high appreciation of, for example, elite works of art. At the same time, language is an integral part of the culture that we inherit, the main tool for cognition and assimilation of culture. Comprehension of science, religion, literature is possible only through language and through language [5].

Language is a collection of dictionaries accumulated by people over the centuries, a means of communication. Linguistic culture is based on the depth of artistic expression and linguistic richness. The freer, clearer and more accurate a person can express himself in his own language, the higher his linguistic culture will be.

Wisdom and prudence are not limited to the actions that a person leaves behind, but also to the extent to which he is able to analyze and transmit the knowledge gained in his own language, as well as systematically express his thoughts in a linguistic culture. Sometimes the good and bad qualities of a person depend on the language. Take, for example, a cultured or rude person. The speech of a civilized person is unique, his behavior and clothing are unique! A rude person has no language skills. In their speech, they use only everyday words.

Conclusion. Language is like a mirror of society and culture to which it belongs through literary works. Everything in culture is manifested through language. If language is a tree, then culture is the root of that tree. A tree without roots cannot be saved from drying out, not to mention the production of a product, it dies and leaves. Culture keeps the language alive, just as the root keeps the tree alive. Language thrives on what it takes from culture; gives fruitful results. Literary tales and novels based on history and social life are some of the first examples of such products that come to mind.

Culture is like a well-built and beautiful building. The basis of this building is the structure of the language, its strength. Each word that acts as a brick that gives shape to a building is carefully selected and linked, sentence by sentence, in appropriate formats. The resulting cultural construction now has content and structure that can be passed down from generation to generation. As you can see, language and culture are two inseparable parts of a single whole. The wealth of language is a kind of wealth of culture. The more effective and richer the language is, the more effectively you can reveal cultural wealth through the products offered. The richness of culture also helps the speaker or writer to use language effectively. Culture with its values gives strength to self-expression. Culture is an incredible resource for language learning, and language is also an indispensable cultural tool.

REFERENCES:

1. Saussure, Ferdinand de. *Course in general linguistics*. Eds. Charles Bally & Albert Sechehaye. Trans. Wade Baskin, subsequently edited by Perry Meisel & Haun Saussy. NY: Columbia University Press, 2011
2. Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture*, 1871
3. Sapir, E. Language, race, culture // *Selected works on linguistics and cultural studies*. - M, 1993.
4. Bernstein, B. Social class, language and socialization // *The psychosociology of language* / Ed. S. Voscovici. - Chicago: Markham Publishing Co., 1972.

USING VIDEO MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

Abilgazyeva Z. K., senior-lecturer

Shergaliyeva M., 4th year student of foreign language: two foreign languages educational program

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: abilgazyeva@mail.ru, meruert.shierghaliyeva@mail.ru

It is known that films are watched with interest and curiosity all over the world. Getting help from video films of language classes makes a significant contribution to their acquisition and development of four language skills. In this article there are answers to questions about how video materials can be effectively used in teaching foreign languages and what to look for: What should be considered in the selection of video materials and What criterion should it be used? Research in this area of article will contribute to the people who will carry out it and will serve as an example in the teaching of foreign language.

Keywords: video materials, foreign language teaching, activities, intercultural communication, interpersonal, humanitarian

Әлемнің түкпір-түкпірінде фильмдер қызығушылықпен, қызыға қарайтыны белгілі. Тіл сабақтарының бейнефильмдерінен көмек алу олардың төрт тілді меңгеруіне және дамуына үлкен үлес қосады. Бұл мақалада бейнематериалдарды шет тілдерін оқытуда қалай тиімді пайдалануға болады және неге назар аудару керек деген сұрақтарға жауаптар берілген: Бейнематериалдарды таңдауда нені ескеру керек және қандай критерийді қолдану керек? Мақаланың осы саласындағы зерттеулер оны жүзеге асыратын адамдарға өз үлесін қосады және шет тілін оқытуда үлгі болады.

Тірек сөздер: бейнематериалдар, шет тілдерін оқыту, қызмет, мәдениетаралық коммуникация, тұлғааралық, гуманитарлық

Известно, что во всем мире с интересом и любопытством смотрят фильмы. Получение помощи при просмотре видеофильмов языковых классов вносит значительный вклад в приобретение и развитие четырех языковых навыков. В этой статье есть ответы на вопросы о том, как можно эффективно использовать видеоматериалы в обучении иностранным языкам и на что обращать внимание: что нужно учитывать при выборе видеоматериалов и по какому критерию их использовать? Исследования в этой области статьи будут полезны людям, которые будут их проводить, и послужат примером в преподавании иностранного языка.

Ключевые слова: видеоматериалы, обучение иностранным языкам, деятельность, межкультурная коммуникация, межличностные, гуманитарные

Introduction. Language is the most significant means of communication, without which the existence and development of human society is improbable. The main purpose of a foreign language is to form communicative competence, i.e. the ability and willingness to carry out foreign-language interpersonal and intercultural communication with native speakers.

Knowledge of a foreign language contributes to the formation of a personality and its social adaptation to the conditions of a constantly changing world, as well as increases the level of humanitarian education among students. English is the official and working language. This language is a necessary means of communication for academics, doctors of sciences, scientists around the world. Moreover, international conferences, the study of experience and the exchange of information of scientific geniuses proceed only with the use of English. Everyone can study it

in various institutions, for example, at universities, additional classes, the main thing is that the student has the desire and puts a lot of effort. But a significant part is assigned to the role of a teacher. In order to complete the desire and positive motivation of students in relation to a foreign language, in order to achieve the level of assimilation of educational material, the teacher needs to use unusual forms of work, include new techniques and methods of teaching foreign languages in the learning process, and turn to new technical means of teaching.

One of the difficulties of learning a foreign language is a very limited opportunity to communicate with native speakers and use conversational skills outside of school. Therefore, an important task of the teacher is to create real and imaginary situations of communication in a foreign language lesson using various methods of work. It is also considered equally important to introduce schoolchildren to the cultural values of the native-speaking people. For these purposes, authentic materials are of great importance – videos and various video materials. Their use contributes to the motivation of the speech activity of the trainees [1].

Main part. Video materials used in the learning process are understood as one of the types of technical means of teaching that provides the function of transmitting information, as well as receiving feedback in the process of its perception and assimilation in order to further develop students' skills and competencies in English lessons. The introduction of video into the learning process changes the nature of the traditional lesson, makes it more lively and interesting, and helps to expand the general horizons of students, enriching their language stock and regional knowledge. The use of video recordings in foreign language lessons contributes to the individualization of learning and the development of motivation of students' speech activity. When using videos in foreign language lessons, two types of motivation develop: self-motivation, when the video material is interesting in itself, and motivation, which is achieved by showing the student that he can understand the language he is studying. This brings satisfaction and gives you confidence in your strength and a desire for further improvement [2].

Responding to the principles of developmental learning, the video also helps to teach all types of speech activity (reading, speaking, listening, writing), to form linguistic abilities and provide direct perception and study of the culture and history of the country of the language being studied.

To demonstrate the practical forms of theoretical knowledge taught in foreign language courses, courses should be accompanied by videos. "Video is both a treasure trove of information and a good demonstration tool. It provides a better display of real life. Lots of messages in a short video scene can be found. One hour of classes can be combined into a short program of 3-5 minutes. " In the video, sound and image are presented as a whole. In this way, two important senses of the students are activated, and the subject becomes easier to understand.

It is important to see and hear the use of the language through the video in order to understand the structure of this language. Students also learn to use body language and mimic the movements used in the target language through video. Foreign language lessons with videos make learning more practical, continuous and permanent. Therefore, video support for English language courses for foreigners is inevitable. The activities to be carried out using the video in teaching foreign languages should be planned as follows.

- It is important that the video used corresponds to the language level of the students. In this context, the content of the film and the message it conveys should be taken into account when choosing the appropriate sequence.

- In order for the process of teaching English with the help of video materials to be effective, it is necessary to systematically and rationally use video in lessons. Preference is given to short-duration videos: from 30 seconds to 5-7 minutes.

- The speed of the movie should be taken into account. Beginning students, daily may have difficulty understanding spoken language. Therefore, the language level of students should be taken into account.

- Speech can be accelerated and slowed down. Performances in the film attract the student's attention. It should be attractive and suitable for the level of language proficiency.

- Particular attention should be paid to the pronunciation of the language when selecting films. Improper use of language can harm language acquisition by students.

- As well as subtitles can be added to video material. When we add subtitles we should pay attention to many issues, such as alignment, font selection, subtitle size and synchronization harmony and a legible color [3].

I also teach a foreign language for primary classes, my practice shows that video multiplications are especially effective at the initial stage of learning a foreign language. Their use makes it possible to easily get into the essence of real things and phenomena and convey information to students in a simple visual form.. This helps to maintain attention to the repeatedly presented educational material and ensures the effectiveness of perception. There are a lot of animated videos posted on the Internet, which present objects, actions or characteristics on the corresponding lexical topic. Video materials voiced by native speakers are accompanied by music.

On the YouTube channel we can find a large number of videos for children learning English. Educational songs combine words and phrases, music, cartoon characters on various topics. The most common videos for teaching students at the initial stage were created:

- ABC Kids
- Rock`N Learn
- Dream English Kids

At the junior and senior levels, previously acquired knowledge, skills and abilities are being improved, the volume of language and speech tools used by students is increasing, the quality of practical knowledge of a foreign language is improving, the degree of independence of schoolchildren and their creative activity is increasing. One of the main tasks of teaching English at these stages is the development of communicative competence, therefore, the main purpose of using video materials is to teach oral and written speech.

The process of working with video materials is divided into three main stages:

- 1) Pre-viewing
- 2) While-viewing
- 3) Post-viewing

At each stage there are a number of tasks, the performance of which determines the effectiveness of the entire audiovisual process.

1. Pre-viewing stage. This stage helps to prompt students schema and background language. The goal is to make students active participants in the learning process and remove possible difficulties of text. It may include exercises to predict what will be discussed in the film, quiz on topic of video, keywords or phrases, leading questions about video topic.

For example:

8th Grade. Unite “Culture”, topic of the video material London.

- 1) What do you know about the city of London?
- 2) What sights of London would you like to visit?
- 3) Would you like to visit London?

2. While-viewing stage. At the stage of perception of video material, tasks are used aimed at finding, fixing, and transforming a certain material. The teacher can stop the movie where he considers it important and ask the students a number of questions he can direct it. For a better understanding, the film can be made to watch again.

For example:

- 1) What is the "London Eye"?
- 2) What is next to Buckingham Palace?

3. Post- viewing stage. This stage may include activities like Using language, Project work or Craft work.

For example:

1. True or False.
- 1) The most fashionable and the most expensive part to live in is the West End. ()

- 2) It is the largest town in Europe and one of the oldest towns in the world. ()
- 3) In London there are more than twenty bridges. ()
2. To choose any London sights shown in the video and tell the class they would like to visit this place.

Conclusion. The use of video in English lessons today is an integral part of the learning process and a real help in the teacher's work. Its use contributes not only to increasing interest in learning the language, but also expands the horizons of students, Watching videos is more comfortable and enjoyable – this also contributes to better assimilation and memorization of the material. Thus, it can be concluded that the introduction of video in the process of teaching foreign languages helps to solve many problems:

1) When we use video materials in teaching Foreign language, all four types of communication activities can be involved: listening, speaking, reading and writing.

2) The video serves as an incentive to learn foreign languages. Trainees get the opportunity to apply and expand their knowledge is based on unfamiliar authentic material. When students realize that they are able to understand authentic foreign language speech, they have increased self-esteem and motivation to study the subject.

3) Using videos in English lessons allows students to develop language guesswork and broaden their horizons. They have the opportunity to learn about the history, traditions, customs of the people of the country of the language being studied.

4) The prospects of those who learn through films are expanding. They become people capable of thinking and making decisions. In addition, the use of video materials contributes to the development of listening and speech skills, as well as the growth of their cultural savings.

REFERENCES:

1. Комарова Ю.Ф. Использование видео в процессе обучения иностранному языку в средней школе // Методики обучения иностранным языкам в школе. СПб: КАРО, 2006. С. 188-203
2. Ivanovskaya L.P., Nefyodov O.V. Teaching foreign languages to nonlinguistic students in non-authentic environment // Приоритеты мировой науки: эксперимент и научная дискуссия Материалы VIII международной научной конференции. Научно-издательский центр «Открытие». North Charleston, SC, USA, 2015. С. 139-146
3. Пасов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М., 1991. 223с.

UDC 81

<https://doi.org/10.53355/c7016-1062-9872-m>

COMMUNICATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Arinov A., 4th year student

Scientific supervisor: **G. Baigudanova**

Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: alisher.arinov.98@mail.ru

Communicative language teaching is one of the methods of learning foreign languages. In order to use effectively the basic forms of communicative teaching methods in the preparation of future specialists, the article describes methodological recommendations for the use of communicative teaching in the development of various abilities of students.

Key words: Foreign Language, Communication in Learning of English language, Communication Skills, Teaching Methods, Teaching Technologies

Шетел тілдерін оқытудағы тиімді тәсілдердің бірі - оқытудың коммуникативтік тәсілдері. Мақалада коммуникативтік оқыту тәсілдерін шетел тілін үйретуге тиімді пайдалану мақсатында болашақ мамандарды даярлауға арналған әдістемелік ұсыныстар қарастырылады.

Тірек сөздер: *Шетел тілі, Ағылшын тілін үйренудегі коммуникация, Коммуникациялық дағдылар, Оқыту әдістері, Оқыту технологиялары*

Коммуникативное обучение языку - один из методов изучения иностранных языков. В целях эффективного использования основных форм коммуникативной технологии обучения при подготовке будущих специалистов в статье даны методические рекомендации по использованию коммуникативного обучения в развитии различных способностей учащихся.

Ключевые слова: *Иностранный язык, Коммуникация при изучении английского языка, Коммуникативные навыки, Методы обучения, Технологии обучения*

Just as other new ideas emerged from rethinking old practices, communicative language learning came about because some linguists found that the first listening and speaking method and the situational method that were popular in the 50s and 60s had many shortcomings in real learning. These deficiencies can be summarized as an indication that students raised with previous teaching methods have strong grammatical skills but poor communication skills. They can pronounce grammatically correct sentences, but they cannot perform a “simple communication task”.

All these help linguists realize that language is not just a set of structure groups built up by habit, such as: "Are you a teacher/student/nurse?" is not a set of sentence patterns triggered by situations. Such as: "Can I help you?" or "What can I do for you?" On the contrary, language is a tool for understanding and expressing meaning and ideas. To use this tool well, it is not enough to have knowledge of grammar and vocabulary. Learners should also master the rules of speaking at the same time, such as knowing how to start and end conversations, and know how to make different types of speech acts, such as requests, apologies, thanks and invitations. They should know how to respond to the speech acts of others and know what patterns to use for different objects and in different situations. Be able to speak appropriately. When communicating with others, recognize the social environment in which they are in, the identity of themselves and the other party, what kind of words they should say in a specific place, and understand the other company's words based on the entire language environment. The above several aspects constitute the proposed communicative competence.

Obviously, effective language teaching should be about developing the communication skills of language learners. Communicative language teaching is a method of teaching a second language with the aim of developing communicative competence. It is noted that the communicative method differs from the traditional teaching method in the past on this issue of purpose. It emphasizes communication ability, not just grammatical structure ability.

The nature and characteristics of communicative language learning are becoming increasingly important for people, and many linguists are trying to define it and generalize its characteristics. Finocchiaro M. and Brumfit C. (1983) tried to find the characteristics of the communicative method by comparing the communicative and the traditional methods. They listed the various characteristics of communication, listening and speaking in the book “The Functional-Notional Approach: From Theory to Practice”. It is more difficult to systematize the characteristics of the communicative approach. The influence of the communicative approach on language learning should be mainly reflected in the curriculum, teaching methods and textbook writing, so it is easier to see its essence by summarizing its characteristics from these three aspects:

- Communicative Teaching Plan
- Communicative Teaching Method
- Communicative Teaching Method Materials

1. Communicative Teaching Plan

What should be the content of communicative language teaching? Wilkins D. (1976) proposed two learning contents: "concept" and "function". The former include frequency, duration, location, quantity, etc. The latter include a request for information, expression of disapproval, greeting, invitation, etc. However, placing these ideas and functions blindly in a diagram and even in textbooks is not as easy as arranging grammatical structures, because this includes not only ideas and functions, but also linguistic forms that express them, the context of language use and their conversation about subject, role of learning, etc. Linguists have developed an "organizational unit" to solve this problem. For example, a functional program is formed by accepting a function as a unit of an organizational structure, that is, in the first lesson it learns how to greet, in the second lesson how to invite, for example, language forms, topics for discussion are located around the functions. Thus, communication approach schemes are embodied in several types such as conceptual, task-based, interactive, structure plus functions, etc. To get more there should be four attached tables: vocabulary, grammatical-structure, function idea, language skills tables. This not only embodies the program of the communicative method, but also stipulates that the teaching content should not only develop grammatical skills, but also develop the ability to use the language.

2. Communicative Teaching Method

The core of communicative language teaching is the use of communicative approaches in the classroom. Continue to use traditional teaching methods and create new teaching methods that are consistent with the communication method plan. Even if language learning starts with a communication method plan, it cannot develop the communicative competence of students. For this reason, Brumfit C. (1984) completed his PhD in English Teaching Methods. In his book "The Communicative Method in Language Teaching", he explained that skill precedes accuracy in the focusing of the communicative method of teaching. He believes that the development of students' ability to use the language professionally is the main task of communicative language teaching. Accurate language forms must be achieved in language applications, and this should not be an obstacle to use the language. These five principles of communicative pedagogy also embody this core:

Principle 1. Each lesson should focus on practicing how to use language to "do something". For example, in reading lessons, you should focus on the practice of obtaining information.

Principle 2. The processing of linguistic materials should be complete and at the text level, pay attention to the application of context and language in real situations.

Principle 3. The practice of language forms should be communicative, and avoid practicing form based on basic form. Classroom exercises should have information transmission and feedback, and students are allowed to use different expressions in the exercises.

Principle 4. Students should be genuinely committed to learning a language, and teachers should provide students with an opportunity to use the language.

Principle 5. Errors are not always errors, especially grammatical. The different learning stages must be combined with the learning goal and mistakes must be treated differently. (Morrow K. 1981)

The principles of these communicative teaching methods usually manifest in the classroom through role play, task completion, and communication games. Role play (simulation) is a classroom activity that resembles a real situation. For example, if you want to practice expressing complaints and apologies in class, students can play the roles of customers and salespeople. The so-called task is that the students use the language to perform various tasks, such as finding sentences with the same content, listening to the sound, or quickly reading and searching for the information they need, etc. A communication game can be conducted between two groups of students. Participants can communicate verbally and in writing, creating a living language environment.

The characteristics of these communicative teaching methods provide teachers with a framework for delivering communicative language teaching in the classroom. On this basis, teachers can develop different teaching methods based on different teaching content.

3. Communicative Teaching Method Materials

The characteristics of communicative language teaching, reflected in the teaching materials, should include authenticity, efficiency and textuality. Authenticity means that the selected materials are taken from newspapers, magazines, films and television and thus represent real language. Performance refers to the characteristics of a communicative approach that emphasizes practice, showing that learners use language to learn idioms. Textuality means that the content of learning is carried out in a specific context, and not in the form of separate sentence schemes, such as textbooks on listening and speaking.

The following examples demonstrates some of the techniques for complex skill training.

Students' level: Upper-intermediate

Task 1: Get familiar with the topic of the paragraph

The first paragraph of the text: "Scientific knowledge and young scientists"

Technique to focus on: Listening

Skills involved: speaking, writing, reading.

{TEXT FOR READING}

Pre-reading task:

What can you say about the title of the text?

What is this text about?

What can you say about the end of the text?

Is it has happy ending?

While reading tasks: find in the text adjectives or nouns in the plural form, or countable nouns, or irregular verbs

After reading tasks: working in pairs, give short summary of the text, ask problem question, and make a poster about the text and present it to your mates

Pedagogical activity: Dictate a few questions about the content of the paragraph, for example:

- Who are the young scientists?
- How was scientific knowledge first formulated?
- How does a teacher impart the knowledge to his student?

Task 2: Revise grammar, vocabulary and understand the meaning of the paragraphs

Technique to focus on: Reading

Skills involved: listening, speaking, writing.

{TEXT}

Pedagogical activity:

• Read the paragraph and highlight words, phrases and sentences that describe the method of spreading knowledge

- Listen to other students reading words, phrases and sentences
- Write these words, phrases and sentences, for example:

It appears that, it probably means, it seems likely that, approximately true, true only in certain circumstances, unalterable, rigid, complete, certain, self-confident, universal and absolute truths

- Read the paragraph again, and then do the following exercises:

1) The initial fund of general scientific knowledge is an invaluable asset, but it is _____ than what he or she should acquire during succeeding years

A) less important

B) more important

2) It is _____ for young scientists to realize that existing scientific knowledge is not nearly so complete, certain and unalterable as many textbooks seem to imply.

A) helpful

B) unnecessary

- 3) Great scientists don't describe their discoveries as _____ as other men do in textbooks.
A) rigid B) approximate

Summing up our thoughts, we want to say that traditional teaching methods tend to separate teaching certain skills from teaching other skills, such as reading, listening, speaking and writing. The communicative teaching method in contemporary life is the right one. Since linguistic communication in real life cannot include only one activity (listening, speaking, reading or writing and excluding the other three. Communicative language learning plays great importance on comprehensive teaching of listening, speaking, reading and writing. In this regard, the combination of a communicative approach and a traditional teaching method shows that it focuses on a certain skill, but does not ignore the teaching of other skills.

REFERENCES:

1. Brumfit C. 1984. Communicative Methodology in Language Teaching. Cambridge. Cambridge University Press
2. Finocchiaro M. and Brumfit C. 1983. The Functional - Notional Approach: From Theory to Practice. New York. Oxford University Press
3. Morrow, K. and Johnson K. 1983. Functional materials and the classroom teacher: Some background issues. Oxford: Modern English Publications.
4. Wilkins D. 1976. Notional syllabuses, Oxford, Oxford University Press

UDC 541.124

<https://doi.org/10.53355/y0470-6030-9534-h>

PSYCHOLOGICAL STABILITY AS A FACTOR OF PREVENTION OF BURNOUT OF STUDENTS IN EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES

Bondar M.V., Master's student

Sydykbekova M.A., Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor
Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: m.bondar.kz@gmail.com

This article examines the psychological stability of the personality of students as one of the factors of the prevention of emotional burnout of students in educational and professional activities. During the preparation of this work, the causes of burnout among students were studied in detail, as well as the influence of the level of development of psychological stability of students in educational and professional activities on this process. The importance of the chosen topic is due to the fact that the prevention of any psychological problem is the guarantor of its solution even at the stage of the emergence of a particular problem. Within the framework of this article, the psychological stability of the individual as one of the factors influencing the prevention of professional and emotional burnout is analyzed in detail. For the reason that the earlier you start to deal with this problem, the less likely it is to occur in the future work and career of university graduates.

Key words: *psychological stability, burnout, burnout prevention, educational and professional activities.*

Бұл мақалада студенттердің жеке басының психологиялық тұрақтылығы студенттердің оқу-кәсіби қызметіндегі кәсіби күйін қалуының алдын алу факторларының бірі ретінде қарастырылады. Бұл жұмысты дайындау барысында студенттердің күйін қалу себептері, сондай-ақ студенттердің оқу-кәсіби қызметіндегі психологиялық тұрақтылығының даму деңгейінің осы процеске әсері егжей-тегжейлі зерттелді. Таңдалған тақырыптың маңыздылығы кез-келген психологиялық проблеманың алдын-алу белгілі бір мәселенің туындау сатысында оны шешудің кепілі болып табылатындығына байланысты. Осы мақала аясында адамның психологиялық тұрақтылығы кәсіби күйін қалудың алдын алуға

әсер ететін факторлардың бірі ретінде егжей-тегжейлі талданады. Осы мәселені неғұрлым ертерек шеше бастасаңыз, оның болашақ жұмысында және университеттің түлектерінің мансабында пайда болу ықтималдығы аз болады.

Тірек сөздер: психологиялық тұрақтылық, жану, күйіп қалудың алдын алу, оқу және кәсіби қызмет.

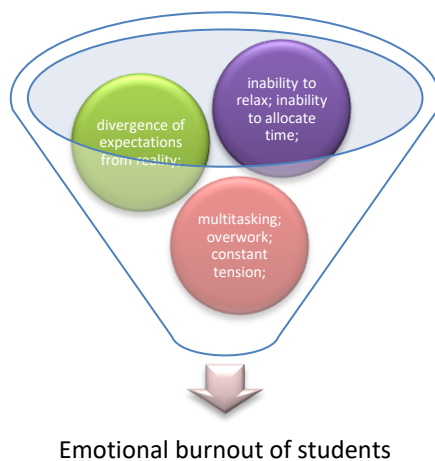
В данной статье рассматривается психологическая устойчивость личности студентов, как один из факторов превенции эмоционального выгорания студентов в учебно-профессиональной деятельности. В ходе подготовки данной работы были детально изучены причины возникновения выгорания у студентов, а так же влияние уровня развития психологической устойчивости студентов в учебно-профессиональной деятельности на данный процесс. Важность выбранной темы обусловлена тем, что превенция любой психологической проблемы является гарантом ее решения еще на стадии возникновения той или иной проблемы. В рамках данной статьи детально проанализирована психологическая устойчивость личности как один из факторов, влияющих на превенцию эмоционального выгорания. По той причине, что чем раньше начать разбираться с данной проблемой, тем меньше вероятность ее возникновения в будущей работе и карьере выпускников ВУЗа.

Ключевые слова: психологическая устойчивость, выгорания, превенция выгорания, учебно-профессиональная деятельность.

Our life is changing every day, the reason for this is universal scientific progress, so future specialists should be prepared for all the difficulties that arise on their career path. Emotional burnout among students is an urgent problem that requires timely solution at the initial stage. Because this can have an extremely negative impact on their attitude to the chosen profession, which promises disappointment not only in the future job, but also in the process of obtaining a particular specialization.

Several symptoms may indicate the presence of emotional burnout syndrome: somatic diseases, fatigue, lack of sleep, lack of appetite and a feeling of emptiness. A person subject to burnout will look apathetic and sluggish, because he has neither the strength nor the desire to do anything. This is an unconscious way of avoiding the learning process or professional interaction. The body is exhausted and thus tries to avoid unnecessary tension. [1]

The causes of burnout have been studied by many foreign and domestic researchers, including S. E. Jackson, C. Maslach, K. Miller, I. A. Zimnaya, V. V. Boyko, S.M.Maltseva, etc. Having carefully analyzed the available literature sources, we have formed a list of reasons that cause emotional burnout of students in educational and professional activities. [2] They are shown below in Picture 1.

Picture 1. "Reasons of emotional burnout of students"

Many scientists have repeatedly proved that in the conditions of professional training, when there is a special need to receive new knowledge in a large volume every day, it accelerates the exhaustion of the psyche. This reaction is associated with nothing other than the fact that the brain needs a lot of energy to create new neural connections, so learning a new one requires many times more strength than using already mastered skills. Therefore, most often emotional burnout is temporary, but it is quite capable of leading to more serious consequences, up to complete disappointment in the profession. [3]

Psychological stability of the individual can help to cope with the syndrome of emotional burnout even in its early stages. Because firstly, psychological stability is a special characteristic of a person, which makes it easier to endure stressful life situations, as well as self-regulate the state of the psyche. Good self-control and the ability to control yourself are useful in any situation. In particular, stress-resistant employees move up the career ladder faster, and in some types of activities it is impossible to do without this trait at all. And in everyday life, calm and balanced people are usually more sympathetic to others. Secondly, developed stress resistance, as the analysis of existing studies shows, solves a number of problems that are associated with and cause emotional burnout at once. Look at Picture 2:

Picture 2. Components of Psychological stability

Psychological stability is a valuable skill that helps to cope with difficult life situations. Working on its improvement, you can become a much more successful and self-confident person. At the same time, it is important to make efforts in all directions: to work on physical health (sleep, nutrition and sports), on emotional state (rest and pleasant pastime), on mind and character. [4]

Psychological stability thereby helps to solve a whole list of problems leading to emotional burnout of students. For example, the ability to predict events or the results of a certain activity allows students to be ready and responsible for their actions and decisions that they take in academic activities. Self - confidence allows you to feel yourself openly and set aside your point of view. Motivation encourages striving to improve an individual's academic performance.

Psychological stability, acting as a factor in preventing emotional burnout of students, allows them to better understand their feelings and emotions in the learning process, form a positive attitude to the chosen specialty, as well as set goals for the long and short term. It has been repeatedly proven that people who suffer from an unstable psychological state are much more likely to be exposed to stress and other mental-related problems. Mental health is crucial in the prevention of any kind of mental illness. Psychological stability is one of the components of psychological health.

Thus, after analyzing the literature, we came to the following conclusions, which are formulated below. Burnout is a state of mental, physical and emotional exhaustion caused by excessive exertion and stress. Signs of burnout: fatigue, poor sleep, frequent colds, memory

problems, anxiety, attention and concentration, laziness and chronic unwillingness to do anything at university. Psychological stability is the process of preserving the most optimal mode of operation of the human psyche in conditions of constantly changing circumstances and their stressful effects. It is interesting that this personality trait is formed in a person in the process of his development and is not genetically determined. It depends on factors such as a person's nervous system, his upbringing, experience, level of development, etc.

REFERENCES:

1. [Electronic resource]: <https://www.sb.by/articles/emotsionalnoe-vygoranie-studentov-ot-prichin-poyavleniya-k-resheniyu.html>
2. [Electronic resource]: <https://www.dissercat.com/content/sindrom-emotsionalnogo-vygoraniya-i-ego-profilaktika-u-studentov-sotsialnykh-pedagogov>
3. Мальцева Светлана Михайловна, Смирнова Жанна Венедиктовна, Исаева Ирина Юрьевна, Назаркина Елена Сергеевна ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПРОФИЛАКТИКА СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СТУДЕНТОВ // АНИ: педагогика и психология. 2020. №2 (31). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-vozniknoveniya-i-profilaktika-sindroma-emotsionalnogo-vygoraniya-u-studentov>
4. [Electronic resource]: <https://dnevnik-znaniy.ru/samosovershenstvovanie/kak-razvit-stressoustojchivost.html>

ӘОЖ 336.58

<https://doi.org/10.53355/e7273-7972-6850-q>

ҚЕХС ЖАҒДАЙЫНДА БУХГАЛТЕРЛІК БАЛАНСТЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТЕГІ РӨЛІ

Абдыкалиева Ж.Ш., магистр, оқытушы-дәріскер

Қасым А.Ғ., есеп және аудит мамандығының 4-ші курс студенті

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zabdykalieva@mail.ru

Мақалада, бухгалтерлік баланс оның есеп беру нысаны ретінде, сондай-ақ кәсіпорын туралы негізгі ақпарат көзі ретінде пайдалану тұрғысынан қарастырылған. Жылдық балансстың негізгі компоненттері, сондай-ақ оның бөлімдері мен баптары сипатталған. Бухгалтерлік баланссты құру принциптеріне назар аударылған және бухгалтерлік есепті қалыптастырудағы негізгі проблемалары зерттелген. Жылдық бухгалтерлік есептілікті қалыптастырудың нормативтік – құқықтық реттеулері қарастырылған.

Тірек сөздер: ҚЕХС, бухгалтерлік баланс, жылдық есептілік, бухгалтерлік есеп, баланс құрылымы, есептілік нысаны.

В данной статье рассмотрен бухгалтерский баланс с точки зрения использования его как формы отчетности, а также основного источника информации о предприятии. Описаны основные составные части годового баланса, а также его разделы и статьи. В статье также уделено внимание принципам построения бухгалтерского баланса и изучены основные проблемы с формированием бухгалтерской отчетности. Рассмотрено нормативно – правовое регулирование формирования годовой бухгалтерской отчетности.

Ключевые слова: МСФО, бухгалтерский баланс, годовая отчетность, бухгалтерский учет, структура баланса, форма отчетности.

This article examines the balance sheet from the point of view of using it as a form of reporting, as well as the main source of information about the company. The main components of the annual balance sheet, as well as its sections and articles are described. The article also pays

attention to the principles of building the balance sheet and examines the main problems with the formation of accounting statements. The regulatory and legal regulation of the formation of annual accounting statements is considered.

Keywords: IFRS, balance sheet, annual reporting, accounting, balance sheet structure, reporting form.

Қазіргі нарықтық экономикада толық, түсінікті, шынайы қаржылық есептілікті қалыптастыру басты міндет болып табылады. Бүгінде қаржылық есеп ақпараттары сапалы болу үшін белгілі бір талаптардың, ұтымды әдіс-тәсілдердің қолдану қажеттігі туындап отыр. Әр-бір заңды тұлғаның бірден бір көздегені пайда табу. Ал сол, кәсіпорынның қаржылық жағдайын басқарудың ең негізгі шарты-оның қаржылық жағдайын талдау. Осыған байланысты кәсіпорынның қаржылық жағдайында бухгалтерлік баланстың актив және пассив баптарының өзгеріске ұшырауы және оны талдаудың ақпараттық қайнар көзі, одан тиімді басқару шешімін қабылдауда бухгалтерлік баланстың алатын рөлі қазіргі таңда маңызды мәселе болып табылады.

Отандық нарықта бәсекелестіктің күшеюі табыс табу мен кәсіпорындарды сақтап қалудың басты факторы кәсіпорынның қаржы жағдайы мен нәтижесі болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақытылы өтеу үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді. Ал осы көрсеткіштерді жинақтап көрсететін есеп ақпараты – қаржылық есептілік деп аталады [1,716.].

Қаржылық есептілік жүйесінде негізгі рөлді бухгалтерлік баланс атқарады. Нарықтық экономика жағдайында пайдаланушылардың көбі баланста үнемі көңіл бөліп келді, «Баланс - кәсіпорынның айналымы» деген ұғым дәстүрлі болып кетті. Бухгалтерлік баланс маңызды қызметтерді орындайды, біріншіден, меншік иелерін, менеджерлерді басқарумен субъектінің мүлктік жағдайымен таныстырады. Баланстан олар меншік иелері нені иеленетінін біледі яғни кәсіпорын иелік ететін материалдық құралдардың сапалық және сандық қоры қандай екенін біледі және осы қорды жасауда кімнің қатысы бар екенін де біледі. Екіншіден, нарық экономикасында саны көбейіп келе жатқан үшінші жақтар алдында кәсіпорын өз міндеттемелерін орындай алуын баланс бойынша анықтайды. Үшіншіден, актив пен пассив баптарының мазмұны балансты ішкі және сыртқы пайдаланушылар мен пайдалануына мүмкіндік береді. Қаржылық есептің орталық құрылымы бола келе, бухгалтерлік баланс есепті күнге кәсіпорын мүлкінің құрамын, ағымдағы активтердің өтілуі мен айналымын, жеке капитал мен міндеттемелердің болуын, дебиторлық және кредиторлық қарыздардың жағдайы мен дамуын, кәсіпорынның кредиттік және төлем қаблеттілігін анықтауға мүмкіндік береді. Баланс мәліметтері кәсіпорын - капиталының орналасу тиімділігін, оның шаруашылық қызмет үшін жеткіліктілігін, қарыз алу көздерінің көлемі мен құрылымын және оларды тарту тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен, бухгалтерлік баланс шаруашылық субъектісінің қаржылық жағдайын талдау мен бағалау үшін ең қажетті ақпаратты нысан болып табылады.

Баланстағы негізгі көрсеткіштер кәсіпорын иелерінің, яғни құрылтайшыларының, акционерлерінің осы ұйымды жаңадан құру уақытындағы ақшалай немесе заттай салымдарынан тұрады. Сондықтан көп жағдайда кіріспе баланста кәсіпорынның меншікті капиталы мен активтері тең болуы ықтимал [2,876.].

Бұл теңдік егер кәсіпорын құрылуы барысында ешқандай жеке немесе заңды тұлғалардың алдында міндетті, яғни қарыз болмаған жағдайда тура болып есептеледі.

Заңды тұлға болып танылған ұйымдардың барлығы да бухгалтерлік баланс жасауға міндетті. Егер заңды тұлғалар құрамына енген еншілес ұйымдар құрылған жағдайда, негізгі ұйым басшыларының рұқсаты бойынша еншілес кәсіпорындар да баланс жасауға міндетті.

Баланс көрсеткіштері бойынша кәсіпорын өзі қабылдаған міндеттемелерін өз уақытында орындайтындығын да анықтауы қажет. Негізгі мақсат - кез келген кәсіпорын өзінің экономикалық ресурстарын тиімді бағытқа жұмсап, таза пайда мен қызмет атқаруы қажет.

Талапқа сай тура және сапалы құрылған баланс көрсеткіштері:

- кәсіпорынның шаруашылық қызметі процестерін толығымен қамтиды;
- кәсіпорынның шаруашылық құбылыстарын топтастырады;
- шаруашылық құбылыстар мен процестері арасындағы байланыстарды зерттеп, шоттың дұрыс қолданғандығын тексеріп, қаржы - шаруашылық қызметі мен ақша қаражаттары қозғалысын талдайды.

Баланс көрсеткіштері акашлай бағаланады. Міндеттемелер канша акшаның қайдан алынғандығын көрсетеді. Активтер алынған акшаның немесе қаражаттардың қалай жұмсалғандығын, қайда және не үшін жұмсалғанын көрсетеді. Меншікті капитал осы ұйымды құрып қалыптастырушы жеке тұлғаның, ұйым иесінің салған ақшасынан тұрады.

Нарық экономикасы жағдайында бухгалтерлік баланс әр түрлі әдістермен жасалынып, әрқашан да активтер мен міндеттемелер сомасы бірдей тепе-теңдік жағдайда болады. Еліміздің нарықтық экономикалық қатынастар жағдайында, халық шаруашылығында және адамдардың қызмет ету саласында тұтыну және оны қанағаттандыру мүмкіншіліктеріне сәйкестендіру әрбір заңды немесе жеке тұлғаның негізгі мақсаты мен әрекеті және оған деген ұмтылу күнделікті қалыптасқан ұдайы өндірістің бір көрінісі болып табылады [3,756.].

Қоғамда әрқандай өндірістің ұдайы өндірілуі үшін өз кезегінде өндірістік қорлардың көлеміне тікелей байланысты болады. Ол өз кезегінде жұмыс күші мен еңбек құрал жабдықтарын пайдалану дәрежесіне байланысты болса, ол өнімді өндіру мен оны өткізу тікелей тұтыну нарығына байланысты болады. Нарықтық жағдайда нарық тойымдылығын қанағаттандыру дәрежесі өз кезегінде тұтынушылардың сатып алу қабілеттілігіне тікелей байланысты болады. Осындай өзара байланыс қаржылық есеп жүргізу мен бухгалтерлік балансты қажет етеді.

Қоғамдық жиынтық өнімді ұдайы өндіру теориясы мен оның тәжірибесі бухгалтерлік баланс әдісінің мазмұнын анықтап береді.

Бухгалтерлік балансты, тұрақтылық пен рентабельділікке талдау жүргізу мәліметтері ұйымдардың жедел басшылық жұмысы және олардың құрылымдық бөлімдері үшін қолданылады. Мемлекеттік қаржылық есеп беруді құрастыру үшін, экономикалық болжамды және ағымдағы жоспарды, еліміздің экономикасын дамыту заңдылықтарын оқып білу және зерттеу қажет.

Қазіргі заман шартында шаруашылықпен айналысатын ұйымның бухгалтерлік есеп жүйесі заманға сай, толық және дұрыс экономикалық ақпараттарсыз күрделі экономикалық механизммен басқару тәжірибелі түрде жүргізу мүмкін емес [4,546.].

Бухгалтерлік есеп беру жүйесінде ерекше орынды бухгалтерлік баланс алады. Оның құрылуы, актив және пассив баптары, біздің республикамызда көптеген өзгерістерге ұшырады және қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттар талаптарына жақын болды. Бұл нарықтық экономика жағдайында көптеген пайдаланушылар тұрақты түрде балансқа назар аударуымен байланысты және дәстүрлі фраза болып қолданылып жатыр: «Баланс – кәсіпорынның айнасы».

Есеп берудің мәселесімен айналысатын ғылымдардың көзқарасы бойынша бухгалтерлік балансты екі жақтан қарастыру қажет: экономика – құқықтық және есептік бірінші тәсіл шаруашылық субъектілерде бар жиынтықты білдіреді және ол ақшалай есептелуі мүмкін. Сондықтан азаматтық құқығы заң теориясының белгілерінің бірі болып өзіндік бухгалтерлік балансы болып табылады. Баланстың есептік түсінігі, мәні бойынша бірінші тәсілді толықтырады және тек белгілі бір мезгілде шаруашылық жағдайды ғана емес, сондай – ақ барлық процестерді, сонымен қатар қызметтің қаржылық нәтижесін сипаттайды. Баланстың рөлі қалай қарастырылмаса да оның мәні жылдан – жылға өсіп

келеді, ол туралы әртүрлі мемлекеттерде, солардың ішінде Қазақстанда да тиісті нормативтік құжаттарды қабылдау куәландырылады.

Одан басқа, нақты мерзіміне байланысты активтерді және міндеттемелерді топтастырудың тәсілі бола отырып, ол бөлімдерге және баптарға бөлінеді. [5,78б.].

Көптеген тұлғалар өздерінің бухгалтерлік балансын әрбір кезеңдерге қарай жасап, қолда бар қаражатының барын, басқа тұлғаларға қанша көлемде берешегінің бар екендігін көрсетіп отырады. Бухгалтерлік баланс осы «ұйымның қолда бар активті қаражаттарын және берешектерін белгілі бір уақытқа қарай көрсетіп отырады» дегеніміз орнықты ұғымды береді, яғни белгілі бір ұйымның қолда бар мүліктері активтер деп аталынады, ал осы ұйымның басқаларға берешегі міндеттемелер деп аталынады. Активтер құрамына осы ұйымның меншігіндегі ғимараттар, өндірістік жабдықтар, тасымалдау құралдары, өлшеу тағы басқа құралдар, өнім беретін малдар, күш беруші машиналар тағыда сол сияқты жатады. Сонымен қатар осы ұйым меншігінде шикізаттар материалдар, босалқы бөлшектер, тауарлар, дайын өнімдер ақшалай өлшеммен өлшеніп, осы ұйымның меншігінде болады. Бұлардың барлығы классификацияланады [6,178б.].

Есеп стандарттары бірнеше типтік бағыттардан тұрады. Олар:

- мақсаты - есеп өндірісіндегі мәселелер мазмұнына қысқаша түсініктеме беру және стандарттарын жасау мен шығынның міндетін көрсетеді;
- қолдану өндірісі - мұнда стандарт объектісі мен қолданудың объективті жағдайы қаралады;
- анықтау - стандарт мәнінде қолданылған негізгі терминдерге түсінік беру және оларды танудың тәртібі көрсетіледі;
- баяндау;
- акпараттар маңызын ашу - орындалуға жіберілген құн.

Бухгалтерлік баланстың әртүрлі шектеулеріне және көп мақсаттарының амалдарына қарамастан оны құрудың қажетті шарты болып актив валютасының пассив валютасына теңдігі табылады, өйткені онда әртүрлі позициядан бір қаражаттар қарастырылады.

Құрамына қарай бухгалтерлік баланс қорытындылары әрқашан өзара тең сандардың екі қатарынан тұрады. Бұл теңдік жағдайы – баланстың маңызды сыртқы көрінісі. Отандық тәжірибеде баланс әдетте екі жақты кесте ретінде көрсетіледі, сол жағы баланстың активі, оң жағы пассиві деп аталады. Бөлімдердің былай орналасуы тәжірибелік ойлаудан және қалыптасқан ұлттық дәстүрде туындайды.

Халықаралық тәжірибеде балансты құрудың басқаша түрлері де белгілі, мысалы, Америка Құрама Штаты, Англия және бірқатар басқа елдерде баланста алдымен активтің барлық баптары келтіріледі, содан кейін пассив баптары көрсетіледі.

Шетелдердегі ұлттық бухгалтерлік есеп жүйесінің келесідей модельдері қолданылады:

1. Шығыс Еуропа елдері – бірегейлендірілген бухгалтерия, шығындарға негізделген шоттар жоспары, есептіліктің мақсаты – өзіндік құнды төмендету;
2. Еуропалық одақ елдері – екі бухгалтерия (жалпы және аналитикалық), пайдаға негізделген шоттар жоспары, есептіліктің мақсаты – пайданы ұлғайту;
3. Француздық - екі бухгалтерия (жалпы және аналитикалық), пайдаға өндірістік шоттар жоспары, бухгалтерлік есептің мақсаты – табысты ұлғайту;
4. БҰҰ - екі бухгалтерия (жалпы және аналитикалық), пайдаға өндірістік шоттар жоспары, есептіліктің мақсаты – табысты ұлғайту [7,196.].

Кез – келген бухгалтерлік баланс әртүрлі мүліктік қаражаттарды (тікелей шаруашылық еселігіндегі материалдық қорлар) және осы қорларға құқықтарды топтастыру ретіндегі және белгілі шаруашылық субъектілердің (кәсіпкерлердің, акционерлердің, мемлекеттің және т.б), сонымен қатар үшінші тұлғалардың (кредиторлардың, инвесторлардың, банктердің және тағы басқалар) еркімен құрастырылған капитал ретінде мүліктік массаның жағдайын көрсетеді. Осыған байланысты баптарын дұрыс бағалау сұрағы балансты құру кезінде, шаруашылық қызметін бағалау үшін де ерекше маңызға ие болады.

Бухгалтерлік баланстың дұрыс құрылуы төмендегілерді білдіреді.

Кәсіби бухгалтер қаржылық сипаттағы мәселелердің алдын ала көре білуге, өсу перспективаларын белгілеуге, кәсіпорынның дамуын болжамдауға және осының бәрін - қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын ескере отырып, жеңіл оқылатын нысандарда беруге тиіс. Бухгалтер тек сандарды ұсынып қана қоймай, олардан кәсіпорын ісінің жай- күйін көре білуі тиіс. Бухгалтер өзінің кәсіби пайымдауын түрлі көрсеткіштерді есептеген кезде пайдаланылады.

Баланстың шынайылығының негізгі шарттары – балансты құрастырар алдында синтетикалық және аналитикалық шоттардағы жазбаларды салыстыру.

Көптеген елдерде бухгалтерлік есепті құрастырудағы жалпы ережелермен қатар, сонымен бірге жекеше ерекшеліктері де бар. Қазіргі таңда, барлық елдерде бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікті жүргізудің бірегейлендірілген стандартталған жүйелері енгізілген. Бұл өз кезегінде әр елдің негізі көрсеткіштерін зерттеуге, салыстыруға және де тәжірибеде қолдануға негіздейді.

Ол өз кезегінде, халықаралық елдер арасында бухгалтерлік есеп пен есептілікті бірегейлендіру мақсатында құрылған. Алайда, дамыған елдерде осыған дейін өз стандарттары мен ережелері негізінде толықтай қызмет атқарылып келді.

Бухгалтерлік есебі дамыған елдер: АҚШ, Канада, Ұлыбритания және Австралия, сонымен бірге Батыс Еуропаның жетекші елдері [8,976.].

Дамыған елдер АҚШ және Ұлыбританиядағы бухгалтерлік есеп жүйесімен және ондағы бухгалтерлік баланстың құрастырылу тәртібімен салыстырмалы жұмыстар барысында, есеп пен есептілікті дұрыс қалыптастырудың негізі - тек Қазақстанда ғана емес, экономикасы дамыған шет елдерінде де бірегейлендірілген талаптар мен стандарттарға сәйкес жүргізілетінін айтуға болады.

Барлық әлемде бухгалтерлік есеп әлдеқайда кең мағынада түсіндіріледі. Бүгінгі күні жағдай түбегейлі өзгеруде: салық басқармасы үшін құрастырылған баланс - бұл жаңа бәсекелестік жағдайларына талап етілетіндер болып табылмайды [9,226.].

Кәсіби бухгалтер қаржылық сипаттағы проблемаларды алдын ала көре білуге, өсу перспективаларын белгілеуге, кәсіпорынның дамуын болжамдауға және осының бәрін – қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын ескере отырып, жеңіл оқылатын нысандарда беруге тиіс. Бухгалтер тек сандарды ұсынып қана қоймай, олардан кәсіпорын ісінің жай- күйін көре білуі тиіс. Бухгалтер өзінің кәсіби пайымдауын түрлі көрсеткіштерді есептеген кезде пайдаланылады, яғни нақты, шынайы, дәл бухгалтерлік баланс құра отырып, сол баланс негізінде кәсіпорында тиімді стратегиялық жоспарлар құрастырып, қабылданған жоспарға сәйкес басқарушылық шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сейдахметова Ф.С. Қазіргі замандағы бухгалтерлік есеп [Мәтін]: Оқу құралы / Сейдахметова Ф.С. - Алматы: LEM, 2008. – 500б.
2. Мырзалиев Б.С., Әбдішүкіров Р.С.. Бухгалтерлік операцияларды жүргізудің әдістері. Практикум. - Алматы: Заң әдебиеті, 2008. – 130 б.
3. Нурсейитов З.О. Бухгалтерские расчеты. -Алматы: Издательство "LEM", 2013.- 112с.
4. Веселова Т.Н. Бухгалтерский учет. Финансовая отчетность на предприятиях. Практическое пособие / Веселова Т.Н., Маренков Н.Л. -М.: Благовест-В, 2012.-54с.
5. Рахимбекова А.Е. Финансовая отчетность казахстанских предприятий. Учебник. - Алматы: Экономика, 2018. - 474с.
6. Нұрсейітов Е.О. Ұйымдардағы бухгалтерлік есеп. - Алматы: 2012ж. - 432б.
7. Шогенов Б. А., Абазова Ф. М. Современный взгляд на формирование эффективной амортизационной политики в бухгалтерском и налоговом учете //Международный бухгалтерский учет. 2013. № 19с.

8. Макухина Я. С., Проблемы бухгалтерского баланса: его использование в анализе. – Донецк, 2009. – 187с.
9. 51 Поленова, С.П. Содержание и порядок составления пояснительной записки к бухгалтерской отчетности // Все для бухгалтера. - 2019. - № 4. – 22с.

ӘОЖ 81

<https://doi.org/10.53355/i4341-8254-3886-b>

КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ

Абыканова И. А.

«Шетел тілдері және аударма ісі» мамандығының ШТҚ 231 топ білімгері
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Indus.kz@mail.ru

Шет тілдерін оқытуда қолданылатын мультимедиялық және цифрлық технологияларды қолданудың қалыптасқан тәжірибесіне әдістемелік еңбектерге сүйене отырып, жалпы білім беретін мектептің сынып оқушыларына ағылшын тілін оқытуда мультимедиялық және цифрлық технологияларды қолданудың әдістемесі талданады және мақсатты түрде әзірлеу мәселесін зерделеп қарастырылады. Ақпараттық технологиялардың дамуы мен дербес компьютерлердің пайда болуымен компьютерлік технологияларды оқытуда қолдануға болатыны айқындалды.

Тірек сөздер: цифрлық технологияларды қолдану, ақпараттық технологиялар, компьютерлік лингводидактика, мультимедиялық және цифрлық технологиялар, компьютерлік технология, қарым-қатынас құралы.

На основе имеющегося опыта использования мультимедийных и цифровых технологий в обучении иностранным языкам анализируется методика использования мультимедийных и цифровых технологий в обучении английскому языку школьников и исследуется вопрос целенаправленного развития. С развитием информационных технологий и появлением персональных компьютеров было определено, что компьютерные технологии могут быть использованы в обучении.

Ключевые слова: использование цифровых технологий, информационная технология, компьютерная лингводидактика, мультимедийные и цифровые технологий, компьютерная технология, средства коммуникации.

Based on the existing experience of using multimedia and digital technologies in teaching foreign languages, the method of using multimedia and digital technologies in teaching English to schoolchildren is analyzed and the issue of purposeful development is investigated. With the development of information technology and the advent of personal computers, it was determined that computer technology can be used in teaching.

Key words: use of digital technologies, information technology, computational linguistics, multimedia and digital technologies, computer technology, means of communication.

XXI ғасырда ақпараттық технологиялар адам қызметінің барлық саласында, соның ішінде білім беруде де белсенді қолданыла бастады. Алғашқы дербес компьютерлердің пайда болуымен мұғалімдер оны оқу үдерісін интенсификациялау үшін көрнекілік құралы, дағдыларды дамыту құралы, қосымша ақпарат көзі және т.б. ретінде пайдалана бастады. Компьютерлік технологиялар шет тілдерін оқытуда XX ғасыр 1980 жылдардан бастап қолданыла бастады. Шет тілдерін оқыту әдістемесінде арнайы бағыттың пайда болуына

әкелді, онда осы технологияларды шет тілін оқыту барысында қолданудың теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. Ресейде бұл бағыт «компьютерлік лингводидактика» атауын алды, шетелде ең көп тараған термин-бұл CALL (Computer-assisted language learning - компьютер көмегімен тіл үйрену).

Техникалық прогрестің барысында елеулі лингводидактикалық потенциалы бар жетілдірілген техникалық құралдар пайда бола бастады. Бүгінгі таңда шет тілдерін оқыту тәжірибесінде «цифрлық технологиялар» ұғымымен біріктірілген стационарлық (мысалы, компьютер, интерактивті тақта) және мобильді (планшеттік компьютерлер, смартфондар) техникалық құралдардың кең спектрі қолданылады. Бұл техникалық құралдардың пайда болуы қазіргі кезде мультимедиялық форматта, яғни бір уақытта бірнеше формада: мәтіндік, графикалық, бейне, аудио, интерактивті түрде ұсынылатын ақпаратты ұсыну тәсілдеріне де әсер етті. Осылайша, шет тілдерін оқытуда қолданылатын заманауи технологияларды «мультимедиялық және цифрлық технологиялар» терминімен біріктіруге болады.

Дегенмен, шет тілдерін оқытуда әртүрлі ұқсас технологияларды қолданудың ұзақ мерзімді тәжірибесі олардың өздігінен оқу процесін тиімдірек етпейтінін көрсетеді. Мультимедиялық және цифрлық технологияларды өз мүмкіндігінше пайдалану үшін арнайы әдістемені әзірлеу қажеттілігі туындап отыр. Қазіргі кездегі оқу үдерісіндегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) проблемасы және оларды шет тілдерін оқыту барысында тиімді пайдалану туралы ресейлік зерттеушілер М.А. Бовтенко, Р.К. Потапова, Е.С. Полат, П.В. Сысоева, М.Н. Евстигнеева, С.И. Титова, А.В. Зубова, Р.К. Пиотровская, Р.Г.Пиотровский, О.А. Ускова, С.В. Фадеева, А.В. Хуторский т.б.ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Батыс ғылымында шет тілін оқытуды ақпараттандыру процесі G. Dudeney, M. Pegrum, D.Boyd, D. Crystal, M. Warshauer, G. Davis, P. Brett, M. Levy, D. Healey және т.б.секілді ғалымдардың еңбектерінде тұжырымдалған болатын.

Соған қарамастан, технологиялық прогрестің белсенді жүруіне және білім беру парадигмаларының өзгеруі аясында мультимедиялық және цифрлық технологиялардың барлық жаңа түрлерінің пайда болуына байланысты бұл технологияларды қолдану практикасы әлі теория жағынан алда келеді. Оның үстіне бұл саладағы бар зерттеулер негізінен ересектерге шет тілін оқыту әдістемесіне бағытталған. Алайда, психология мен педагогика саласындағы әдебиеттерді талдау (Л.С.Выготский, Д.Б. Эльконин, Л.И.Божович) көрсеткендей, бастауыш мектеп жасы адам дамуының маңызды кезеңі болып табылады, бұл кезде оқуға саналы танымдық қызығушылықтың негіздері қалыптасады. Сонымен қатар, осы зерттеу авторларының эмпирикалық тәжірибесі өскелең ұрпақтың мультимедиялық және цифрлық технологияларын, соның ішінде, білім беру мақсатында пайдалануға деген қызығушылығының артқанын дәлелдеді.

Кез келген оқу пәнін оқытудың негізі әдістеме болып табылады. Ақпараттық технологиялардың дамуы мен дербес компьютерлердің пайда болуымен компьютерлік технологияларды оқытуда қолдануға болатыны айқындалды. Демек, компьютерлік технологияны қолданудың арнайы әдістемесінің қажеттілігі туындады.

Әдістеме – басқа ғылымдардың – лингвистика, психология, педагогика, дидактика, т.б. ғылымдарының негізінде пайда болған күрделі ғылым болып табылады. С.Ф.Шатиловтың анықтамасы бойынша, шетел тілін оқыту әдістемесінің пәні – «Шет тілін оқыту процесі және оны жаңа қарым-қатынас құралы ретінде меңгеру заңдылықтары, сонымен қатар шет тілінің әртүрлі жағдайларда (соның ішінде орта мектепте)жан-жақты дамыған тұлғаны оқыту мен тәрбиелеудің ерекшеліктері» [1]. Басқаша айтқанда, шет тілін оқыту әдістемесі шет тілін оқыту заңдылықтары мен бұл процесті оңтайландыру жолдарын зерттейді. Жеке тілдерді оқытудың жеке әдістері бар, сонымен қатар білім берудің әр түрлі деңгейіне арналған - бастауыш, орта, жоғары және одан жоғары жеке әдістер. Сонымен, орта мектепте шет тілін оқыту әдістемесі – «орта мектепте оны оқытудың мақсаттары мен нақты шарттарын ескере отырып» шет (ағылшын) тілін оқытудың заңдылықтарын зерттейтін ғылыми пән [1].

Әдістеменің маңызды сұрақтарының бірі – оқытудың тиімді әдістері мен тәсілдерін іздеу. Сонымен, шет тілдерінің мұғалімдері дәстүрлі түрде оқу процесін күшейту үшін әр түрлі визуализация құралдарын қолданады. Технологиялық прогресс дәуірінің келуімен әдіскерлер мен лингводидактиктер өздерінің ғылыми қызығушылығын шет тілдерін оқытуды қызықты әрі тиімді ету құралы ретінде кеңінен қол жетімді техникалық құралдарға аударды.

Техникалық құралдардың оқу процесіне белсенді түрде енуі магнитофондар мен кинопроекторлар сияқты жеке құрылғылардың кең таралуына байланысты XX ғасырдың 70-ші жылдарынан басталады. Алайда, олар көп ұзамай біртіндеп жетілдірілген құрылғылармен, ең алдымен дербес компьютермен алмастырылады. Бұл лингводидактикада өзіне дербес мақсаттар мен міндеттер қоятын жеке зерттеу желісінің пайда болуына әкелді. [2,121]. XX ғасырдың 80-жылдарының ортасынан бастап шетелдік ғылыми ортада CALL – Computer Assisted Language Learning шет тілдерін оқытуда жаңа тәсіл пайда болды (компьютерді қолдана отырып тілді үйрену). Жиырмамыншы ғасырдың 90-жылдары CALL шеңберінде интернеттің дамуына байланысты әр түрлі тәсілдері де пайда болады: TELL (Technology Enhanced Language Learning –Технологияны жетілдірілген тілде үйрену) және ICT in LT (Information and Communication Technology in Language Teaching - тілді оқытудағы ақпараттық-коммуникациялық технология), Интернет пен электронды байланыста жоғары технологиялар саласындағы пайда болған өзгерістерді көрсетті. Лингводидактикада белсенді қолданыла бастаған ұялы байланыстың пайда болуы мен дамуы, өз кезегінде MALL - Mobile Assisted Language Learning - мобильді тілді оқыту терминінің пайда болуына ықпал етті [3,14-18], [4, 95-99], [5,122-123].

Ғылымда «компьютерлік лингводидактика» (1991ж. К.Р. Пиотровская ұсынған) термині, М.А.Бовтенконың пікірінше, шет тілін оқытуда ақпараттық технологияларды қолданудың теориялық және практикалық аспектілерін қамтудың толықтығы тұрғысынан, сондай-ақ осы ғылыми саладағы терминологияның даму тенденциясын ескергенде ең дұрысы болып табылады. Ғалым М.А. Бовтенко жақын арада шет тілдерін оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың таралуына және (электрондық) байланыс жүзеге асырылатын бірқатар платформалардың кеңеюіне байланысты бұл термин «электрондық лингводидактика» терминімен ауыстырылуы мүмкін деп санайды [6].

Алғашқы CALL деңгейіндегі бағдарламалары «ынталандыру-реакция» жауап мінез-құлық үлгісіне негізделген және білім алушыларға өте пассивті рөл берілген. Бұл бағдарламалар электронды түрде ұсынылған (бос орындарды толтыру, жиыннан дұрыс жауапты таңдау және т.б.) дәстүрлі тапсырмалардан құралды. Қазіргі әдістемеде бұл тәсіл ескірген және тиімсіз болып саналғанына қарамастан, мұндай бағдарламаларды пайдалану кезінде оң нәтижелерге қол жеткізілді [7,39]. Компьютерлік лингводидактика саласындағы орыс зерттеушісі Р.К. Потапова мұндай бағдарламаларды тек негізгі дағдыларды меңгеру мен бекіту мақсатында шектеулі түрде қолдануға шет тілдерін оқытудың қазіргі тәжірибесінде рұқсат етілген деп санайды [7].

Бірте-бірте бихевиористік модельдің орнына негізгі принципі мен міндеті-оқу үдерісінде шығармашылық белсенділікке қабілетті белсенді, өзін-өзі басқаратын жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылатын балама әдістермен алмастырылды. Осыған байланысты оқытудың жаңа тенденциялары мен принциптерін ескере отырып, оқытудың оңтайлы жолдарын табу мәселесі өзекті бола бастады.

Осылайша, CALL даму тарихы әдістеменің жалпы тенденцияларын, атап айтқанда, мұғалімге бағдарланған тәсілден (teacher-oriented approach) оқушыға бағытталған тәсілге көшуді көрсетеді. Оқытуды компьютерлендіру «танымдық әрекет арқылы оқыту», «ұғыну арқылы оқыту», «инсайт» терминдерінің пайда болуымен тікелей байланысты. [5, 122-123], [7, 39]

Қазіргі лингводидактикада CALL әр түрлі саладағы ғалымдар: психологтар, әдіскерлер, бағдарламашылар, лингвистер және т.б. бірлесіп жұмыс істеп жатқан келешегі зор бағыттардың бірі болып табылады. Оқу процесін АКТ ақпараттандыру проблемасына деген ғылыми қызығушылық осы тақырыпқа арналған (мысалы, EUROCALL, CALICO,

ICETS және т.б.) кәсіби форумдар мен конференцияларда талқыланады. Оқыту процесін ақпараттандыру мәселесіне ғылыми қызығушылық кең көлемді мерзімді басылымдардың (атап айтқанда «Білім берудегі ақпараттық -коммуникациялық технологиялар», «Білім берудегі компьютерлік құралдар», «Телекоммуникация және білім беруді ақпараттандыру» «Қашықтықтан және виртуалды оқыту», ONCALL, Language Learning and Technology Тілдерді оқыту және технологиялар және т.б.) және т.б. пайда болуына әкелді.

Бүгінгі таңда шет тілдерін оқыту үдерісін күшейту үшін қолданылатын негізгі техникалық құралдарға мыналар жатады:

1) сөйлеуді қайта ойнату мен жазу және интерактивті бейнені орындау мүмкіндіктерін біріктіретін мультимедиялық құралдар;

2) ақпараттың мәтіндік массивтерінде қиылысатын сілтемелер жүйесін құрайтын гипермәтін;

3) гипермәтін мен мультимедиа мүмкіндіктерін біріктіретін гипермедиа;

4) телекоммуникациялық технологиялар;

5) лазерлік ықшам дискілерде сақталатын ақпарат көлемін көбейтуге мүмкіндік беретін CD-ROM технологиясы. [5, 126]

Бұл құралдар компьютерді сөйлеу әрекетінің барлық түрлерімен жұмыс істеу үшін оқу және жазу дағдыларын ғана емес, сонымен қатар тыңдау және сөйлеу дағдыларын (оның ішінде айтылу және интонация сияқты аспектілерді), сондай-ақ ана тілімен шынайы қарым-қатынас жасау үшін жазбаша және ауызша сияқты мақсатты тілде сөйлейтіндерге пайдалануға мүмкіндік береді.

Дегенмен, аталған технологиялардың соңғысы (CD-ROM) технологиялық прогрестің артуына байланысты өзінің өзектілігін біртіндеп жоғалтып жатқанын атап өткен жөн. Мысалы, қазіргі заманғы көптеген компьютерлерде диск салғыш жоқ. Дискілер ықшам USB-дискілермен алмастырылды, алайда олар ақпаратты виртуалды қоймаларда сақтауға мүмкіндік беретін бұлтты қызметтердің таралуына байланысты біртіндеп өзінің қажеттілігін жоғалтты.

Бүгінгі күні барынша назар бір компьютерден виртуалды онлайн ортаға ауыстырылу үрдісі орын алуда. Адам мен компьютер арасындағы қарым-қатынас моделі бірте-бірте өзектілігін жоғалтады, ал компьютер миллиондаған қолданушылармен бірлесіп жасаған адам мен виртуалды орта арасындағы делдалға айналады.

Интернеттің дамуы арқасында ақпаратты тұтыну процесі барған сайын даралануда: біз «дайын», алдын ала ұйымдастырылған білімді (мысалы, CD-ROM дискілерінде ұсынылған оқулықтар мен курстарды) аз және сирек пайдаланудамыз. Оның орнына біз Интернетке жүгінеміз және ақпаратқа деген «аштық қажеттілікті» қанағаттандыру үшін ресурстарды өз бетімізше табамыз. Осылайша, әркім өзінің білім беру траекториясын таңдай алатын цифрлық білім беру ортасы бар дәстүрлі сызықтық орта Қазақстанда да біртіндеп алмастырылуда. «Қазақстандағы қазіргі заманғы цифрлық білім беру ортасы» басымдығы бар жобаны Қазақстан Білім және ғылым министрлігі әзірледі.

Осыған байланысты техникалық құралдарды сипаттайтын терминология да өзгеруде: мысалы, «ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ)» термині біртіндеп неғұрлым заманауи «цифрлық технологиялар» терминімен алмастырылуда. Бүгінгі таңда бұл терминдер синонимдер ретінде қолданылады, бірақ соңғысы жаңа ақпараттық технологиялардың ерекшеліктерін және оларды қоғамның қабылдауын айқынырақ көрсетеді.

«Цифрлық технология» термині компьютерлік құралдарға сәл басқаша қарауға мүмкіндік береді. Цифрлық технологиялар компьютерлік технологияларға негізделген, алайда олар технология мен қолданушы арасындағы басқа қатынасты білдіреді. Осылайша, «АКТ құзыреттілігі» термині электронды ресурстарды жеке және білім беру мақсатында тиімді пайдалану мүмкіндігін қамтиды, ал «цифрлық құзыреттілік» термині адам ақпаратты тұтынып қана қоймай, сонымен қатар оны қалыптастыратын біліктер мен дағдылардың

неғұрлым күрделі жиынтығын болжайды. Ол, сондай-ақ цифрлық ортаның жұмыс істеу тетіктерін түсіндіреді. Сидней университетінің австралиялық зерттеушісі Джеймс Карранның (James Curran) пікірінше, компьютерлік технологияны қабылдауға мұндай сыни көзқарас білім алушыларға өте тез ескіретін заманауи технологиялар әлемінде өздігінен бағдар алу мүмкіндігін береді [8].

Ақпаратты ұсыну форматы да өзгеруде. Бүгінгі таңда ақпараттың көп пайызы мультимедиялық форматта ұсынылған: мәтін әрдайым дерлік суреттермен, аудио немесе бейне жазбалармен, инфографикамен, анимациямен бірге жүреді. Бұл тенденция ақпараттың шамадан тыс көптігі проблемасынан туындады. Осылайша, мәтіндік түрдегі хабарлама басқа ақпарат тасымалдаушы форматтарының элементтерін қамтымаса, қарқынды ақпарат ағынында оңай жоғалуы мүмкін.

Біздің зерттеу үшін ақпаратты мультимедиялық форматта ұсыну талабы ерекше маңызға ие, себебі бұл қазіргі ақпараттық қоғамның талаптарына ғана емес, сонымен қатар орта мектептің 5-7 сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Сондықтан біз өз зерттеуімізде ақпараттық коммуникация және компьютерлік технологиялар терминінің орнына «мультимедиялық және цифрлық технологиялар» терминдерін қолданамыз.

Сонымен, цифрлық технологияның кең тарауы оқылатын тілдегі түпнұсқа материалдарға және веб-негізделген компьютерлік оқулықтарға қолжетімділікті кеңейтті. Интернетте жұмыс істей отырып, оқушылар мен оқытушылар электронды мәтіндер кітапханаларына, мұражайлық және мұрағаттық дереккөздерге, газеттер мен журналдардың электронды нұсқаларына қол жеткізе алады, онлайн оқыту бағдарламалары мен сөздіктерді пайдалана алады; пікірталастар мен бейнеконференцияларға қатысады, электрондық пошта арқылы ақпарат алмасады және т.б. [6,16-17] Сандық және мультимедиялық технологиялардың лингводидактикалық мүмкіндіктерін қарастырдық.

Бүгінгі таңда мультимедиялық және цифрлық технологиялардың шет тілдерін оқытудың тиімділігін арттырудағы артықшылықтарын зерттеуші әдіскерлердің көпшілігі мойындап отыр. Мысалы, орыс лингводидактикасының көрнекті өкілі Р.К. Потапова: «Орта және жоғары оқу орындарында оқылатын оқу пәндерінің циклінде, әр түрлі техникалық құралдарды қолдану идеясы шет тілдерін оқыту практикасындағыдай біртұтас белсенді болатын басқа пәнді табу қиын шығар» [9]. Оның пікірінше, компьютерлік технологияларды оқу үрдісіне енгізу оқу процесінің бірқатар маңызды мәселелерін шеше алады. Біріншіден, жаңа құбылыстармен танысу мен нәтижелерді бақылау арасындағы уақыт аралығын азайтады. Екіншіден, оқушылардың тұлғалық жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың жеткіліксіз дәрежеде саралану мәселесін шешеді. Үшіншіден, оқушыларды өзіндік жұмыс әдістеріне мақсатты түрде үйрету процесін орнатады [7, 54]

Сонымен қатар, мультимедиялық және сандық ресурстар оқушыларға әртүрлі форматтағы жинақталған білімге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бүгінде бейнелі ақпарат мәтіндік ақпаратқа қарағанда жақсы қабылданады және бұл тұрғыда мультимедиялық ресурстардың әлеуеті зор екені даусыз. Мәтінді ауызша және графикалық ақпаратпен, динамикамен және дыбыспен біріктіру арқылы мұндай ресурстар қабылдаудың бірнеше каналына бір мезгілде әсер ету арқылы оқу процесін тиімдірек етеді және сәйкесінше оқу нәтижелері күшті болады [6,155]

Зерттеушілер Е.В.Бондаревская, В.В.Сериков, В. А.Сластенин, И.С. Якиманская үйренушілердің жеке қажеттіліктері мен ерекшеліктерін мүмкіндігінше ескере отырып, шетел тілдерін оқытудағы тұлғалық-бағдарлық тәсілге сәйкес лингвистикалық және коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру мен дамытуға арналған тиімді жағдай жасайды деп көрсетеді. Сол сияқты шетел тілдерін оқыту үдерісінде мультимедиялық және цифрлық технологияларды қолданудың артықшылықтарын көрсеткендер қатарында ресейлік лингводидакттар М.Н.Евстигнеев, Л.В.Кудрявцева, Е.С.Полат, С.П.Сысоевтар да бар.

Халеева, Л.А.Цветкова сияқты ғалымдар және басқалар мыналарды ажыратады:

1) шынайы ақпараттың үлкен көлемін ұсыну;

2) мультимедиялық технологияларды (мәтін, графика, дыбыс, анимация, бейне) қолдану арқылы қабылдаудың барлық арналарына әсер ету;

3) бейімделушілік;

4) ақпаратты ұсынудың сызықтық еместігі;

5) оқу процесіне қатысудың жоғарылығы [10].

Сонымен қатар мультимедиялық және цифрлық технологияларды қолдана отырып, шет тілдерін оқыту оқытудың маңызды принциптеріне сәйкес келеді:

1) ғылыми сипат принципі - әдістемелік ережелерге сәйкес құрылған оқу бағдарламаларының мазмұнына байланысты;

2) саналылық принципі – білім алушылардың оқу нәтижелеріне жетудің жеке стратегияларын пайдалану мүмкіндігін жасау арқылы;

3) белсенділік пен интерактивтілік принциптері – компьютермен белсенді әрекеттесу негізінде оқушының пассивті тыңдаушыдан жұмыстың бастамашысы рөлін өзгерту арқылы;

4) жүйелілік пен бірізділік принциптері - егер олар оқу бағдарламасына кіріктірілген болса, компьютерлік ресурстар оқу материалын ұсынуда бірізділікті қамтамасыз ете алады;

5) оқыту нәтижелерінің нақтылығы принципі – оқу бағдарламалары мен ресурстарын сабақта да, сабақтан тыс жұмыс жағдайында да өз бетінше қайта пайдалану мүмкіндігіне байланысты;

6) көрнекілік принципі - әр түрлі форматтағы оқу құралдарын қолдану арқылы, оның ішінде вербалды және вербалды емес визуализацияның барлық түрлері (суреттер, бейне, аудио және т.б.) [11, 12].

Осылайша, бүгінде мультимедиялық және цифрлық технологиялардың шет тілдерін оқыту үдерісінің тиімділігіне оң ықпалын лингводидактардың абсолютті көпшілігі мойындайды.

Орта мектепте ағылшын тілін оқыту үдерісіне мультимедиялық және цифрлық технологияларды енгізудің негізі ретінде оқушылардың ағылшын тіліндегі цифрлық құзыреттілік негіздерін дамытуға бағытталған әдістемелік ұсынымдар қарастырылды. Мультимедиялық және цифрлық технологияларды қолдана отырып оқытуды ұйымдастыру жолдарын табу бізді «ағылшын тіліндегі цифрлық құзыреттілік» жұмыс тұжырымдамасын жасауға әкелді. Біз бұл тұжырымдаманың құрылымы мен мазмұнын нақтыладық, соның нәтижесінде оның құзыреттілігінің компоненттері анықталды: цифрлық лингвистикалық, цифрлық техникалық, цифрлық мультимедия және телекоммуникация. Осы құзіреттіліктерді дамыту орта мектептің 5-7 сыныптарында мультимедиялық және цифрлық технологияларды пайдалана отырып, ағылшын тілін оқытудың әзірленген әдістемесінің негізін құрады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе: учебное пособие для студентов пед. институтов по специальности №2103 «Иностр.яз». М.: Просвещение, 1986. 223 с.

2. Особенности преподавания иностранного языка в условиях новой парадигмы образования: (внедрение ФГОС нового поколения в практику обучения иностранному языку): учеб. пособие / М-во образования Моск. обл., Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования Моск. гос. обл. ун-т; [Л. В. Сарычева и др.]. - Москва: МГОУ, 2014. - 160 с

3. Бовтенко М.А., Гарцов А.Д., Ельникова С.И. [и др.; под ред. А.Д. Гарцова]. Компьютерная лингводидактика: теория и практика: курс лекций /. - Москва: Изд-во Российского университета дружбы народов, 2006. - 211 с.

4. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков: справочное пособие. М.: Дрофа, 2008. 431 с.

5. Особенности преподавания иностранного языка в условиях новой парадигмы образования: (внедрение ФГОС нового поколения в практику обучения иностранному языку): учеб. пособие / М-во образования Моск. обл., Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования Моск. гос. обл. ун-т; [Л. В. Сарычева и др.]. - Москва: МГОУ, 2014. - 160 с
6. Бовтенко М.А., Гарцов А.Д., Ельникова С.И. [и др.; под ред. А.Д. Гарцова]. Компьютерная лингводидактика: теория и практика: курс лекций /. - Москва: Изд-во Российского университета дружбы народов, 2006. - 211 с.
7. Потапова Р. К. Новые информационные технологии и лингвистика: учеб. пособие; Московский гос. лингвистический ун-т. - Изд. 6-е. - Москва: ЛЕНАНД, 2016 - 364 с.
8. Curran J. Implementing the Digital Technologies Curriculum [Электронный ресурс] URL: <https://www.digitaltechnologieshub.edu.au/teachers/australian-curriculum/ict-vs-digital-technologies>.
9. Хуторской А.В., Хуторская Л.Н. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / Под ред. А.А.Орлова. - Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2008. - Вып. 1. - С.117-137
10. Гусевская Н. Ю., Ерёмина В.М. Обучение иноязычному общению студентов неязыковых специальностей на основе использования ИКТ и активных методов обучения // Учёные записки ЗабГУ. Серия: Профессиональное образование, теория и методика обучения. 2012. №6 С.97-101.
11. Зубов А. В. Методика применения информационных технологий в обучении иностранным языкам / А.В. Зубов, И.И. Зубова. - Москва: Академия, 2009. – 140 с.

ӘОЖ 81.23

<https://doi.org/10.53355/d9158-9806-9852-j>

ДЕНСАУЛЫҚ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУ ДИНАМИКАСЫ

Алтай А. А.

Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 1-курс магистранты
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: altai.aidyn@bk.ru

Мақалада «денсаулық» ұғымының тілдік қолданыста күрделену үрдісі мен категорияның тілдік және әлеуметтік аспектіде актуалдануы қарастырылған

Тірек сөздер: тілдік сана, ұғым, түсінік, экстралингвистикалық фактор, интролингвистикалық фактор, таным, халық танымы, менталитет.

В статье рассматривается тенденция развития понятия «здоровье» в языковом употреблении и актуализация категории в языковом и социальном аспекте

Ключевые слова: языковое сознание, понятие, экстралингвистический фактор, интролингвистический фактор, познание, народное познание, менталитет.

The article examines the trend of the development of the concept of "health" in linguistic use and the actualization of the category in the linguistic and social aspect

Keywords: linguistic consciousness, concept, extralinguistic factor, intralinguistic factor, cognition, folk cognition, mentality.

Тіл – қоғамдық құбылыс. Ол қолданушы топтың іс-әрекеті мен түрлі факторлардың әсерінен өз аясын кеңейтеді. Тілде белгілі бір ұғымдар заман талабына сай актуалданып отырса, бір түсініктер керісінше өзектілігін жоюы мүмкін. Тіл коммуникациялық элемент болғандықтан, экономика, саясат, медицина, білім беру, өндіріс, технология сынды халық тұрмысының канондық және жаңа салаларын қамтиды. Сол себепті, халық өмірінің өзгеріске ұшырауы тілдік санаға әсер етеді. Ал, ол тілдегі ұғымдардың тереңдеуіне, не болмаса олардың маңыздылығын жоюына ықпалын тигізеді. Қазіргі қоғамда өзектілігін арттырған көптеген ұғымдар мен түсініктер бар. Тілдегі ұғымдардың танымдық және ақпараттық ауқымының кеңеюі тек тұрмыс сапасының артуына ғана тәуелді емес. Тілдің дамуы және тілдегі ұғымдардың өз ауқымын кеңейтуге қабілеттілігі экстралингвистикалық және интролингвистикалық факторлармен анықталады. Тілдің сыртқы ықпалға байланысты өзгеруіне Н. Б. Мечковская тоқталып, оған себеп болатын мынандай ерекшеліктерді атайды. «Геополитические отношения между народами; развитие средств и каналов передачи информации; фактор «экономии усилий»; фактор сознательного воздействия общества на язык» [1;98-120]. Демек, тілдік қарым-қатынас барысында жаңа ұғымдардың қалыптасуы мен қолданыстағы түсініктердің күрделенуі көп жағдайда тілге сырттан келетін әсерлерге байланысты.

Қазақ халқы үшін маңызға ие түсініктердің бірі – денсаулық. «Бірінші байлық – денсаулық» дейтін дала халқы адамның амандығын әрдайым маңызды санаған. Қазақ үшін денсаулық он екі мүшенің саулығын білдірумен шектелмейді. Денсаулық физикалық, рухани анықтамаларға ие. Оның өзектілігі динамикалық тұрғыда дамып келді. Жаһанда орын алған соңғы өзгерістер денсаулықтың жаңаша ассоциациялары мен реңктерін қалыптастырды.

«Денсаулық» ұғымына «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде»: «Денсаулық – адам ағзасының қалыпты жағдайы, есен-саулық, ауру сырқаудан аман болушылық» [2;364] – деген анықтама берілген. Яғни, денсаулық ол организмнің еш кінәратсыз жұмыс жасап, адамның өзін жақсы сезінуі. Анықтамаға сүйенер болсақ, «денсаулық» ұғымы «ауру-сырқат» мәніндегі түсініктерге оппозициялы болып келеді. Ұғыммен теңдей қолданылатын «дені-қарны» тіркесіне «Этимологиялық сөздікте»: «Бұл сөз парсының тән — «дене» деген сөзінен алынған. Денің сау ма? дегенде де қолданылады» <https://sozdikqor.kz/sozdik/?id=22> – деп сипаттама берген. Демек, адам ағзасын білдіретін «дене» бірлігі тілімізге парсы тілінен кірген. Тілдік өзгерістер нәтижесінде ұғымның мағыналық ауқымы кеңейді. Нәтижесінде, «есен-саулық» мәнінде жұмсалатын «денсаулық» бірлігі қалыптасты. Осылайша денсаулық – адам жаны мен тәнінің саулығын білдіретін категория. «Философиялық сөздікте»: «Денсаулық – адам жанының үш қырын қамтиды. Олар: жан, рух және тән. Адам баласы өз болмысының үш қырын кемелдендіру арқылы тұрақтылық пен гармонияға қол жеткізеді. Сол себептен, дені сау адам деп ішкі гармонияға қол жеткізе алған тұлғаны атаймыз» [3] – деген анықтама беріледі. Философиялық пайымдауда «денсаулық адамның өзін кемелдендіруі сол арқылы бақытқа бастар жолға түсуі» - деп те сипаттама берген. Бұл анықтама негізінде денсаулықтың күрделі аксеологиялық құндылыққа айналғаны байқалады. Ол тек физиологиялық және анатомиялық саулықты білдіріп қана қоймай, адам кемелдігі мен тұлға болмысы сынды маңызды пәлсафалық категорияларды қамтып отыр. Әлеуметтік сөздікте денсаулық ұғымына «адам ағзасының тірі жүйе ретіндегі жағдайы, оның сыртқы ортамен толық тепе-тең қатынасы және ауытқушылықтық болмауымен сипатталады» - [4] деп дерек берген. Әлеуметтік аспектіде денсаулық тұлғаның өзін қоршаған ортамен үйлесімді қарым-қатынасы екені басшылыққа алынады. Яғни, денсаулық өз ауқымына адамның күнделікті әрекеттесуі мен қоғамда өмір сүруге қабілеттілігін қосып отыр. Қоғам жағдайында денсаулық ұғымына байланысты халық немесе «қоғам денсаулығы» түсініктері қалыптасқан. «Халық денсаулығы – өлім, туу көрсеткіші, өмір сүру ұзақтығы, физикалық даму деңгейі секілді арнайы категориялармен айқындалып, қоғам тіршілігіне қатысатын адамдардың денсаулық жағдайының ортақ

сипаттамасы» [4]. Байқап отырғанымыздай, денсаулық субъективті күй ғана емес. Ол қоғам өмірінде ерекше маңызды түсінік ретінде мемлекеттік саясат пен әлеуметтік күрделі категорияларды қамтитын ұғым. Оның жеке тұлға жағдайында және халықтық контекстте атқаратын рөлі мен белгілі мағынасы бар. Психологиялық аспектіде ұғым былайша анықталады: «психикалық саулық – өзінің физикалық саулығын сезіне білу; түрлі жағдайларға байланысты адекватты әрекет ете білу; әлеуметтік нормаларға байланысты өзін ұстай білу; өзінің өмір салтын құрып, оны ұстана білу; өзінің әрекетін өзгерте ала білуін айтамыз» [5]. Бұл жағдайда денсаулық адамның шешім қабылдап, оны жүзеге асыра білу қабілетімен үндесетіні айқындалады. Солайша, денсаулық күрделі когнитивтік және менталдық функцияларды қамтитын, жүйке жүйесі, психологиялық контекстпен тығыз байланысты құбылысқа айналып отыр. Түрлі лексикографиялық деректерді саралай отырып, денсаулықтың кең ауқымды, бірнеше аспектіні қамтитын ұғым екені айқындалды.

Денсаулықтың жеке категория ретінде ұғымдық және тілдік тұрғыда күрделенуін әл-Фарабидің трактаттарындағы ойларымен де дәйелдей аламыз. «Медицина адам денсаулығын, оның әрбір мүшесін зерттейді, өйткені медицина адам ағзасы мен оның әрбір мүшесінің саулығын сақтауға себепкер болатын ақиқат принциптерге сүйенетін өнер» [6;341]. Ғалым өз тұжырымында денсаулықты медицина ілімінің категориясы деп көрсетеді. Одан бөлек, адам денсаулығы әр мүше мен ағзаның саулығы негізінде қалыптасатынын айтады. «Адам денесі мен оның мүшелерін қараудағы дәрігердің мақсаты оларды қандай да бір аурудан сақтау және деніне саулық тілеу» [6;344]. Бұл контекстте ауру және денсаулық ұғымдарының оппозициялық байланысқа түскенін байқаймыз. Екінші ұстаз дәрігерлік өнерге тоқталып, денсаулықты сақтаудағы оның маңызын көрсетеді. «Адам мүшелерін қарау» контексті негізінде ұлы ғалым денсаулықтың үлкен құрылым екеніне назар аударады. Сәйкесінше, денсаулықты қорғау адам анатомиясын зерттеумен тығыз байланысты болып тұр. Медицина мен дәрігерлік туралы ойын дамыта келіп, ғалым бұл ілімнің негізгі мақсатын айқындайды. «Медициналық іс-әрекет кімде-кім өз денсаулығын күте білсе, соны қолдауға және ауырып қалғандарының денсаулығын қайтаруға бағытталған» [6;344]. Бұл жағдайда денсаулық емдеу, күтім және зерттеу әрекеттерімен байланысты категория болып отыр. әл-Фараби өз еңбегінде денсаулықты басты нысан ретінде алып оны: медицина, дәрігер, ғылым, емдеу ұғымдарымен қатар қолданады. Нақтырақ айтсақ, денсаулық зерттеу объектісі мен адамға меншікті күйді білдіреді. Ғалым, дәрігерлікті өнер деп оның нәтижиелі болу шарттарын көрсетеді. «Дәрігерлік өнердің арқасында жетілген заттар жеті жағдаймен: 1.адамның әрбір мүшесін танумен; 2.денсаулықтың әртүрін және функциясын танумен; 3.ауру түрлері және себептерін танумен; 4.ауру себептерін білумен; 5.тағам түрлерін, дәрі-дәрмекті танумен; 6.дене мүшелерінің саулығын сақтауға бағытталған заңдарды білумен; 7.жоғалған денсаулықты қалпына келтіруге бағытталған заңдарды білумен анықталады [6;345]. Осы негізінде денсаулықты күту мен сақтау дәрігердің міндеті, ал денсаулық феноменінің бар функциясын танып, зерттеу оның мақсаты екенін аңғарып отырмыз. әл-Фараби денсаулықты түрлерге бөліп, олардың қызметі бар дейді. Ал, тағам мен дәрі-дәрмек қызметін тану жайлы ойы денсаулықтың күрделі және күтімді қажет ететінін көрсетеді. Оған қоса, контекстте денсаулықты қалпына келтіру мен ауру себептерін зерттеу мәселесі қозғалады. Біздің пікірімізше, бұл ойлар ғалымның денсаулықты үлкен бір нәтижие деп түсінетінін көрсетеді. Ол объект және зерттеу нысаны. Адамның өмірі мен бақыты үшін қажет элемент. Оның дербес табиғаты, қызметі, түрлері бар және оны нығайтуға болады. Аталған жайттар денсаулықтың тек организмнің қалыпты қызмет күйі ғана еместігін, керісінше оның әлдеқайда үлкен мәнге ие болғанын дәйектейді.

Ұғымның халық танымындағы маңызын анықтау басты мәнге ие. Ұлт менталитетіндегі денсаулық категориясының репрезентациясын саралау арқылы, біз ұғымның тарихи шеңбердегі даму динамикасын анықтаймыз. Ертеден келе жатқан игі дәстүрдің бірі – көңіл сұрау. Бұл турасында ғалым Д.С Кішібеков: «Бір кісі ауырып, төсек

тартып қалса, оның жақын достары, туыстары келіп көңілін сұраған, әңгімелер айтып, көңілін аулап, сергіткен» [7;93] – дейді. Демек, қазақ үшін жақын адамның амандығы басты орында болған. Бұл салт бізге қазақ халқы үшін денсаулықтың адам өмірімен тығыз байланысқа ие болып, оны қадірлегенін көрсетеді. Айта кететіні, бұл ғұрып дала халқы арасында өзіндік қарым-қатынастың этикеті барын да айғақтайды. «Жейтін тамақтары да көшпелі тұрмысқа бейімделген. Ол сүрлеген, кепкен ет, қазы-қарта, жал-жая, сүзбеден кептіріп жасаған құрт, ерекше технологиямен тарыдан жасалған сөк. Ер адамдар ертеңгісін тамақ ішіп шаруасына кетеді. Кешке үйге оралғанда, екінші рет тамақ ішкен» [7;38]. Көшпелі ел ас құрамының құнды болуына мән беріп, тамақтану режимін ұстанған. Арнайы ас ішу тәртібінің болғаны қазақтың денсаулық жайлы ойының өте кең екенін білдіреді. Бұл қазақ таным-түсінігінде денсаулықтың тұрмыстық өмірді кеңінен қамтитынының дәйегі. Денсаулық халық сана-сезімінде берік орнап, оның өмір салтына үлкен әсер етті. Дала халқы тамақтанумен қатар емдік шөптерді зерттеумен де айналысқан. «Қазақ – емші халық. Алтайдан Еділге дейінгі алып далада өскен мың сан шөптердің дәрілік қасиетін олар жетік біліп, бірін-бірі емдеп, еш аурухана, емханасыз-ақ сан түрлі аурудың бетін қайырып, тәні саудың, жаны саулығын қатаң ескерген» [8;17]. Қазақ тағамдарының қасиеті мен жалпы өмір салтының үлкен философияға негізделген. Десек те, дала жұртының емдік шөптерді қолданғаны көпке беймәлім болып келеді. Емдік шөптерді қолдану, оларға қазақ танымнан шыққан атау беру қазақтың ем-домды ғылым деп ұққанын білдіреді. Демек, денсаулық – қазақ үшін құнды болса, оны сақтау тұтас ғылыми процесске айналады. Зерттеушілердің этнос турасындағы бұл пайымдаулары денсаулық категориясының: қарым-қатынастың, тұрмыстық өмірдің, халықтық медицинаның басты элементі екенін айқындап отыр. Денсаулық қазақ танымында ертеден-ақ дербес ғылымға айналған. Оған дәлел ретінде Ө.Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баянында» – жүрек, ми, сөл т.б. мүшелердің адам организміндегі қызметі, күйік, үсікті емдеу, тамыр ұстау сынды бірқатар жайттар айтылған. Еңбекте шешек індеті қарсы вакцина қолдануды британ ғалымы Э.Женнерден 320 жыл бұрын айтқан. «Шипагерлік баянда» өсімдіктерден алынатын 854, жануарлардан алуға болатын 455 емдік дәрілердің тізімі, адам мүшелерінің 430-дан астам атаулары, мыңнан аса дәрі және 4577 рецепт берілген» [9]. Бұл құнды дерек емдеу ісі турасында жазыла отырып, қазақтың денсаулық жайлы танымының қаншалықты кең болғанын дәлелдейді. Еңбекте адам анатомиясы, дәрі-дәрмек, ем-дом ең бастысы денсаулықты күту мен сақтау жолдары қарастырылады. Жоғарыда келтірген деректер арқылы біз денсаулық ұғымының халық өмірімен әрқашан бірге дамып, күрделеніп келе жатқанын нақты айта аламыз. Денсаулық түрлі саланы қамти отырып, халықтық ұғым ретінде уақыт өткен сайын кеңейіп отырды. Ұғым ғылымның объектісі ретінде сан алуан аспектіні қамтиды. Сонымен қатар, түсініктің менталды ерекшеліктері бар екені де анықталды. Денсаулық әлеуметтік және тұрмыстық деңгейде өз кеңістігін кеңейтті. ХХІ ғасыр жағдайында да ұғымның түрлі салада өзектілік танытып отырғаны байқалады. Денсаулықтың актуалды категория екенін ақпараттық дискурста қамтыған жаңа салалары арқылы білеміз. Ұғымның жаңа арналарын былайша жіктеуге болады:

1. **Денсаулық – дербес сала.** «Денсаулық сақтау саласында кадр саясатын жетілдіру жөніндегі міндеттерді іске асыру аясында салалық біліктілік жүйесі жетілдіріледі»; «Сенат депутаттары Серік Бектұрғанов пен Мұрат Бактиярұлы еліміздің денсаулық сақтау саласындағы мамандар қорын басқару бойынша жиын өткізді» <https://abai.kz/post/92190>; «Қ.Тоқаев денсаулық сақтау саласындағы ахуалға негізгі басымдықтардың тоқтаусыз ауысуы, сан түрлі бағдарламалар мен стратегиялардың көптігі жағымсыз әсер ететініне назар аударды» <https://abai.kz/post/41333>

2. **Денсаулық – стратегия, жоспар.** «2016-2019 жылдарға арналған «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасының жобасына сәйкес денсаулық сақтауды дамытудың келешегі талқыланды» <https://abai.kz/post/41333> ; «Бірыңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесі – халық үшін сапалы медициналық көмек алудағы тиімді жолдың бірі»; «Елімізде денсаулық сақтау жүйесін реформалау мен дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік

бағдарламасы қабылданды» <https://alashainasy.kz/society/bryingay-ulttyik-densauliyik-saktaujuyes--kezdeysok-kabyildana-salgan-dunie-emes-2864/>.

3. **Денсаулық – заң.** «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы жаңа кодекстің 110-баптың екінші тармағы он алтыншы тармақшасында осындай талап көрсетілген»; «Жаңа кодекске сай, алкоголь және темекі өнімдерін сатып алу үшін әрбір азамат жеке басты куаландыратын жеке құжатты өзімен бірге алып жүру керек»; «Денсаулық кодексі. 2021 жылдан бастап қандай өзгерістер болады?» <https://abai.kz/post/117962>

4. **Денсаулық – саясат.** «Оңтүстік Қазақстан облыстық денсаулық сақтау басқармасының бастығы: Аймақтың денсаулық саласында айтулы өзгерістер бар» <https://abai.kz/post/15024>; «Денсаулық сақтау бірінші вице-министрі тағайындалды» <https://abai.kz/post/115047>; Қызылорда облыстық денсаулық сақтау басқармасы «Ашық есік күнін» өткізді <https://www.abai.kz/post/8755>

5. **Денсаулық – инфрақұрылым.** «Шардарада жаңа денсаулық мектебі ашылды» <https://abai.kz/post/45824>; «25 жылда қанша денсаулық сақтау нысаны салынды?» <https://abai.kz/post/48010>; «Денсаулық пойызы Оңтүстіктің шалғай ауылдарын аралап жүр» <https://abai.kz/post/46002>

6. **Денсаулық – экономика.** «Денсаулық сақтауға салынған инвестиция 85,7%-ға артты» <https://abai.kz/post/122153>; «Денсаулық экономикасы: өмірдің орташа ұзақтығындағы гендерлік теңсіздіктер» <https://alashainasy.kz/economica/densauliyik-ekonomikasyi-omrdn-ortasha-boljamdyi-uzaktyigyindagyi-genderlk-83375/>; «Денсаулық сақтау макроэкономикасы дәулетті (бай) және кедей адамдардың санын анықтауға, әлеуметтік-экономикалық топтарды және олардың арасындағы айырмашылық - экономикалық теңсіздікті анықтауға тырысады» <https://alashainasy.kz/economica/densauliyik-saktau-makroekonomikasyi-degen-ne-83967/>

Түрлі экстралингвистикалық факторлар нәтижесінде категория енді тек субъективті күйді білдірмейді. Денсаулық ұғымы саясат, экономика, әлеуметтік салалармен байланысқа түсті. Қазіргі уақытта денсаулық мемлекет үшін жеке сала, үлкен әлеуметтік жобалардың комплексі, қоғамға ықпал ететін заң, басқару менеджменті қалыптасқан арна, халық қолданысындағы инфрақұрылым және дербес экономикасы мен жүйесін қалыптастырған бағыт. Денсаулық мемлекет пен әлеумет арасындағы қатынастың формасына айналып, ауқымын кеңейтті. Яғни, саяси және экономикалық бедерге ие болды. Бұл дегеніміз, ұғымның жаңа заманға толық бейімделіп, тілдік және менталдық тұрғыда әлі де актуалданып келе жатқанының дәлелі.

Жаһанды шарпыған індет уақытында денсаулықтың қадірі тіптен артты. Жаңа жағдайда ол адам өмірінің құндылығын айқындайтын басты факторға айналды. Оған мемлекет басшысының сөзін дәлел етуге болады. «Пандемия жағдайында азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау жөніндегі ұлттық жоспар жүзеге асырылуда»; «Денсаулық – зор байлық» деген халқымыздың дана сөзінің қадірін білейік. Әр азаматтың амандығы үшін күресейік!»; «Мемлекеттің ең басты игілігі – сіздердің, Қазақстан Республикасы азаматтарының өмірі мен денсаулығын қорғауға арналған». Байқап отырғанымыздай, пандемия жағдайында денсаулық ұғымының қадірі жоғарылады. Індет салдарынан адамдардың өмірден озуы денсаулықтың мемлекет пен қоғам үшін маңызын еселеп арттырды. Экономиканың тұралауы әр адам саулығының қаншалықты құнды екенін көрсетті. Сол себепті, қазіргі уақытта денсаулық ұғымы өмірдің бар қырын қамтитын түсінік қана емес, мемлекеттік және әлемдік деңгейдегі басты орындағы категория. Ұғым халық танымында, тұрмысында, ауқымды тілдік қолданысқа ие. Ол ертеден қазақ халқы үшін өзекті болып келді. Қазіргі дағдарыс жағдайында денсаулықтың бар мазмұнын танып, оның бедерін айқындау басты міндеттердің бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мечковская Н. Б. История языка и история коммуникации: от клинописи до интернета. М.: Флинта: Наука, 2009. 582 с.
2. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 4 – том. Құраст: Н.Әшімбаева, Қ.Рысбергенова, Ж.Манкеева және т.б. – Алматы, 2011.
3. https://gufo.me/dict/philosophy_dict/
4. https://gufo.me/dict/social_dict
5. https://gufo.me/dict/psychologie_dict/
6. әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары/Құрастр: Ә.Нысанбаев, Ғ.Құрманғалиева, Ж.Сандыбаев. – Алматы «Арыс» баспасы, 2009. – 656 бет.
7. Кішібеков.Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін,ертең. – Алматы: Ғылым, 1999. 200 б.
8. Тұрысбекова.А. Ә.Кекілбаев пен Б.Нұржекеев шығармаларындағы ұлттық менталитет Фил.ғыл.канд.дис. авторефераты - Алматы, 2010.
9. Тілеукабыл. Ә. Шипагерлік баян . Араб қарпінен көшіргендер – К.Елемес, Д.Мәсімхан. – Алматы: Жалын, 1996. – 464 бет.

УДК 373.5

<https://doi.org/10.53355/o7561-2550-5035-a>

О НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Асатулин И. Д., студент группы РЯЛ 411

Научный руководитель: **Сералиева Н.Ж.**, к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)

ОП по подготовке филологов гуманитарного факультета

Жетысуский университет им. Ильяса Жансугурова

asatulin.ildar.damirovich@gmail.com

В статье рассматриваются методы реализации воспитывающего потенциала русской литературы, ее роль в воспитании нравственности учащихся

Ключевые слова: нравственное воспитание, гуманизм, средства художественной выразительности, метафора, олицетворение, гипербола.

Мақалада орыс әдебиетінің тәрбиелік әлеуетін жүзеге асыру әдістері, орыс әдебиетінің оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеудегі рөлі талқыланады.

Тірек сөздер: адамгершілік тәрбиесі, гуманизм, көркем бейнелеу құралдары, метафора, тұлғалау, гипербола.

The article discusses the methods of realizing the educational potential of Russian literature, its role in the education of students' morality

Key words: moral education, humanism, means of artistic expression, metaphor, personification, hyperbole.

Актуальным вопросом сегодняшних современных школ является нравственное воспитание учащихся. Именно в наши дни она носит более острый характер. У значительной части молодёжи проявляется зло, обман, бездуховность, отсутствует чувство ответственности за своё поведение. Вследствие этого, детская жестокость и равнодушное отношение ко всему носит обычный характер.

Что такое нравственность? Словарь Ожегова даёт нам такое определение: «Нравственность – это внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек, этические нормы; правила поведения, определяемые этими качествами» [1, 420].

Любовь, забота, доброта, гуманизм, уважение, чувства долга и ответственности, понимание и сострадание ко всем. Эти понятия вечны и их не разделить друг от друга. Из поколения в поколение эти слова были мерилем нравственности человека, которые носили в себе особую ценность.

Одна из главнейших задач учителя русской литературы – это донести до каждого ученика эти истины. Порой на уроках темы нравственного воспитания, не заслужив внимания обучаемого, могут остаться в стороне. Это возможно и по другим причинам. Может учитель не сумел создать атмосферу эмоциональной настроенности во время обучения.

Что следует учесть? *Во-первых*, очень важно собственное отношение учителя к материалу, в особенности, зайдя в класс он должен быть заряжен позитивом. Цитата Льва Николаевича Толстого до сих пор современна, жива и актуальна: «Хочешь наукой воспитать ученика – люби свою науку, и ты воспитаешь его; ежели ты сам не любишь её, то, сколько бы ты ни заставлял учить, наука не произведёт воспитательного влияния» [2, 426].

Во-вторых, в воспитании нравственности учащихся особо важную роль играют уроки изучения биографии писателя. Виссарион Белинский в статье «Сочинения Александра Пушкина» писал: «Наше время – преклонить колени перед художником, жизнь которого есть лучший комментарий на его творения, а творения – лучшее оправдание его жизни» [3, 117]. Изучение биографии поэта – с одной стороны это исследование жизни и творчества, а с другой – «знакомство с людьми». Большинство писателей уместились в духовную культуру народа не только со своим литературным наследием, как и необычайной нравственной высотой своей личности. Следовательно, мы придаём огромный вес конкретному этапу работы во время изучения творчества того или иного писателя. Что из себя представляет писатель? Что он боготворил? А вдруг он что-то ненавидел? Какой маршрут судьбы избрал литературовед в своём творчестве? Какова его роль в современной русской литературе? Именно вопросы такого характера должны быть представлены вниманию учеников.

Каждый человек сам стоит перед выбором пути. Вдруг кто-то хочет стать хорошим и добрым человеком, а можно и плохим. Ведь всего-то нужно определиться, выбрав «свой способ жизни». Одним из ярких примеров служит – биография Антона Павловича Чехова. Это человек-загадка, который смог преодолеть самого себя.

Исследуя биографию А.П. Чехова, невозможно не сказать о его внутренней эстетике, сердечности к больным, обездоленным – к людям вообще! О том, как набирают популярность в нашем современном «жестоком» мире его слова: «Надо, чтобы за дверью каждого довольного, счастливого стоял кто-нибудь с молоточком и постоянно напоминал бы стуком, что есть несчастные, что, как бы он ни был счастлив, жизнь рано или поздно покажет ему свои когти, стрясётся беда – болезнь».

Можем разобрать на этапе рефлексии следующие вопросы:

– Чем и как были сформированы взгляды И. Тургенева?

– Помним, что классик русской литературы был воспитан в семье жестокой и суровой крепостницы. Как он смог сберечь лучшие гуманные качества?

– Какой из фактов биографии произвел на вас сильное впечатление?

Нет единогласного ответа. Потому, что каждый, дополняя друг друга, помогает понять и заставляет задуматься над некоторыми жизненными вопросами.

«Когда будете в Спасском, поклонитесь от меня дому, саду, моему молодому дубу, родине моей поклонитесь...», – звучат слова Тургенева.

В третьих, в ходе изучения русской классической литературы обильными возможностями нравственного влияния обладают произведения таких писателей, как: И.С. Тургенев, А.С. Пушкин, Ф.М. Достоевский, Л.Н. Толстой, А.М. Горький и другие.

Старшеклассники называют роман Л.Н. Толстого «Война и мир» первым среди книг, который произвел на них сильное впечатление. Это произведение – источник значимых открытий в области отношений человека. Автор помогает найти ответы на вечные вопросы.

Такие как: смысл жизни, счастье, долг, истина, правдивость, красота богатого внутреннего мира и многое другое.

В произведениях А.М.Горького отражены как и внимание с любовью, так и правда жизни. Наиболее известны его ранние рассказы «Макар Чудра», «Старуха Изергиль» и «Челкаш». Писатель по всем законам романтического направления рисует образы красивых, храбрых и сильных людей. Опираясь на традицию русской литературы, Горький обращается к образам цыган, ставших символом воли и безудержных идей.

Центральный образ – мужественный человек, готовый к самопожертвованию во благо народу. Превалирующее значение в плане воспитания имеет один из его рассказов, как «Старуха Изергиль». Главной темой написанного произведения 1894 года стала тема назначения человека с его нравственными принципами. Допустим, легенда о Данко утверждала героический подвиг, чтобы дать людям свободу и счастье.

Представленное произведение изучается в школах. Следует акцентировать внимание на старших классах. В это время у подростков начинает формироваться чувство ответственности, великодушия и почтения к старшим. Тем самым учатся аргументировать, подвергать анализу тексты, а также отстаивать свою точку зрения.

Легенда – это один из самых значительных жанров письменности на временном отрезке всего европейского средневековья, начиная с 6 века. В этом рассказе представлено обилие средств художественной выразительности. Они проявляются посредством образов народного творчества, увлекая читателя в романтический мир Горького: метафоры – «лучи падали», «ужас рождал женщины»; олицетворения – «великаны деревья», «тени прыгали», «ветер пел похоронную песню», «деревья простирали корявые длинные руки», «торжествуют злые духи»; гипербола – «кольцо крепкой тьмы пыталось раздавить», «люди гибли один за другим», «лучи солнца не могли пробить себе дорогу до болот сквозь густую листву». Изящный стиль повествования и её подача нам даст представление о повествователе, человеке, который восхищен, взбудоражен богатством и эстетикой природы, вольнолюбием людей.

Основа содержания предстаёт перед нами в виде воспоминаний старухи Изергиль. Это рассказ о её жизни, легенды о Ларре и Данко. В одной из легенд повествуется о смелом и красивом юноше Данко. Он любит всех ещё больше чем себя, «всем сердцем». Герой в двух смыслах, совершает подвиг. Он полон энергии и жив как огонь. Толпа людей, обессилев от странствия за ним, начали окружать главного героя, чтобы убить его. В этот момент Данко вырвав сердце из своей груди, озарив людей путь с надеждой на их спасение.

Данный образ воплощает в себе высокий идеал гуманиста, фигура огромной духовной красоты. Эти чувства ощущает читатель при героизме Данко: уважение, ликование, восторг, восхищение, умиление, гордость и т.п. Большинство из выражений стали крылатыми и несут воспитательное значение: «В жизни... всегда есть место подвигам»; «За все, что человек берет он платит собой: своим умом и силой, иногда – жизнью»; «Свобода от всего – это наказание»; «Когда человек любит подвиги он всегда умеет их сделать, и найдет где это можно».

Допустим, слово «подвиг» можно воспринимать по-разному. Под ним могут пониматься даже обычные повседневные поступки, не говоря о значении мирового масштаба. Например: оберегать детей, перевести бабушку через дорогу, котенка с дерева снять. Если каждый будет делать добрые дела, станет отзывчивее, то мир наполнится палитрой всех цветов и станет лучше. Ведь это дарит людям душевное тепло. Возможно, подвиг кроется в мелочах, которых не каждый может заметить.

Абсолютная противоположность Данко - это Ларра. У него холодные глаза, желание власти. Ларра смотрит на людей как на жалких рабов. Гордость делает раба свободным, слабого – сильным, делая его крепким. Он остаётся в одиночестве, обретая в бессмертии смерть. Крылатые выражения: «Наказание человека- в нем самом» можно адресовать именно ему». «Рожденный ползать -летать не может!»

Рассмотрев воспитательные возможности русской литературы, мы пришли к выводу, что художественные произведения такого характера несут в себе отголоски нравственного воспитания. Они помогают привить старшеклассникам взгляды на жизнь, принципы, стремление к дружбе, честности. А это, в свою очередь будет способствовать выработке манер и хорошего отношения к людям, представлений о добре и зле.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов. – М.: Русский язык, 1989.
2. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений в 90 томах. Т.43.- М.: Русский язык, 1991.
3. Белинский В.Г. Сочинения Александра Пушкина. Статья восьмая.- М.: Просвещение, 1984.

УДК 159.9

<https://doi.org/10.53355/10186-4722-6896-b>

ЗАВИСИМОСТЬ САМООЦЕНКИ ОТ СТАТУСА ПОЛОЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В КЛАССНОМ КОЛЛЕКТИВЕ

Асылханова Г. Е., студентка 4 курса специальности «Педагогика и психология»
Жетысуский университет имени И. Жансугурова

E-mail: gauhar.asylhanova@gmail.com

В статье рассматривается проблема взаимосвязи самооценки подростка и его статусного положения в группе сверстников. Для подростка имеет большое значение факт принадлежности к группе и занимаемое в ней положение. Значимость межличностных отношений в группе сверстников для подростка достаточно велика, а их нарушения создают психологический дискомфорт и глубокие переживания.

Ключевые слова: *социометрический статус, статус, подросток, коллектив сверстников, общение, социальный статус*

Мақалада жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы мен оның құрдастар тобындағы мәртебесінің өзара байланысы мәселесі қарастырылады. Жасөспірім үшін топқа жату фактісі және ондағы ұстаным үлкен мәнге ие. Жасөспірім үшін құрдастар тобындағы тұлғааралық қатынастардың маңызы өте зор, олардың бұзылуы психологиялық ыңғайсыздық пен терең тәжірибе тудырады.

Тірек сөздер: *социометриялық мәртебе, мәртебе, жасөспірім, құрдастар тобы, қарым-қатынас, әлеуметтік мәртебе*

The article deals with the problem of the relationship between a teenager's self-esteem and his status position in a peer group. For a teenager, the fact of belonging to a group and the position held in it is of great importance. The importance of interpersonal relationships in a peer group for a teenager is quite high, and their violations create psychological discomfort and deep experiences.

Keywords: *sociometric status, status, teenager, peer group, communication, social status*

Большую часть жизни человек проводит в группе. А то, что мы делаем в группе, имеет большое значение. Исходя из этого, возникает вопрос: почему одни люди легко общаются, хорошо воспринимаются в группе, другие -наоборот.

Подростковый период проходит через стадию неуверенности и бессистемности человека и является временем достижения истинного взросления. Значение слова "подросток" - отражает развитие основных тенденций внутреннего мира.

В каждой группе подростков есть те, которые популярны и не очень популярны. Активные, общительные, а есть тихие и одинокие. В то время как некоторые удовлетворены своей вспомогательной ролью в классе, другие страдают от этой ситуации, и не знают, как ее изменить.

После относительно спокойного младшего школьного возраста подростковый возраст кажется бурным и трудным. Неудивительно, что С. Холл назвал этот период периодом «бури и шторма». На этом этапе развитие, действительно, идет быстрыми темпами, особенно много изменений наблюдается в формировании личности. И, пожалуй, главная особенность подростка-личностная неустойчивость. Противоположные качества, стремления, тенденции сосуществуют, борются друг с другом, определяют противоречивый характер, поведение подрастающего ребенка. Ведущая деятельность подростка интимные-личные отношения в различных сферах деятельности. Это дает ему возможность проявить себя и самоутвердиться. Поэтому подростки активизируют интимное индивидуальное и спонтанное групповое общение как в группе, так и вне ее.

Подросток не считает себя вне коллектива, все события коллективной жизни вызывают у него активное эмоциональное отношение. Когда он действует вместе со всеми и вместе со всеми выражает свое положительное или отрицательное отношение к событиям школьной жизни, вне школы и т.д., Он чувствует подъем опыта. Отдаление от коллектива, изоляция, отсутствие друга или разрыв дружбы воспринимаются подростком как личная драма.

Одним из важных причин, провоцирующих конфликт между учащимися, является непонимание социального статуса личности школьника в школьном обществе. Комфортное состояние или неустойчивое состояние школьника зависит от эмоциональных отношений в группе, наличия устойчивых состояний межличностного противостояния, от системы отвержения и (что очень важно) – от статуса ученика в школьном коллективе.

Критерии, определяющие социометрический статус старшеклассника в составе класса, сложны и разнообразны. По мнению Я. Л. Коломенского, здесь на первом месте - воздействие на сверстников (значение этого качества неуклонно возрастает с возрастом), как у младших подростков физическая сила; на втором-нравственные качества, непосредственно проявляющиеся в общении и общественной работе; затем-интеллектуальные качества и хорошее обучение, трудолюбие и трудовые навыки, внешняя привлекательность; на последнем месте-стремление отдавать приказы. По словам Б.Н.Волкова, десятиклассники высоко оценивают личностные качества, проявляющиеся в общении, общении с товарищами (честность, готовность помочь в трудные моменты жизни), на втором месте - волевые качества личности, на третьем-интеллектуальные качества. В исследовании А. Н. Лутошкина дается цепочка различных достоинств: интеллектуальных качеств, отношения к людям (доброта, ответственность), нравственных качеств, воли, деловых качеств, внешних данных (внешняя привлекательность, способность к самоконтролю и др.)

Противоречие и различие между этими данными и проблемой, которая может быть. При усложнении содержания совместной деятельности и структуры коллектива групповой статус личности определяется его деловыми и моральными качествами, в том числе отношением к коллективу, уровнем социальной ответственности. Поэтому в классах с низким уровнем единства вежливость влияет на социометрический выбор в соответствии с "деловыми" критериями, а в группе с высоким уровнем единства даже предпочтения в области личного общения зависят от отношения к коллективу.

Очевидно, что здесь есть обратная связь. Изоляция трудного подростка в классе может быть не только его причиной, но и следствием его отстраненности от коллектива, игнорирования его целей и норм поведения. К сожалению, как показывает Я.Л.Коломенский, " для учителей характерна тенденция субъективной оптимизации статуса класса. В системе коллективных отношений гораздо сложнее найти индивидуальный подход к ребенку и помочь ему выйти из сложной ситуации, не сумев объективно оценить статус ученика"

Уже в начальной школе наблюдается стремление детей занять определенные позиции в классном коллективе: лидер, лучший ученик, лучший спортсмен и т.д. В подростковом возрасте особенно ярко проявляются различные позиции в классе.

Социальная позиция характеризуется двумя параметрами: социальным поведением человека и социальными ожиданиями окружающих. Социальное поведение-это конкретные действия, благодаря которым человек закрепляет себя в нужной роли.

Как правило, лидерство среди подростков является социальным механизмом, и для его достижения необходимы определенные склонности и наклонности. Те, кто не соблюдает нормы и ценности в обществе, считаются аутсайдерами. В эту категорию обычно входят подростки, которые не могут или не хотят адаптироваться к образу жизни и обычаям. Известно, что в небольшой социальной группе может быть не один, а несколько аутсайдеров.

Реализация личности подростка происходит в процессе межличностного общения. Для этого необходимыми условиями являются свобода личности и ответственность.

Взаимозависимость отношений с окружающими (в частности, собственных отношений) и самооценка может осуществляться следующим образом. Подростки с адекватной самооценкой уверенно и без особых усилий занимают благоприятное место в системе взаимоотношений со сверстниками. При чрезмерно завышенной или заниженной самооценке подросток менее общителен (в первом случае его потребность в устойчивом общении может ослабнуть из-за его высокомерия и, в большинстве случаев, низкой оценки окружающих; во втором, его способность устанавливать связь снижается). Это видно по взглядам окружающих их людей. Если у подростка самооценка выше или равна реальной, то смысл его контактной деятельности находится в обратной связи с самооценкой.

Открытие себя как уникальной личности неразрывно связано с открытием социального мира, в котором живет эта личность. Для понимания психологических механизмов взаимодействия между формированием личности и ее позицией в группе необходимо не только объективные данные об этой позиции, но и отражение внутренней позиции человека, знать как человек сам переживает свою позицию, как к ней относится. Таким образом, такая важная личностная черта, как самооценка, формируется в подростковом возрасте, развивается в соответствии с внутренними качествами личности и сферой ее социализации, опосредует отношение людей к личности и одновременно является ее следствием, их отношения к этой личности.

Подростковый возраст - это возрастной период, в течение которого закладывается основа межличностных отношений, именно эта основа определяет поведение человека в отношениях окружающих его людей на протяжении всей жизни. Формирование межличностных отношений у подростков должно находиться под постоянным контролем педагога. Уровень сформированности коллектива во многом определяет направленность работы педагога, его смекалку, инициативность, понимание и воспитание подростков. Формирование межличностных отношений в подростковом коллективе - очень трудоемкий процесс, который не замыкается одновременно, этот процесс должен быть организован поэтапно.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абрамова Г.С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие. - 2-е изд. - М., 1999.
2. Андреева Г.Н. Социальная психология. - М., 1994
3. Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. - М., 1995
4. Бодалев А.А. Общая психодиагностика. - СПб., 2000
5. Мясищев В.Н. Психология отношений. - М., 1995
6. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика /Р.Кеттелла. - СПб., 2001
7. Коломенский Я.Л. Социальная психология взаимоотношений в малых группах. - М., 2010
8. Корнилова Т.В. Диагностика мотивации и готовности к риску. - М., 1997
9. Лаак Я. Психодиагностика: проблемы содержания и методов. - М., 1996
10. Лутошкин А.Н. Эмоциональный потенциал коллектива. - М., 1987
11. Обозов Н.Н. Психология работы с людьми. - СПб., 2011

М. МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ЕСІМ СӨЗ ТАПТАРЫ МЕН ЕТІСТІКТЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Асхат Т., 4-курс студенті

Ғылыми жетекші: Чалтикенова Л.А., ф.ғ.к., оқытушы-дәріскер

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

E-mail: _ttylivaldieva@gmail.com

Өлеңді өлең ететін – ақын және оның тіл шеберлігі. Ақиық ақын Мұқағали қолданған сөздер мен сөз тіркестерінің мағыналары, қызметтері бір-бірімен жымдасып, біртұтас күйге енеді. Мүмкін сондықтан болар, ақынның өлеңдері өздерінің көркемділігімен, бейнелілігімен, мағына дәлдігімен және эстетикалық жағынан әсерлілігімен ерекшеленіп тұрады.

Бұл мақалада М. Мақатаев өлеңдеріндегі есім сөз таптары мен етістіктердің стильдік қызметі талданып жазылады. Тілімізде қалыптаса, орныққан грамматикалық ережелер, грамматикалық категориялар, грамматикалық тұлғалар ақын өлеңінде әр қилы орын алғаны талданады. Сондай-ақ, мақалада зат есімдердің барлық мағыналық топтары, етістік тұлғалардың түрліше қолданылуы мәтін ішінде айқындалады.

Тірек сөздер: етістік, есім, стиль, өмір, тау.

Песню приобщает поэт и его языковые навыки. Значения и функции слов и фраз, используемых настоящим поэтом Мукагали, переплетаются и становятся одним целым. Возможно, поэтому стихи поэта отличаются красотой, образностью, точностью смысла и эстетикой.

В статье анализируется стилистическая функция существительных и глаголов в стихотворениях М. Мақатаева. Грамматические правила, грамматические категории, грамматические фигуры, сформированные в нашем языке, по-разному анализируются в стихотворении поэта. В статье также определены все семантические группы существительных, различные употребления глаголов в тексте.

Ключевые слова: глагол, существительные, стиль, жизнь, горы.

The song is imagined by the poet and his language skills. The meanings and functions of the words and phrases used by the real poet Mukagali are intertwined and become one. Perhaps that is why the poet's poems are distinguished by beauty, imagery, accuracy of meaning and aesthetics.

The article analyzes the stylistic function of nouns and verbs in the poems of M. Makatayev. Grammar rules, grammatical categories, grammatical figures formed in our language are analyzed in different ways in the poet's poem. The article also defines all the semantic groups of nouns, various uses of verbs in the text.

Keywords: verb, nouns, style, life, mountain.

Тілімізде қалыптаса, орныққан грамматикалық ережелер, грамматикалық категориялар, грамматикалық тұлғалар қаншалықты көп болып, олардың көркем шығармада қолданылу аясы соншалықты кең, бай болғандықтан, жеке суреткердің шығармашылық лабораториясында олардың қызметі, көрініс де әрқалай болады.

Жазушы не ақын әдеби тілдің мол қорын, сарқылмас байлығын пайдалана отырып, «грамматикалық ережелерге бағынбайды, грамматикалық ережелерді қалыптастырады, жасайды» [1, 94 б.].

М.Мақатаев лирикалық шығармаларының тілінде зат есімдердің барлық мағыналық топтары (нақтылық, абстрактілік, жалпылық, жалқылық, даралық, жинақтылық, жекелік, топтылық) кездесіп, өлеңнің көркемдігіне, әсерлілігіне, икемділігіне айрықша әсер етіп, түрлі ассоциациялар туғыза алады.

Ақында өте актив қолданылатын сөз – жалпы есім – тау. Бұл сөз ақын өлеңдеріне тақырып болған:

Тау – бір аңыз,

Тау – дастан.

Таусылмаған әу бастан.

(Тау бір аңыз)

Тауға келсең, қыста емес,

Күзде келгін!

(Тауға келсең)

Өлмесін деп берген ғой тауды маған,

Мен күрсінсем, күңіреніп тау жылаған.

Көңілімде бір құйын көтерілсе,

Тауларымда тұрады қарлы боран.

(Таудай болғым келеді)

Қабағы таудың қатулы,

Қар жауа ма қайтеді?!

(Қабағы таудың қатулы)

...Асқар-асқар таулардың арасында,

Шағын ауыл, шат тұрмыс,

Барасың ба?

(Масак)

Ақында жүрек деген зат есім жеке тұрып та, тіркесіп келіп те қолданылған. Өлеңдерінде жүрек сөзінің 55 рет қолданылуы оның актив сөз екенін дәлелдейді. Жүрек зат есімі жалпы, деректі ұғымда атқаратын қызметі өз алдына айқын көрінсе де, оның мәтін ішіндегі тіркесімділік қызметі өлеңге үлкен жүк артады. Мысалы:

Сіздегі жылы жүректе,

Менің қаным соғады.

(Мен донормын)

Жаралы жүректерді емдеу үшін...,

(Мен дағы өлең жазбаймын)

Бұлқынып жатыр, ұмтылып жатыр, қарашы,

Кішкентай жүрек көрсетіп жатыр қарсылық.

(Бұлқынып жатыр)

Адасам ба өмірден жастай қалып,

Ет жүрегім кете ме тасқа айналып?

(Жоқ, дәрігер)

Өңгеріп өгей жүрек қайда барам,

Өзгенің ғұмырын қалай пайдаланам?

(Жоқ, дәрігер)

Қалай-қалай соғасың, қан жүрегім?!

Соғасың, әлі өмірің бар білемін

(Соқ, жүрек!)

Махаббаттан достық биік әрқашан,

Нағыз бақыт – дос жүрегін тапқаның. (Достық)

Келтірілген өлең шумақтарында: жылы жүрек, жаралы жүрек, кішкентай жүрек, ет жүрек, өгей жүрек, қан жүрек, дос жүрек деген тіркестер қолданылған.

Есімдер сияқты, етістіктер де Мұқағали лирикасының тілінде поэтикалық-стильдік қызмет атқарады. Оның өлеңдеріндегі етістік тұлғалардың түрліше қолданылуы мәтін ішінде айқындалады,

«Етістік тіліміздегі сөз таптарының ішіндегі ең күрделі және құрамы кең грамматикалық категория. Етістіктің күрделілігі мен қарымдылығы оның аса өрісті лексика-

семантикалық сипатымен, бай лексика, грамматикалық формаларымен, көсіліңкі синтаксистік қызметімен тығыз байланысты» [26, 222 б.] деп берілген дифиниция шындыққа сәйкес келеді. Етістіктің қызметі маңайындағы сөздермен тіркескенде айқын көрінеді.

Ақын өлеңдеріндегі етістіктер көбінесе ашық райдың ауыспалы шақ (мұңайтады, айтады), өткен шақ (жетті, жерідім), көсемше (сырнайлатып, ойнатып), тұйық етістік (түңілу, жүгіру, сүріну), болымсыз етістік (алмадым, бармадым) ретінде ұшырасады.

Мұқағали ойын жеткізу үшін, баяндап, суреттеп, толғап, стильдік жүк арқалап тұрған етістіктердің қызметі орасан зор.

Жаздай ойланып,
Қазай айланып,
Қондым-ау саған жұртым деп.
Басым айналып
Тілім байланып,
Соғады жүрек лүпілдеп.

(Бәрібір сенің ұлыңмын)

Бұл шумақ түгелдей етістіктің көсемше формасына құрылған (ойланып, айланып, байланып).

Немесе:

Питерде. Надямен танысу,
Күрестес достармен табысу,
Халықшыл «ерлермен» қағысу -
(Ильич)

деген өлең шумақтарында ақын әрбір жолды танысу, табысу, қағысу деген сияқты тұйық етістіктерді қолданып аяқтайды.

Уақыт бар ма ұлы өмірді жеңбеген,
Бақыт бар ма адам бұрын көрмеген,
Ғалым бар ма ақыл, ойын кернеген,
Ғылым бар ма дүниеге келмеген,
Сана бар ма сан тарапқа көлбеген,
Дана бар ма дамылдаған, өлмеген,
Шындық бар ма жалаң қылыш сермеген,
Зұлымдықты баудай қырқып, жерлеген?
Өмір бар ма өрге бастап, өрлеген,
Көңіл бар ма кесепатқа көнбеген,
Шын өмірде шырақ бар ма сөнбеген,
Ақыл бар ма, ақыл бар ма өлмеген,
Ақын бар ма азаттыққа шөлдеген?

Келтірілген өлең шумақтарыда ақын 12 етістіке (көрмеген, кернеген, келмеген, көлбеген, өлмеген, сермеген, жерлеген, көнбеген, сөнбеген, шөлдеген) өткен шақтық мән беретін есімшенің -ген жұрнағын жалғап, әрбір жолды аяқтаған. Бірыңғай жұрнақпен аяқталатын етістіктерді қатарынан қолдану арқылы автор өлең мәтініне жинақылық, ретті ұйқас жасай білген.

Ей өмір

Дүниенің ағын да, қарасын да,
Мыңқ етпейсің, қабылдап аласың да.
Қарасымен шамаң жоқ таласуға,
Ей, өмірім, замырап барасың ба?

Жер мен көктің желпініп арасында
Желігесің түсесің қара суға.
Құйын қуған қаңбақтай аласұра

Ей, өмірім, зымырап барасың ба?
Мен отырмын теңіздің жағасында,
Бересім де жоқ оған аласым да.
Мені тастап, толқындар, ағасың ба?
Толқынданып, өмірім барасың ба?

Шаң шығарып ізінен құйындаған,
Барасың ба, өмірім, қиындаған?
Сыйынды алам мен сенің бұйырмаған! [1, 976]

Пай, пай, Өмір!
Өтесің - ау бүр күні.
Тиясың - ау қуанышты күлкіні.
Өмір деген - бір жарқ еткен найзағай,
Өмір деген - көк аспанның күркірі.
Пай, пай, өмір,
Өтесің -ау бір күні!

Өмір деген - бұйым емес қолдағы,
Өмір дейтін - ұлы бекет жолдағы.
Қаның кеуіп қаталаған кезінде
Сусыныңды қандырсаң бір болғаны.

Мына күн де, мына аспан да, дала анау,
Бәрі бізден, бәрі бізден қалады - ау!
Өмір дейтін - тағатсыз бір қозғалыс,
Өмір дейтін - өлемін деп қарамау. [1,16 б]

Қызық өмір

Қалтарыс, бұлтарысы мың сан қабат,
Қызық өмір, ақырын тұрсаң қарап
Біреулердің еңбегі еш, тұзы сор боп
Біреулердің бақыты жүр сорғалап.

Қызық өмір, кім білсін, сонысымен,
Аласы мен құласы торысымен.
Тағдыр түрлі болғанмен өмір біреу
Ұнатамын өмірді сол үшін мен.

Ұнайды өмір ынтымақ, күресімен,
Құр қалмайды ешкім де үлесінен.
Өліп талып жеткенде бақытына,
Шорт үзіліп, кей тағдыр түгесілген,

Өмірімен өзімнің таңданамын,
Қалмаймын деп қатардан қарманамын.
Бүгінімді өткізсем қиындықпен,
Ертеңіме үмітпен алданамын.

Ұнатамын өмірдің ой қырларын,
Сауық құрып сайраңдап той қылғанынр.
Өмір керек көлеңке, шуағымен,
Өмір керек!
Басқаның қойдым бәрін... [1,118б]

Өмір – 1. Материяның қозғалу, даму, өсу көріністерінің жалпы жиынтығы, тіршілік. 2. Адам мен жан-жануарлардың, өсімдіктің физиологиялық тіршілік ету, өсу процесі. 3. Өсу, даму процесінің белгілі бір кезеңі, сатысы; тірі организмнің тіршілік ету мерзімі, ғұмыр. 4. Ауысып. Ешқашан, еш уақыт. Өмір бақи [бойы]- ылғи, үнемі, әрқашан. **Өмір берді** - жаратты, дүниеге келтірді. **Өмірге бойлады** - өмірге үңіле қарады, өмірді терең түсінді. **Өмірге қадам басты** - жаңадан тіршілік ете бастады. **Өмірден тепкі жседі** -тұрмыстық соққысын көрді тұрмыстың жақсы жаманын басынан кешірді. **Өмір жасың ұзақ болсын** – көп жаса. **Өмірзайғы [зая]** - өтті, өмірі бос, тектен-текке кетті. **Өмір серік** - жұбай, жар, ерлі-зайыпты. **Өмір тауқыметін көп көрген** - тұрмыстық соққысына ұшыраған, өмірдің зардабын көп тартқан. **Өмір шамы сөнд і**- өлім сағаты жетті, тіршіліктің оты өшті. **Өмірі кісі есігінде өтті** - жалшылықпен күн кешті. **Өмірі өксіді** - қайғы қасіретте күн кешті. [3, 6536]

Қорытындылай келе, М.Мақатаев өлеңдеріндегі есім сөз таптары мен етістіктердің әр түрлі қолданысын көрсете білген. Бір сөздің өлеңдерде бірнеше рет кездесіп, түрліше қызмет атқаратынын айқындадым. Сондай-ақ, баяндап, суреттеп, толғап, стильдік жүк арқалап тұрған етістіктердің қолданылуын көрсеттім.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Утанова А.Қ. Қазіргі қазақ көркем прозасындағы қайталамалар. Автореферат дисс. Канд. Филолг. наук. – Алма-ата. 1992.-22 б.
2. Мырзалиев Қ. Сөз сиқыры. Алматы: Жазушы, 1982. – 464 б.
3. Жұмабеков С. Адамға және адамзатқа немесе (ақын М.Мақатаевтың «Соғады жүрек» атты екі томдық шығармалар жинағы тыралы), \\\ Қазақ әдебиеті, 1983. – 7 қазан.
4. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер. Алматы. 1957.
5. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. Алматы: Санат, 1973, 496.
6. Серғалиев М. Етістікті сөз тіркестерінің синонимиясы. Алматы: Қазақ университеті. 19917 – 80 б.

УДК 37.012

<https://doi.org/10.53355/d6322-0595-1650-b>

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ДУХОВНО - ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ

Бай Цинсинь, магистрант 2 курса специальности «Педагогика и психология» кафедры педагогики и образовательного менеджмента

Акрамова А.С., к.п.н., доцент
КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы

E-mail: 1220734584@qq.com, abdullaeva_aynura@mail.ru

В современном обществе духовно-нравственное развитие молодёжи является одной из важнейших проблем. Сегодня проблема развития духовности человека обретает особую значимость. Тема духовно-нравственного развития человека является одной из важнейших проблем в мире. Современный воспитательный процесс в вузе представляет собой неотъемлемую часть профессиональной подготовки будущих специалистов. В рамках данной статьи рассматриваются современное состояние процесса воспитания обучающейся молодёжи, развития сформированных нравственных представлений, жизненных и личностных ценностей. Авторы выделяют проблемы воспитательного процесса в современном вузе, возможные пути их решения.

Ключевые слова: духовно-нравственное развитие, студенты, молодёжь, современное общество, обучение.

Қазіргі қоғамда жастардың рухани-адамгершілік дамуы маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда адам руханиятының даму мәселесі ерекше мәнге ие болуда. Тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы тақырыбы әлемдегі ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Университеттегі заманауи оқу процесі болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың құрамдас бөлігі болып табылады. Осы мақала аясында жастарды білімге тәрбиелеу процесінің қазіргі жағдайы, қалыптасқан адамгершілік идеяларын, өмірлік және тұлғалық құндылықтарды дамыту мәселелері қарастырылады. Авторлар заманауи университеттегі оқу процесінің мәселелерін, оларды шешудің мүмкін жолдарын көрсетеді.

Тірек сөздер: *рухани-адамгершілік даму, студенттер, жастар, қазіргі қоғам, білім.*

In modern society, the spiritual and moral development of youth is one of the most important problems. Today, the problem of the development of human spirituality is gaining special significance. The topic of the spiritual and moral development of a person is one of the most important problems in the world. The modern educational process at the university is an integral part of the professional training of future specialists. Within the framework of this article, the current state of the process of educating young people in education, the development of formed moral ideas, life and personal values are considered. The authors highlight the problems of the educational process in a modern university, possible ways to solve them.

Key words: *spiritual and moral development, students, youth, modern society, education.*

Республика Казахстан особое внимание придает проблемам воспитания подрастающего поколения, формирования гражданской активности, становления личностных, социальных качеств современной молодежи. Инициированная Первым Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым «Стратегия Казахстан - 2050» определила путь развития казахстанского общества, каждого ее гражданина, как духовно-нравственных личностей, обладающих высокими моральными принципами [1]. Президент страны К.-Ж.Токаев в своей статье «Независимость прежде всего» отмечает: «Все начинается с воспитания. Если ребенок не сажал деревья вместе с родителями, не видел доброго отношения взрослых к животным, то он и не будет бережно относиться к родной земле, когда вырастет. Дело не столько в соблюдении экологических и законодательных норм, сколько в патриотическом воспитании и формировании гражданской сознательности» [2].

В профессиональной подготовке студентов педагогического направления ведущей идеей является ориентация на развитие духовно-нравственной личности, способной развиваться и реализоваться в условиях современного мира. Анализ воспитательной работы в высших учебных заведениях указывают на недостаточное педагогическое воздействие на формирование и развитие духовно-нравственного потенциала студентов.

В процессе профессионального самоопределения могут происходить такие негативные процессы, как деформация отдельных компонентов деятельности, потеря ценностно-смысловых ориентиров, имеющиеся стереотипы мышления, отсутствие критического взгляда на социально-педагогические проблемы в области образования и воспитания. Проявляющиеся сегодня такие явления, как отчуждения молодежи от гуманистических ценностей, общественной нравственности и морали говорят о необходимости проецирования теории духовно-нравственного воспитания в плоскость практической деятельности, реального воплощения идей гуманизма в сферу жизни и деятельности человека. Образовательная и воспитательная сфера должны владеть инструментарием, технологиями и разработками по эффективному формированию ценностно-смысловых ориентаций в нравственном воспитании студентов.

Прежде, чем начать разговор о важности духовно-нравственного воспитания в деле становления личности, необходимо разобраться с понятиями духовность и нравственность. Что же такое духовность? Однозначного ответа на этот вопрос не существует, хотя в силу своей значимости для развития современного общества духовность определяется как

предмет его пристального изучения, как одно из основных направлений развития современного образования.

В сфере образования духовность рассматривается в качестве способности индивида к различению и выбору истинных нравственных ценностей и подчинению им собственных поступков и поведения. Обращаясь к анализу термина «нравственность», можно отметить единство в определении его сущности, в отличие от понятия «духовности». Нравственность представляет собой способность индивида по принятию на себя ответственности за собственные действия и мысли в соответствии с существующие в сознании ценностей и внутренних установок человека, позволяющих принимать любые поступки, основываясь на понятии «голоса совести» и «чести» [3].

Нравственное воспитание представляет собой целенаправленную деятельность по формированию у объектов нравственного воспитания высокого сознания, нравственных чувств и поведения, основанных на идеалах и принципах принятых в обществе морали и ценностей. Изменение социально-экономических условий страны сказывается на сознании современных молодых людей, меняет ценностные ориентации подрастающего поколения в сторону прагматичности, стремления к получению материальных благ, но при любых условиях всегда было важно развитие духовно-нравственного воспитания личности человека. Выдающийся деятель и педагог Ы.Алтынсарин высказывал мысли о ценности человека, духовного и нравственного воспитания: «Идея гуманизма, где признаётся ценность человека, - вот основа деятельности педагога сегодня! Только учитель может научить ребёнка восхищаться и любоваться родным краем, только он научит чувствовать боль и радость родной природы, и именно он научит любить родной край, Родину, Казахстан так, чтобы эта любовь осталась в сердце на всю жизнь!» [4].

В современном обществе уровень духовно-нравственного развития не высок, особенно среди молодёжи. У молодых людей отмечается тенденция в завышении требований к материальной стороне жизни, материальным ценностям и благам. Размытость ценностных ориентиров ведет к снижению социальной активности, распространению инфантильности, росту депрессивных состояний среди подростков, потере смысла жизни, трудности в самореализации, раскрытии внутреннего потенциала. Поэтому перед нами, обществом в целом, стоит задача формирования духовно-нравственной личности. Конечно же, духовно-нравственное развитие личности начинается в семье. Ценности семейной жизни, усваиваемые ребёнком с первых лет жизни, имеют непреходящее значение для человека в любом возрасте.

Молодежь сегодня является важнейшим культурным, духовным, интеллектуальным, профессиональным, демографическим резервом общества. А потому именно от движения этого молодежного вектора будет зависеть судьба огромной страны. Сумеет ли современное поколение молодых людей взять на себя ответственность за судьбу и сохранить государство как социокультурную и государственную целостность - это всецело зависит от глубины социально-нравственных установок молодежи. Именно социально-нравственная позиция регулирует поведение человека, определяя его жизненные цели и средства их достижения [5].

Всем нам важно понимать, что духовно-нравственное воспитание является процессом формирования у молодежи нравственных отношений, и это становится стержнем воспитания. Ведь нравственные отношения в конечном итоге определяют социальную сущность человека, контролируют его потребности и мотивы, которые определяют интересы и развитие личности, его духовный облик и образ жизни.

В современном обществе принято считать, что главная цель, которую ставит перед собой учебное заведение – выпуск специалистов в разных отраслях человеческой жизнедеятельности. Такая трактовка главной обязанности образовательного учреждения не совсем верна, ведь формирование личности с твердыми нравственными принципами не менее значимо, нежели обретение знаний по специальности.

Одной из основных целей воспитания духовно-нравственной личности студентов является процесс формирования научного мировоззрения, адекватной самооценки, высокой гражданской и патриотической позиции, высших принципов нравственности, художественного и эстетического восприятия окружающего мира.

Обучение – значительная часть жизни любого человека. Во время этого процесса личность формируется до конца, а принципы становятся тверже. Именно поэтому важно на данном этапе оказывать позитивное влияние на студента. Иначе он, без хорошего примера, подвергнется негативному воздействию из сети Интернет. А это недопустимо. Необходимо, чтобы студенчество запомнилось как светлая пора, которая во многом способствовала выбору благоприятного жизненного пути.

Формирование нравственных принципов является ведущей ролью воспитательной работы. Это комплексный процесс, включающий в себя разнообразные элементы, систему организационных форм педагогических действий, продиктованных высокими нравственно-этическими целями.

Одной из важнейших задач духовно-нравственного воспитания студентов является формирование нравственного мышления, ощущения потребности в духовном развитии, применение знаний и умений только во благо, убеждение студентов в имеющихся жестких критериях зла и добра, достоинства и бесчестия, подвига и преступления. В условиях современной действительности молодежь, от которой зависит будущее страны, безусловно, испытывает трудности социально-нравственного характера. Социальные процессы стали усложняться, глобальные мировые политико-экономические потрясения и вызовы требуют более активных и решительных мер для воспитания молодежи [6]. Можно сказать, что вышеизложенные реалии диктуют необходимость обязательного включения в систему профессионального образования дисциплин, предметом изучения которых являются человек и общество. Для понимания уникальности отдельного человека необходима интеграция гуманитарной и естественнонаучной составляющих в культуре каждой личности. Духовно-нравственное воспитание осуществляется как через содержание образования, в особенности его гуманитарной составляющей, так и через внеклассные мероприятия, постоянно действующие органы студенческого самоуправления, через участие в подготовке и проведении Дней славянской письменности и культуры, фестивалях патриотической песни и др.

К сожалению, сейчас молодежь переживает «духовный кризис», который обусловлен рядом деструктивных явлений. Одна из причин – отсутствие роли учебного заведения в нравственном воспитании. Поэтому просветительская деятельность необходима. Однако без целого комплекса мер, который будет проводиться не только в учебном заведении, но и в семье, добиться прогресса будет сложно. Роль родителя не менее важна, чем роль педагога.

Нравственное воспитание необходимо для обеспечения сплоченности общества: когда придет время, каждый узнает, почему он придерживается принципов справедливости и как они проистекают из условий, характеризующих тот факт, что он является равным в обществе юридических лиц. Из этого следует, что, принимая эти принципы на такой основе, мы изначально не подвергаемся влиянию традиций и авторитета или мнения других.

Действительно, статус нравственного учения также заключается в объяснении исторических и теоретических попыток, для которых оно должно существовать как философская и педагогическая проблема. Естественно, этот рефлексивный взгляд на прошлое ориентирован на педагогов, а не на образованную молодежь, но любой выбор, сделанный учителем, был бы лучше решен, если бы он был проинформирован о возвращении к традиции, которая закрепила бы его на протяжении всей жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Электронный ресурс: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs [Дата обращения 20.10.2021]
2. Электронный ресурс: https://forbes.kz//process/kasyim-jomart_tokaev_nezavisimost_prejde_vsego/? [Дата обращения 16.10.2021]
3. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. -М.: Мысль. - 2016. - С. 15
4. Электронный ресурс: <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/33118/> [Дата обращения 26.10.2021]
5. Басин, Е. Я. Психология искусства. Личностный подход: учебник для бакалавриата и магистратуры / Е. Я. Басин, В. П. Крутоус. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 251 с.
6. Жалагина Т.А. Технологические инновации в процессе развития социума: от плюсов и минусов к консенсусу/Т.А. Жалагина // Психологический журнал. – 2021. - №2. – С. 122-126.

УДК 223.243:932.322

<https://doi.org/10.53355/h7289-5582-9863-v>

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СРЕДСТВ НАГЛЯДНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Бейсенбай А. А., студентка группы РЯЛД 232

Научный руководитель: **Сералиева Н.Ж.**, к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)
ОП по подготовке филологов гуманитарного факультета
Жетысуской университет им. Ильяса Жансугурова

E-mail: Beysembay1999@mail.ru

В статье описываются основные средства наглядного обучения, их применение на уроках русского языка и литературы

Ключевые слова: *средства наглядности, принцип наглядности, дидактические принципы обучения, зрительная наглядность, слуховая наглядность, технические средства обучения.*

Мақалада көрнекі оқытудың негізгі құралдары, олардың орыс тілі мен әдебиеті сабақтарында қолданылуы сипатталған.

Тірек сөздер: *көрнекі құралдар, көрнекілік принципі, оқытудың дидактикалық принциптері, есту көрнекіліктері, техникалық оқыту құралдары.*

The article describes the main means of visual teaching, their application in the lessons of the Russian language and literature

Key words: *visual aids, the principle of visualization, didactic principles of teaching, visual visualization, auditory visualization, technical teaching aids.*

В современном мире, где каждый ребенок предпочитает виртуальное общение, нежели живое, игры в телефонах, компьютерах, разнообразных гаджетах, совсем не остается места книге, чтению, обогащению своего внутреннего мира через произведения литературы и искусства.

Но тем не менее, с каждым годом все выше становятся требования к повышению качества образования. И все тяжелее становится обычному учителю, преподавателю преподносить информацию, делать ее содержательнее и вместе с тем и доступнее.

Но задача преподавателя-словесника и заключается в том, чтобы заинтересовать своих учеников, расширить их кругозор, развить языковые и коммуникативные навыки, научить детей бережно и умело обращаться со словом, гордиться красотой и уникальностью русского языка, овладеть навыками работы с текстом, художественным словом, сформировать прочные орфографические и пунктуационные умения и навыки, обогатить словарный запас, научить владеть нормами литературного языка, дать обучающимся в короткое время максимум информации и сделать это с наиболее высокой успеваемостью.

Здесь на помощь учителю придёт использование традиционных технических средств обучения в сочетании с новыми информационными технологиями и различными видами наглядности.

Роль наглядности в преподавании языка общепризнанна. Однако один из главных принципов обучения за последние годы претерпел серьезные изменения. Что же нового современная дидактика вносит в понимание наглядности? Какова методическая целесообразность этого нового подхода?

Напомним сначала те положения классической дидактики, которые отражают традиционное понимание наглядности.

Еще Ян Амос Коменский выдвинул знаменитое «золотое правило», которое предусматривало непосредственное знакомство учащихся с предметами в натуре или изображением этих предметов. Это правило гласило: «...все, что только можно, предоставлять для восприятия чувствами» [1, 384].

Необходимость конкретно-чувственной опоры в обучении была убедительно обоснована К. Д. Ушинским. Ему принадлежит широко известное утверждение: «Что такое наглядное обучение? а это такое ученье, которое строится не на отвлеченных представлениях и словах, а на конкретных образах, непосредственно воспринятых ребенком...» [2, 265-266].

Можно ли эти положения считать устаревшими? Разумеется, нет, тем более что автор «Родного слова» понимал наглядность значительно шире, чем его предшественники, не связывал наглядность этимологически с возможностью «глядеть», т. е. не ограничивал рамки наглядности только зрительным восприятием.

Педагог, желающий что-нибудь прочно запечатлеть в детской памяти, должен позаботиться о том, чтобы как можно больше органов чувств — глаз, ухо, голос, чувство мускульных движений даже, если возможно, обоняние и вкус, приняли участие в акте запоминания» [2, 251].

По-прежнему актуальны и другие утверждения выдающегося педагога, связанные с ролью наглядности в развитии наблюдательности, внимания, дара слова, мышления учащихся.

Наглядность как один из важнейших дидактических принципов широко используется в практике преподавания русского языка. Но, вместе с тем, надо учитывать, что наглядные материалы могут принести пользу только в том случае, если они органически связаны с содержанием урока в целом, со всеми его компонентами и заданиями. Приступая к использованию средств наглядности, «учитель должен осознать, с какой целью он это делает, определить, на каком этапе урока провести с ними работу, как связать данный этап с другими частями урока» [3, 194].

Использование наглядности на уроках русского языка помогает мобилизовать психическую активность учащихся; введение новизны в учебный процесс; повышение интереса к уроку; увеличение возможности произвольного запоминания материала; расширение объема усваиваемого материала; выделение главного в материале и его систематизация. Таким образом, средства наглядности используются практически на всех этапах обучения: на этапе объяснения нового материала (представление информации), на этапе закрепления и формирования навыков (обучение учащихся тем или иным действиям), на этапе контроля за усвоением знаний и формирования умений и навыков.

Все средства наглядности делятся на: зрительную, звуковую, зрительно-слуховую. Средства «зрительной наглядности включают так называемые печатные средства (таблицы, демонстрационные карточки, репродукции картин, раздаточный материал) и экранные средства (видеофильмы, презентации)» [4].

Таблицы могут быть использованы на этапе осознания, осмысления правил, определений, понятий, на этапе закрепления изученного, при повторении и систематизации материала. Методика работы с картиной как источником высказывания учащихся варьируется в зависимости от уровня развития и возможностей разных классов, конкретных задач урока, характера высказывания. При этом картину (репродукцию) следует прежде всего анализировать как произведение искусства, не забывая о тех специфических способах отражения действительности, которые свойственны живописи или графике.

Презентации (слайды), которые используются на уроках русского языка, можно разделить на две группы: дающие разъяснение, описание языковых фактов и понятий, и предназначенные для развития и совершенствования речевых навыков учащихся.

Презентации позволяют учителю обеспечить урок более совершенным изобразительным материалом. Этим и определяются возможности применения презентаций прежде всего на уроках развития речи. Используя презентации с репродукциями картин, фоторепродукции памятников архитектуры, документальный материал (фотографии, запечатлевшие литературные места), учитель значительно расширяет сферу эмоционального воздействия на учащихся, помогает создать содержательную основу будущего речевого произведения.

Основными способами реализации слуховой наглядности являются аудиозапись. Звукозапись в данном случае выполняет особую дидактическую функцию. Она представляет собой образцы звучащей речи и служит средством формирования культуры устной речи учащихся. Звучащий образец помогает сформировать навыки правильного литературного произношения, ударения, интонирования, а также навыки построения устного связного высказывания. Следовательно, звучащие образцы - это эталонная речь, демонстрирующая нормы русского литературного языка, и устные высказывания различного характера (рассказ, доклад, описание, диалог, телефонный разговор и т.п.).

Применение звукового пособия на уроке потребует от учителя выполнения ряда специальных методических условий. Особое внимание следует уделить подготовительному этапу, предваряющему прослушивание аудиозаписи. Учитель должен организовать целенаправленное, осознанное прослушивание, предварить его специальными заданиями, настроить учащихся на необычную работу.

На заключительном этапе, после прослушивания, учащиеся отвечают на все вопросы, заранее поставленные учителем, выполняют новые задания, упражняются в выразительном чтении прослушанного текста, дают свои варианты прочтения тех или иных его частей. Если текст рассчитан на подготовку учащихся к самостоятельному составлению речевых произведений, то соответственно заключительным этапом работы будет задание подготовить устное высказывание на определенную тему.

Зрительно-слуховые средства обучения представлены видеофильмами и видеофрагментами.

С помощью видеофильмов можно работать и над развитием письменной речи, но в первую очередь необходимо использовать возможность работы по развитию устной речи детей, так как этой форме речевой деятельности не уделяется еще должного внимания. В связи с этим в поле зрения учителя и учащихся должны быть специфические приемы построения устных речевых произведений: композиция; интонация; речевой этикет; средства, позволяющие привлечь внимание слушателей, построить высказывание логично и доказательно. Однако в ряде случаев нужна длительная подготовка – чтение литературы, анализ научно-популярных произведений, просмотр кинофильмов.

Таким образом, технические средства обучения – это устройства, помогающие учителю обеспечивать учащихся учебной информацией, управлять процессами запоминания, применения и понимания знаний, контролировать результаты обучения.

Принцип наглядности - это основное исходное положение дидактики, определяющее направление работы с наглядным материалом, предусматривающее обязательность его использования в учебном процессе. Средства наглядности используются при изложении учебного материала учителем, в ходе самостоятельной деятельности учеников по приобретению знаний и формированию умений и навыков, при контроле за усвоением материала и при других видах деятельности и учителя, и учеников.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. – М., 1982, т. 1.
2. Ушинский К.Д. Собр. соч. – М. – Л., 1950, т.6, т.8.
3. Денисевич Г.В. Урок русского языка и методика его проведения. - Курск, 2006.
4. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении. - М., 2000.

ӘОЖ 821.512.122

<https://doi.org/10.53355/y7312-2014-2281-w>

I. ЖАНСУГІРОВТІҢ СЫРЛЫ ӘЛЕМІ

Бейсенбинова С.Т., магистрант

Джакыпбекова М.Т., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: saule79_kz@mail.ru

Өз елі ескермесе өз ерлерін,
Ел тегі қайдан алсын кемеңгерді.
I. Жансүгіров

Мақалада I. Жансүгіровтің зерттелмеген қырлары, күнделіктері мен мақалаларындағы ағартушылық идеялары, көтерілген мәселелердің өзектілігі, XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының дамуына қосқан үлесі сөз болды. Автордың ағартушылық тақырыбында жазған мақалалары талданды. Төл әдебиетімізді зерттеуші ғалымдардың I. Жансүгіров шығармашылығы туралы жасаған зерттеулері, сын мақалалары талданды.

Тірек сөздер: ағартушылық, мақала, мәселе, өміршеңдік, идеялар, қоғам

В статье были освещены неизведанные аспекты, идеи просвещения в дневниках и статьях И. Жансугурова, актуальность поднятых проблем, вклад в развитие казахского общества в начале XX века. Были проанализированы статьи, написанные автором на просветительскую тему, проанализированы исследования, критические статьи ученых-исследователей о творчестве И. Жансугурова.

Ключевые слова: просвещение, статья, проблема, жизнеспособность, идеи, общество

The article highlighted the unexplored aspects, the ideas of enlightenment in the diaries and articles of I. Zhansugurov, the relevance of the problems raised, the contribution to the development of Kazakh society in the early twentieth century. The articles written by the author on the educational topic were analyzed, studies and critical articles of research scientists about the work of I. Zhansugurov were analyzed.

Keywords: education, article, problem, viability, ideas, society

Қаламгер – табиғат перзенті. Өмірге келеді, өсіп-жетіледі, жылма-жыл жеміс беріп жайнайды. Қаламгердің екінші нәр алар ортасы өмір сүрген дәуірі екені бәріміз білеміз. Ең әуелі болашақ қаламгердің бойында дарын дәнегі болуы керек екендігіне дау жоқ. Ол болмаса, қаншама құнарлы топыраққа түсіп, күн нұры, ауа, ылғал аяламасын, құр қазудың қылтиып бас жарып, көктеп, жер бетінде бой түзеп, масақ байламасы белгілі. Дәл солай, талантсыз адамды қаншама оқытып, үлде мен бүлдеге орағанмен, бір жол да көркем сөз, зерттеу, өлең жаза алмайды. Осы тұрғыдан келгенде, Ілиястың табиғатынан керемет талант иесі екендігін байқаймыз.

Ілияс шығармашылығы бас-аяғы не бары жиырма-ақ жыл. Осы аз жылдың ішінде ақынның қалдырған әдеби мұрасы ондаған том болады. Ол енді ғана кемеліне келіп, топшысы бекіп, тұяғы қатқан қырандай дәл бабына келген шағында опат болды. Егер олай болмағанда, «Дала», «Күйші», «Құлагер», «Жолдастар» сияқты талай-талай күрделі шығармалар, сан алуан лирика, тыңнан түрен салынған, сыры кепсе, сыны кетпейтін зерттеулер дүниеге келетін еді.

Ақын ақталып, екінші рет өмірге келгеннен кейін жазылған тұңғыш тәуір мақалалардың бірі – Қалижан Бекхожиннің «Халық өмірінің өрен жыршысы» деп аталатын мақаласы. Мұнда автор:

«Біздің әдебиетшілеріміз Ілиястың ақындық өнер адамы 1919-1920 жылдардан басталды деп келді. Бұл қазір теріске шықты. Алматының Пушкин атындағы көпшілік кітапханасының архив қорынан жуықта ғана табылған І.Жансүгіровтің өз қолымен жазылған екі дәптері – ақынның өлеңді 1915-16 жылдардан бастап жазғанын дәлелдейді» [1, 4] – деп көрсеткен еді.

Ілияс шығармашылығы оның өз көзі тірісінде арнайы зерттелмеген. Ал жазылған сындар азды-көпті бар. Әсіресе, 1957 жылдан бастап республикалық, облыстық баспа бетінде Ілияс ақын туралы көптеген мақалалар жарияланды. Бұлардың ішінде М. Қаратаев, Қ.Бекхожин, Е. Ысмаилов, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев жолдастардың мақалалары бар. Бірақ олардың көпшілігі жеке адамға табынушылықтың салдарынан әдебиет әлемінде жиырма жыл бойына көрінбей, онан өзінің шын мәніндегі тиісті орнын ала алмай келген дарынды азаматты оқушы жұртшылыққа таныстыру мақсатын көздеген мақалалар. Олардың көбінде қаламгердің ақындық таланты мен өмірі қамтылады, ал ағартушылығы мен зерттеушілігі туралы бірлі жарым ғана сөз болады. Ал сексенінші жылдардың соңына қарай ғана ақынның балалар әдебиетіне қосқан үлесі жайлы айтыла бастады

І. Жансүгіров шығармашылығы туралы белгілі бір бағытты ұстаған, салмақты, тұжырымды пікір айтылған ғылыми еңбектер деп біз сыншы М. Қаратаевтың «І.Жансүгіров» дейтін мақаласын, ақын Ә. Тәжібаевтың «Өмір және поэзия» атты еңбегінің Ілиясқа арналған бөлімшесін, профессор Қ. Жұмалиевтің «Ілиястың әдебиеттегі орны мен өзіне тән ерекшелігі» деген көлемді ғылыми мақаласын атаймыз. Осы аталған еңбектермен таныса отырып, Ілиястың тек ақын ғана емес, сегіз қырлы бір сырлы дарын екеніне көзіміз жетті. Оның шығармашылығы әлі де толық зерттелген жоқ. Ақынның ағартушылық қызметі ұшан теңіз болғанымен, осы тақырыпта жазылған зерттеулері әлі күнге дейін бастан аяқ зерттелмеген болып отыр. Осы мақалада Ілиястың ағартушылық тақырыбында жазылған мақалаларына аз болса да талдау жасалынды.

Жетісуда оқыту мәселесі” (1923 ж.), “Ауылдағы оқытушылар міндеті” (1925 ж.), “Халық ағарту қызметкерлері ұйымының бесжылдығы һәм уездік оқытушылар конференциясы” (1925 ж.) деген мақалаларында ескі мектептер барын, білімі, мінез-құлқы нашар мұғалімдер істейтінін, оқу сапасының төмен екендігін көрсетіп, өз ұсыныстарын алға тартады.

«Ауылдағы оқытушылар міндеті» (1925) бас мақаласында «Мұғалім – ауылдағы мәдени қазық. Оның міндеті – мінезін түзеу, өзін-өзі ұстай білу, жаман әдет-ғұрыптан, сасық салт-санадан таза болу, елдің дау шатағынан, үй арасындағы ауылжақ, атқа мінерліктен аулақ жүру» деп ескертті. Түтін шыққан ауылдан тамақ, өсек-аян, қыдырма сөз іздейтін, қызық қуып, балаларға тәрбие мен білім бере алмайтын, өз оқушысының алдында

үлгі-өнеге эталоны бола алмайтын, айналсын бұлдіріп, үркітіп, жексұрын болған мұғалімге мектепте орын жоқ. Мұндайларды оқу жұмысының маңайынан күреп тастауымыз керек деп мәселені дөп басып айтты, оны ауыл мектебін көтерудің міндеті ретінде көтерді. Бұл халқымыздың ұлы ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің «Мұғалім – мектептің жүрегі» деген қанатты сөзімен мазмұны, идеясы тақырыбы бір сөз екені айқын. Себебі ұстаз жас баланың ғана емес, жалпы ұлттың тәрбиешісі, тіршілік, шаруа, саяси, мәдени көсемі болып саналады. Автор мұғалімнің өзіндік дамуының көзі ретінде әлеумет жұмысына араласу, ысылу, газет, журнал оқу, терең білім алуды ұсынады. Өйтпеген мұғалім салдыр-салак, ынжық болады. Жұрт сауатсыз, шаруа шабан, қоныс шашқын. Елде неше түрлі дегіштер саудагерлер жұрты тонып жатыр. Осының бәріне мұғалімдер араласып, бас-көз болуы тиіс, Мұны істемеген мұғалім мұғалім емес.

1922 жыл. Бұл жылы мектептің оқушысы жүзге тартады. Оқу жағы дұрысырақ жолға қойылды. Қазақ мұғалімдерінен Ақшалұлы Біләл, Демешұлы Ғали жолдастар келіп, оқу тәрбие жағынан ілгерілеуіне ат салысты. Мектептің арнаулы қаражаты жоқ болып, жұрттан жәрдем жинауға кіріседі. Бұл жылы Жаркент, Нарын, Қарақұм, Талдықорған, Алматының күншығыс елдерінен берілді. Облыстық төңкеріс комитеті қамқорлығына алып, қаражат жағынан үлкен демеу болады. Сөйтіп, қалт-құлт етіп, ол жылғы оқу науқанын өткізеді [2, 290].

Жоғарыда келтірілген мысал, қаламгердің күнделігінен алынған. Ол оқу ортасында болып жатқан барлық жайттарды осылай қағаз бетіне түсіріп отырған. Жиырмасыншы ғасырдың басында оқу-ағартудағы қиындықтарды өз күнделігіне түсіріп, кейін оларды шешумен тікелей айналысуды қолға алғаны айқын көрінеді. Қазақ зиялыларының мектеп мәселесін шешуге жан-жақты ат салысқаны, қамқорлық танытқаны оның өз халқына адалдығын тағы бір дәлелдейді.

Оқу ағарту ісіндегі мәселелерге мән бере отырып тәрбие бағытына да көңіл бөлген. Адамзаттың екінші ұстазы әл-Фараби айтқандай: «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың хас жауы» екенін І.Жансүгіров өз мақаласында дөп басып көрсеткен.

Оның «Тәлім – тәрбие жағы» деп жалғасатын мақаласында былай дейді:

Мектептің жалпы тағдыры кеңестің қолында. Оқушылар өзін-өзі басқарады. Басқару реті, жалпы жиналыс атқару комитеттері, сот сияқты тиісті бөлімдерге бөлінген. Класс бас сайын, жалпы оқушылар атынан комсомолдар ұйымынан жапсырма газеттер шығарады.

Оқытушы – оқушылармен араласа жасалған түрлі айырымдар бар [2, 292].

Ілияс Жансүгіров, сонымен қатар, 1923 жылы 7 желтоқсанда «Тілшіде» шыққан мақаласында аударма мәселесі жайында сөз қозғайды. Ел тілін жаңалау, жаңғыртудың қиын іс екенін айта отырып, тіл негізін салуда мамандардың асқан сақтық танытуы керек екенін айтады. Мамандарға тіл атамаларын таңдауда ескерілуі тиіс сегіз қағидатты санамалап шығады. Оның ішінде, ғылым мен әдебиет байланысы, Ғылым мен әдебиеттің дамуына аударма жанрының қосатын үлесін айта отырып, төл сөздерімізді термин ретінде ұсынады. Бұндағы мақсаты қазақ тілінің көркем аударма жанрын жаңа сатыға көтерумен қатар, тіл тазалығын сақтау екендігі мақаладан бірден сезіледі.

Ал енді журналдағы ғылым-әдебиет кеңесінің пән сөздерінің біразының орнына былай десек қайтеді.

Журналда былай орысша

Термин

Аудан-алаңқы – площадь

...Алаң сцена

Нәрсе-дене Тело

Байлау-байланыс связь

Бақылау-байқау Наблюдение

...Бақы Контроль

Жоспар – план

Президиум – басалқа
Тыныштық – маза Покой
Табан-негіз – Основание
Түйін-жүйе – теория
Құлық-қылық – нрав
Дағдарыс – кризис
Зеректік – ұқыптылық – способность
Қоғам – қауым – общество
Уәде қағаз-серттеме – Договор
Қоршау-жақша – скобка т.б. [2, 296-297]

Терминдерді қазақ тіліндегі бар балама сөздермен алмастыру мәселесі бүгінгі күнде де өзекті болып отыр. Халқымыздың құлағына сіңген байырғы сөздерімізді термин ретінде енгізсек, тіліміздің тазалығы ғана емес, тіл байлығының құдіреті де нақтылы көрінеді. Осы тұрғыдан алғанда Ілиястың аударма саласына қалам тартып, ол туралы мақала жазуы – заңды құбылыс.

Жан-жақты дарын иесінің қаламынан, назарынан алғашқы кәсіби, жоғары білімді мұғалімдерде тыс қалмағанын 1925 жылы 5 мамырда шыққан «Тілші» газетіне мынандай құттықтауынан айқын көруге болады:

Губерниялық халық ағарту бөлімі атынан

Губерниялық халық ағарту бөлімі, Алматы қазақ институтының тұңғыш ұшырғалы тұрған жас балапандарын құттықтайды.

Қазақ институтының берген білімін, еңбекшіл елінің күткен үмітін, екеуін табыстырып шыққан төңкерісшіл, Ленинишіл жастар елге қызмет қылар деп үміт етемін.

Жасасын қазақтың жас жеткіншектері.

Губерниялық халық ағарту бөлімі атынан

Жансүгірұлы. [2, 306]

Ілияс туралы Ә. Тәжібаевтың: «Ол қазақ әдебиетінің көгіндегі аз ғана жұлдыздардың бірі боп көрінетін, әне Сәкеніміз, әне Бейімбетіміз, әне Ілиясымыз», деген сөзін, болмаса академик Қ. Жұмалиевтің «... қазіргі әдебиетіміздің даму, ілгерілеуіне белсене ат салысып, іргесін қаласқан, әр жанр, әр салада үлкен істер істеп кейінгілерге құнды мұралар қалдырған зор талантты сөз шебері Ілияс Жансүгіров... еңбектері де дүние жүзі әдебиетінің алтын қазынасына елеуле үлес болып қалатындағы сөзсіз» деген пікірлер қалдырған.

Ілиястың шығармашылығы көп қырлы, алуан сырлы. Ол поэзия, проза, драма саласында өнімді еңбектеніп, өзіндік қолтаңбасы айқын көркем шығармалардың маржан шоғырын дүниеге келтірген құнарлы да тегеурінді қаламгер.

Ілиястың өмірі мен шығармашылығын сол кездегі саяси-әлеуметтік жағдайлармен байланыстыра қарастыруға болады. Сондықтан да бүгінгі таңда Ілиясты зерттеу барысында мына мақсатты алға тартамыз. Ілиястың өмір жолын эстетикалық көзқарасыны қалыптасу заңдылықтарымен тығыз байланыстыру арқылы ақынның рухани, азаматтық бейнесін, шығармашылық портретін жасап, әдебиетіміз тарихындағы орнын айқындауды біз өзіміздің ұстанымызға айналдырып, оның ағартушылық қырын зерттеуді жалғастырамыз.

Қорыта айтсақ, сырлы сөзі, жалынды жырымен жастарды білімге құштарландырып, бесік жырын ерекше жазып, әнді бөбекше бөлеген ақын. Ілияс Жансүгіровтің әдеби туындылары арқылы сан ұрпақ парасаттылық, еңбекқорлыққа тәрбиеленіп, өсіп-жетілді. Оның шығармалары талғамды қалыптастыруға және танымдық, тәрбиелік, дамытушылық қызмет атқарып келеді. Ақынның бала тәрбиесіне арналған шығармаларын мектеп бағдарламасына жан-жақты енгізіп, педагогикалық ұстанымын ұрпақ тәрбиесінде қолдану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. І. Жансүгіров. Шығармалар, өлеңдер, поэмалар. – Алматы: Қазақстан мемлекеттік көркем әдебиеті, 1958, -216 б.
2. І. Жансүгіров. Мақалалар, күнделіктер. – Алматы: Абзал-ай, 2019. – 320 б.

3. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы 16 т. 1985. Қазақ балаларына арналған оқулық. -400 б.
4. Имангазинов М. Ілияс Жансүгіров: монография/әл-Фараби атын. ҚазҰУ. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. -218 б.
5. Әбдірахманова Т. Ақын сыры: І.Жансүгіров лирикасы туралы: – Алматы: Жазушы, 1965.-159 б.
6. Дүйсенов М. Ілияс Жансүгіров: өмір творчествосы. – Алматы: Ғылым, 1965.-301 б.
7. Дайырова Ә. Орта мектепте Ілияс Жансүгіров творчествосын оқыту. – Алматы: Мектеп, 1969. – 123 б.
8. Дүйсенов М. Ілияс Жансүгіровтің прозасы. Сөзстан: - Алматы: Жалын, 8-кітап, (Құраст. Б.Сарбалаев), 1986. – 216 б.
9. <https://go.mail.ru/redir>.
10. Бейісқұлов Т. Құлагер ақынның қазасы. – Алматы: Айан, 2002. 216 б.
11. Сұлтанова Б., Бейсеева Н., Тойғанбекова М. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. Оқу құралы. – Алматы: 2017. – 123-б.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/k5242-5255-3580-a>

БОЛАШАҚ АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Болат А.Б.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Ernar_kapa.92@mail.ru

Болашақ арнайы педагог маманның зият бұзылысы бар балалармен жұмыс жасаудағы кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы шетелдік және отандық тәжірибесі зият бұзылысы бар баламен жұмыс жүргізудегі белгілі бір түйінді шешудегі өзара байланысты білімділік, біліктілік, дағдыларының жиынтығы, оларды әлеуметтік ортаға бейімдеу үшін арнайы педагог маманның жұмыс жүргізу кезінде балалармен жұмыс жасау тәсілін, балалармен және ата-аналармен жұмыс жүргізу жолдарын білу және қолдана алуын көрсетеді. Қазіргі таңда арнайы педагогты дайындау жүйесінде орын алып жатқан өзгерістер білім беру мазмұнын және іргетасын сақтап қалу арқылы тек білім беру жүйесінің формалды белгілерін өзгерту түрінде жүргізіліп отыр.

Тірек сөздер: кәсіби құзыреттілік, арнайы педагог, зиятында бұзылысы бар балалар

Зарубежный и отечественный опыт формирования профессиональной компетентности будущего специалиста по работе с детьми с ограниченными интеллектуальными возможностями, демонстрирует знания и умение работать с детьми и родителями. В настоящее время изменения в системе специальной подготовки специального педагога осуществляются только в форме изменения формальных особенностей системы образования при сохранении содержания и основы образования.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, специальный педагог, дети с ограниченными интеллектуальными возможностями

Foreign and domestic experience in the formation of professional competence of a future specialist in working with children with intellectual disabilities demonstrates knowledge and ability to work with children and parents. Currently, changes in the system of special training of a special teacher are carried out only in the form of changes in the formal characteristics of the education system while maintaining the content and basis of education.

Key words: *professional competence, special educator, children with intellectual disabilities*

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаев: «Мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуға тиіс. Бізде аз емес ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуі қажет. Бұл өзіміздің және қоғам алдындағы парызымыз. Білім беру мекемесінің ортасы мүмкіндігі шектеулі балалардың қажеттілігіне бейімделуі тиіс, «кедергісіз» болуы керек, өйткені мүмкіндігі шектеулі балалардың толыққанды кірігуін қамтамасыз етуі қажет», – деп атап өткен болатын [1]. Сондай-ақ ерекше білімді қажет ететін балалардың сапалы білім алуы туралы Қазақстан Республикасының заңнамасында бекітілген. Барлық білім беру мекемелерінде инклюзивті орта құру (ресурстық орталықтар, сыныптар, арнайы кабинеттер т.б.) қарастырылған. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, Қазақстан Республикасы азаматтарының жаңа әлеуметтік мәдени этикалық білім беру тұжырымдамаларында білім беру ісінде жаңа рухани құндылықтарды игеруге, ұлттық сананың қалыптасып өсуіне жағдай жасау, үздіксіз білім берудегі сабақтастыққа кең жол ашу талап етіледі [2].

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды қоршаған ортаға бейімдеу, оларға кедергісіз аймақ құру үшін бірқатар кедергілерге тап боламыз. Ол кедергілердің себептеріне мыналарды:

- арнайы ерекше материалдық-техникалық жабдықтардың түгел болмауын;
- оқу-әдістемелік құралдардың толық еместігін;
- арнайы педагогтың мүмкіндігі шектеулі баламен жұмыс жасау қабілетінің төмендігін;

- кәсіби құзыреттілігінің қалыптаспағандығын;
- кәсіби шеберлігінің аздығын және т.б. жатқызуға болады.

Неліктен біз бұл тақырыпты өзекті тақырыптардың бірі деп санаймыз, себебі арнайы педагог маманы білім алуда ерекше қажеттілігі бар балалармен жұмыс жүргізу кезінде балалармен жұмыс жасау тәсілін, балалармен және олардың ата-аналармен жұмыс жүргізу жолдарын білу және қолдана алуы тиіс. Сонымен қатар өз мамандығын жетік меңгерген кәсіби құзыретті маман болуы қажет. Кәсіби құзыретті маманды қалыптастыру үшін біз шетелдік және отандық зерттеушілердің тәжірибелеріне сүйенеміз.

Неміс педогог-дефектологы П. Шуман: «Бала кемістігінің даму деңгейі неғұрлым төмен болса, соғырлым мұғалімнің білім деңгейі жоғары болу керек», – деген екен. Олай болса, педагог көмекке мұқтаж адамға жәрдемдесу даярлығы, өзгелерге қарағанда өзіне талапшыл болу, айналасындағыларға жауапкершілікті өз мойнына алу, жиі күлімсіреу және жақсы көңіл-күйде болу қасиеттерін меңгеруі қажет. Арнайы білім берудің сапасы айтарлықтай шамада арнайы педагог маманның кәсіби деңгейіне тәуелді. Қазіргі таңда арнайы педагогты дайындау жүйесінде орын алып жатқан өзгерістер білім беру мазмұнын және іргетасын сақтап қалу арқылы тек білім беру жүйесінің формалды белгілерін өзгерту түрінде жүргізіліп отыр. О.В.Царькованың пікірі бойынша, дайындық дегеніміз - тұлға дамуының белгілі бір деңгейімен сипатталатын және кез-келген процеске қатысуға қабілеттілігін анықтайтын тұлғаның интегралды сапасы [3].

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жүргізуде арнайы педагог кадрларды даярлаудың жалпы және әдістемелік мәселелері шетелдік (В.М.Аллен, Р.Ласей, М.Велч, Д.И.Азбукин, Г.С.Акиева, И.М.Бобла, Е.Л.Гончорова, А.И.Живина, Н.М.Назарова) және отандық ғалымдармен (В.В.Боброва, Р.К.Луцкина, З.А.Мовкебаева, Ж.Ы.Намазбаева, К.К.Өмірбекова, А.К.Реалдинова, Р.А.Сулейменова, А.К.Сатова) және т.б зерттелінді.

Арнайы педагог маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы бірнеше шетелдік тәжірибені атап өтуге болады. Көңіл аударатын елдер қатарына Еуропа елдерін, Жапонияны, Польшаны, Германия мен Ресейді жатқыза аламыз.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін мамандарды дайындаудың заманауи модельдерін талдау барысында белорус зерттеушісі Т.В.Варенованың пікірімен келіскен жөн. Оның пікірінше,: «Көп мемлекеттердің мәселелері ұқсас

болғанымен, оларды шешу тәсілдері әртүрлі. Осыған байланысты халықаралық тәсіл ретінде, тәжірибе алмасу өте маңызды болып табылады» [4].

Германияда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін педагогтерді дайындау (дене және зиятында бұзылысы бар балалар білім алатын түзету мектептері үшін –арнайы педагогика мұғалімдері) жоғары білім беру жүйесіне кірістірілген [5].

Жапонияның арнайы білім беру жүйесі әдістемелік және техникалық жабдықталуының жоғары деңгейімен, оқыту процесіне заманауи білім беру және ақпараттық технологияларды кеңінен енгізуімен, мүмкіндігі шектеулі жандарды қозғалыс, коммуникация және білім және кәсіби дағды игеру шектеулерін жоюға (жеңілдетуге) мүмкіндік беретін заманауи техника құралдарымен, ауыртпалықты жеңілдетуге бағытталған құрылғылармен және құралдармен жаппай қамтамасыз етумен ерекшелінеді. Осы елге барушы шетелдік мамандар, үнемі жапондық арнайы педагогтардың кәсіби тәртібінің жоғарғы деңгейін және адалдығын атап өтті [6].

Еуропа елдерінде арнайы педагогты кәсіби дайындауды реформалау бірыңғай еуропалық білім беру кеңістігі елдеріндегі кәсіби білім беру саласындағы бірыңғай саясаттың көрінісі болып табылатын келесі қағидалар негізделеді:

1. Әртүрлі санаттағы азаматтарға арнайы педагогтерді кәсіби дайындау жүйесінің қолжетімді болуы үшін мемлекет жауапкершілігі;

2. Барлық азаматтар үшін өмір сүру бойында кәсіби оқытуға қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған арнайы педагог маманға кәсіби білім беру бағдарламаларының міндетті компоненті ретінде тәжірибелік дайындықтың болуы;

3. Арнайы педагогтарды кәсіби оқытудың ұлттық стандарттары арқылы сапаны орталықтандырылған бақылау;

4. Арнайы педагог мамандарды кәсіби дайындау кезінде кәсіби оқыту мен жалпы білім берудің өзара кірігуі;

5. Арнайы педагог мамандарды кәсіби дайындау жүзеге асырылатын интеграцияланған, көпфункционалды, жартылай функционалды оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру [7].

Зерттеуші – ғалымдар А.Зарин және Э.М.Кулешаның айтуынша, Мария Гжегожевская атындағы арнайы педагогика академиясында (The Maria Grzegorzewka University) жүзеге асырылып жатқан әрбір білім беру бағдарламасының сипаттамасында мамандықты игерген түлек қандай да бір лауазымға ие бола алатындығы көрсетілген. Мәселен, «Арнайы педагогика» бағыты шеңберіндегі «Қосарлас бұзылыстары бар тұлғаларды оңалту» магистрлік бағдарламасы түлектердің келесі лауазымдарға орналасуын қамтамасыз етеді: орташа немесе ауыр зият бұзылысы бар білім алушыларға, қосарлас бұзылысы бар білім алушыларға арналған еңбекке бейімдеу арнайы мектептерінде, терең зият бұзылысы бар балаларға және жастарға мектепке дейінгі бір жылдық міндетті дайындықтан және міндетті мектеп бағдарламасынан өту мүмкіндігін беретін орталықтарда – мұғалім (педагог) болуды, сондай-ақ терең зият бұзылысы бар балаларға және жастарға ревалидациялық –тәрбие беру сабақтарын жүргізу біліктілігін береді, ерте араласу орталықтарында, оңалту орталықтарында, психологиялық-педагогикалық кеңес беру орталықтарында, еңбек терапия орталықтарында, әлеуметтік көмек көрсету үйлерінде-терапевт-арнайы педагог болу [8].

В.А.Бородинаның диссертациялық зерттеулерінде зиятында бұзылысы бар балаларды әлеуметтендіру бойынша арнайы педагогтың кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселелері көтерілді [9].

Ресейдегі жоғарғы дефектологиялық білім беру жүйесі білім беру мазмұнының көп деңгейлі стандарттануымен, дефектологтарды дайындау мамандығын нығайтумен, жеке бағытталған және құзыреттілік тәсілдермен сипатталады. Дефектолог мамандарды көп деңгейлі дайындау екі деңгейлі жүйе түрінде ұсынылған: бірінші деңгей-төрт жыл оқыту («бакалавр» дәрежесі), екінші деңгей-екі жыл оқыту («магистр» деңгейі).

Жоғарыда айтылып өткендей бұл арнайы білім берудің шетелдік жүйесі. Енді арнайы білім берудің отандық тәжірибесіне тоқталсақ.

Отандық ғалымдардың ішінде арнайы педагог мамандардың құзыреттілік мәселесіне келесі ғалымдар өз зерттеулерінде тоқталған болатын З.А.Мовкебаева, Г.А.Абаева, А.К.Реалдинова. Қазақстан Республикасында дефектологиялық кадрларды дайындау 1976-77 жж. Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтында бастау алған. 1992 жылға дейін студенттер 5 жыл оқытылып, белгілі: олигофренопедагог, сурдопедагог, логопед профильдерінің арнайы педагогтарын дайындауға бағытталған еді. 1996 жылы арнайы педагогтарды дайындау жүйесіне кредиттік форма бойынша оқыту енгізілді [10]. «Арнайы педагогика» мамандығы бойынша арнайы педагог мамандарды дайындау келесі жоғарғы оқу орындарында жүзеге асырылады: І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, К.Жұбанов атындағы Ақтөбе университеті, Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті. Арнайы педагог мамандарын даярлауда бакалавр және магистратура деңгейінде жүзеге асырылып отыр. Қазіргі уақытта «Арнайы педагогика» мамандығы бойынша жоғары және жоғарғы оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға бірдей білім беру стандарттары әзірленген және соған сәйкес педагогикалық тәжірибе іске асырылған, Үлгілік оқу бағдарламалары жасалынған. Сонымен қатар, Қазақстанда ЖОО-да академиялық ұтқырлығы жүзеге асырылуда, бұл болашақ маманның басқа елдермен тәжірибе алмасуына мол септігін тигізеді.

Біз неліктен шетелдік және отандық тәжірибені салыстырамыз, себебі басқа елдердің тәжірибесіне қарай отырып, өзімізге қажетті ақпаратты алып, балалармен жұмыс жасау кезінде қолдана аламыз. Енді шетелдік және отандық тәжірибені салыстырсақ:

- Германия және өзіміздің елдің арнайы педагогтарын дайындау ЖОО мекемелерінде оқытылады;

- Еуропа мемлекетімен салыстыратын болсақ; арнайы педагогтерді дайындауда екі елде де қолжетімді, кәсіби білім беру бағдарламаларының міндетті компоненті ретінде тәжірибелік дайындықтың болуы; сапаны орталықтандырылған бақылау;

- Ресейде және Қазақстанда бакалавр және магистратура деңгейі бойынша оқытылуда;

- Польша мемлекетімен салыстыратын болсақ, Польшада қосарланған бұзылысы бар балаларды оқыту арнайы мекемелерінде реваидациялық –тәрбие беру сабақтарын жүргізу біліктілігін береді;

- Жапония мемлекетінде арнайы педагог мамандары өте адал және өз мамандығына үлкен талаппен қарайды, еліміздегі арнайы педагог мамандары басқа елден асып түспесе кем түспейді.

Қортындылай келе, арнайы педагогтың кәсіби қызметтің гуманистік құндылықтарын түсінуімен, кәсіби шеберлікке қол жеткізуге ұмтылысымен, арнайы тәрбие беру және оқытудың гуманистік мақсаттарына және міндеттеріне қол жеткізуге әрекетшілдігімен және белсенділігімен сипатталатын жеке тұлғаның кәсіби-гуманистік бағыттылығы зерттеудің нәтижесі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Қазақстандық жол 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы (17.01.2014 ж.)

2. Білім туралы Қазақстан Республикасының заңы 2007 ж

3. Царькова О.В, Формирование готовности будущего техника к решению инновационных производственных задач: автореф...канд.пед.наук:13.00.08.-Оренбург, 2009.-36с.

4. Варенова Т.В. Подготовка учителей-дефектологов в контексте европейских тенденций развития специального образования//Мат.7 Межд. Научно-практ.Конф «Ключовые вопросы в современного науки».-София: Бял ГРАД-БГ ООД.2011.-Т-28.-С.70-74.

5. Standards fur die Lehrerbildung. https://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2004/2004_12_16-Standards-Lehrerbildung.pdf
6. Ministry of Education Science and Culture: Special education of Japan.-Tokyo.1998
7. Масалимова А.Р. Интеграция высших учебных заведений и предприятий как условия конкурентоспособности профессионального образования за рубежом // Материалы Всероссийского научно-практического семинара.-Казань:РИЦ «Школа», 2009.-340с.
8. Зарин А., Кулешова Э.М. Опыт взаимодействия вуза и работодателей в процессе профессионального образования будущих педагогов в Польше//Специальное образование.-2016.-№2.-С.143-145.
9. Бородина В.А. Формирование профессиональных компетенции будущих педагогов-дефектологов в работе по социализации детей с нарушением интеллекта:дис..канд.пед.наук:13.00.03-Челябинск,2011.-197с
10. Мовкебаева З.А. Современная модель подготовки специального педагога// Вестник казНПУ им. Абая (Сер. «Специальная педагогика»).-2016.-№1 (44).-С.6-9

УДК 81

<https://doi.org/10.53355/g2043-8771-5884-h>

ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МӘН-МӘТІНІНДЕ ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ЖОБАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІ

Бостанбай Г. Ғ.

«Шетел тілдері және аударма ісі» мамандығының ШТҚ231 топ студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

E-mail: bostanbay@mail.ru

Мақалада жоба әдісін қолдану арқылы коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі дәйекті қарастырылған. Теориялық және нақты материалдарды іздеу шетел тілін оқыту үдерісінде жақсы нәтиже береді. Жобалау технологиясын қолдану бастамашылықты, шығармашылықты, тапқырлықты, практикалық жұмысқа деген ойластырылған қатынасты дамытады, тақырыпты өздігінен оқып үйренуге, алған білімдерін жаңартуға және бекітуге, бұл коммуникативті құзыреттіліктің қалыптасуына ықпалын тигізеді. Білім алушылар өздері талқылау үшін тақырыпты таңдау арқылы басқа пәндермен жұмысты интеграциялай алады, пәнаралық байланысты жүзеге асырады және басқа пәндер бойынша білім алады. Мұғалім коммуникативті құзіреттілікке жетуге, мақсат қоюға көмектеседі.

Тірек сөздер: Жобалық оқыту технологиясы, жоба әдісі, коммуникативті құзіреттілік, жобалық білім беру технологиясы, белсенді оқыту, дидактикалық процесті ұйымдастыру, бағдарламаланған формалары мен әдістер, проблемалық зерттеу, ізденіске ауысу, танымдық мотивтер мен қызығушылықтар, білім, білік және дағдылардың жиынтығы.

В статье последовательно рассматривается вопрос формирования коммуникативной компетенции проектным методом. Поиск теоретических и конкретных материалов дает хорошие результаты в процессе изучения иностранного языка. Использование технологии дизайна развивает инициативу, креативность, смекалку, вдумчивый подход к практической работе, самостоятельное изучение темы, обновление и закрепление знаний, что способствует формированию коммуникативной компетенции. Студенты могут интегрировать работу с другими дисциплинами, устанавливать междисциплинарные связи и получать знания по другим дисциплинам, выбирая тему для обсуждения. Педагог помогает достичь коммуникативной компетенции, поставить цели.

Ключевые слова: *Технология проектного обучения, метод проекта, коммуникативная компетенция, технология проектного обучения, активное обучение, организация дидактического процесса, программные формы и методы, исследование проблем, поиск, познавательные мотивы и интересы, совокупность знаний, навыков и умений.*

The article consistently considers the issue of the formation of communicative competence by the project method. The search for theoretical and specific materials gives good results in the process of learning a foreign language. The use of design technology develops initiative, creativity, ingenuity, a thoughtful approach to practical work, independent study of the topic, updating and consolidating knowledge, which contributes to the formation of communicative competence. Students can integrate work with other disciplines, establish interdisciplinary connections and gain knowledge in other disciplines by choosing a topic for discussion. The teacher helps to achieve communicative competence, set goals.

Key words: *Project learning technology, project method, communicative competence, project learning technology, active learning, organization of the didactic process, program forms and methods, problem research, search, cognitive motives and interests, a set of knowledge, skills and abilities.*

Қазіргі заманғы шетелдік мектепте әлеуметтік дағдыларды, жеке тұлғаның өсуін, коммуникативті құзыреттілік пен мінез-құлық стратегияларын дамытуға арналған көптеген бағдарламалар бар. 1980 жылдардан бастап американдық мектептердің көпшілігінде риторика және коммуникация бойынша білім алушыларға вербалды және вербалды емес сөйлеу мәдениетін дамытуға, толеранттылықты дамытуға және оларға тұлғааралық қайшылықтар мен қақтығыстарды зорлық-зомбылықсыз шешуге үйретуге бағытталған оқыту курстары енгізілді. Бұл мақсаттарға серіктестікте өзара іс-қимыл, топтық іздеу және шешім қабылдау мәдениетін қалыптастыратын «ынтымақтастықта оқыту» әдісін университет пен мектепте кеңінен қолдану қызмет етеді. Қоғамның ақпараттық ресурстарының қазіргі жағдайы, олардың толықтырылуы мен жаңаруының жылдамдығы, жаңа білім беру стандарттарына көшу әдістемелік позициялардың да, технологиялық шешімдердің де қайта қаралуына алып келеді. Осыған байланысты мектепке балалардың қарым-қатынасын шет тілдерінде тиімді және сапалы оқытуды қамтамасыз ете отырып, шет тілін білу бойынша білім беру үдерісін оңтайландыру қажет.

Шетел тілдерін оқыту процесінің тиімділігін қамтамасыз етудің психологиялық-педагогикалық шарттары оның принциптерінен туындайды: тұлғаға бағытталған оқыту, ұжымдық өзара іс-қимыл, оқу материалы мен оқу үдерісін ұйымдастырудағы шоғырлану, жаттығулардың полифункционалдығы және рөлге негізделген ұйымдастыру. Білім беру жүйесі мен тәжірибесін үздіксіз жетілдіру қажеттілігі қоғамда болып жатқан әлеуметтік өзгерістерге байланысты болып отыр. Оқыту сапасы мен білімгер тұлғасын тәрбиелеу деңгейін арттыру мәселелері шет тілін оқытудың заманауи әдістемесінде басым болып келді және болып қала береді. Мектептегі білім беруді реформалау және педагогикалық тәжірибеге жаңа педагогикалық технологияларды енгізу оқушының интеллектуалдық, шығармашылық және адамгершілік дамуының ең маңызды шарты ретінде қарастырылуы керек. Дәл даму педагогикалық процестің негізгі ұғымына, оқытудың маңызды, терең түсінігіне айналуға [1: 3].

Шет тілі оқу пәні ретінде мектеп оқушыларының мәдени және тұлғалық дамуына жағдай жасау үшін үлкен мүмкіндіктерге ие болып отырғаны жайы бар. Шетел тілін оқыту саласындағы қоғамның әлеуметтік тапсырысы білімгерлердің жеке тұлғалық дамытылуын, білім берудің гуманистік мазмұнын нығайту, әрбір тұлғаның жеке ерекшеліктеріне байланысты субъектінің тәрбиелік, білім беру және дамытушылық мүмкіндіктерін неғұрлым толық іске асыру міндеттерін алға қоюда. Сол себепті де білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде шет тілін оқытудың негізгі мақсаты оқытылатын тілдегі мәдениетаралық

қарым-қатынасқа қатысуға және игерген шет тіліндегі сөйлеу әрекетін өз бетінше жетілдіруге қабілетті және дайын білім алушы тұлғасы болуы кездейсоқ жайт емес [2:137].

Осы тармақта келесі ережелерді қамтитын заманауи педагогикалық технологиялар контекстінде жобалау әдістемесін қолданудың:

1. Мектептегі білім беру жүйесіндегі бағдарлық өзгерістер;
2. білім беру жүйесіндегі жаңа педагогикалық технология ретінде жобалық оқытудың дидактикалық құрылымы;
3. дәстүрлі аудиториялық-сабақ және жобалық оқытудың салыстырмалы сипаттамасының дидактикалық негіздерін қарастырған жөн.

Соңғы онжылдықтарда қоғамдағы мектептегі білім беруді дамытудың негізгі бағыттары жеке тұлғаның интеллектуалдық, рухани-адамгершілік дамуына бағытталған. Бүгінгі таңда білім берілмейді, бірақ жеке маңызды іс-әрекет процесінде алынады, өйткені білімнің өзі оларды пайдаланудың белгілі бір дағдылары мен біліктерінен тыс, оқу орнының қабырғасынан тыс шынайы әрекеттегі адамды тәрбиелеу және оны нақты өмірге дайындау мәселесін шешпейді [3: 8].

Халықаралық ғылыми конференциялар материалдарын талдау қазіргі кезеңде білім берудің мақсаты тек білім мен дағды ғана емес, тұлғаның белгілі бір қасиеттері екеніне көз жеткізеді. Постиндустриалды қоғам азаматтардың өз бетінше, белсенді әрекет етуіне, шешім қабылдауына, өзгермелі өмір жағдайларына икемді бейімделуіне мүдделі. Мектептегі білім осыған сәйкес келесі міндеттерді шешуге бағытталуы керек.

1. Әртүрлі туындаған міндеттерді шешуге дайындығын қалыптастыру. Жағдайға байланысты туындайтын белгілі бір мәселені шешу әртүрлі пәндік салалардағы білімдердің, дағдылардың және біліктердің тұтас кешеніне сүйенетіні анық.

Бұл сапаның қалыптасуы үшін мыналар қажет:

- оқытуды проблемаға бағыттау;
- оқытуда рефлексиялық тәсілді кеңінен қолдану;
- тыңдаушыларды қойылған сұрақтарға жауап беруге ғана емес, сонымен қатар курс бойынша өз сұрақтарын құрастыруға ынталандыру;
- оқушылардың дербестік дәрежесін нығайту;
- сабақтағы мұғалім мен оқушының дәстүрлі рөлін қайта қарастыру;

2. Қазіргі әлемнің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, ауызша және жазбаша қарым-қатынаста қос тілді коммуникативтік құзыреттілігін жетілдіру.

3. Өзгертін жағдайларға байланысты білім, білік, дағдыны жаңартып, жетілдіре отырып, өмір бойы оқуға деген құштарлығын дамыту [3: 8-9].

Алайда, ғалым Е.С. Полат, «бұл мәселелерді шешуге нақты жағдайдың жоқтығынан, білім берудегі дәстүрлі көзқараспен, дәстүрлі оқыту құралдарымен, сабақтың сыныптық жүйесіне көбірек көңіл бөлгендіктен, оны шешу мүмкін болмады» деп көрсетеді [1:13]. Мектептің міндеті, білім беру мазмұнына емес, жаңа оқыту технологияларын қолдануына байланысты болып келеді деген болатын зерттеуші-ғалым Е.С. Полат [1:14].

«Технология» ұғымының өзі нені білдіреді деген сұрақты қарастырайық. Технология (грек тілінен. *Techne* - өнер, шеберлік, шеберлік) белгілі бір өнімді алу, өңдеу және әзірлеу әдістері мен тәсілдерінің жиынтығы ретінде және де сондай әдістер мен тәсілдерді дамытатын және жетілдіретін ғылыми пән ретінде анықталады [4:248].

Оқыту технологиясы – білімдерді игеруге, кәсіби дағдыларды меңгеруге және оқу мақсаттарымен қойылған оқушылардың жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық мақсат қоюды, мазмұндық және тәртіптік аспектілерді қамтамасыз ететін операциялар мен әрекеттердің реттелген жиынтығын қамтитын күрделі интеграциялық жүйе. Д.В. Чернилевский [4:248-249], оқыту технологиясы оқу процесін басқаруды көздейді, өзара байланысты екі: оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастыру және осы әрекетті бақылау процестерін қамтиды деп айтқан болатын.

Келесі кезекте «жоба» (латын тілінен. Projectus – алға лақтырылған) түсінігіне көшейік. Жобалау туралы айтатын болсақ, бұл категория педагогикалық теорияда жаңалық емес екенін атап өткен жөн. Соңғы онжылдықтарда бұл тұжырымдама 70-ші жылдардың соңында Ұлыбританиядағы Корольдік өнер колледжі ұсынған жаңа білім беру бағдарламасы аясында пайда болған еді. Ол жоспарлау, өнертабыс, жасау және орындау өнері жүзеге асырылатын және дизайн немесе жобалау ретінде анықталатын жалпы форма болып табылатын дизайн мәдениетімен тығыз байланысты.

Жоба дегеніміз дейді ғалым Н.П. Сибирская [5:344], болашақтың бейнесін жасау әрекеті, болжамды құбылыс. Ол адам шығармашылығының бір қыры болып табылады және жоспарлау, болжау, шешім қабылдау, дамыту, ғылыми зерттеулер секілді әрекеттерге негізделген.

Дж.К.Джонс [6:43] «жобалау» түсінігіне анықтама бере отырып: «Міне, соңғы кезде пайда болған жобалау процесінің кейбір анықтамалары мен тұжырымдары:

1. Ұсынылған іс-әрекеттерді орындауға дейін модельдеу, түпкілікті нәтижеге толық сенімділік болғанша қайталанады.

2. Түйсіктің өте күрделі әрекетін орындау.

3. Белгілі бір шарттар жиынтығы кезінде шынайы қажеттіліктердің сомасын оңтайлы қанағаттандыру.

4. Қазіргі фактілерден болашақтың мүмкіндіктеріне шабыттандыратын секіріс».

Оқыту және жобалау технологиясы концепцияларына сүйене отырып, ғалым Е.С. Полат [1:67] *жоба әдістемесін ізденімпаздық, проблемалық әдістердің жиынтығы, өзінің мәні бойынша шығармашылық, танымдық белсенділікті арттырудың, шығармашылық қабілетін дамытудың және сонымен бірге белгілі бір өнімді жасау процесіндегі оқушылардың белгілі бір тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың дидактикалық құралы ретінде қарастырады.*

Сонымен, жоба әдістемесі – нақты білімді жинақтауға емес, оқушылардың өзін-өзі ұйымдастыруы және өзін-өзі тәрбиелеуі арқылы оларды қолдануға және жаңасын меңгеруге бағытталған педагогикалық технология болып табылады. Осы анықтамаға сүйене отырып, қазіргі жобалау әдістемесінің дидактикалық құрылымын қарастырамыз. Өздеріңіз білетіндей, әдістеме саласы оқытудың жеке теориясы ретінде белгілі бір оқу пәні бойынша оқытудың мақсатын, мазмұнын, формаларын, әдістері мен құралдарын зерттеуді қамтиды. Әдіс – практикалық немесе теориялық білімнің белгілі бір саласын, белгілі бір әрекетті меңгеру операциялары, теориялар жиынтығы ретіндегі дидактикалық категория. Жобалық оқытуда әдіс бір жолмен ресімделетін өте нақты, айқын практикалық нәтижемен аяқталуы тиіс мәселені (технологияны) егжей-тегжейлі әзірлеу арқылы қойылған дидактикалық мақсатқа жету тәсілі ретінде қарастырылады [1:66].

Көптеген дидактикалық зерттеуші ғалымдар мен ұстаздар [7; 8; 9;10; 11; 12; 13; 14] осы әдістемеге жүгінді, өйткені оны оқу процесінде қолданғанда мынандай:

- сабақтар оқушылардың белгілі бір білім, білік, дағдыларды меңгеруімен шектеліп қалмай, олардың эмоционалдық аясына әсер ететін оқушылардың практикалық іс-әрекеттеріне жетелейді, сол арқылы оқушылардың ынтасын арттырады;

- білім алушылар тек оқулықтардан ғана емес, басқа да көздерден қажетті ақпаратты өз бетінше ала отырып, берілген тақырып аясында шығармашылық жұмыс жүргізуге мүмкіндік алады. Сонымен бірге мектеп оқушылары өз бетінше ойлауға, есептерді табуға және шешуге үйренеді, осы мақсатта әртүрлі салалардан білімдерін қолданады, әртүрлі шешімдердің нәтижелері мен ықтимал салдарын болжайды, себеп-салдар байланысын орнатуға үйренеді;

- жоба білім беру қызметін ұйымдастырудың әртүрлі нысандарын сәтті жүзеге асырады, оның барысында оқушылар бір-бірімен және рөлі өзгертін мұғаліммен әрекеттеседі, бақылаушының орнына ол тең құқылы серіктес және кеңесші болады;

- жобалық жұмыста бүкіл процесс оқушыға бағытталады: мұнда ең алдымен оның қызығушылықтары, өмірлік тәжірибесі және жеке қабілеттері ескерілетін маңызды дидактикалық міндеттер шешіледі;

- жоба аясындағы нақты жұмысқа оқушылардың жеке тұлғалық және ұжымдық жауапкершілігі артады, өйткені әрбір оқушы жеке немесе шағын топта жұмыс істей отырып, өз қызметінің нәтижелерін бүкіл топқа ұсынуы керек;

- жоба аясындағы бірлескен жұмыс оқушыларды мәселені соңына дейін жеткізуге үйретеді, олар өз жұмысының нәтижелерін ресімдеуі керек, атап айтқанда: газетке мақала, хабарлама жазу, статистикалық деректерді жинау және өңдеу, аудио және бейне түсіру, альбом, коллаж, қабырға газеті және т.б. ұйымдастыру.

Осылайша, проекциялық әдістердің ортақ ерекшелігі - жеке тұлғалық маңызды мәселенің болуы және оны шешу міндеті. Егер бұл теориялық мәселе болса, онда жобалау процесі оның нақты шешімін табудан тұрады, егер ол практикалық болса, онда оқушының міндеті осы мәселенің нақты нәтижесіне қол жеткізу, іске асыруға дайын болу. Мәселені шешу, бір жағынан, әртүрлі зерттеу, іздену әдістері мен оқу құралдарын пайдалануды көздесе, екінші жағынан, ғылымның, техниканың, шығармашылық саланың әртүрлі салаларындағы білім мен дағдыларды біріктіру қажеттілігін білдіреді.

Сондай-ақ жобалық, оқушыға бағдарланған оқыту жағдайында мұғалім оқу-тәрбие процесінде басқа рөл мен функцияға ие болатынын атап өткен жөн. Жобалық оқыту, ғалым Е.С. Полаттың айтуынша [1:10] білім берудің дәстүрлі парадигмасынан «мұғалім – оқулық – оқушы» жаңа «оқушы – оқулық – мұғалімге» ауысады.

Философиядағы, психологиядағы, педагогикадағы гуманистік бағытты көрсететін білім беру жүйесі әлемнің жетекші елдерінде дәл осылай жүйеге салынған. Дәстүрлі білім беру парадигмасы мен жобалық оқытуда қолданылатын жаңа парадигманың салыстырмалы сипаттамаларына тоқталайық.

Бұл ретте ең маңыздысы Р.П. Милруд. Білім берудегі қазіргі тенденцияларды талдай отырып, Р.П. Милруд [15: 7] мынаны атап көрсетеді: «Білім беру тәжірибесінде оқытудың дәстүрлі оқыту әдістері басым болса, жобалық әдістерді белсендірек қолдану қазіргі заманғы тенденцияға айналып отыр». Негізгі айырмашылығы, Р.П. Милруд [15:17], «оқытудың оқыту әдістерінің көмегімен мектеп оқушылары дайын мазмұнды меңгереді, ал проективті тапсырмалардың көмегімен оқытудың мазмұнын шығармашылықпен құруға және оны меңгеруге үйренеді...».

Р.П. Милрудтың білім берудің дәстүрлі және жаңа парадигмасын са-лыстыру туралы пікірі шынында да дұрыс болды. Қазіргі уақытта мектептегі дәстүрлі оқу бағдарламалары білім беру ақпаратымен шамадан тыс жүктелген, бұл теория мен практиканың арасындағы айтарлықтай алшақтыққа тікелей әкеледі, өйткені мұндай жағдайда қолданбалы дағдыларды қалыптастыру туралы айтуға болмайды. Сонымен бірге жобалық оқыту өнімдірек болады, өйткені білім беру жобасын аяқтау барысында білім алушылар практикалық міндеттерді шешуде ақпаратты пайдалану процесінде игереді. Тәжірибелік міндеттерді шешу жолдарын іздестіру білімді меңгеру қажеттілігін, танымдық белсенділігін арттырады.

Осылайша, оқушылардың жобалық іс-әрекетінің мазмұны алдыңғы, қарапайым жобалық тапсырмалар сияқты күрделене түседі. Жобалау оқушыларға білімнің өмірдегі және оқудағы рөлін түсінуге көмектеседі – білім мақсат болудан қалады, бірақ шынайы білім беруде құралға айналады.

Ретроспективті талдау шеңберіндегі жоба әдістемесі тұлғалық-әрекеттік тәсіліне негізделген, ол білім алушылардың өздерінің танымдық, коммуникативтік және зерттеушілік міндеттерін құрастыру мен шешуге бүкіл оқу үдерісін қайта бағдарлауды білдіреді. Бұл жобалық оқытуды жеке тұлғаны оқыту мен тәрбиелеудің жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге ықпал ететін ең өнімді және қарқынды әдістердің бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Жобалау әдістемесінің жетекші ережелері:

- оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін ескеру;
- жоба идеясын шынайы өмірмен байланыстыру;
- мұғалім мен оқушылар арасындағы пәндік-субъективті, тең әріптестік білім беру ынтымақтастығын болжайтын мұғалім мен оқушылардың өзара әрекетінің негізгі схемасын өзгерту туралы;

- белсенді танымдық психикалық іс-әрекет процесінде тұлғалық маңызды мәселелерді шешу кезінде оқушылардың дербестік деңгейінің айтарлықтай артуы туралы;

- оқушылардың шет тілін жақсы меңгеруіне ішкі мотивация деңгейінің айтарлықтай артуына негізделген.

2. Жобалау әдістемесі дегеніміз:

- қазіргі білім беру жүйесіндегі баламалы тәсілі;

- оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсенді жасаудың, шығармашылық қабілетін дамытудың және сонымен бірге белгілі бір тұлғалық қасиеттерді қалыптастырудың дидактикалық құралы ретінде ізденіс, проблемалық әдістердің жиынтығы болып табылатын жаңа педагогикалық технологиясы.

- білім берудің дәстүрлі парадигмасынан өзгеше: «оқушы-оқулық-мұғалім» және проективті оқыту әдістеріне негізделген өнімді оқыту: өз бетінше жоспарлау, болжау, шешім қабылдау, жеке маңызды мәселені егжей-тегжейлі әзірлеу, ғылыми зерттеулері болып табылады (қараңыз. 4-қосымша).

Қазіргі заманғы жобалық оқыту әлемнің көптеген елдерінің білім беру жүйесінде кең қолданыс тапты. Оның жоғары тиімділігін Ұлыбританияның, АҚШ-тың, Бельгияның, Бразилияның, Финляндияның, Германияның, Италияның және басқа елдердің мұғалімдері растайды, онда мектеп оқушыларының бірлескен іс-әрекетінде қоршаған шындықтың нақты мәселелерін шешу үшін теориялық білімді ұтымды ұштастыру және оларды практикалық қолдану сияқты Дж.Дьюидің идеялары (білім берудегі гуманистік көзқарас) кең таралған және олардың арқасында үлкен танымалдыққа ие болды. Жобалау әдістемесін қазіргі заманғы түсінудің негізгі тезисі мынаған негізделеді: «Мен үйренетін нәрсенің бәрі мен оның не үшін қажет екенін және бұл білімді қайда және қалай қолдануға болатынын білемін» - және қазіргі уақытта көптеген білім беру жүйелерін қызықтыруда. академиялық білім мен прагматикалық дағдылар арасындағы ақылға қонымды теңгерім табылу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для оқушыов пед. вузов и системы повышен. квалифцир. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров. – М.: Академия, 2000. – 272 с.

2. Программы для общеобразовательных учреждений. Иностр. языки (англ., нем., фр., исп.) 1-11 кл общеобразовательных учреждений. – М.: Просвещение, 1997. – 175 с.

3. Соловова Е.М. Подготовка учителя иностранного языка с учетом современных тенденций обновления содержания образования/ Е.М. Соловова // Иностр. языки в школе. – 2001. – № 4. – С. 8-11.

4. Чернилевский Д.В. Технология обучения и ее выбор/Д.В. Чернилевский // Энциклопедия профессионального образования в 3 т. – М., 1999. – Т. 2. – С. 248-249.

5. Сибирская Н.П. Проектирование педагогических технологий / Н.П. Сибирская // Энциклопедия профессионального образования в 3 т. – М., 1999. – Т.2. – С. 344-345.

6. Джонс Дж. К. Инженерное и художественное конструирование. Современные методы проектного анализа / Дж. К. Джонс: Пер. с англ. – М.: Мир, 1976. – 369 с.

7. Байдунова Л.А., Шапошникова Т.В. Метод проектов при обучении учащихся двум иностранным языкам / Л.А. Байдунова, Т

8. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы / И.Л. Бим // Иностр. языки в школе. – 2002. – № 2. – С. 11-15.

9. Борисова Е.М. Проект на уроках немецкого языка / Е.М. Борисова // Иностр. языки в школе. – 1998. – № 2. – С. 27-31.
10. Венедиктова С.Л. Проектная деятельность учащихся на уроках немецкого языка / С.Л. Венедиктова 36;
11. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 2. – С. 3-10.
12. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 3. – С. 3-9.
13. Чечель И. Метод проектов или попытка избавить учителя от обязанности всезнающего оракула / И. Чечель // Директор школы. – 1998. – № 3. – С. 11-16.
14. Чечель И. Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов / И. Чечель // Директор школы. – 1998. – № 4. – С. 3-10.
15. Мильруд Р.П. Методология и развитие методики обучения иностранным языкам / Р.П. Мильруд // Иностр. языки в школе. – 1995. – № 5. – С. 13-18.

ӘОЖ 81

<https://doi.org/10.53355/y5868-2954-7696-e>

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ИНТЕРНЕТ РЕСУРСТАР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Бурхан А.

«Шетел тілдері және аударма ісі» мамандығының ШТҚ231 топ білімгері
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: a.burhan@zu.edu.kz

Шет тілдерін оқытуда қолданылатын мультимедиялық және цифрлық технологияларды қолданудың қалыптасқан тәжірибесіне әдістемелік еңбектерге сүйене отырып, жалпы білім беретін мектептің сынып оқушыларына ағылшын тілін оқытуда интернет ресурстар мен технологияларды қолданудың мүмкіндіктері мен қажеттіліктері талданады. Ағылшын тілін оқыту процесінде Интернет-технологияларды енгізу қажеттілігі негізделеді, бұған білім беру саласындағы жаңа бағдарламалар дәлел бола алады. Мұның бәрі жаһандық желінің технологияларын ағылшын тілін үйренудің негізгі мақсаты ретінде шет тіліндегі коммуникативті құзіреттілікті дамыту құралы ретінде қарастыруға болады деген тұжырым жасалады.

Тірек сөздер: интернет ресурстар мен технологиялар, ақпараттандыру үдерісі, мәтіндік редактор, ақпараттық технологиялар, компьютерлік технология, қарым-қатынас құралы, цифрлық технологияларды қолдану.

На основе имеющегося опыта использования мультимедийных и цифровых технологий в обучении иностранным языкам анализируются возможности и потребности использования интернет-ресурсов и технологий в обучении английскому языку учащихся средних школ. Обоснована необходимость внедрения интернет-технологий в процесс обучения английскому языку, о чем свидетельствуют новые программы в сфере образования. Все это говорит о том, что технологии глобальной сети можно рассматривать как инструмент развития коммуникативной компетенции на иностранном языке как основной цели изучения английского языка.

Ключевые слова: Интернет-ресурсы и технологии, процесс информатизации, текстовый редактор, информационные технологии, компьютерные технологии, средства связи, использование цифровых технологий.

Based on the existing experience of using multimedia and digital technologies in foreign language teaching, the opportunities and needs for the use of Internet resources and technologies in teaching English to secondary school students are analyzed. The need for the introduction of Internet technologies in the process of teaching English is justified, as evidenced by the new programs in the field of education. All this suggests that the technology of the global network can be considered as a tool for the development of communicative competence in a foreign language as the main goal of learning English.

Key words: *Internet resources and technologies, informatization process, text editor, information technology, computer technology, means of communication, use of digital technologies.*

Интернет технологияларын оқу қызметіне енгізу соңғы онжылдықтарда болып жатқан қоғамдық қатынастардың барлық салаларында жаһандық үрдіске айналып, қайта құру процесінде пайда болды. 20 ғасырдың екінші жартысында басталған және осы уақытқа дейін жалғасып келе жатқан жаһандану нәтижесінде мәдениетаралық байланыстарды ақпараттандыру және кеңейту процестері өзектілігі артты, қызығушылық тудырды. Олар бұл мәселенің маңызды болуына және нәтижесінде сандық ақпараттың кең таралуына, оны сақтау және алыс қашықтыққа беру қажеттілігіне, халықаралық деңгейде алмасуға әкелді. Осыған байланысты қазіргі уақытта ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, атап айтқанда Интернет технологиялары жан-жақты таратылуда. Қоғамда болып жатқан өзгерістер білім беру саласында, оның ішінде ағылшын тілі бойынша оқу қызметінде де көрініс табады, бұл орта мектепте ағылшын тілін неғұрлым тиімді оқыту проблемасын шешу үшін оқытудың жаңа әдістерін, технологиялары мен құралдарын әзірлеуден көрінеді.

Оқыту құралы ретінде кез-келген саладағы соңғы жаңалықтардан бастап, барлық тілдердегі және барлық жанрдағы әдебиеттерге, онлайн сөздіктерге, анықтамалықтарға, энциклопедияларға дейін әр түрлі ақпараттың бай көзі болып табылады. Мәтіндік ақпараттан басқа, желіде аудио жазбаларды тыңдауға, бейнелер мен иллюстрацияларды көруге мүмкіндік беретін көптеген мультимедиялық ресурстар бар. Сонымен қатар, Интернет - мәтіндік және дауыстық бағдарламалар арқылы сөйлесуге, мәдениеттер диалогын құруға, ауызша сөйлеу дағдылары мен біліктерін дамытуға мүмкіндік беретін мәдениетаралық байланысты ұйымдастырудың бір құралы болып табылады.

Оқу процесіне Интернет-технологияларды енгізу қажеттілігін барлығы да мойындайды, бұған білім беру саласындағы жаңа бағдарламалар дәлел бола алады. Мұның бәрі жаһандық желінің технологияларын ағылшын тілін үйренудің негізгі мақсаты ретінде шет тіліндегі коммуникативті құзіреттілікті дамыту құралы ретінде қарастыруға болады деп болжайды. Бұл көзқарасты танымал ресейлік және шетелдік әдіскерлер ұстанады, олардың ішінде Полат, С.В.Титова, М.Ю.Бухаркина, Г.Дудни секілді ғалымдар, олардың жұмыстары теориялық негізі болды. Ағылшын тілін оқытудың тиімділігін арттыру мәселесі қазіргі кезде өзекті екені баршамызға аян. Бұл мәселе қазіргі әлем қоғамдық қатынастардың барлық салаларында, демек, білім беру саласында тез дамып келе жатқан жаңару процестерімен сипатталады. Бірнеше ондаған жылдар бойы, басқалармен қатар, ақпараттандыру және жаһандану тәрізді екі ауқымды жаһандық үрдіс байқалуда. Ақпараттандыру саясатта, экономикада, білім мен мәдениетте негізгі стратегиялық ресурсқа айналатын, елдердің ғылыми-техникалық дамуының маңызды факторы болып табылатын индустриялық қоғамнан ақпараттық қоғамға көшу болып табылады.

Ақпараттандыру процесінде ақпараттың қағаз тасымалдаушылары үлкен көлемде цифрлық тасымалдаушылармен алмастырылады, соның салдарынан ғылымның, техника мен технологияның барлық салаларының автоматтандырылуы, қоғамның кәсіби құрылымының өзгеруі, адамның еңбекке деген көзқарасы, білім берудің әлемдік жүйеге ақпараттық интеграциясы байқалады [1:4]. Сандық ақпаратты таратудың және оны алмасудың негізгі құралы - Интернет. Жаһандану, өз кезегінде, ақпарат алмасу

мүмкіндіктерінің кеңеюімен сипатталады, оның ішінде халықаралық деңгейде. Мемлекетіміз әлемдік ақпараттық кеңістікке интеграциялануда. Осыған байланысты тәжірибе алмасу, жүйелі мәдениетаралық өзара іс-қимыл үлкен маңызға ие болады [1: 37]. Халықаралық байланыстарды орнату үшін негізгі алаңдардың бірі (қашықтан режимде) Интернет орта болып табылады. Мұның бәрі қоғамдағы Интернет-технологиялар рөлінің артуын түсіндіреді, демек, әлеуметтік тенденциялардың әсерінен ақпараттандыру процестері жүретін Білім беру жүйесінде білім беру жүйелерін жаһандық интеграциялауға деген ұмтылыс байқалады. Осыған байланысты оқушылардың оқу бағдарламаларын меңгеру нәтижелеріне жаңа талаптар қойылауда [2: 56].

Жалпы мәліметтер бойынша, қазіргі мектептің түлегі кем дегенде бір шет тілін және заманауи ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды меңгерген мәдениетаралық қарым-қатынастың белсенді қатысушысы болуы керек [3]. Ол тәуелсіз сыни ойлау, қиындықтарды ұтымды жеңудің жолдарын іздей білу сияқты қасиеттерге ие болуға тиіс. Және де шығармашылық ойлап, стандартты емес өмірлік жағдайларға икемді бейімделіп қана қоймай, әртүрлі әлеуметтік топтардағы адамдармен байланыс табуы да керек. Интернет-технологиялар ұлттық білім беру жүйесінің әлемдік қоғамдастық инфрақұрылымына интеграциялануына ықпал етеді.

Әр түрлі аймақтардағы оқушылардың бірлескен жобаларын ұйымдастыру, мұғалімдер мен ғалымдардың тәжірибе алмасуы барған сайын маңызды бола түсуде. Ғаламдық желі әртүрлі елдердің ақпараттық орталықтарында ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік береді, бұл өз бетінше білім алу мүмкіндіктерін кеңейтеді. Бұл жағдайда оқушылардың, мұғалімнің және білім беру ортасының өзара әрекеттесу формалары өзгереді. Білім беруді ақпараттандыру дәстүрлі оқыту технологияларын неғұрлым тиімді ақпараттық технологияларға ауыстыру арқылы білім беру мазмұнының сапасын арттыруға бағытталған. Білім беру процесіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізудің маңыздылығын мемлекет те түсінеді.

Мемлекет те оқу үдерісіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізудің маңыздылығын түсінеді. 1990 жылдардың соңынан бастап Ғылыми білім беру Интернет-ресурстарына талдау және жүйелеу, педагогтар мен оқушыларды олармен жұмыс істеуге оқыту жүргізілуде. Білім салалары бойынша тақырыптық ресурстар бар. Онда әр түрлі мақсаттағы ондаған мың білім беру ресурстары, оның ішінде педагогика мен әдістеменің өзекті мәселелері бойынша материалдар, мақалалар, диссертациялардың авторефераттары, монографиялар, оқулықтар алғаш рет жүйеленді. Көптеген сайттар оқыту мен тәрбиелеудің жеке мәселелеріне қатысты. Білім беру сегментінің Интернет-ресурстарының өзара іс-қимылын ұйымдастыру перспективалы бағыт болып табылады. Мұнда гипермәтіндік іздеу, «тектер бұлты», білім беру әлеуметтік желілері сияқты заманауи Интернет-технологияларды қолдану үлкен маңызға ие [4: 16].

Білім беруді жаңғырту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды зерделей отырып, Мемлекет білім беру процесіне Интернет технологияларды енгізуді маңызды деп санайды, бірақ соған қарамастан тұтас электрондық білім беру ортасы білім беру сапасын арттыру факторы ретінде қазіргі уақытта құрылған жоқ. Бұл оқу қызметіне ақпараттық технологияларды енгізумен байланысты проблемалардың бар екендігін көрсетеді. Олардың бірі-психологиялық мәселе: қоғамның, демек мұғалімдердің интернетті белсенді пайдалануға дайын еместігі, компьютерлік сауатсыздық деп аталады.

Интернет пен компьютерлердің танымалдылығының артуымен жаңа цифрлық технологияларға теріс қатынасты сипаттау үшін «технофобия» термині пайда болады. Бұл ақпараттық мәдениеттің төмен деңгейімен, демек, ақпараттың төмен қажеттілігімен түсіндіріледі. Интернет-технологияларды оқу процесіне енгізу үшін сапалы жаңа әдістерді, бағдарламаларды әзірлеу, интернетті танымал ету үшін мұғалімдермен жұмыс істеу қажет. Көптеген мұғалімдер өздерінің компьютерлік сауатсыздығына сенімді, бірақ Г.Дудни мен Н.Хоклидің пікірінше, олардың көпшілігі, кем дегенде, интернетте ақпарат іздеу,

әлеуметтік желілерде жұмыс істеу, форумдарда сөйлесу, негізгі мәтіндік редакторда теру сияқты негізгі дағдыларға ие.

Тәжірибе көрсеткендей, бұл оқушылармен интернетте жұмыс ұйымдастыру үшін жеткілікті [5: 236-241]. Сонымен қатар, қазіргі балалар үшін сабақта компьютерді пайдалану - бұл үйреншікті ортаға түсудің бір тәсілі, бұл сабақта көптеген техникалық қиындықтарды жояды. Тағы бір проблема бар: оқу процесін техникалық жабдықтаудың жеткіліксіздігі. Бүгінгі таңда іс жүзінде әр мектеп Интернетке қол жетімді компьютерлермен жабдықталған болса да, олар көбінесе информатика сабақтарында қолданылады.

Мектептегі бір компьютерлік сынып, әдетте, ағылшын тілінде оқушылармен Интернетті пайдалану үшін жеткіліксіз. Қажетті уақытта компьютерлік сыныпқа қол жеткізу үшін мұғалімдерге алдын-ала белгілі бір кезеңге компьютерлерді пайдаланудың жалпы кестесін құру ұсынылады. Шығу жолы жобалық қызметті ұйымдастыру үшін компьютерлік сыныпты пайдалану, басқа елдердің оқушыларымен мектеп оқушыларының қарым-қатынасы болуы мүмкін, бұл Интернетке тұрақты негізде қол жеткізуді қажет етпейді. Білім беруді дамытудың мақсатты бағдарламасына сәйкес жаңа ақпараттық технологияларды, жаңа ұрпақтың электрондық білім беру ресурстарын әзірлеу және енгізу бірінші кезектегі міндет болып табылады [6]. 1990 жылдардың аяғынан бастап ғылыми-білім беру интернет-ресурстарын талдау және жүйелеу, оқытушылар мен оқушыларды жұмыс істеуге үйрету жұмыстары жүргізілуде.

Бұл ақпараттық мәдениет деңгейінің төмендігінен, демек, ақпараттық қажеттіліктің төмендігінен. Интернет-технологияларды оқу үдерісіне енгізу үшін сапалы жаңа әдістерді, бағдарламаларды әзірлеу, интернетті танымал ету бойынша мұғалімдермен жұмыс жасау қажет. Көптеген мұғалімдер өздерінің компьютерлік сауатсыздығына сенімді, бірақ, Г.Дудни мен Н.Хоклидің айтуынша, олардың көпшілігі интернетте шарлау және ақпарат іздеу, әлеуметтік желілерде жұмыс істеу, форумдарда қарым-қатынас жасау, негізгі мәтіндік редакторда теру т.б. іс-әрекеттермен шектеледі. Тәжірибе көрсеткендей, бұл оқушылармен Интернетте жұмысты ұйымдастыру үшін жеткілікті болып табылады [5: 236-241]. Сонымен қатар, қазіргі заманғы балалар үшін компьютерді сабақта пайдалану олардың таныс ортаға ену жолдарының бірі болып табылады, бұл сабақтағы көптеген техникалық қиындықтарды жояды.

Ағылшын тілі сабағында оқушылармен интернетті пайдалану үшін мектептегі бір компьютер сыныбы әдетте жеткіліксіз. Компьютерлік сыныпқа қажетті уақытта қол жеткізу үшін мұғалімдерге белгілі бір мерзімге компьютерді пайдаланудың жалпы кестесін алдын ала жасау ұсынылады. Шығудың жолы жобалық іс-шараларды ұйымдастыру, мектеп оқушылары мен басқа елдердің оқушылары арасындағы байланыс үшін компьютерлік сыныпты пайдалану болуы мүмкін, ол тұрақты негізде Интернетке қосылуды қажет етпейді. Екінші жағынан, туындаған кедергілерге қарамастан, жаңа технологиялар мектептердегі оқу процесіне үздіксіз енгізілуде.

Мемлекеттік білім беру стандарты білім беру нәтижелерін өлшеу, бақылау және бағалау кезінде мектепте оқу процесін оқу, сабақтан тыс, ғылыми-зерттеу және Жобалық іс-әрекетте ұйымдастыру үшін қажет техникалық және бағдарламалық құралдардың минималды жиынтығын белгілейді. Компьютерлік желі жабдығы, интернет модемі, мультимедиа проекторы немесе интерактивті тақта, принтер, цифрлық бейнекамера, сканер, микрофон ең аз техникалық құралдар болып табылады. Мәтіндік, графикалық редактор, презентацияларды дайындау редакторы, бейне, дыбыс редакторы, оқу пәндері бойынша виртуалды зертханалар, бағдарламалық құралдар болып табылады. Білім беру мекемелері өздерінің электрондық білім беру орталарын жасайды, онда оқу процесіне қатысушылар байланысады, үй тапсырмалары, бақылау және шығармашылық жұмыстардың нәтижелері электронды күнделіктер мен журналдарда орналастырылады.

Интерактивті тақталармен немесе проекторлармен, мұғалімнің компьютерімен жабдықталған ағылшын кабинеттерінің саны артып келеді. Көптеген заманауи оқу

материалдарында тапсырмалары бар компакт-дискілер, соның ішінде Интернет желісін пайдаланатындар, электронды түрде мұғалімдерге арналған материалдар, желінің білім беру ресурстарына сілтемелер бар. Білім беру стандартына сәйкес оқу процесінің ақпараттық жабдыкталуы:

- жеке тәрбие жоспарларын жүзеге асыруға;
- оқушылар, олардың өз бетінше оқу әрекетін жүзеге асыруға;
- Интернеттің ақпараттық ресурстарына қолжетімділікті қамтамасыз етуге;
- Интернеттегі коммуникацияларға;
- мәтіндік редактордың көмегімен мәтінді өңдеу; ақпаратты цифрлық ортаға беру, кескіндер мен дыбыстарды басып шығару, жазу және өңдеуге;
- хабар тарату (подкастинг), хабарламалар бойынша топтық жұмыс (wiki);
- виртуалды жинақтарды, зертханаларды пайдалана отырып, оқушыларды ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне қосуға мүмкіндік береді [3].

Мұғалімдердің өздеріне келсек, оқыту жүйесін жетілдірудің маңыздылығын көпшілік түсінеді, оқытудағы жаңа тәсілдер жасалып, жаңа педагогикалық технологиялар қолданылуда. Зерттеушілердің пікірінше, уақыт өте келе, Интернет басқа оқу құралдарының арасында берік орын алады. Қашықтықтан білім беру ғылыми мектебінің негізін қалаушы, профессор Е.С. Полаттың пікірінше, қазіргі кезде қолданылып жатқан жаңа педагогикалық технологияларды жаңа ақпараттық технологияларсыз елестету мүмкін емес. [7: 181]. Соңғысы тек жаңа техникалық құралдарды ғана емес, сонымен қатар оқытудың жаңа формалары мен әдістерін, оқу процесіне жаңа көзқарасты қамтиды, ақпаратты алу мен өңдеудің кең ауқымын, құралдарын, әдістерін ашады және ақпарат пен мектеп оқушыларының коммуникациялық құзыреттілігіне, білімдерінің қалыптасуына ықпал етеді. Олар балалардың қабілеттерін, олардың оқу деңгейін, қызығушылықтарын ескере отырып, оқытудың оқушыға бағытталған тәсілін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Ағылшын тілін оқыту процесінде Интернет-ресурстар мен технологиялардың мүмкіндіктері үлкен екендігімен және Интернет-технологияны сауатты пайдалану оқу процесін оңтайландыруға ықпал ететіндігімен келіспеу қиын. Бұл бірқатар факторларға байланысты.

Ағылшын тілі-бұл халықаралық тіл, сондықтан ол негізгі қарым-қатынас тілдерінің бірі ретінде қолданылады Интернет, сонымен қатар көптеген компьютерлік бағдарламаларды жазуға арналған Интернет-әртүрлі мекемелер мен ұйымдардың, сондай-ақ жеке тұлғалардың пайдаланушыларын біріктіретін ғаламдық желі болып табылады [8]. Интернет-ресурстар мен технологиялардың кез-келген түрін ағылшын тілінде оқу процесінде қолдануға болады. Ғаламдық желі оқушылар мен мұғалімдерге қажетті кез-келген ақпаратты алуға жағдай жасайды: елтану материалы, жаңалықтар, газеттер мен журналдардан мақалалар, әдебиеттер, жобалық қызметтегі проблемалар туралы ақпарат және т.б. желіде өткізілетін тестілеуге, викториналарға, конкурстарға, олимпиадаларға қатысуға, басқа елдердің құрдастарымен хат алмасуға, форумдарға, бейнеконференцияларға және т. б. қатысуға мүмкіндік береді.

Қолданыстағы Интернет-технологиялар ақпаратты тек мәтін түрінде ғана емес, сонымен қатар гипермәтін, дыбыс, бейне түрінде де ұсына алады. Тақырыптардың әртүрлілігін, оқушылардың қызмет түрлерін өзгертеді, бейнелілігін арттырады, ынталандырады. Мультимедиялық құралдар оқушылардың қызығушылықтары мен мүмкіндіктеріне негізделген оқытуды дараландыруға мүмкіндік береді. Оқушылар мультимедиялық жобаларды оңай орындайды. Ғалым Достовалованың айтуынша, мультимедиа оқушының ішкі ой жүйесінің реакцияларын қоса отырып, материалды қабылдауға және есте сақтауға ықпал ететін психологиялық жағдай жасайды [9:14]. Мысалы, қорытынды жасау немесе тапсырманы беру, сондай-ақ сәтті немесе сәтсіз, әр сабақта оқушыларды белгілі бір жұмыс түріне бейімдеп, жалпы көңіл-күйді анықтай отырып, қандай да бір дыбыспен немесе кескінмен бірге әрекет жасау арқылы жүруі

мүмкін. Ағылшын тілінің жаһандық таралуы, мұғалімдердің интернет кеңістігін игеру процесіне белсенді қатысуы мұғалімдерге шет тілдерін оқытуға арналған жаңа материалдарды ұсынатын оқу ресурстық базаларын құруға әкелді.

Мұғалімдер қолданыстағы оқу сайттарын пайдаланып қана қоймай, сонымен қатар оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделген өз сайттарын құра алады. Екінші жағынан, ана тілінде сөйлейтіндер жасаған көптеген шынайы ресурстар бар. Олар тілдік ортада болуға, қазіргі шет тіліндегі сөйлеу үлгілерін оқуға, көруге және естуге және оларды сөйлеуді үйрену процесінде қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен, Интернетті пайдалану сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді: хаттар (электрондық поштамен, чаттармен хат алмасу, желі материалдарымен жеке жаттығулар жасау, вики және блог қызметтерін қолдана отырып жобаларды орындау); оқулар (ақпараттық сайттардың мазмұнымен танысу, хабарламаларды оқу); тыңдалым (аудио/бейнематериалдарды тыңдау және қарау, Skype бағдарламасы арқылы әңгімелесушінің сөзін тыңдау); айтылым («Skype» бағдарламасы арқылы тілдесу, интернет желісінен алынған ақпаратқа негізделген екінші мәтіндерді оқу). Яғни, ағылшын тілінде коммуникативтік құзыреттілікті толыққанды қалыптастыруға ықпал етеді.

Интернет-технологиялар мәдениетаралық қарым-қатынас үшін кең мүмкіндіктер ұсынады. Оларға электрондық пошта, блогтар, форумдар, чаттар, интернет-конференциялар арқылы ауызша және жазбаша байланыс кіреді [7:188]. Бұл көптеген жаңа фактілерді білуге, сұрақтар қоюға және оларға тез жауап алуға мүмкіндік береді. Интернеттің көмегімен адамның мәдени, гуманитарлық көкжиегін кеңейту тез жүреді. Ағылшын тілін оқыту үдерісінде интернет ресурстары мен технологияларының мүмкіндіктері зор және интернет-технологияларды дұрыс пайдалану арқылы оқу үдерісін оңтайландыруға ықпал ететінімен келіспеу қиын. Бұл бірқатар факторларға байланысты. Ағылшын тілі халықаралық тіл болып табылады, сондықтан ол Интернеттегі қарым-қатынастың негізгі тілдерінің бірі ретінде, сонымен қатар көптеген компьютерлік бағдарламаларды жазу үшін қолданылады. Интернет – әртүрлі мекемелер мен ұйымдардың, сондай-ақ жеке тұлғалардың пайдаланушыларын біріктіретін ғаламдық желі. Интернет бүкіл әлемде таралған және 3,2 миллиард қолданушыға ие.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абалуев Р.Н., Астафьева Н.Г. Интернет-технологии в образовании: учебно-методическое пособие. Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2002. - 114 с. 8.
2. Головкин Е.А. Инфокоммуникационные технологии как средство моделирования социокультурного пространства изучения иностранного языка. // Иностранные языки в школе - № 8. - 2011. - С 56-57.
3. Филатова А.В. Оптимизация преподавания иностранных языков посредством блог-технологий для студентов языковых специальностей вузов: дисс.канд.пед.наук. - М., 2009. – 95 с.
4. Вережкина-Рахальская Ю.Н. Методика использования Интернетресурсов в формировании коммуникативной компетенции студентов специализированных вузов на материале общественно-политической тематики: автореф. дисс. ... канд. педог. наук. - М.: Российская академия образования, 2007. – 170 с.
5. Dudeney G., Hockly N. How to teach English with technology. Pearson Education Limited, 2008. - 292 с.
6. Электронный ресурс. Федеральный государственный образовательный стандарт среднего (полного) общего образования.//Официальный ресурс Министерства образования и науки Российской Федерации. - 2011-2016.
7. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования . – М.: Издательский центр "Академия", 2007, - 271 с. The size of the World Wide Web: сайт Maurice de Kunder. – 2006.
8. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.worldwidewebsize.com/> (дата обращения: 02.05.16).

9. Достовалова Е.В. Образовательные Интернет-ресурсы России. Красноярск: Изд-во Сибирского федер. унив-та, - 2010.-121 с.

УДК 378.24

<https://doi.org/10.53355/t0403-2694-3185-v>

**ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА К ПРИМЕНЕНИЮ МЕТОДА
НАГЛЯДНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩЕМ
ОБУЧЕНИИ С ДЕТЬМИ МЛАДШЕ-ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ
НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ**

Галиева А. Н., к.ф.н., и.о. ассоциированный профессор (доцент),
Керімбекова Ж. К., магистрант 1 курса специальности «Специальная педагогика»
Жетысуский университет имени И. Жансугуроваг. Талдыкорган

E-mail: nurai_gali@mail.ru, zhanelkerimbekova@mail.ru

В статье рассматривается метод наглядного моделирования в обучении детей младше-школьного возраста с общим недоразвитием речи, а также особенности подготовки учителя-логопеда к его применению. Выделяются специальные блоки обучения будущих учителей-логопедов, а также приведены цели и задачи. Определены особенности отбора направленного на профессиональную подготовку будущих логопедов к работе с детьми с общим недоразвитием речи. Особое внимание уделяется формированию компетенций учителя-логопеда в процессе коррекционной работы с детьми.

Ключевые слова: *общее недоразвитие речи, речевые нарушения, образование, коррекционно-развивающее обучение, подготовка учителя-логопеда, наглядное моделирование.*

Мақалада жалпы сөйлеу тілі дамымаған бастауыш мектеп жасындағы балаларды оқытудағы визуалды модельдеу әдісі, сонымен қатар оны қолдануға логопед дайындаудың ерекшеліктері қарастырылған. Болашақ логопедтерді дайындауға арналған арнайы блоктар, сонымен қатар мақсаттар мен міндеттер бөлектелген. Болашақ логопедтерді жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалармен жұмыс істеуге кәсіби даярлауға бағытталған іріктеудің ерекшеліктері анықталды. Балалармен түзету жұмысы процесінде логопедтің құзыреттілігін қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді

Тірек сөздер: *сөйлеудің жалпы дамымауы, сөйлеу бұзылыстары, білім беру, түзету және дамыту жаттығулары, логопедті оқыту, визуалды модельдеу.*

The article discusses the method of visual modeling in teaching children of primary school age with general speech underdevelopment, as well as the peculiarities of training a speech therapist for its use. Special blocks for training future speech therapists are highlighted, as well as goals and objectives. The features of the selection aimed at the professional training of future speech therapists to work with children with general speech underdevelopment have been determined. Particular attention is paid to the formation of the competence of a speech therapist in the process of correctional work with children.

Keywords: *general speech underdevelopment, speech disorders, education, correctional and developmental training, training of a speech therapist, visual modeling.*

В настоящее время между общим нормативным содержанием образования младших школьников и их индивидуальными возможностями выявляются большие противоречия. Дети, имеющие нарушения речи имеют значительные трудности в усвоении общеобразовательной программы обучения. В особенности такие трудности испытывают

младше-школьники с общим недоразвитием речи (далее-ОНР). В процессе работы с детьми, имеющими данные нарушения, преподаватели ищут методы облегчения и более качественного усвоения детьми нового материала. Наглядное моделирование выступает одним из таких вспомогательных средств.

Наглядным моделированием называется изучение объекта посредством воспроизведения его основных свойств, создание заместителя объекта и работа с ним.

Говоря о детях младше-школьного возраста, метод моделирования в их обучении означает наглядную практику, которая способствует изучить скрытые характеристики объекта, подробно рассмотреть предметы окружающего мира, а также изучить взаимосвязь между ними.

Метод моделирования оказывает ребенку помощь в зрительном изучении предмета, представляя абстрактные понятия, к примеру, звук, слово, предложение, а также в работе с ними. Для детей младше-школьного возраста метод моделирования особо важен, так как наглядный материал в этом возрасте усваивается ими лучше, чем вербальный. На занятиях им сложно изучить материал, сделав таблицу или записав конспект, у них в этот момент работает только вербальный вид памяти. Попытка задействовать зрительную, двигательную и ассоциативную память для решения познавательных задач называется опорными схемами [3].

Метод основывается на моделях основных видов детской деятельности, а именно на лепке, игре, рисовании, конструировании, что и делает его особенно эффективным. Игра выстраивает для детей модель взаимоотношений в мире взрослых, а конструирование в свою очередь – модель строения предметов. Моделирование исключает формальную передачу знаний, и, овладев им, оно становится основным средством эффективного обучения. В ходе интенсивной умственной и практической деятельности у детей развивается мышление и творческие способности, что способствует изучению предмета. Умение создавать и применять модели дает возможность в наглядной форме выделять свойства, скрытые связи и отношения вещей, учитывать их в своей деятельности, планировать решение задач.

Коррекционная педагогика имеет основной принцип, который называется принципом обходного пути, ему отвечает использование наглядного моделирования в данном процессе. Опираясь на первично сохранное зрительное восприятие и сформированное к младше-школьному возрасту наглядно-образное мышление, мы формируем речь в обход ведущих, но нарушенных функций речеслухового и речедвигательного анализаторов. Коррекция ОНР представляет собой системное воздействие, которое затрагивает структурные компоненты речи. Наглядное моделирование здесь представляется связующим звеном, которое объединяет все компоненты языка в одно целое и формирует речь как систему.

Различные разделы коррекционно-логопедической работы используют варианты наглядного моделирования, посредством которых дети активизируются и решают поставленные задачи.

1. Первым вариантом, где следует использовать наглядные модели, выступает артикуляционная гимнастика, она предполагает развитие артикуляционного аппарата.

2. Вторым вариантом является работа со звуком. В момент работы над звуками используются методы-символы, которые отражают расположение органов артикуляционного аппарата при произнесении звука. Модели хорошо узнаваемы, так как не составляет сложности их классификация по различным видам нарушений в произношении звука, что позволяет легко запоминать изучаемое.

3. Важную роль в процессе обучения детей, средством получения знаний и контроля над данными знаниями выступает связная речь. Она является самостоятельным видом речемыслительной деятельности. При построении наглядных моделей различных видов связанных высказываний, к примеру, составления рассказа по картинке, пересказ,

логопедическая коррекция связной речи детей младше-школьного возраста с ОНР осуществляется более эффективно и дает более положительные результаты. Для того, чтобы составить сравнительные рассказы, придумать загадки, используются схемы в процессе занятий по развитию связной речи.

Метод наглядного моделирование в обучении детей младше-школьного возраста является перспективным. Его перспективность заключается в том, что в процессе проявления творчества и фантазии, создаются новые модели, которые будут интересны детям и окажут помощь в образовательном процессе. Метод моделирования не имеет ограничений в использовании при обучении детей младше-школьного возраста с ОНР. Возможности их расширения, дополнения, усложнения, а также углубления выступают перспективой в работе с детьми с ОНР.

Наглядным моделированием является воспроизведение основных свойств предмета, создание его модели и работа с ним.

Наглядное моделирование – именно та форма, которая подходит обучению детей с общим недоразвитием речи, данный факт подтверждают ученые.

В том числе, ученые в своих работах выделяют, что модели развивают умственные способности детей младше-школьного возраста. Самая отличная идея в этом направлении – поиск ключевого средства развития детей младше-школьного возраста, которая предложена одним из авторов. В своей работе он описывает данное средство, а также разрабатывает целостную программу развития младше-школьников. Модели выступили в качестве данного средства, основной линией являлось становление способности к методу наглядного моделирования. Данная идея позволила выявить специфические особенности детей младше-школьного возраста, создать систему диагностики детского развития, что позволило решить многие проблемы в области коррекционного развития. На обоснованность данного метода и его эффективность указывали многие педагоги [2], к примеру, В.П. Глухов [4].

В общеобразовательном процессе перед педагогами стоит задача, заключающаяся в применении новых качественных подходов в воспитании детей с ОНР. Также задача стоит в подготовке новых специалистов к работе с детьми с ОНР, а также к применению новыми специалистами новых подходов и методов образования.

В процессе непрерывной профессиональной подготовке у будущего учителя-логопеда происходит формирование профессиональных компетенций. Данная подготовка реализуется в учреждениях дополнительного профессионального образования. Программы, разработанные в учреждениях дополнительного профессионального образования, направлены на подготовку учителей-логопедов к работе с детьми младше-школьного возраста с ОНР. Данные программы содержат методику, связанную с образованием и проведением коррекционно-логопедической работы детей с ОНР.

Основным важным моментом в процессе коррекционно-логопедического обучения является подготовка будущих учителей-логопедов к работе с методом наглядного моделирования, применяемого к младше-школьникам с ОНР.

Учителя различного профиля высоко оценивают навыки в логопедии. Если педагоги и логопеды будут постоянно проходить повышения квалификации, обучаться новым методикам, получать новые знания и иметь возможность профессионально применить их на практике, при этом устраняя существующую проблему, то образование будет эффективнее. Новые разработки в этом направлении позволяют исправлять серьезные нарушения речи, которые возникают у детей младше-школьного возраста.

Потребность в получении новых знаний учителей-логопедов обуславливается тем, что с развитием новых методик обучения, развиваются и новые виды нарушений у детей с ОНР, работа с которыми должна быть грамотно построена, для чего следует знать самые глубины данной сферы обучения. В следствие повышения квалификации, учителя-логопеды смогут справляться даже с самыми сложными задачами, тем самым помогая семьям с детьми с ОНР.

Подготовка учителя-логопеда включает в себя определенные задачи:

- во-первых, формируется предметная компетенция, а именно знания о системе обучения детей с ОНР, о причинах появления их особенности, изучаются главные методики коррекционного воздействия с целью устранения нарушений развития;
- во-вторых, формируются социальные компетенции, а именно приобретаются способности грамотной организации социальных отношений в рамках изучаемой профессии;
- в-третьих, формируются личностные компетенции, а именно те качества, которые необходимы учителю-логопеду в процессе работы с детьми с ОНР.

Формирование данных компетенций связано с формированием мотивационного, эмоционально-волевого, личностно-деятельностного и когнитивного компонентов готовности к профессиональной деятельности [1]. При формировании мотивационного компонента готовности у будущего учителя-логопеда повышается интерес к данной профессии, к более глубокому изучению ее нюансов, а также усиливается желание работать с детьми с ОНР.

Мотивационный компонент формируется с помощью практических занятий в обучении будущих учителей-логопедов, где проигрываются возможные ситуации, вследствие чего появляются новые навыки, знания. Когда будущий логопед включается в профессиональную среду с помощью таких практических занятий, он получает новые и совершенствует уже существующие навыки в работе с младше-школьниками с ОНР.

Практические занятия с будущими учителями-логопедами имеют определённое содержание:

- во-первых, формируются логопедические навыки по работе с детьми;
- во-вторых, формируются личностные качества, обязательные в работе учителя-логопеда, такие как терпимость, понимание, спокойствие и т.д.;
- в-третьих, формируется навык взаимодействия как с детьми, так и с их родителями и с коллегами по работе.

Особое внимание в обучении будущих учителей-логопедов стоит уделить формированию эмоционально-волевого компонента. В работе с детьми логопед испытывает трудности, он должен относиться с пониманием и спокойствием к ним.

Также важен личностно-деятельностный компонент, который предполагает знание психологические и методические, примеряемые в процессе обучения, а также умение быстро адаптироваться к реальным профессиональным условиям.

Когнитивный компонент предполагает формирование профессиональных умений и способностей для применения их на практике.

Для того, чтобы достичь наиболее эффективных результатов в профессиональной подготовке будущих учителей-логопедов, обучение делится на три блока:

- блок анатомофизиологических и клинических основ обучения;
- психолого-педагогический блок;
- блок специальных методик.

Первый блок предполагает изучение основ развития детей, развития речи у детей, специфики ее развития, а также возможных недостатков в развитии и факторов, влияющих на эти недостатки.

Второй блок предполагает изучение психологических особенностей детей, их индивидуальных качеств, индивидуально-личностной ориентированность воздействия на ребёнка, а также изучение возможных проблем его семьи, повлиявших на возникновение его особенностей.

Третий блок предполагает изучение целей и задач коррекционной работы с детьми с ОНР, изучение технологий обучения, а также новых процессов коррекции. Каждый блок имеет модули:

- вводный;
- базовый;

- дополнительный или повышенный.

Вводный модуль предполагает проверку уже существующих знаний обучающихся и готовность их к получению новых знаний.

Базовый модуль предполагает возможность изучения, усвоения, а также включает в себя практические задания для проверки усвоенных знаний.

Дополнительный повышенный модуль предполагает выполнение самостоятельных и творческих заданий.

Рассмотрев задачи обучения учителей-логопедов, можно выделить особенности отбора содержания элективного курса, направленного на профессиональную подготовку будущих логопедов к работе с детьми с ОНР:

- в содержание курса должно входить формирование предметных, методических, социальных, а также личностных компетенций, которые связываются с мотивационным, эмоционально-волевым, личностно-деятельностным и когнитивным компонентами готовности к профессиональной деятельности;

- содержание курса должно учитывать базовое образование и те знания, которые уже имеются к будущего логопеда по определённым дисциплинам, а также выделить в каждом блоке обучения модулей: вводного, базового, дополнительного;

- содержание курса должно реализовать междисциплинарные связи в педагогическом процессе с целью подготовки будущих логопедов к осуществлению комплексного подхода к коррекционной работе с детьми с ОНР и ко взаимодействию различных специалистов в их воспитании и обучении;

- содержание курса должно учитывать необходимые условия для обучения детей с ОНР младше-школьного возраста.

В условиях повышения квалификации, усвоение учителями-логопедами различных приемов наглядного моделирования происходит прежде всего на практических занятиях, которые направлены на обучение учителей - логопедов применению в работе разнообразных форм, методов логопедического сопровождения детей с речевыми нарушениями; использованию нетрадиционных методик по коррекции нарушений речи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баранова Г.А. Подготовка учителя-логопеда в условиях повышения квалификации к применению метода наглядного моделирования в коррекционно-развивающем обучении детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи / Г.А. Баранова, А.В. Маркова // Символ науки, 2016. – №9. – С. 1-3.

2. Баранова Г.А. Повышение профессионального уровня педагога в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования / Г.А. Баранова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2017. – № 10-3. – С. 65.

3. Баранова Г.А. Подготовка учителя-логопеда к обучению детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях повышения квалификации / Г.А. Баранова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2016. – № 4-8. – С. 77.

4. Глухов В.П. Комплексный подход к формированию связной речи у детей школьного возраста с нарушениями речевого и познавательного развития: монография / В.П. Глухов. – М., 2014. – 538 с.

5. Чухачева Е.В. Эффективные средства обучения будущих учителей-логопедов в условиях компетентностного подхода / Е.В. Чухачева // Педагогические науки, 2017. – № 1. – С. 3-7.

КӨРКЕМСУРЕТ - ТІЛСІЗ ПОЭЗИЯ, АЛ ПОЭЗИЯ - КӨРІНБЕЙТІН КӨРКЕМСУРЕТ

Ералина Г., 1-курс магистранты

Жетекшісі: Джакыпбекова М. Т., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: umbrella_sun_777@mail.ru

Мақалада поэзияның әдебиетте алатын орны, мұғалім шеберлігі мен кәсіпқойлылығының алғышарттары мен поэзиялық шығармаларды оқытуда қолданылатын стандартты емес формалар мен әдістер қарастырылды.

Тірек сөздер: *поэзиялық шығармаларды оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, сыныптан тыс жұмыстар, оқу мотивациясы.*

В статье рассмотрено место поэзии в литературе, предпосылки мастерства и профессионализма учителя и нестандартные формы и методы, используемые при обучении поэтическим произведениям.

Ключевые слова: *преподавание поэтических произведений, информационно-коммуникационные технологии, внеклассная работа, учебная мотивация.*

The article examines the place of poetry in literature, the prerequisites for the mastery and professionalism of the teacher and non-standard forms and methods used in teaching poetic works.

Keywords: *teaching poetry, information and communication technologies, extracurricular activities, educational motivation.*

Қайта өрлеу дәуіріндегі итальяндық суретші, ғалым, жазушы, музыкант Леонардо Да Винчи «Көркемсурет - тілсіз поэзия, ал поэзия - көрінбейтін көркемсурет» деп заман күйі, жанның мұңы мен зары, күйініші мен қуанышы, арманы, ойы мен сезімі, эмоциясы ұштасқан сөз өнерінің алтын тәжі - поэзияға көркем сөз арқылы болмысты әсерлеп, өрнектеп бейнелеудің құралы ретінде ерекше сипаттама береді. Шынымен де, поэзия – бұл тек ырғақ пен ұйқасқа, мән-мағынаға тәуелді бейнелі сөз емес, оның әдебиетте алатын орны адам баласына көрінбейтін бейнелерді, образдарды елестету, заман ағымы «күйреткен» адамзат жанын емдеу, рухтандыру, шабыттандыру, өткен өмірмен, көрікті ойдың шеберлерімен байланыс орнату «қабілетімен» ерекше.

«Туғанда дүние есігін ашады өлең,

Өлеңмен жер қойнына кірер денең.

Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,

Ойласаңшы бос қақпай елең-селең», -

деп «Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол» атты өлеңінде сөз өнерін әсер етуші, қозғаушы қоғамдық күш, рухани қазына ретінде таныған Абай Құнанбайұлы өмірге келіп, дүниеден өткенге дейін адам баласының ғұмырындағы поэзияның қызметі мен орны жайлы сөз қозғайды, яғни поэзия адам өмірінің дүниеге келуден бастап табиғатты сипаттау, махаббат, қайғы-қасірет, қорқыныш, өкініш, шаттық, уайым, достық, саясат, өмірдің мәні, ел, жер және т.б. әртүрлі аспектілерін қамтиды, сондықтан өмірді поэзиясыз елестету қиын. Поэзия арқылы жаңа әлеммен танысып, алған әсерлерімізбен бөлісе аламыз, себебі ол сөз зергерлерінің жаны мен жүрегіне қол тигізіп, жанашырлық танытуға, алаңдауға, қуанышқа бөленуге, жалпы автор эмоциясын сезінуге мүмкіндік береді. Бірақ қазіргі ұрпақ бойында осы бір сезімталдылық жеткіліксіз сияқты. Поэзияны жеке тұлғаны қалыптастырудың маңызды жолдарының бірі деп қарастырсақ, өскелең ұрпақтың мәдени және рухани дамуы

үшін білім беру ордасында поэзияны оқытуға баса назар аудару қажет. Әдебиеттанушы В.И.Лейбсон «Чему учат стихи? Детская поэзия и эстетическое воспитание» еңбегінде «Иә, өнер, оның ішінде поэзия – тәрбиенің ең күшті құралы» [1, 13] деп, поэзияға жас буынның рухани баюына ықпал ету, ақыл-ой белсенділігіне әсер ету, белгілі бір сезімдер мен идеяларға ынталандыру, тәрбиелеу, кеңес және нұсқау беру тәсілі түрінде баға береді, олай болса, көркем сөз өнерінің басты міндеті - жас ұрпақты арман мен қиял үстемдік ететін басқа әлемге тасымалдай отырып, ішкі әлемді жақсарту, ал қазіргі таңда – ұлттың рухани құндылықтарын жаңғырту.

Бүгінгі білім беру бағдарламасында поэзиялық шығармаларды қабылдауды әуелі сезім тудыратын, одан әрі ой қызметіне негізделетін эмоционалды дүниетаным ретінде қарастыруымыз керек. Ресей Ғылым академиясының академигі И.Т.Фролов дүниетанымға мынадай сипаттама береді: «Общие представления о мире и человеке, на основе которых люди живут и действуют, называют мировоззрением. Мировоззрение – совокупность взглядов, оценок, принципов, определяющих самое общее видение, понимание мира, места в нем человека, а также – жизненные позиции, программы поведения, действий людей. Мировоззрение – необходимая составляющая человеческого сознания» [2, 19]. Қоршаған дүниеге, ондағы адамның алар орнына деген көзқарастар, қоғамда қалыптасқан негізгі өмірлік ұстанымдар, мақсат-мұраттар, құндылықтар, наным-сенімдер бірлігін дүниетаным деп түсінеміз. Ал дүниетанымның эмоционалдылығын әр адам баласына тән өзіндік ерекшелігі бар сезімдік толғаныстар мен реакциялардан көре аламыз. Осылайша поэзия эмоционалды дүниетаным контекстінде ерекше мән-мағынаға ие болады.

Мұғалім поэзияны оқыту арқылы оқушының өзін-өзі тануына жағдай жасай отырып, жан-жақты ойлайтын, поэтикалық талғамы бар еркін тұлғаны тәрбиелеу керек. Осы мақсатқа қол жеткізудің алғышарттары: оқушылардың поэзиялық шығармаларға деген жеке көзқарасының көрінісі - оқырмандық өзіндік санасының ерекшеліктерін, оның дамуына ықпал ететін жағдайларды анықтау; поэзиялық шығармаларды оқушылардың рухани қажеттіліктері мен сұраныстарына сәйкестендіру; театрландырылған ойын технологияларын, проблемалық оқытуды кеңінен және икемді қолдану. Мұғалім автордың өмірбаяны мен шығармашылығын зерттеуді ұйымдастырған кезде оқушыларды толғандыратын сұрақтар мен мәселелерді, олардың қажеттіліктерін, өзіндік санасының даму деңгейін, мектеп оқушыларының өмірі мен әлеуметтік-қоғамдық шындық арасындағы байланыстың болуын ескеру қажет. Себебі оқушылардың өзін-өзі тануының дамуы әдебиеттің жеке табиғатын түсіне білу, поэзиялық шығармаларға деген жеке көзқарасының қалыптасу үрдісімен қатар жүреді. Поэзиялық шығармаларға деген қызығушылықты арттыруда ақындармен кездесу кештерінің, ақындық жинақтар тұсаукесерлерінің, өлең сүйер клуб мүшелері отырыстарының, әдеби өлкетанудың, сұрақ-жауап кештерінің, мәнерлеп оқу, поэзиялық шығармалар бойынша суреттер байқауларының, әдеби марафонның, викторинаның, мұражайларға, театрларға экскурсиялардың, фотокөрмелердің, әдеби-сазды кештердің, оқырман күнделігінің, пікірсайыстардың, дөңгелек үстелдердің рөлі айтарлықтай маңызды. Аталған іс-шаралар мектепте поэзиялық шығармаларды оқытудың маңызды міндеттерінің бірі - оқушылардың эстетикалық дамуына ықпалын тигізеді. Сондықтан поэзиялық шығармаларды оқытуға қатысты ұйымдастырылатын сыныптан тыс жұмыстар мұғалімге жан-жақты үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыру сияқты негізгі мақсатты жүзеге асыруға көмектеседі. Поэзиялық шығармаларды оқыту бағдарламаларының жетілдірілуіне қарамастан жоғарыда аталған сыныптан тыс жұмыстар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын қалыптастырудың қосымша құралы, поэзияны игеруінің маңызды арнасы, оқу процесінің ажырамас бөлігі болып қала бермек. Сыныптан тыс жұмыстар оқушының әдеби және көркемдік бейімділігін көрсетуге және дамытуға, сабақта алған білімдерін кеңейтіп, тереңдетуге, бағдарламалық материалды игеруге, поэзиялық шығармаларды талдау дағдыларын жетілдіруге, сөздік қорын арттыруға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндіктер жасайды. Поэзиялық шығармаларды оқыту бойынша сынып жұмысының да,

сыныптан тыс жұмыстың да табысты нәтижесі оқушылардың қызығушылығын тудыра білуге байланысты, себебі қызығушылық оқу іс-әрекетін сәтті етеді, білімді игерудің тереңдігі мен беріктігіне, білімді практикада қолданудың сәттілігіне ықпал етеді, оқушыларды өз бетінше білім алуға итермелейді. Біріншіден, сыныптан тыс жұмыс барысында оқушылар мәтінді, деректі материалдарды, әдеби еңбектерді оқиды, сол кездегі тарихи жағдаймен толығырақ танысады. Екіншіден, жеке мәселелер бойынша жұмыс жасай отырып, олар дәл және нақты, дәлелді, көркем мәтінге және басқа жазбаларға сілтеме жасай отырып, өз ұстанымын құруды, өзге көзқарасты, пікірді тыңдай білуге, ұжымда жұмыс істеуге үйренеді. Үшіншіден, түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеу қабілеті қалыптасады. Төртіншіден, сыни тұрғыдан ойлау дамиды. Поэзиялық шығармалармен жұмыс жасау кезінде келесі практикалық мақсаттар да шешіледі: айтылым пысықталады, лексика игеріліп бекітіледі, мәнерлеп оқу дағдысы дамиды, грамматикалық дағдылар, сондай-ақ тыңдау, сөйлеу дағдылары қалыптасады.

Сыныптан тыс жұмыстар үшін таңдалған материал белгіленген бағдарлама талаптарынан сәл асып кетуі мүмкін екенін әрдайым есте ұстаған жөн, бірақ ол ешбір жағдайда оқушылардың жас ерекшеліктерінен аспауы керек. Сондай-ақ, оқушылардың сыныптан тыс жұмыстарға ерікті қатысуы және жайлылық, яғни оқушыларға ыңғайлы уақытта және ыңғайлы түрде өткізілу сияқты қағидаларды ескерген жөн. Сыныптан тыс кез келген жұмысты өткізер алдында оқушылардың психологиялық және оқу мүмкіндіктерін, тақырыпқа байланысты қызығушылығын алдын ала диагностикалау қажет.

Оқу процесінде мұғалімнің дұрыс ұйымдастырылған қызметі, сабақтан тыс жұмыс мүмкіндіктерін қалай қолданатыны өте маңызды рөл атқарады. Осы ретте мұғалім кәсіпқойлығының бірнеше деңгейлерін ажыратуға болады: сауаттылық деңгейі, яғни әдістемелік білімді меңгеру деңгейі; сынып және сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыра білу деңгейі; интерактивті технологияларды қолдана алу деңгейі. Поэзияға байланысты сыныптан тыс оқу сабақтарының сәттілігі, оқушылардың оқу мотивациясы мұғалімнің шеберлігіне, яғни ұйымдастырушылық, коммуникативтік, инновациялық, зерттеу дағдыларына, ал әдістемелік шеберліктің барлық элементтерін, сондай-ақ кәсібилік деңгейін игеру мұғалімнің жеке қасиеттеріне, іс-әрекетінің стиліне, қабілеттері мен мінез-құлқына байланысты. Оқушыларды ең алдымен олардың қызметі сәтті өтетін пән қызықтырады. Ал пәнге деген қызығушылық, оқу мотивациясы өздігінен пайда болмайды. Бұл білім беруші мұғалімнің еншісінде. Оқуға деген қызығушылықты, оқу мотивациясын қалыптастыру - бүгінгі күні өзектілігін жоғалтпаған мәселе. Бір мұғалімнен білім алушы оқушылардың білімі мен дағдыларының деңгейі әртүрлі болады. Бұған материалды, мұғалімнің түсіндіруін әртүрлі қабылдаулары мен игерулері себеп болады. Оқу іс-әрекетінің жақсы нәтижелері қызығушылыққа, оқу мотивациясына байланысты. Егер оқушылардың қызығушылығы мен оқу мотивациясы төмен болса, онда мектептегі үлгерімнің төмендеуі байқалады. Мұғалім сабақта оқушылар арасында қызығушылықты, оқу мотивациясын қалыптастырудың келесі әдістерін қолдана алады: жалпы жағымды атмосфераны құру; өздігінен білім алуға ынталандыру; топтық және ұжымдық қызмет түрлерін ұйымдастыру; өмірлік жағдайларды талдау, білімнің қоғамдық және жеке маңыздылығын түсіндіру; оқушыларды бағалау қызметіне тарту және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру; ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану.

Қазіргі таңда мектеп оқушылары заманауи технологияларды сенімді пайдалана алады. Олар үшін қарапайым суреттер мен сызбалар қызықты емес. Осыған байланысты поэзиялық шығармаларды оқытудың стандартты емес әдістері мен ақпараттық-коммуникациялық технологияларын білімге деген құштарлықты оятуды мақсат еткен құрал ретінде енгізудің және қолданудың педагогикалық идеясын жүзеге асыру міндеті ерекше өзекті болып тұр. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кеңінен қолданылады, бірде-бір мектеп іс-шарасы мультимедиялық презентацияларсыз, ал сабақ инновациялық білім беру ресурстарын пайдаланбай өткізілмейді. Мектепте ақпараттық технологияларды қолдану мақсаттары әртүрлі, бірақ олардың негізгілері мұғалімнің жұмысын жан-жақты

жеңілдету және сонымен бірге оған қазіргі заман талап ететін оқыту сапасының жаңа деңгейіне жетуге көмектесу болып табылады. Теледидар, кино, радио және бейне ғасырында поэзиялық шығармаларды оқыту оңай емес: оқушылар көп уақыт жұмсамай-ақ әдеби шығарма туралы түсінік алуды жөн көреді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар көмегімен мұғалім оқушыларға жаңа тақырыпты тиімді ұсына алады, қызықты мультимедиялық презентация мұғалімнің жаңа сабақты түсіндіруімен бірге жүруі мүмкін, сондай-ақ оны бейне және аудио материалдармен, суреттермен, сызбалармен толықтыруға болады. Ақпараттық технологиялар жеке және топтық жұмысты ұйымдастыруға, бақылау және интерактивті онлайн-тесттер, викториналар сияқты өздік жұмыстарды жүргізуге, тез тексеруді жүзеге асыруға және алынған нәтижелерді дерекқорға енгізуге мүмкіндік береді. Сабақта оқушылар ақпаратты іздеумен және іріктеумен, шығармашылық тапсырмаларды дайындаумен және мультимедиа өнімдерін жасаумен айналыса алады. Сабақ кезінде иллюстрациялық материалдары бар авторлардың өмірбаяндары бойынша презентацияларды, деректі фильмдерді, фонохрестоматияларды немесе өткен материалды қорытындылайтын тесттер мен ойындарды пайдалануға болады. Оқушылар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы сырттай экскурсиялар, жазушылар туралы әңгімелер, медиа шығармалар, мектептегі көрнекі құралдар кітапханасын, анықтамалықтар, тірек конспектілер, челлендж, флешмоб жасай алады.

Барлық сынып оқушыларын поэзиялық шығармаларды оқу үрдісіне тарту мақсатында оларды «суретшілер», «оқырмандар», «музыканттар» деп топтастыруға болады. «Суретшілер» тобы суреттер түрінде поэзиялық шығарманы жолдар немесе шумақ бойынша бейнелеп, анимациялық слайд жасайды. «Оқырмандар» тобы берілген поэзиялық шығарманы мәнерлеп оқиды, ал «музыканттар» сәйкесінше әуенді таңдайды. Соңында әр топтың жұмысы бір жобаға, яғни біріктірілген презентацияға ұласады. Мұндай өзара іс-әрекет ынтымақтастықты, бірлесіп құру тәжірибесін қалыптастырады. Ең бастысы, сабақтың мұндай түрі қалыптасқан стереотиптерді жеңуге, таныс қарым-қатынас тәсілдерін өзгертуге, берілген материалды қызықтырақ беруге мүмкіндік береді.

Поэзиялық шығармаларды оқыту бойынша сабақ өткізудің қандай да бір түрін, әдісін қолдансақ та, оқушылардың дикциясына, пунктуацияға назар аударуына көңіл бөліп, «интонация, темп, ритм» ұғымдарын түсініп ұтымды қолдануды үйрете отырып, автордың өмірбаяны, шығармашылығы, идеясы сынды ақпаратпен шектелмей, жас ұрпақ бойында белгілі бір сезім, одан кейін оқыған поэзиялық шығармаға қатысты ой туғызып, өзіндік қорытынды жасау білуге жетелеуі қажет.

Сонымен, поэзиялық шығармаларды оқытудың түрлі формалары мен әдістері - үлкен жұмыс. Нәтижесі бірден көрінбеуі мүмкін, бірақ егер мұғалім сыныпта және сыныптан тыс уақытта түрлі формалар мен әдістерді жүйелі түрде қолданса, оқушылар сабақта өздерін белсенді көрсетеді. Өмірде қажет болатын білім беру, адамның шынайы құндылықтарын бағалай білуге, басқаларды құрметтеуге, өз елін сүйуге, оның тарихын білуге және есте сақтауға үйрету - өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің міндеті. Ал мұғалім оқытудың жаңа нысандары мен әдістерін қолдану арқылы оқушылардың өзін-өзі дамытуына түрткі болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лейбсон В.И. «Чему учат стихи? Детская поэзия и эстетическое воспитание» - Мәскеу: Просвещение, 1964 – 104 б.
2. Фролов И.Т. «Введение в философию: Учеб. пособие для вузов» - Мәскеу: Республика, 2003 - 623 б.
3. Грибанова К.И. «Развитие коммуникативной компетенции учащихся на материале поэтических произведений» - Пятигорск мемлекеттік лингвистикалық университеті, Пятигорск қ., № 1, 2011 – 70-73 бб.
4. Саткенова Ж.Б., Бисегалиева Н.Қ. «Балаларға арналған поэзиялық шығармалар тілі» - Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, № 3 (63), 2016 – 212-218 бб.

5. Махмудова Н.А., Ильясов И.О., Абдурахманова П.Д. «Повышение качества образовательного процесса через внедрение новых педагогических и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ)» ғылыми-әдістемелік мақалалар жинағы - Дағыстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Махачкала қ., 2018 – 238 б.

ӘОЖ 1751

<https://doi.org/10.53355/w0050-9043-4679-n>

ТҮРКІ ТІЛІНІҢ ТАРИХИ ДАМУЫ ЖӘНЕ 1850-1940 ЖЫЛДАР АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ТҮРКІ ӘДЕБИ (ЖАЗБА) ТІЛДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Ердинч Д., PhD

Нийде Өмер Халисдемир Университеті, Нийде қаласы, Түркия Республикасы

Тлегенова Г. А., білім магистрі

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: edemiray1@gmail.com, gunya_85@mail.ru

1300 жылдық тарихы бар түркі тілі әлем тілдерінің ішінде ең көне тілдердің бірі болып табылады. 8 ғасырда жазылған Орхон жазбаларынан бастау алған түркі жазба тілінің бүгінде 21 түрлі жазба тілі бар.

20 ғасырдың басына дейін жазба тіл ретінде де, әдеби тіл ретінде де көп айырмашылығы болмаған шығыс және батыс түркі жазба тілдерінің 21 түрлі жазба тілге айналуында Ресейдің саяси әсері басым. Патшалық дәуірден басталып, кеңестік кезеңде де жалғасқан мәдениет пен тіл саясатының мақсаты - ең болмағанда зиялылар арасындағы ортақ дін, тіл, тарих, мәдениет санасын бұзып, түркі қауымдарын жазу және әдеби тіл жағынан бір-бірінен ажыратып, алыстату болды.

Тірек сөздер: түрік жазба тілі, қазіргі түрік жазба тілдері, патшалық Ресейдің тіл саясаты, Кеңес Одағының тіл саясаты

Тюркский язык с 1300-летней историей является одним из древнейших языков мира. Тюркский письменный язык, основанный на Орхонских письменах, написанных в 8 веке, сегодня имеет 21 вид письменности. До начала 20 века политическое влияние России преобладало в превращении восточных и Западно-тюркских письменных языков в 21 разнообразный письменный язык, который не сильно отличался ни как письменный язык, ни как литературный язык. Цель культуры и языковой политики, которая началась в царские времена и продолжалась в советский период, состояла в том, чтобы хотя бы разрушить общее у интеллигенции сознание религии, языка, истории, культуры, отделить и отдалить тюркские общины друг от друга в плане письменности и литературного языка.

Ключевые слова: Турецкая письменность, современные турецкие письменные языки, языковая политика царской России, языковая политика Советского Союза

The Turkic language with a 1300-year history is one of the oldest languages in the world. The Turkic written language, based on the Orkhon scripts written in the 8th century, today has 21 types of writing. Until the beginning of the 20th century, Russia's political influence prevailed in the transformation of Eastern and Western Turkic written languages into 21 diverse written languages, which did not differ much either as a written language or as a literary language. The goal of culture and language policy, which began in tsarist times and continued during the Soviet period, was to at least destroy the common consciousness of religion, language, history, culture among the intelligentsia, to separate and distance the Turkic communities from each other in terms of writing and literary language.

Keywords: Turkish written language, modern Turkish written languages, language policy of Tsarist Russia, language policy of the Soviet Union

Түркі тілі - әлем тілдерінің ішінде ең көне тілдердің бірі. Шамамен 1300 жыл бұрынғы Орхон жазбалары түріктердің тұрақты және ресми түрде қолданған алғашқы жазу жүйесі болып табылады. Есік қорғанынан табылған тостағандағы жазуларға қатысты зерттеулер, қытай және византия деректеріндегі түріктер туралы деректер түркілердің ерте заманнан бері үлкен жағрафияда жазу қолданғанын көрсетеді (Ширин Ұсер, 2006: 30). Орхон жазбалары көлемділігімен, жазу жүйесінің айқындығымен жалпы түркі жазба дәстүрінің бастауы ретінде қабылданады. 8 ғасырда басталып, 1300 жыл үзіліссіз жалғасатын түркі жазбасы бүгінде 21 түрлі жазба тілге бөлінген. (Ержіласұн, 1993).

II. Көктүрік қағанаты кезеңінен кейін әртүрлі түрік тайпалары манихейизм, буддизм, христиан, иудаизм және ислам сияқты әртүрлі діни ағымдармен сенім жүйелерін қабылдады. Жазу дәстүрін көктүрік әліпбиімен бастаған түркілер, кейін діни және әртүрлі саяси себептерге байланысты арғы кезеңдерде мани, сөгут, ұйғыр, брахми, тибет, сирия, иврит; бергі кезеңдерде грек, араб, латын және кириллица әліпбилерін пайдаланды (Ширин Ұсер, 2006: 26-27).

Махмұд Қашқари 1074 жылы жазған «Диуани-лұғат ат түрік» атты еңбегінде түркі тайпалары арасындағы диалектілік айырмашылықтарды атап өткен (Қарахан, 2013). Дегенмен, түркі тілі тарихи кезеңдерде орын алған фонетикалық, дін өзгертуге және көршілес қауымдармен қарым-қатынасына байланысты өзгерістерге ұшырап, кейбір сөздік айырмашылықтарды қоспағанда, өзіндік дамуын жалғастырды. Диалектілер арасындағы айырмашылықтар онша көп емес. Әліпбидегі өзгерістер мен түрлі әліпбилердің қолданылғанымен түрік жазба тілі 8-13 ғасырлар аралығында бір-бірінің жалғасы ретінде дамыды.

Кең жағрафияға таралу, сол жерлерде дербес әрекет ете алатын мемлекеттер құру, жаңа мәдени, сауда орталықтарын құру немесе басып алу сияқты факторлар түркілердің 13 ғасырда жаңа жазба тілдерін қолдануына жол ашады. Осы ғасырда батыс оғыз түркі тілі - Анадолы аймағында оғыз ауыз екі тілі негізінде жаңа жазба тіл ретінде пайда болды. Шығыс (шағатай) түркі тілі - 13-15 ғасырлар аралығында Хорезм және Алтын орда аймағында дәстүрлі жазба тілдің қайта құрылуымен пайда болды. (Акар, 2017: 192). Бұл екі әдеби жазба тілі түркі тілінің екі негізгі жазба тілін қалыптастырып, 20 ғасырдың басына дейін қолданыста болды.

Тарихи қыпшақ тілі - 13-15 ғасырда Дешті Қыпшақ жерінде Алтын Орда мен Мысыр-Сирия аймағындағы мәмлүктердің төңірегінде пайда болған әдеби тіл. Хорезм-Алтын Орда аймағындағы қыпшақ тілі 15 ғасырдан кейін шағатай тіліне, ал Мысыр-Сирия аймағында пайда болған қыпшақ тілі османлышаға айналған.

15-19 ғасырларда түркі әлемінде екі негізгі жазба тіл (әдеби тіл) болды: османлы тілі (батыс түркі тілі), шағатай (шығыс түркі тілі). Бұл екі түркі тілінің түсінісу деңгейі өте жоғары болған, яғни бір-бірімен оңай түсініскен. Солтүстік және Шығыс түркілердің ортақ жазба тілі Шағатайша болса, Батыс түркі тілі Османлыша болды.

Патшалық Ресейдің тіл және мәдениет саясаты

Ұлы Түркістан жағрафиясында 16 ғасырдың ортасында Қазан және Астрахан хандықтары, ал 18 ғасырдың аяғында Қырым хандығы орыстардың қол астына толығымен алынды. 19 ғасырдың басынан бастап орыстар оңтүстік Кавказ мен Орта Азияға қарай бет алды. 19 ғасырдың аяғында Орта Азиядағы түрік қағанаттарының барлығы Ресейдің қол астына өтті.

Орыстардың қол астындағы халықтар мен топтарға қарсы үстемдігін тұрақты түрде сақтау жоспарларының бірі- ұлтты христиандандыру және орыстандыру саясаты болатын.

Қазан мен Астраханьды басып алғаннан кейін, бұл саясат 16 ғасырдың ортасында түркі қауымына да жасалды. Бірақ, дәстүрдің беріктігіне, қалаға көшу, мектептердегі оқу-тәрбие жұмыстарының шектеулігіне байланысты көздеген мақсатына жете алмай, зардап шекті. (Камалиева 2009: 80-82).

19 ғасырдың ортасынан бастап Батыс түркілері үшін де, Солтүстік және Шығыс түркілері үшін де болмыс, мәдениет, тіл, әдебиет, өнер, білім, ғылым салаларында ағартушылық кезеңнің

басталғанын көруге болады. Ежелгі басқару, мемлекет түсінігінің өзгертілуі, жаңа дәуірге сай ғылым, мәдениет, білім салаларында жаңғырудың қажеттілігі туды. Халықты ағарту арқылы тіл, тарих, мәдениет санасын қайта қалыптастыру мүмкіндігі туды.

Әсіресе 19 ғасырдың ортасынан кейін бүкіл түркі жерінде болмыс, мәдениет, тіл және өркениет тоғысында интеллектуалдық пікірталастар басталды. Бұндай пікір таластар Османлы жерінде де, одан өзге түркі жағрафиясында да түркішілдік санасын оята бастады (Ақсұра 2015). Түркішілдік сана - ұлы Түркістан жағрафиясында лексика, морфология, синтаксис және орфография тұрғысынан ортақ келетін түркі жұртының бірлесуіне, ортақ әдеби тілді қалыптасуына күш салды. (Гаспыралы 2017: 77-83, 84-86). «Тілде, пікірде, тірлікте бірлік» ұранына да негіз болатын «ортақ әдеби тіл» қалыптастыру талпыныстары осы кезеңде өрбіді. Алайда, Османлы жерінде тілдің жеңілдетілуіне, түрікшілдікке қарсы болғандар да, Өзбекстанда шағатай тілін сақтап қалу идеясын немесе әртүрлі түркі географияларында жергілікті ұлтшылдық пен аймақтық диалектіге негізделген жазба тіл идеясын жақтаушылар да болды. Жергілікті ұлтшылдыққа байланысты бірегейлік пен аймақтық диалектілерге/қолданыс тіліне негізделген әдеби тілді қалыптастыру идеясын жүзеге асыруда орыстардың ықпалы орасан зор.

Жерін кеңейтіп, ықпал ету аясын ұлғайтқан патша үкіметі өз мақсатарына жетуде ең бірінші кезекте «тіл» мәселесіне көңіл бөлді.

Патша үкіметі дәуірінен бастап Украина, Польша және Литва сияқты елдерде орыс тілінің ортақ және жалғыз қолданыс тілі болу саясатын түркі халықтарына да жүргізді. (Өзтүрк, 2020: 52-58) Бұл саясатты 19 ғасырдың жартысынан бастап, Қазан университетінің теология факультетінің түлегі Н.И. Илминскийдің жоспары аясында жүйелі әдістерімен жүзеге асырылды. Осы кезеңнен бастап Н.И. Илминский кириллицамен әрбір түркі қауымына жергілікті ауызекі тілін білім беру үдерісі аясында әдеби тілге айналдырып, осының негізінде орыс тілінің мәртебесін көтеріп, түркі халықтарын қайта қалыптастырып, бағыттап орыстандыру саясатын жүргізуді жөн көрді.

Патша үкіметінің егемендік аймақтарын орнату мен бекітуде «дін», «әліпби» және «тіл» идеяларымен саясаткер Ильминский және оның шәкірті Н.П.Остраумов айналысты. Десекте, жүзеге асыра бастаған бұл саясаты айтарлықтай сәтті болмады. (Өзтүрк 2020: 55). Бірақ Түркістан жерінде азды-көпті жазба тілді қолданатын түркі халықтары арасында жергілікті ауызекі тілге негізделген жазбаша тілді қолдану, орыс тілін үйрену, орыс мектептерінде оқу үдерісі кең етек алды. Н.И. Илминскийдің әзірлеуімен, патшалық Ресейдің қолдауымен жүзеге асырылған жоспарлар түркі қауымдары арасында этникалық, аймақтық диалектілерге негізделген жазба тілдердің негізі қаланды. Осылайша түбі бір түркі қауымдары арасындағы диалект/тіл пен мәдени айырмашылықтарды арттыру арқылы ұлттық сананың қалыптасуына тосқауыл қойылып, патша үкіметіне қауіп төндіретін күштердің ықпалы бұзылды (Үстүн, Қарақұрт 2019: 184).

Кеңес дәуіріндегі тіл және мәдениет саясаты

Патшалық Ресейдің экономикалық және әскери саясатына, мәдениет пен тіл саясатына қарсы шыққан кейбір түркістандық зиялылар кеңестік революция қозғалысына қатысып, революцияның сәтті аяқталуында маңызды рөл атқарды. Бірақ Кеңес Одағы орнағаннан кейін кеңестік әкімшілік түркі қауымдарына үстемдігін нығайтқандықтан, зиялылар мен қауым жетекшілері жүйеден шеттетілді. Ал жаңа басшылық өзінің «тіл» және «мәдениет» саясатын кеңестік идеологияға бейімдесе де, іс жүзінде патшалық дәуірде қалыптасып, қолданысқа енгізілген «тіл» мен «мәдениет» саясатының түпкі мақсатына сәйкес келетіндей етіп қайта құрылды. Бұл түсінік екі негізгі қағидаға негізделген: 1. Кеңес Одағы құрамындағы әрбір түркі мемлекеті мен қауымдастығы үшін бір-бірінен өзгеше тарих, жазу (әліпби), тіл және мәдениетін дамытып, әрбір ұлтты/болмысты қарастырып, осылайша бір-бірінен ажырату арқылы ұжымдық қарсылықтарды жою;

2 Қарым-қатынас тіл ретінде орыс тілінің мәртебесін көтеріп, түркі халықтарын мәдениетімен тілінен алшақтатып, орыстандыру болды.

Бұл жағдайды ерте байқаған Тоған 1923 жылы ақпанда Ленинге жазған хатында *«революцияға дейін халықтарға барлық мәселеде еркін әрекет етуге уәде етілгенін»* еске салып, кеңес әкімшілігі революцияны барлық салада орыстандыру саясаты түрінде жүзеге асырғанына қатты қынжылыс білдіріп:

«Енді түсінікті болды, бір ұлттың тілі мен емлесімен айналысқанда сол ұлтты орыс қылмайынша ол ұлттан қол үзбей, жағасына жабысыды екенсіз. «Ағынға қарсы» деген еңбегіңізде сондай-ақ, басқа да шығармаларыңыздағы ұлттардың құқықтары жайлы айтқан сөздеріңіз бен қазіргі жасап отырған саясатыңыздың арасындағы айырмашылықты көргенде танданбау мүмкін емес».

Тоған, Кеңес әкімшілігінің орыс емес ұлттардың әліпбиіне, тілі мен әдебиетіне араласуын социалистік революцияның мақсатынан ауытқып, империалистік елдік түсінікке айналу деп есептейді: *«Егер Ресейдегі социализм өзінің империалистік дәстүрлерінің деңгейіне түспесе, қол астындағы халықтардың әліпбилері мен ауыз екі тілдерінен қайта құрылатын жаңа әдеби тілдер мәселесіне не қатысы бар еді?»*

З.В.Тоғанның (1970:29) пікірінше, орыстардың Кеңес Одағындағы түркі қауымдастықтарында жүзеге асырған ұлттық тіл мәселесінің шын мәні *«уақытша үгіт-насихат, сонымен қатар жергілікті тайпаларды орыстандыру саясаты үшін қолданылатын құрал»* бұдан басқа ештеңе емес.

Ұлттық бірегейлік төңірегінде бірігуді мақсат еткен Патшалық Ресейдің қол астындағы қазақ, татар, өзбек, башқұрт, қырғыз, өзбек зиялыларының көпшілігі алғашқы кезде патшалық Ресей әкімшілігіне қарсы күресіп, Кеңес төңкерісіне үлес қосты. Біраз уақыт өткеннен кейін кеңес әкімшілігі өзінің шынайы бет-бейнесін көрсетті. Өзінің үстемдігі мен билігін күшейткеннен кейін Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Тұрар Рысқұлов, Ілияс Жансүгіров, Сәкен Сейфулин, Әлихан Бөкейханұлы сияқты көптеген зиялылар «пантүрікшіл, тергеуші, мемлекет жауы, халық жауы» деген айыппен ату жазасына кесілді. (Kılınçkaуа, Omarbekov 2019). Осылайша халықты басқаратын, жөн сілтейтін зиялылардың көзін жойды.

Кеңестік революцияның күрес кезеңінде революцияға қолдау көрсетулері үшін бостандық, саяси және мәдени құқықтар туралы көптеген уәделер берілген болатын. Алайда патшалық заман да әдіс-тәсілі де бөлек болғанымен, кеңестік кезеңде мәдениет, тіл, болмыс пен тарихи сананы жойып, орыстандыру саясаты өте маңызды болды. Бұл саясаттардың ең маңызды тіректерінің бірі «тіл» саясаты болды (Mirzahmetuli, 2020). Кеңестік кезеңде бұл саясатты жаңа ұлттық идеология *«халықтар бауырластығы, теңдік және социализм»* секілді саясатпен бүркемеледі. Жаңа жазба тілдердің төңірегінде жасалған ұлттық бірегейлік шеңберінде үлкен немесе кіші әкімшілік және саяси автономия беру, түркі қауымдарындағы кейбір адамдарға билік беру ретінде қарастырылды. Бірақ бәрі де Ресейдің саясатына сай жүргізіліп жатты. Кеңес өкіметі орнағанға дейінгі және кейінгі кезеңде бұл жағдайды аңғарып, қоғамға ескерту жасаған зиялылар аз болған жоқ. Біраз уақыттан кейін түркі халықтарына қолайлы ортада идеяларымен жол көрсетуге тырысқан бұл зиялылардың аузы жаптырылып, көздері жойылды.

Төңкерістен кейінгі жүйенің орнап, билік орнығуымен 1930-жылдардан бастап күшейіп, 1937-1938 жылдары шарықтау шегіне жетіп, 1950 жылдарға дейін жалғасқан қуғын-сүргін кезеңі Түркі әлеміндегі ұлт зиялыларының жер аударылып, ату жазасына кесіліп, жаппай жойылған кезі еді. (Буран 2010:303-541). Ұлтқа қатысты болмысын, тілін, мәдениетін және дәстүрін білетін ұлт зиялылары мен қоғам қайраткерлерінің жойылуы түркі халқын бағыт-бағдарсыз қалдырды. Орыс тілі, тарихы және мәдениеті негізінде «Кеңес азаматы» түсінігін қалыптастырып, білім беру жүйесін жаңадан құрастыруды жөн көрген. Кеңестендіру-орыстандыру түсінігіне негізделген осы басқару және білім беру процестерінде өсіп-өнген және кеңестік идеологияның саясатын сезінген ұлттық рухты зиялы қауым үшін, әсіресе 1950 жылдардан кейін ғылым, мәдениет, өнер, мемлекеттік қызметтен шеттетуге, елеусіз қалдырып беделін түсіру секілді саясаттың жүзеге асырылғандығы айқын көрініс табады.

20 ғасырдың басына дейін жазба тіл ретінде де, әдеби тіл ретінде де аса ерекшеленбеген шығыс және батыс түркі жазба тілдерінің 21 түрлі жазба тілге айналуында Ресейдің саяси әсері басым. Патшалық дәуірден басталып, кеңестік кезеңде де жалғасқан мәдениет пен тіл саясатының мақсаты - ең болмағанда зиялылар арасындағы ортақ дін, тіл, тарих, мәдениет санасын бұзып, түркі қауымдарын жазу және әдеби тіл жағынан бір-бірінен ажыратып, алыстату болды. Түрік қауымдарын шағын және әлсіз топтарға бөлу арқылы алдымен патшалық Ресейге, одан кейін Кеңестік Ресейге ұжымдық қарсылықтың алдын алу көзделді. 19 ғасырдың ортасында Н.Ильминский мен оның шәкірті Оустратовтың жетекшілігімен басталған зерттеулер кеңестік кезеңде де жалғасын тауып, соңында үлкенді-кішілі 21 жазба/әдеби тіл пайда болды.

Қорытынды: 20 ғасырдың басына дейін ортақ жазба тілін қолданып келген Түркістандағы түркі халықтары 1940 жылдан бастап әр халық үшін жеке-жеке дайындалған үшінші әліпбиін қолдана бастады. Әліпбимен бірге тіл мен әдебиетке жүргізілген кедергілер Кеңес Одағындағы түркі халықтарының мектеп қабырғасында білім алған балаларының бұрынғы ұрпақтан және басқа да түркі халықтарынан ажырап, бөлініп шығуына әкелді.

Кеңес өкіметі тұсында жүргізілген тіл саясатының, соның ішінде тілдің әліпбиіне, лексикасы мен синтаксисіне араласуының нәтижесінде әрбір жазба тіл тіпті өз тобының бір бөлігіне ғана қатысты болып қала берді. Ұзақ уақыттан бері әрі мемлекеттік әрі қолданыс тілі болып келе жатқан орыс тілінің қасында түркі тілдері мәртебесінен айрылды.

Тәуелсіздікке қол жеткізген Түркі мемлекеттерінде түркі тілдері мемлекеттік және білім беру тілі ретінде мәртебесін арттырғанымен, орыс тілінің түрлі салаларда әлі де болса кең қолданыста екендігі байқалады.

Қазақстанда да басқа да түркі мемлекеттерінде ұлттық тілдің күнделікті өмірде, бұқаралық ақпарат құралдарында, әдебиет, мәдениет, өнер және ғылым салаларында қолданылуын күшейтіп, халықты ана тілін қолдануға ынталандыру және жігерлендіру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Akar, A. (2017). Türk Dili Tarihi, 12. Basım, Ötüken Neşriyat, Ankara.
2. Akçura, Y. (2015). Türkçülüğün Tarihi, (hazırlayan: Erol Kılınç), Ankara: Ötüken Neşriyat.
3. Buran, A. (2010). Kurşunlanan Türkoloji, Ankara: Akçağ Yayınları.
4. Ercilasun, A. B. (1993). Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı yayınları: Ankara.
5. Gaspıralı, İ. (2017). Dil- Edebiyat- Seyahat Yazıları, (neşre hazırlayan: Yavuz Akpınar), Ankara: Ötüken Neşriyat.
6. Kamaliev, A. (2009). *Ayaz İshakî'nin Eserlerinde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma*, Erdem, Sayı: 55, s. 79-92.
7. Karahan, A. (2013). Divanü Lugati t Türk e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
8. Kılınçkaya, D. M., Omarbekov, T., Egamberdiyev M. (2019): *Sovyetler Birliği Döneminde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak "Türkçülük" Suçlaması*, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 15, Sayı 30, s. 1-27.
9. Mirzahmetuli, M. (2020). Kazakları Ruslaştırma Siyasetinin Bilinmeyen Yönleri, Bengü yayınları: Ankara.
10. Mamırbekova, G. M. (2012), Eski Qazaq Tiliniñ Jazba Nusqaları, Almatı: Şapağat-Nur.
11. Öztürk, Z. (2010). Özbekistan'da Dil Politikası: Standartlaşma ve Modernizasyon, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi): Ankara.
12. Togan, Z.V. (1970). Türklüğün Mukadderatı Üzerine, Hareket Yayınları: Ankara.
13. User Şirin, H. (2006). Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri, Akçağ Yayınları: Ankara.
14. Üstün, K. - Karakurt, M. (2019). *İlminski'y'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, sayı: 42, s. 177-187.

І. ЖАНСУГІРОВ ШЫҒАРМАЛАРЫН ТАЛДАТА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТІЛІКТЕРІН ДАМУ

Жанысбекова Ш. Т., докторант

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru

Мақалада І. Жансүгіров шығармаларын талдата отырып, оқушылардың прагматикалық қабілеттерін дамыту мәселесі қарастырылады. Прагматика, прагматикалық қабілет ұғымдарының теориялық негіздеріне шолу жасалып, оның прагматикалық тілдік қабілет және коммуникативті прагматикалық қабілет негізінде дамитындығы туралы пікірлер келтіріледі. І.Жансүгіров шығармаларын талдау арқылы прагматикалық қабілеттерді дамыту коммуникативті және прагматикалық, интерактивті тапсырмалары келтіріледі.

Тірек сөздер: прагматика, прагматикалық қабілет, шығарманы талдау, тапсырма, шығармашылық.

В статье рассматривается развитие развитие прагматических способностей учащихся на основе анализа произведений И.Жансугурова. Рассмотрены обзор теоретических основ концепций прагматики, прагматической способности, а также ее развитие на основе прагматической языковой способности и коммуникативной прагматической способности. Даны коммуникативно-прагматические, интерактивные задания на развитие прагматических способностей на основе анализа произведений И. Жансугурова.

Ключевые слова: прагматика, художественный текст, анализ, школа, метод, творчество.

The article discusses the development of the pragmatic abilities of students based on the analysis of the works of I.Zhansugurov. The review of the theoretical foundations of the concepts of pragmatics, pragmatic ability, as well as its development on the basis of pragmatic language ability and communicative pragmatic ability are considered. Communicative-pragmatic, interactive tasks for the development of pragmatic abilities based on the analysis of the works of I. Zhansugurov are given.

Keywords: pragmatics, artistic text, analysis, school, method, creativity.

Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында [1], «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана» деп ұлттық кодымызды сақтауға үлкен мән береді [2]. Сондықтан, ұлттық кодты сақтау мәселесі орта мектептен бастауы алуы тиіс. Сол үлкен жауапкершіліктің бірі ел тәуелсіздігімен бір қайта оралған халық мұраларын қазақ тілі мен әдебиетінде тың әдістермен терең танытуға басымдылық берілуі арқылы жүзеге асырылады. Мұндай талаптарға қол жеткізуде оқушылардың қазақ әдебиетінің бай мұрасы арқылы коммуникативтік қабілеттерін, соның ішінде сөйлемді дұрыс құрылымдау, дискурс теориясына негізделген прагматикалық қабілеттерін дамыту кезек күттірмейтін мәселе екендігі анық.

«Прагматика» ұғымының өзі мен жеке тұлғаның прагматикалық құзыреттілігі туралы әртүрлі түсіндірмелер бар. Прагматикалық құзыреттілік прагматикалық тілдік құзыреттілік және коммуникативті прагматикалық құзыреттілік болып екіге бөлінеді [3]. Прагматикалық тілдік құзыреттілік грамматикалық құзыреттілікке негізделген, прагматикалық құзыреттілік коммуникативтік құзыреттілік құрамдас бөлігі ретінде тілді оқытудың маңызды аспектісі болып табылады. Ол айтылымның ситуациялық өзектілігін, әлеуметтік-мәдени контекстін, менталитетін, сөйлеушілердің жасын, білімі мен әлеуметтік жағдайын, сөйлеу конвенцияларының орындылығын ескере отырып, сөйлеу әрекеттерін барабар түсіндіруді қамтамасыз етеді. Коммуникативтік прагматикалық құзыреттілік – тілдік, пәндік, лингвистикалық, прагматикалық құзыреттіліктерді қамтитын бірнеше компоненттерден тұратын табиғи қарым-қатынас немесе арнайы ұйымдастырылған оқыту процесінде алынған тұлғаның ерекше сапасы. Прагматикалық құзыреттілік кәсіби өзара әрекеттесу схемаларына сәйкесінше белгілі бір функционалдық мақсаттарға арналған тілдік құралдарды (іске асыру коммуникативтік қызметтері, сөйлеу әрекеттерінің генерациясы) қолдану қабілетін болжайды. Ол мыналарды қамтиды: 1) дискурсивті құзыреттілік (мәлімдемелер құрастыру, оларды мәтінде біріктіру ережелері туралы білімі); 2) функционалдық құзыреттілік (әртүрлі коммуникативті функцияларды орындауға арналған мәлімдемелер қолдану іскерлігі); 3) сөйлеуді схемалық тұрғыда құрастыру құзыреттілігі. Сонымен қатар тақырыпты, белгілі жаңа ақпаратты, қарым-қатынас стилі мен регистрін, әңгімелесушіге әсер етуді және т.б. ескере отырып, сөйлемдерді біртұтас мәтінге біріктіру қабілеті кіреді. Сондай ақ, сөйлеу жағдаяттарына бейімделу дәрежесі, диалогты жүргізе білу, мәлімдеме тақырыбының дамуы, мәлімдеменің тұтастығы мен үйлесімділігі аспектілерін де қамтиды [4].

Оқушылардың аталған прагматикалық құзыреттілік деңгейін дамытуға шығармаларды талдау арқылы қол жеткізуге болады. А.Байтұрсынұлы, М.Жолдыбайұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Әуезов, Ә.Үсенов, М.Қаратаев, Ш.Кәрібаев, А.Көшімбаев, Ә.Қоңыратбаев, Т.Ақшолоқов, Қ.Тасболатов, Ә.Дайырова, С.Тілешева, С.Қалиев, Т.Жұмажанова, Б.Әрінова, Г.Құрманбаева сынды т.б. әдіскер ғалымдардың жазған еңбектерінде шығарма талдау жайы жөнінде пікірлер айтылады [5]. Ғалымдардың еңбектерінде шығармаларды талдаудың нысанына жататын құрамдас элементтер - шығарманың жазылу, шығу тарихы, балама нұсқалары, тақырыбы, идеялық мазмұны, композициясы, сюжеті, кейіпкерлер әлемі, олардың өзара қарым-қатынасы, суреттеу құралдары, жанрлық, стильдік, тілдік ерекшеліктері, казіргі және бұрынғы өткен көркем әдебиетпен байланысы, қандай әдеби бағытқа жататыны, ақын, жазушы шығармашылығының халықтық сипатының көрінісі, қоғамдық және тарихи-әдебиеттік маңызына назар аударылады.

Соның ішінде І.Жансүгіров шығармаларын талдасақ, негізгі тақырыптары өмір шындығы, тарихи оқиғалар, ұлт тағдыры баяндалады. Ақын «Арман», «Көңілдің жүгірісі», «Өзіме», «Сәлемдеме», «Замандасқа», «Талғамалар», «Жаңылғаным» өлеңдерінде қоғамдық, саяси теңсіздікті көрсетіп, оқу-ағарту, білімге шақыру, өнерге, еңбекке үндеу мәселелерін көтерген, әр шығармасында тілінің көркемдігі, сөз образдарының байлығы арқылы сөзбен сурет салған десек те болады.

І.Жансүгіров шығармаларын талдау арқылы прагматикалық құзыреттілікті дамытудың мақсаты - оқушыларды лингвистикалық құралдарды тіл нормалары тұрғысынан ғана емес, І.Жансүгіров шығармаларындағы тілдің көркемділігін және сөз образдарының байлығын ескере отырып, коммуникативтік құзыреттілікке сәйкес дұрыс пайдалануға үйретуге деген ниет болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мұғалімдер социопрагматикалық тапсырмалардың екі түрін қолдануы керек: коммуникативті-прагматикалық және интерактивті. Коммуникативті-прагматикалық тапсырмалар белгіленген коммуникативті мақсаттарға, контексттің мазмұны мен ерекшеліктеріне сәйкес сөйлеу мінез-құлқындағы әлеуметтік-мәдени стратегияларды таңдау және қолдану бойынша жаттығуды қамтиды.

Коммуникативті және прагматикалық тапсырмаларға мыналар жатады:

- сөйлеушінің сөйлеу әрекетінің прагматикалық мақсатын тану және жүзеге асыру;
- адекватты әлеуметтік-мәдени жағдайда сөйлеу мінез-құлқының этикет формулаларын қолдану;
- тандап алынған тілдің және сөйлеу құралдарының коммуникативті қолайлылығын болжау және тұжырым жасау;
- сөйлеу мінез-құлқының адекватты емес нұсқасын мәдениетке сай нұсқамен ауыстыру;
- сөйлеу әрекетінің вербалды емес құралдарын қолдану;
- әлеуметтік және мәдени қолайлы сөйлеу тәртібін таңдау және жүзеге асыру [6, б. 5].

Интерактивті тапсырмалар мәдениетаралық қарым-қатынас жағдайында шынайы сөйлеу әрекетін модельдеу үшін барабар әлеуметтік-мәдени стратегияларды қолдануға және өзгертуге бағытталған. Бұл типтегі тапсырмалар еркін сипатта болады және тілдік қарым-қатынастың өзгермелі әлеуметтік-мәдени жағдайында сөйлеу әрекетінің коммуникативтік икемділігін қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушыларды әңгімелесушінің мәлімдемеге реакциясын талдауға және осы ақпарат негізінде қарым-қатынастың одан әрі бағытын анықтауға үйрету қажет. Бұл жағдайда сәйкес дағдыларды қалыптастыру процесінде келесі лингводидактикалық жоспарлауды жүзеге асыруға болады:

1. Коммуникативті актінің прагматикалық қызметтеріне сәйкес клише тіркестерін оқып-үйрету. Оқушылардың негізгі міндеттеріне зерттелген клишелерді пайдалана отырып, мәлімдемеге кері байланыс жасау кіреді. Ұйымдастыру формасы бойынша, бұл жұптық жұмыс болуы мүмкін: бір оқушы тізімде көрсетілген функциялардың біріне сәйкес келетін белгілі бір сөз тіркесі жазылған картаны шығарады. Мысалы, І.Жансүгіровтың Құлагер поэмасындағы «Туған жер» тарауында жазушының өзін, лирикалық кейіпкер ретіндегі тебіренісін, өз сырын, өз монологын берсек: *«Көк орман, көркем тоғай, маужыраған, Сұлудың көзіндей көл жаудыраған. Малта тас, маржан ақық, меруерт тас, Төгіліп көл жиекке саудыраған. Көк кілем балаусасы балбырағын, Ақ жібек жапырағы жалбырағын. Ақ қанат аспандағы сонда жауып, Бал бұлақ таудан, тастан орғылаған.»*

Осы монологты оқушы серіктесіне оқиды, ол мүмкін болатын коммуникативті әрекет функцияларының біріне сәйкес жауап беруі керек. Бастапқыда бұл функция бір картада көрсетілуі мүмкін (мысалы, «таңдану», «сұраныс құрастыру» және т.б.), кейінірек оқушыдан жауаптың қай түрі айтылған сөз тіркесінің мағынасына көбірек сәйкес келетінін өз бетінше анықтауды сұрауға болады. Бірінші фразаны сөзбе-сөз емес, прагматикалық функцияны сипаттау түрінде («сұрау», «рахмет айту» және т.б.) беруге болады [1, б. 24].

2. Екінші кезеңде жауапты талдау қабілетінің қалыптасуы басталады. Бастапқыда барлық мүмкін болатын шарттарды алдын ала оқушыларға белгілеп, білуге болады. Сонымен, әңгімелесуші айтылған сөзге таңғалумен немесе түсінбеушілікпен, қарсылықпен жауап беруі керек. Бірінші оқушы әңгімелесушісіне нақты ненің түсініксіз екенін, таңғалуға, қарсылыққа не себеп болатынын және т.б. анықтауы керек. Осындай тренингтен кейін екі әңгімелесушіге кездейсоқ карталарды таңдауға ойын ұйымдастыруға болады, яғни оның ішінде бірінші картаға сөз тіркесінің функционалдық сипаттамасы, екіншісіне - әңгімелесушінің жауабы беріледі. Мәселен, қазақ қиялындағы ең жақсы ат боп суреттелген Құлагер белгілі ат сыншысы Күреңбайдың көзімен беріледі. «Мақтаған жануарың осы ма?» - деп, Ақанды күлкі қылады. Құлагердің алдынан аң құтылмас, артынан жылқы жетпес өрен жүйріктігін бірден танып, *«Тәует бас, қамыс құлақ, құраған жақ, Құлан жал, бұлан мойын, қой жұтқыншақ. Қоян жон, жазық жая, жауырынды, Құс топшы, қос шынтағы қалыңқырақ...»* - деп, эпитет, теңеу жасағанда құлан, бұлан, қой, қоян, құс, түлкі, тазы, ит тәрізді табиғат төсіндегі еркін тіршілік иелерінің қасиеттерін, солардың мүше бітімін алады. Ілияс халық фольклоры, классик ақын дәстүріне сүйене отырып, ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген аңның тұяғы күйетін ұзақ жерге шабатын өрен жүйрікті сипаттап берді.

Өңгімелесушілер серіктесінің картасында не жазылғанын білмеуі мүмкін. Сонымен қатар, комбинацияның мүмкін болатын қиялына қарамастан, реципиент өз реакциясын мүмкіндігінше дәлелді және нанымды көрсетуі керек, ал коммуникант оны талдай отырып, бір немесе екі сөз тіркесімен өзара әрекетті логикалық түрде жалғастырады. Сондай-ақ тіректерге негізделген диалогтар құруға болады, бірақ тірек ретінде дайын фразалар емес, өзара әрекеттесу құрылымының функционалдық сипаттамалары ұсынылады [5].

3. Үшінші кезеңде қарым-қатынастың әлеуметтік-мәдени контекстен кері байланыс түрі мен әдісінің тәуелділігін белгілеген жөн. Белгілі бір коммуникативтік жағдаятқа лексикалық-грамматикалық құралдарды таңдау кері байланыстың вербалды және вербалды емес сипатының ерекшеліктерін анықтайды [4]. Оқу-тәрбие процесінде бір-бірімен әртүрлі қарым-қатынаста болатын қатысушылар арасындағы диалогтармен жұмыс жасау өте тиімді. Біріншіден, сөйлеу этикетінің әртүрлі бірліктері қарым-қатынасқа қатысушылар қабылдайтын әлеуметтік рөлдерге байланысты қолданылады. Мұнда әлеуметтік рөлдердің өзі де, олардың әлеуметтік иерархиядағы салыстырмалы орны да маңызды. Әр жеке жағдайда әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдері арасындағы сөйлеу этикеті бірліктерін қолданудағы айырмашылықтар жинақталады. Мәселен, *Құлагер поэмасындағы сол заманғы жауыздықтың өкілі Батыраш рөлі мен жалғыздықпен дос болған Арқаның еркесі Ақан рөліндегі сөйлеу этикеттерін келтіруге* болады.

І.Жансүгіров шығармаларын талдау мен оқытудың кейінгі кезеңі жұмысты ұйымдастырудың әртүрлі формаларының үлкен таңдауын қамтамасыз етеді, олар да өзара әрекеттестіктің стихиялылығын, сәйкесінше кері байланысты орнату және жүзеге асыру мүмкіндігін дамытуға ықпал етеді. Біріншіден, пікірталас (мысалы, ток-шоу, іскерлік әңгіме) болады. Ол өзара әрекеттесуді табиғи қарым-қатынас жағдайларына жақындатады. Екіншіден, пікірталас бар жұмыстың бұл түрі кері байланысты орнату және кері байланысты талдау қабілетін мақсатты түрде қалыптастырады және дамытады.

Бұл жағдайда полемика мәдениетінің өзі осы дағдыларды дамытуға көмектеседі, бұл кезде қарсыластар айтылған дәлелдерге адекватты түрде жауап беруі, оларды сенімді түрде теріске шығаруы және қарсылас команда өз кезегінде әрекет етуі керек қарсы дәлелдер келтіруі керек. Сонымен қатар, ойын барысында спикерлерге командалар мен көрермендер тарапынан сұрақтар қойылады. Соңында жобалық іс-шаралардың тұсаукесері болады. Оқушылар, өз қызметінің нәтижелерін көрсете отырып, ол туралы аудиторияға негізді және анық айтып, туындаған сұрақтарға жауап беруі, олардың хабарламасының дұрыс түсінілгеніне көз жеткізуі керек.

Қорыта келе, І.Жансүгіров шығармаларын талдау арқылы прагматикалық қабілеттің тиімді қалыптасуына мұғалімнің оқытудың белсенді әдістерін қолдануы, сабақта кәсіби қарым-қатынастың шынайы жағдайларына барынша жақын жағдай жасауы ықпал етеді деп тұжырымдаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы
2. Мемлекет басшысының «Болашаққа бетбұрыс: рухани жаңғыру» атты мақаласы. - Астана, 2017 // <http://www.akorda.kz> 2018.12.04.
3. Алкебаева Дина Ақбергенқызы. Қазақ тілі стилистикасының прагматикасы. Алматы, 2006, 270 б.
4. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики. // НЗЛ. Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – 501 с, С.3 – 42.
5. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
6. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Ташкент: Фан, 1988. – 121 с.

УДК 372.881.116.11

<https://doi.org/10.53355/w8591-5705-5107-x>

ОБУЧЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ

Жуманова Г. А.

Жетысуская СШ, Ескельдинский район

E-mail: ms.Zhumanova1969@mail.ru

Статья посвящена вопросам формирования функциональной грамотности на уроках русского языка в школах с нерусским языком обучения

Ключевые слова: функциональная грамотность, коммуникативность, комплексность. функционально-коммуникативный подход, диалог, монолог, текст, структура текста, абзац.

Мақала орыс тілінде оқытпайтын мектептердегі орыс тілі сабақтарында функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға арналған.

Тірек сөздер: функционалдық сауаттылық, коммуникация, функционалдық-коммуникативтік тәсіл, диалог, монолог, мәтін, мәтін құрылымы, абзац.

The article is devoted to the formation of functional literacy in the lessons of the Russian language in schools with a non-Russian language of instruction

Key words: functional literacy, communication, complexity. functional and communicative approach, dialogue, monologue, text, text structure, paragraph.

Предмет «Русский язык и литература» в школах с нерусским языком обучения закладывает фундамент общего филологического образования учащихся как целостной системы, изучающей духовную культуру народа, выраженную в языке и литературном творчестве. Наряду с этим, обучение русскому языку определяется национальной спецификой образовательного пространства Республики Казахстан. При этом ведущая идея обучения русскому языку в современных условиях – усиление коммуникативной направленности курса. Изучение русского языка осуществляется на материале текстов, отражающих историю, культуру, экономику, политику, что помогает учащимся осмыслить и понять окружающую действительность, происходящие события и явления. В этой связи необходимо соблюдать комплексный подход к образованию, развитию и воспитанию учащихся, результате которого помимо усвоения грамматики, развиваются и совершенствуются умения и навыки обучающихся в различных сферах коммуникации. Ведущими лингводидактическими принципами при обучении русскому языку как неродному являются коммуникативность и комплексность.

При функционально-коммуникативном подходе к обучению русскому языку в школах с нерусским языком обучения особое место в учебном процессе занимает текст. Он помогает выполнять не только образовательные, но и воспитательные задачи. При формировании духовно-нравственных качеств личности художественный текст служит основой для упражнения в развитии связной речи. Основным методом в совершенствовании умения воспринимать текст является анализ текста. К лингвистическому анализу текста мы обращаемся уже в 5 классе. Для успешной работы по развитию речи важно, чтобы не только учитель, но и учащиеся понимали сущность понятий «язык» и «речь».

Развитие связной речи учащихся — важнейший аспект обучения русскому языку. В последнее время коммуникативному воспитанию школьников придается особое значение, так как в нем совершенно справедливо видят залог успешного формирования социально активной личности.

Чтобы повысить эффективность работы по развитию связной речи учащихся путем усиления лингвистической основы обучения, необходимо ознакомление школьников системой речеведческих понятий, что позволит формировать речевые умения и навыки сознательно, с опорой на систему ориентиров, а не методом проб и ошибок. Реализация такого подхода — это то новое, что отличает современную методику развития связной речи от других методических материалов по данной проблеме. Необходимо вооружить учителя необходимыми знаниями из области теории речевой деятельности и лингвистики речи, а также методикой развития связной речи учащихся, отражающей данные современных научных исследований.

Данный подход к развитию речи сохраняет преемственную связь с той системой работы над связной речью, которая отражена в действующей программе, принята в современной школе и основу которой, как известно, составляют коммуникативные умения — понимать и раскрывать тему, определять основную мысль, собирать и систематизировать материал, строить сочинения в определенной композиционной форме, правильно и хорошо выражать свои мысли, совершенствовать написанное.

Считаем, что учитель располагает достаточным материалом для введения и дальнейшего формирования понятий «тема», «основная мысль», для организации работы над умением последовательно излагать сведения, составлять план высказывания.

Вопросы, которые являются сравнительно новыми для школы и освещены еще недостаточно. Это касается прежде всего системы работы над понятиями: «стиль речи», «текст и его части», «описание», «повествование», «рассуждение» как типы речи.

Приступая к знакомству с основными типами речи, важно раскрыть мысль о том, что наши высказывания связаны с окружающей действительностью, отражают ее.

Вокруг нас бесчисленное множество различных предметов и явлений, они имеют свои признаки, свойства, они совершают действия. Все это составляет содержание наших высказываний. Непосредственное знакомство с повествованием, описанием, рассуждением целесообразно начать с сопоставления трех текстов, предложив ученикам сравнить их и решить: 1) об одном ли предмете в них идет речь, о каком именно; 2) в каком из текстов говорится о признаках этого предмета, в каком — о действиях, в каком — о причинах; какой из вопросов (какой предмет? что делает предмет? Почему предмет что-то делает так, а не иначе?) можно поставить к каждому тексту. Вопросы целесообразно записать на доске, указав рядом, что обозначает текст: признаки и действия предмета, причины свойства или явлений.

Одной из составляющих работы по обучению функциональной грамотности является обучение чтению: способность выбирать стратегию и тактику чтения в зависимости от цели чтения (гибкое чтение). Развитие механизмов речи: умение делать эквивалентные замены, сжимать текст, предвидеть, предугадывать содержание текста. В 5-м и 6-м классах важно научить детей гибкому чтению. Задания к упражнениям по степени сложности могут быть разными: определить количество частей в тексте; поставить вопрос к каждой части, составить план; прочесть, определить основную мысль текста, соотнести с темой; вычленив из текста новую информацию и сформулировать его главную мысль.

Сочинения-повествования, сочинения-рассуждения, письменный ответ на вопрос по изученной теме использую с целью развития письменной учебно-научной речи, сочинения-описания (миниатюры) по опорным словам, редактирование художественного текста — для развития письменной разговорной речи с элементами художественной и современной художественной речи [2, 147]. В 7-м классе работа по овладению функциональной грамотностью продолжается: изучаются тексты разных типов и стилей, особое внимание уделяется текстам публицистического стиля. Задания к упражнениям усложняются: по ходу чтения подчеркни слова, указывающие на принадлежность текста к определенному стилю; подготовь устный рассказ о текстах какого-либо стиля по плану. в каком стиле будет твой рассказ?; из фрагмента газетной статьи выпиши слова и предложения, указывающие на принадлежность к публицистическому стилю; подробно изложи текст публицистического

стиля; определи тип и стиль текстов. Таким образом, в течение нескольких лет ведётся целенаправленная работа по формированию у учащихся лингвистической, языковой и коммуникативной компетенции.

В качестве дополнений к урокам были разработаны программы курсов по выбору «Культура речи» - 10кл., направленные на изучение ресурсов языка и стилей речи. На занятиях курсов использовались упражнения, задания которых были направлены на формирование умения определять основную мысль текста, логически развернуть её, определять языковые средства, обеспечивающие связь предложений в тексте, выстраивать логические схемы для понимания содержания текста и его композиции. Важной частью работы над текстом является определение языковых средств, обеспечивающих связность текста. Каждый предложенный текст содержал тестовые задания по определению стиля и типа речи, вида связи (цепной, параллельной, смешанной) между предложениями, средств выражения межфразовых связей в тексте.

На развитие устной речи направлены следующие виды заданий: задать вопросы к тексту, устно составить план рассказа на грамматическую тему, устно пересказать учебно-научный текст; подготовить устный развернутый ответ, устное сообщение на лингвистическую тему; дать формулировки. Особо выделены в учебнике упражнения (обозначенные условным значком) для специального наблюдения с системой вопросов.

Развитие устной художественной речи осуществляется в ходе выполнения заданий к изложениям художественного текста, составления текста по опорным словосочетаниям.

На развитие письменной учебно-научной речи направлены такие виды упражнений и заданий, как изложение учебно-научного текста и письменный ответ по изучаемой теме, сочинения-повествования «Что я знаю...»; сочинения-рассуждения о красоте русского языка. Кроме того, предлагается множество заданий по созданию собственных текстов: «Моё любимое время года» - сочинение с использованием имён прилагательных; «Мое любимое животное» - сочинение-повествование. Одним из важнейших условий формирования функциональной грамотности является развитие всех видов речевой деятельности: говорения, слушания, чтения, письма. В учебнике даны задания по обучению чтению художественных и учебно-научных текстов: предварительное или выборочное чтение текста, анализ выразительной роли различных частей речи в художественном тексте.

Изучающее чтение учебно-научного текста сопровождается следующими заданиями: прочитать, определить количество частей, поставить вопрос к каждой части, составить план, вычленив из текста новую информацию, сформулировать главную мысль текста. При чтении текста включаются механизмы речи: механизм эквивалентных замен, механизм памяти, сжатия текста, механизм предугадывания. Примером может служить упражнение с таким заданием: «Тебе предстоит прочитать учебно-научный текст о морфологических признаках глагола. Как ты думаешь, какая информация будет в нем? Прочитай текст про себя. Сопоставь свои предположения с содержанием текста». Отдельно необходимо сказать о том, что в 5-м классе много внимания уделяется стилевым разновидностям речи. Учащиеся узнали разговорный, научный и художественный стили речи. В связи с этим они познакомились со стилистически нейтральными и разговорными словами. Сами составляли и подбирали синонимические ряды из стилистически нейтральных и разговорных синонимов, словарь стилистических синонимов. Работая над письменной речью, я стараюсь добиться точности словоупотребления, выразительности и грамотности.

Одним из основных понятий, на которые мы опираемся, ведя работу по развитию речи, является понятие «текст». Знакома с ним учащихся, необходимо исходить из таких признаков:

- наличие группы предложений;
- смысловая связность;
- единство темы, предмета речи;
- наличие основной мысли и ее развитие;
- структурная связность.

Закрепить понимание этих признаков как основных отличительных черт текста можно на любом «прозрачном» отрывке, предложив задание: доказать, что данный отрывок является текстом. На этом же этапе целесообразно ввести понятия «тема» и «основная мысль». Тогда признаки текста можно будет формулировать более определенно, точно, оперируя соответствующими терминами.

На каждом из уроков мы стараемся работать над функциональной грамотностью.

К концу 7-го класса дети владеют такими понятиями, как диалог, монолог, текст, структура текста, абзац, функции абзаца, окраску слова (слова нейтральные и стилистически окрашенные, книжные и разговорные), стили речи (разговорный, художественный, научный); умеют читать учебно-научный и художественный тексты изучающим чтением, владеют отдельными приемами ознакомительного чтения, учебно-научного текста, выделяют в учебно-научном тексте ключевые слова, составляют план.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Литвинко, Ф. М. Методика преподавания русского языка в школе: учеб.пособие/ Ф. М. Литвинко. – Минск: Вышэйшая школа, 2015.
2. Хуторской А. Воителева Т.М. Теория и методика обучения русскому языку. - М.: Дрофа. – 2006.

ӘОЖ 37

<https://doi.org/10.53355/r2524-6624-6027-o>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Зайтбекова Р., 2-курс магистранты

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті.Талдықорған қ.

E-mail: raushan0601@mail.ru

Мақалада оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру дағдылары жайлы, мәтінге терең назар аударту арқылы оқушылардың берілген тест тапсырмаларын қиналмай шеше алу жолдары ұсынылған.

Тірек сөздер: оқу сауаттылығы, мәтін, мәтін түрлері, оқу сауаттылығы дағдылары.

В статье рассказывается о навыках грамотности чтения учащихся, о том, как учащиеся могут легко решать тестовые задания, уделяя пристальное внимание тексту.

Ключевые слова: грамотность чтения, текст, виды текста, навыки грамотности чтения.

The article deals with the skills of students' reading literacy, ways to easily solve the given test tasks of paid students with in-depth attention to the text.

Key words: reading literacy, text, text types, reading literacy skills.

«Оқу сауаттылығы» термині кең мағынада қарапайым оқу біліктілігін емес, мәліметтерді айқындай білу қабілеттімен анықталады. Мектеп жасындағы балалардың тек оқу техникасын меңгеруі қазіргі таңда қабілеттілік болып есептелмейді. Оқу сауаттылығы туралы түсінік білім алушылардың әртүрлі форматтарда берілген мәтіндерді түсіне білуі, олардың мәні мен мазмұнын түсініп тұжырымдауы және білім алушылардың мектептен тыс уақыттарда, әртүрлі өмірлік жағдаяттарды шешуде оқығанын қолдана білу іс-әрекеттеріндегі қызметтерін бағалауға негізделген. Сөзімізді нақтылай түссек, оқу

сауаттылығы – жазба мәтіндерді түсіну, өз мақсатына жету үшін оның мазмұнын қолдану, қоғам өміріне белсенді қатысу үшін білімі мен мүмкіншіліктерін дамыту қабілеті [1,4 б.].

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын білу мақсатында жүргізілетін халықаралық PISA, PIRLS сынды зерттеулер бар. Бұл зерттеулердің мақсаты – оқушының мәтінді түсінуі, қабылдауы қаншалықты деңгейде екенін білу. Айталық, «PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) зерттеуінің мақсаты – әлемнің әртүрлі елдерінің бастауыш сыныптарының мәтінді түсіну деңгейлерін сәйкестендіру және ұлттық білім жүйесінің оқу сауаттылығын ашудағы ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Аталмыш зерттеу ісі халықаралық сарапшылар ойымен келісе отырып, «Оқырман сауаттылығы» – бұл адамның өмірде толыққанды қалыптасуына және жеке мақсаттарына жетуіне қажетті әртүрлі жазба сөйлеу формасын түсіну және терең ойлау қабілеті» деген [2].

PIRLS зерттеуінің нысаны төменгі сынып оқушылары болса, PISA зерттеуі 15 жастағы оқушылардың білім деңгейін анықтауға бағытталған. «PISA мәтіндерінің ерекшеліктері оларды баяндаудың шынайылығы (өмірден алынған мысалдар). Бұл орайда, зерттеудің осы бағыты бойынша тест сұрақтары ретінде көркем мәтіндер де қолданылады. Көптеген ақпараттық мәтіндер бүгінгі таңда көбіне ұсынымдық форматта болып келеді (веб-парақшалар, журналдар және т.б.). Құрамдас мәтіндер мазмұны жағынан ғана емес, сондай-ақ форматы жағынан да әртүрлі бірнеше мәтіндерді біріктіреді. Бұл орайда, олар мәтіннің диагностикалық мақсатын анықтайтындай, мағыналық мазмұны тұрғысынан байланысты және аяқталған болып келеді.

PISA зерттеуіндегі оқу сауаттылығы – оқушылардың жазбаша мәтіндерді ұғына оқу қабілеттілігі және оларға рефлексия, олардың мазмұнын өз мақсаттарына қол жеткізу үшін қолдануы, білімдері мен дағдыларын қоғамның белсенді өміріне араласуы үшін дамытуы. Оқу сауаттылығын тексеру оқу техникасы немесе мәтіннің мазмұнын нақты түсінуін бағалау емес, оқу барысында меңгерген білімдері мен дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдана білу ептіліктерін бағалауға, оқушыларды әлеуметтенуге таңдауына дайындау» [2].

Әртүрлі зерттеулердің нәтижесіне сүйенсек, оқу сауаттылығы мәтінді толық талдап, ұғына білуге негізделетінін байқаймыз. Осыған сәйкес оқушылар төменгі сыныптардан бастап, әртүрлі мәтіндерді оқып, талдай бастағаны жөн. Әсіресе көркем мәтіндерді талдау, мәтіндердегі негізгі ақпаратты анықтау, әрбір сөзіне мән беру, синонимдерін табу сынды тапсырмаларды орындау баланың оқу сауаттылығы дағдыларын қалыптастырып, мәтінді толық сезініп, дұрыс талдауға көмектеседі. Формасы жағынан да, көлемі жағынан да түрлі мәтіндерді талдау арқылы бала әбден дағдыланады. Көркем мәтіндерді талдау барысында мәтіндегі ақпаратқа мән бере оқу арқылы негізгі ойын түсінеді, қосымша ақпаратты анықтайды, мәтіннің идеясын таба алады, әр абзацта не айтылғаны туралы жүйелі түрде талдай алады, сөйлемдердің мағыналық байланысын анықтай алады.

Зерттеулерде айтылғандай, оқу сауаттылығының, жалпы жаңартылған білім мазмұнының негізгі мақсаты – баланың сауатын ашу, алған білімі жаттанды емес, ұзақ уақыт қолдануға болатындай болу және өз білімін өмірде қолдана алу болып табылады. Сондықтан да баланы оқуға қызықтырып, мәтіндерді түрлі формада ұсыну, мазмұны жағынан да қызғылықты мәтіндерді таңдап ұсыну, жетелеп талдата алу, түрлі әдіс-тәсілдер арқылы меңгерту – ұстаздардың басты міндеті. Бастауыш сыныптарда балалар тек оқумен, танумен, түсінумен шектелсе, 7-8 сыныптарда балада сыни ойлау қалыптаса бастайды.

«Сауат ашу, сауаттылықты арттыру» ерте кезден-ақ барлық елдің өзекті мәселесіне айналып келген. Бүгінде оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруда әрбір ұстаз өз білімін салып, барынша үйретуде, түрлі әдіс-тәсілдерді ұсынуда.

Жоғарыда оқу сауаттылығы мәтінмен тығыз байланысты екенін айттық. Мәтіндерді талдау әсіресе әдеби мәтіндерді талдау балаға өте қызғылықты болмақ. Г.А.Мамырбекова оқу сауаттылығын қалыптастыру жайлы былай дейді: «Оқырман сауаттылығының негізі – мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады. Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің

әрекеттерін интерпретациялауға, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі. Әдеби оқу тәжірибиесін меңгеру мақсатында нақты мәтін бөліктерін таңдау, оларды қарапайым қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, оқиғалар арасында өзара байланыс орнату; мәтіннің ортақ идеясын анықтау, мәтін құрылымынан элементтерді анықтап көрсету, кейіпкерлер әрекетіне қарапайым интерпретация беру, кейіпкерлердің әрекеттерін және сезімдерін салыстыру және бір-біріне қарсы қою, олардың өзара байланысын түсіндіру, мәтінде қолданылған тілдік ортаның ерекшеліктеріне алғашқы сараптама жасау, мәтіннен үзінді келтіре отырып, негізгі кейіпкерлер мінездемесіне, олардың ниеті мен сезіміне интерпретация жасау, мәтіннен ақпаратты ала отырып мәтіннің мағынасын немесе негізгі идеясын түсіндіру сияқты бағыттар көзделген. Ал ақпаратты түсіну және қолдану мақсатында мәтінде берілген деректерді анықтап, қайта қосу, қажетті ақпаратты көрсететін сөйлемді сызып белгілеу, оны қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, мәтіндегі берілген ақпараттың үйлесімділігі туралы қорытынды жасау, мәтіннің әр бөлімдерін саралау және керекті ақпаратты көрсету, мәтінге жалпы қатынасты анықтау, мәтіндегі анық емес түрде берілген арнайы ақпаратты белгілеу, мәтіндегі сөйлемдердің өзара байланысы негізінде қорытындыларды қалыптастыру, әртүрлі мәтіннің жеке сипаттамасын және қолданыс мақсатын анықтау, мәтіннің әр бөлімдерінен күрделі ақпаратты танып дәлелдеу, мәтіннің айтпақ ойын түсіну үшін визуалды және вербалды элементтердің мағынасын түсініп бағалау, мәтіндер, карталар, иллюстрация, диаграммалар, фотосуреттер негізіндегі әртүрлі мәтіндерден ақпаратты жалпылау керек» [3].

Осы айтылған қажеттіліктерді зерделей отырып, оқушыларға оқу сауаттылығынан түрлі тапсырмалар беріп, оны сауатты талдауға үйреткеніміз жөн. Жыл сайынғы оқу сауаттылығынан келетін тесттерге сүйенсек, әрбірінде жиырма сұрақтан беріліп отырады. Мәтіндер форматы әртүрлі болып келеді және осыған сай сұрақтары да жеңілден ауырға қарай күрделене отырып беріледі. «Абай жолы» роман-эпопеясынан мәтіндер келтіре отырып, оқушылардың оқу сауаттылығы дағдыларын дамыту әдістемесін ұсынамыз.

Әдеби мәтіндер оқырманның қиялын шарықтатады, оны білімділікке баулиды, ой-өрісін, дүниетанымын кеңейтеді. Ж.Қ.Ақмолдаева мектеп оқушыларының оқу сауаттылығын мына дағдылар дамытады деп санайды: «Оқу сауаттылығын қалай қалыптастыруға болады?

Мектеп оқушыларының оқу сауаттылығын дамытуға әсер етеді:

- әдебиет сабақтары;
- сыныптан тыс сабақтар;
- кітапханамен біріккен жұмыс;
- қосымша білім беру;
- ата-аналармен біріккен жұмыс.

Осы жүргізілген жұмыстардың маңызды қорытындысы – оқушылардың әдеби дамуы, тұрақты қажеттілік және саналы таңдауы бойынша кітап оқу қабілеті, өз білімін жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға ұмтылысы» [4].

Әдебиет сабағында әсіресе оқу сауаттылығына үнемі дайындық жасалып отырған абзал. Оқушы әр мәтінді оқып-үйренген сайын логикасы артады, нәтижесінде оқу сауаттылығын қиналмай орындай алатын болады. Оқу сауаттылығы дағдысын қалыптастыру үшін «Абай жолы» романынан мынадай тапсырмалар әзірледік.

1-мәтін.

«Шәкірт бала ауылға асыққан, лепірген күйіне қайта келіп, тағы да тебіне жөнелді.

– Уә, қой деймін, бала! Ат зорықтырасың!

– Жапа-жалғыз ұзап кетіп, жауға жем боласың!– деп, екі жолдасы тағы тежей бергісі келді.

Бірақ қаладан, жабырқау медреседен жаңа құтылып, енді үйіне, ауылға жетуге асыққан шәкірт бала ол сөздерді тыңдайын деп ойысқан жоқ.

Үлкендер қорыққан Есембай да, тіпті ұрылар да Абайға сондайлық жат, суық боп көріне алмады. Ұры десе, осы елдің өздеріндей қазақтары. Көп болса: киімдері, ер-тұрманы ғана жаман; қолдарында сойылдары ғана бар. Ондай ұрылар жайында Абайдың естіген әңгімелері соншалық көп. Кейде. Тіпті, сары тоқым ұры. Болған – ел ішіндегі үлкендердің өз аузынан естіген әңгімелері де ұмытылмайтын. Қайта бір кездесіп, дәл жауға шапқан пішіндерін көрсем деген, іште жүрген ынтықтығы да болатын» [5].

Оқу сауаттылығына арналған тапсырмаларда, бірінші мәтін әдетте қысқа болады, ондағы сұрақтар да жеңіл болып келеді. Сол себепті осындай мәтін алдық және мынадай сұрақтар әзірледік:

1. Абай қайдан келе жатыр?

- A) ауылдан
- B) қырдан
- C) медреседен
- D) базардан

Бұл жерде мәтінде көбінде «бала шәкірт» аталып келген адамның Абай екенін оқушылар мәтінді толық оқу арқылы түсіне алады.

Оқу сауаттылығы көбінесе логикаға негізделеді. Дайын жауапты ауыстыру арқылы нақтылықты, дәлдікті, терең ойды қажет етеді. Оқушыны көбірек ойланту үшін бір-біріне ұқсас жауаптар әдейі беріліп отырады.

1. Абай ұрылардан неге қорықпады?

- A) батылдығынан
- B) қырсықтығынан
- C) елге деген сағыныштан
- D) қорыққанын жасырды
- E) танитындықтан

2-мәтін.

«Майбасар Абайдың жауабын ұнатып тұрып:

– Өзі, тіпті, көшелі кісі боп қапты!– дей беріп еді, Құнанбай оның сөзін аяқтатпастан Абайға:

– Бар, ана шешелерің жаққа бар, амандас, балам!– деді.

Абайдың күткені де сол еді. Әлі тосып, бар қозғалысын алыстан қарап, әңгіме етіп тұрған шешелерге қарай бұрылғанда, Абай қайтадан өзінің жасына лайық қуанышты бала қалпына келе қалды. Арт жағында жорға Жұмабай Абайдың бүгін оны қорқытқанын әңгіме қып жатты. Бала енді асығып, өз шешесіне қарай жақындай беріп еді, Жұманның қатыны, Қалиқа деген бір жеңгесі:

– Телғара! Айналайын Телғара! Соқталдай азамат боп кетіпсің-ау!– деп, мойынынан құшақтай алып, бетінен сүйді. Тағы бір жеңгесі - Ызғұттының қатыны Тобжан да сүйді.

Содан кейін үлкен қатындар және осы топтағы үлкен еркектің, ағалардың да бір-екеуі сүйіп жатыр. Абайды шын балаға айналдырып жіберген осы сүйістер еді. Ол қысылып, қызарғанмен қашып та құтыла алатын емес. Наразы боларын да, құптарын да білмеді.

Бірнеше үлкен қатындардың көзінен жас та көрінді. Барлық үлкеннің құшағына амалсыз кезек-кезек кіріп болып, енді сытылып, шешесіне қарай баса берді. Абайдың өз шешесі Ұлжан мен екінші шешесі, сұлу жүзді –Айғыз қатар тұр екен.

Бала топтан шыға бергенде, Айғыз күліп:

– Пай, жаман қатындар сілекейлеп, баламыздың бетінен сүйер жер де қалдырмады-ау, – деп паңдана күлді де, Абайды көзінен сүйді. Кезек өз шешесіне келгенде, ол сүйген жоқ. Қатты бір қысып, бауырына басып тұрды да, маңдайынан иіскеді. Абайдың әкесіндегі тартымды салқындық шешесіне де көптен бері мінез болған. Бала осыдан арғыны күтпеуші еді. Бірақ, бауырына басқанның өзінде де Абайдың жүрегін қатты-қатты соқтырған аса бір өзгеше жақындық білінді. Ана құшағы!» [5].

Екінші мәтін көбіне бірінші мәтіннен көлемі жағынан ұзақтау болып келеді. Сұрақтары да күрделірек, логикаға негізделеді. Екінші мәтінде төрт сұрақ беріледі. Тек мәтінге қатысты сұрақтар ғана емес, бұл жерде танымдық сұрақтар да кездесіп отырады.

1. Абай әкесінің қасында неге сабырлы күйге түседі?

- A) әкесінің мінезі нашар
- B) әкесінен қорыққандықтан
- C) әке қабағынан жасқанатын
- D) әкесін жақсы көргендіктен
- E) әкесін ұнатпағандықтан

Абай шешелері жаққа бұрылғанда, бала қалпына келе қалғанын астарлап, әкелерінің жанындағы жай-күйімен беруге болады.

2. Абайды анасының сүймеуінің себебі:

- A) Әкенің салқындығы мінез болды
- B) Баласын үлкен адам санатына қосқандықтан
- C) Баласына өкпелі
- D) Басқалар сүйгендіктен
- E) Енесінен ұялғандықтан

3. Жеңгелері Абайды «Телғара» деп атауы тілде қандай терминмен аталады?

- A) эвфемизм
- B) дисфемизм
- C) табу
- D) диалект
- E) варваризм

Бұл жерге тіл білімінен сұрақ қосылды.

4. Мәтінде айтылмаған ақпарат

- A) Үлкендердің балаға деген сағынышы
- B) Абайдың бойындағы жан толқынысы
- C) Айғыздың паңдығы
- D) Майбасардың қолпаш сөзі
- E) Құнанбайдың тапқырлығы

Үшінші мәтінде алты сұрақ, төртінші мәтінде сегіз сұрақ қамтылып, жиырма сұрақтан тұратын төрт мәтін даярланады. Бұл мәтіндерді оқу арқылы баланың бойындағы сыни ойлау дағдысы да қалыптасады.

Оқушы бойында оқу сауаттылығын қалыптастыру үлкен, қажырлы еңбекті талап етеді. Сондықтан әр педагог барынша еңбектеніп, бала бойындағы тапқырлықты, білімді жетілдіруге күш салуы қажет. Заманға сай біліммен қаруланған, жан-жақты, білімді тұлғаны тәрбиелеу – барлық ұстаздың абыройлы міндеті екені анық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Даулетова Н.А. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың тиімді әдістері: әдістемелік құрал. – Атырау: «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Атырау облысы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты, 2019. – 80 б.

2. Байгулова А. Қазақстандық оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру // <https://iac.kz/kk/publishing/kazakstandyk-okushylardyn-okusauattylygyn-kalyptastyru>

3. Мамырбекова. Г.А. Оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту мәселелері // <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder21017/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%20%D0%9C.%D0%93.%D0%90.%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9.pdf>

4. Ж.Қ. Ақмолдаева. Оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту – заман талабы // https://ust.kz/word/oqysylardyng_oqy_sayattylygyn_damyty_zaman_talaby-19570.html

5. Өуезов М. Абай жолы. Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы, 2020. – 376 б.

АБАЙ ТАҒЫЛЫМЫНЫҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қайыпбаева А., ф.ғ.к., гуманитарлық – әлеуметтік пәндер кафедрасының
қауымдастырылған профессоры

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік Университеті, Қостанай қаласы

Төлеуова А. Қ., филология кафедрасының доценті

З. Алдамжар атындағы Қостанай Әлеуметтік-техникалық университеті, Қостанай қ.

E-mail: Toleuova1975@mail.ru

Мақалада Абай шығармаларындағы қазақ халқының тұрмыс тіршілігінде кездесетін әдет-ғұрыпы мен мәдениеті тәрбиелік тұрғыдан көрсетілген. Қазақтың рухани байлығын салт-санасын өз өлеңдерінде келтіріп, көркем етіп суреттеген. Абай өз еңбектерінде өркениетті қоғамның толыққанды мүшесі болуда тәрбие көзінің де әсер ететінін айта кетіп, дұрыс жолды таңдауға шақыратынын шығармаларын талдау арқылы ұсынылып отыр. Қоғамдық қатынаста бірінші орынға жеке тұлғаны қояды. Адамға өзін қоршаған ортаның үлкен ықпал етіп, дұрыс тәрбие алуына әсерін тигізетінін Абай шығармаларынан аңғаратынымызды сөз еттік.

Тірек сөздер: қоғамдық қатынас, әдет-ғұрып, қазақ тұрмысы, тәрбие, өркениет.

В статье воспитательно отражены обычаи и культура казахского народа в произведениях Абая. В своих стихах он описал духовное богатство казахов. В своих работах Абай отметил, что в становлении полноправного члена цивилизованного общества влияет и источник воспитания, призывающий к выбору правильного пути. В общественных отношениях на первое место ставит личность. Мы видим, что на человека оказывает огромное влияние окружающая его среда, способствует правильному воспитанию.

Ключевые слова: общественные отношения, обычаи, казахский быт, воспитание, цивилизация.

The article reflects the traditions and culture of the Kazakh people found in the works of Abai from an educational point of view. In his poems, he reflected the spiritual wealth of the Kazakh people and depicted them artistically. In his works, Abai noted that the source of Education also affects the formation of a full-fledged member of a civilized society and encourages you to choose the right path. In public relations, the first place is given to the individual. In the works of Abai, we can say that the environment has a great influence on a person, on proper upbringing.

Keywords: social relations, customs, Kazakh life, education, civilization.

Қоғам адамдардың жиынтығынан тұрады десек, сол қоғамды алға жетелейтін ұлы тұлғалардың ролі туралы көп айтылып та, жазылып та жүр. Бірақ сол ұлы тұлғалардың қоғамдағы орны, маңызды істері, болашақ ұрпаққа әсері туралы пікірлердің әр алуан болатыны заңды құбылыс. Әр қоғам өз адамын туғызады, себебі адам өзі өмір сүріп отырған ортаның перзенті. Жеке тұлғалардың арасында ұлы тұлға дәрежесіне жеткендердің барлығына өзін қоршаған әлеуметтік ортаның әсер ететіндігін дәлелдейтін факторларды тарихтан көптеп келтіруге болады. Араптар үшін Мұхаммед ұлы тұлға болса, қырғыз халқы Шыңғыс Айтматовты дүние жүзілік дәрежеге жеткізді. Сол сияқты қазақ ұлты үшін ұлы Абайдан асқан дана адам жоқ.

Абайды, оның әдеби-көркем шығармашылығы мен қара сөздерінің мәнін терең түсіну үшін, өзі шыққан қоғамдық ортаның қыр-сырын анықтау қажет.

Он тоғызыншы ғасырдың екінші жартысында Қазақстанға капиталистік қарым-қатынас тездете кіріп, жаңа қоғамның алғашқы элементтері қалыптаса бастаған болатын.

Мұндай жаңалықтарға үрке қарап, артын күтіп, тосырқай қарағандар да, заманның лебін тез түсініп, икемделгендер де болды. Бұл барлық қоғамға тән заңды құбылыс, процесс.

Бірақ қазақ қоғамының өзіне тән ерекше бір сипаты болды. Ол—жеке адамның өз руының шеңберінен шыға алмаушылығы. Рулық құрылыста әрбір адамның жақсы, жаман болуы өзіне байланысты. Басқа ру адамдары үшін ол жат, бөтен. Сондықтан ол қандай жағдайда болсын, өз руымен өмір сүруге мүдделі және мәжбүр. Рудың қуанышы, қайғысы бәріне ортақ. Сондықтан мұндай қоғамда ұжымдық ұғым басты орын алады. Қазақ халқының қоғамдық өмірдің жаңа жағдайына бірден бейімделіп, көне салмағанын осымен түсіндіруге болады.

Ал жаңа қоғамдық қатынаста бірінші орынға жеке тұлға шыға бастайды. Белсенді адам өзін қоршаған әлемге ықпалын тигізеді, ал бұл өз кезегінде адамның сезімталдық қабілетінің дамуына әсер етеді. Заман лебін заманынан озық туған жеке тұлғалар бұрын болжап, үгіт-насихат жүргізеді. Абай да сол заманның мұрагер рубасы ретінде қазақ халқы қоғамдық өмірінің жаңа жағдайына бірден бейімделіп, көне салмағанына шүбә болмауға тиіс.

Абай дәуіріндегі қазақ тұрмысы негізінен ақынның күллі туындыларында толық бейнеленген. Оның қоғамдық-публицистикалық өлеңдерінің тұтас бір дәуірдің дерегі ретінде тарихи мән-маңызын мойындауға тиіспіз.

Тұтас бір ғасыр өтсе де, қазіргі өз қоғамымыздың көптеген әлеуметтік-саяси, мәдени, тәрбие мәселелері әлі күнге дейін күн тәртібінен түспей тұр.

«...Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады.» (1, 19-сөз.155) Абай айтып отырған адамның адам деген құрметті атақты алып жүруі екі үлкен мәселеге байланысты: оның бірі- білім болса, екіншісі-тәрбие.

Есті адам білімді «қалай» болса да алады, бірақ « қалмысы жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болатын» (2,38-сөз 185) тәрбие барлығымызды ойлантады. Қазіргі қоғамымыздың ең ауыр жарасы осы болса керек.

Бала- қоғамның болашағы дейтін болсақ, онда болашақтың бүкіл бет-бейнесі әрбір шаңырақтың тірегі болатын ұрпақтың тәрбиесінде жатыр. Осыған байланысты Абай былай дейді: « Ғылым-білімді әуелі бастан бала өзі ізденіп таппайды. Басында зорлықпенен, яки алдауменен үйір қылу керек, үйрене келе өзі іздегендей болғанша. Қашан бір бала ғылым, білімді махаббатпенен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады.»(3,38-сөз. 185-186) Бұл әрбір ата-ананың әрдайым есінде болатын нәрсесі болуы керек. Себебі, қолынан ештеме келмейтін баланың болуы мүмкін емес, бүкіл баланың бойында таланттың ұшығы, шырағы бар. Бар мәселе соны уақытында ескеріп, еңбекпен ұштастыра білуде. « Қулық саумақ, көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ- өнерсіз иттің ісі. Әуел құдайға сыйынып, екінші өз қайратыңа сүйеніп, еңбегінді сау, еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды.» (4,4-сөз.135) деп ұлы Абай тағы бір ескертіп, шегелеп айтады.

Қазіргі қазақ қоғамындағы келеңсіз көріністердің түп-тамыры - жұмыссыздықта жатыр. Нашәқорлық, маскүнемдік, жезөкшелік, ұрлық, зорлық, адам өлтіру, әр түрлі дәрежедегі қылмыстардың жастар немесе егде адамдар тарапынан болсын кең етек алуының негізгі себебі осында болса керек. Еңбек- адамының бүкіл талантын қозғайтын, шығармашылығын ұштайтын процесс. Абайдың «Қазақтың жаманшылыққа үйір бола беретұғынының бір себебі- жұмысының жоқтығы»(5,42-сөз.217) деп бекерден бекер айтпағаны осыған байланысты.

Жас мемлекеттің тәжірибесінің жоқтығын, халықтың саяси сауаттылығының төмендігін пайдаланған, өз мүддесін жоғары қойған «алаған қолым береген» емес деген принциппен өмір сүретін топтың болуы өтпелі кезеңнің ең бір ауыр келеңсіз жағы. Осыған ұқсас көріністі Абай өмір сүрген дәуірден де көруге болады. «... Ашулансам, ызалана алмаймын, күлсем, қуана алмаймын, сөйлегенім өз сөзім емес, күлгенім өз күлкім емес, бәрі де әлдекімдікі» (6, 9-сөз.142) дейтін сырты бүтін, іші түтін ұлы ақын:

«Жамандар қыла алмай жүр адал еңбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтан жамандық көрмей қалмас,
Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.»
(7, 15) деп оларға ескерту жасаған болады.

Заман ағымы солай ма «... Ақсақалдың, әкенің, білімдінің сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек » (8,16) болуы заңды болып көрінсе, онда осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын қалыптасқан

«Бір сөз үшін жау болып,
Бір күн үшін дос болып,
Жүз құбылған салттың»

(9,42) әлі күнге дейін қоғамымызды жайлап, бойымыздан арылмай келе жатқаны ауыр кесел болғаны.

Абай мұның барлығын көрді, білді, заман ағымын сезді, бірақ «жартасқа барып, күнде айғай салғанымен, одан жаңғырықтан басқа ештеме шықпай, баяғы жартас- бір жартас» (10,74) қалпында қала берді. Заманынан озық туған деп халқына жаны ашыған, өрге сүйреген, жол көрсеткен әрекетіне байланысты айтқан шығар. Бірақ Абайдың «ақынның ақыны ғана емес, ақылдың ақыны » екеніне ешкімнің ешқандай дауы болмауы керек.

Оның өлеңдерінің әрбір жолы, қара сөздері тәрбиеге толы, неден сақтану, қайда ұмтылудың бағдарламасы десе де болады.

«Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,
Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.
Қаруыңның барында қайрат қылмай,
Қаңғып өткен өмірдің бәрі де-жел»

(11, 143) деп ескерте айтса, ақын енді бір өлең шумақтарында былай дейді:

«Осыны оқып, ойлай бер, болсаң зерек,
Еңбекті сат ар сатып неге керек?
Үш-ақ нәрсе- адамның қасиеті:
Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек»
(6,151)

«Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап,
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап»
(6,161)

Бұл-Абай көрсеткен өркениетті қоғамның толыққанды мүшесі болу жолындағы тәрбие көзі, әрі жолы. Ағылшын саясаткері У.Черчиллдің «Тарих жоқ, тарихта тек ұлы адамдар бар» дейтін сөзі, міне, осындай ұлы тұлғаларға байланысты айтылса керек.

Бірақ «Адам баласын замана өстіреді, кімде-кім жаман болса, замандасының бәрі виноват» дейтін Абайдың тағдырын жастарды басқаша тәрбиелеуге ұмтылғаны үшін өлтірілген ертедегі грек ойшылы Сократтың, «басқа елде дос тауып, өз елімде жау таптым» дейтін сақ тайпасының ойшылы да кемеңкері болған Анахарсистің өлімдерімен салыстыруға болады. Театр майталманы, Абай образын сомдағаны үшін жоғары жүлдеге ие болған Болат Әбділманов ұлы ақынның құсалықтан өлгенін айтқан болатын.

« ... Керекті уақытында ойламай, керекті уақытында қылмай, керекті уақытында айтпай, дәйім уақытынан кеш қалып, « Әй, әттеген-ай! Ұйтуім екен, бүйтуім екен» деп, өмір бойы ғафил болып-ақ отырмас» (14,43-221) үшін Абай нақылы, Абай ескертуі әрбір қазақтың жүрек түкпірінде жатуы керек-ақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
2. Әлем әдебиеті. Абай Құнанбаев шығармалары – Алматы, «Жалын» 1995ж.
3. Әуезов М. Абай мұрасы жайында,- Қазақ ССР ҒА-ның хабаршысы. 1957, № 3, 21 б.
4. Сыздықова Р. Абай шығармалары мен 19 ғ-дағы жазу нұсқаларының тілін зерттеудің маңызы. «Қазақ тілі мен әдебиеті» (журн.), 1959, № 2
5. Төкебаева Ж.Ә. «Абай шығармалары тілінің статоллингвистикалық аспектілері» - Қ.Р., Алматы, 2001, филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертацияның авторефераты.
6. Абай. Таңдамалы өлеңдері. Ташкент. 1922 – III-Ү және 276,287б.
7. Абай Құнанбаев. Аудармалар мен қара сөздер. Алматы. 1977.
8. Абай. Өлеңдер. Алматы. 1976.
9. Абай Құнанбаев. Аудармалар мен қара сөздер. Алматы. 1977.

ӘОЖ 930 (574)

<https://doi.org/10.53355/m6508-1400-7702-a>

ТАРИХИ БІЛІМ БЕРУ БАРЫСЫНДАҒЫ «ТАРИХИ ЖАДЫНЫҢ» ОРЫНЫ

Калиева Б.Т.

Академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасының «6D011400-Тарих» мамандығының докторанты

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

E-mail: tynysbekovna@mail.ru

Баяндамада «тарихи жадының» қоғамдағы рөлі, оның тарихи білім беру барысындағы қалыптасу негізіне тоқталды. Тарихи білім беру барысындағы «тарихи жадының» қалыптасуы, орыны бүгінгі жас буынға өз тарихын жетік меңгеруіне, оны қызығушылықпен оқуына деген ықыласын қалыптастыру барысы аталған. Мектепте тарихы білім беру негізінде «тарихи жадыны» қалыптастыруға болатындығы көрсетілген.

Тірек сөздер: тарих, тарихи жады, білім беру, мектеп, жад.

В докладе рассматривается вопрос о роли «исторической памяти» в обществе, основе ее формирования в процессе исторического образования. Стремления нынешнего подрастающего поколения осваивать свою историю, с интересом изучать ее, это и показывает формирование и место «исторической памяти» в процессе исторического образования. В работе делается акцент на то что «историческая память» может формироваться на основе исторического образования в школе.

Ключевые слова: история, историческая память, образование, школа, память.

The report examines the issue of the role of "historical memory" in society, the basis of its formation in the process of historical education. The aspirations of the current younger generation to master their history, to study it with interest, this is shown by the formation and place of "historical memory" in the process of historical education. The work focuses on the fact that "historical memory" can be formed on the basis of history education at school.

Key words: history, historical memory, education, school, memory.

Мектепте тарихи білім беру барысы қазіргі таңда маңызды жұмыстардың бірі деуге болады. Тарих пәні мұғалімі мен оқушының арасындағы байланыс, сабақ беру әдісі, сабақ барысында аталған тарихи мәселені дамыту үрдісі ол екі жақты қарым-қатынасты талап

етеді. Егер мұғалім өз пәні негізінде оқушыдан жауап талап ететін болса, онда сол пән мұғалімі әр тақырыпты жетік меңгеруге тиіс. Себебі бүгінгі таңда тек мәселені атап қана өтіп, оны талқыламай ешбір нәтижеге қол жеткізе алмайды. Ендігі мәселе, тарихи білім беру барысындағы «тарихи жадының» орыны, ал оған тоқталмас бұрын алдымен ұғымдарына анықтама берілсе.

Тарихи білім беру – тарих пәні аясында немесе сыныптан тыс тарихи іс-шаралар кезінде балаға дұрыс бағдар беріп, оны меңгеру жолдарын үйрету. Жалпы тарихи білім беру ол қазірден басталған ұғым емес, ол бұрыннан келе жатқан термин болып табылады. Алайда оны қолдану аясы өте кең деуге болады.

«Тарихи жад» - (сонымен қатар ұжымдық немесе әлеуметтік жады) - бұл қазіргі кезде маңызды «жаңа жинақталған әлеуметтік тәжірибені» жаңа ұрпаққа беру үшін өткен туралы ақпаратқа айналдыратын әлеуметтік білімді басқаратын және өзгертетін әлеуметтік-мәдени әдістер мен институттар жүйесі. Ғылыми қолданыста баламалы ұғымдар бар, олардың кейбіреулері ертеректе қолданылған: тарихи жад, ұжымдық жады, әлеуметтік жады, ұжымдық ми, адам жады, әлем жады [1].

Тарихи білім беру барысындағы «тарихи жадының» орынын көрсетпес бұрын, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында қалай жүзеге асырылып жатқанын атап өтілсе. Ол Елбасының: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы [2, 3-4 бб], «Ұлы даланың жеті қыры» [3], президентіміз Қ. Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» [4] атты мақалалары аясында жүзеге асырылуда.

Аталып отырған мәселе барлық мемлекеттерде өз деңгейінде зерттеліп, кең қарастырып жатқан жұмыстардың бірі болып табылады.

Жалпы «жад» аясында М. Хальбвакс: белгілі бір уақыт кезеңінде қоғамда болып жатқан оқиғаларға байланысты әлеуметтік жады өзгереді және құрылады деген. Кейін көптеген зерттеушілер Я. Ассман, А. Ассман, П. Нора, П. Хаттон, Т. Адорно және т.б. қоғамда және оның қажеттіліктерінде орын алатын саяси және әлеуметтік процестерден туындаған қоғамдық құрылымдар ретінде еске алу және әлеуметтік жады деп санайды. Бұл дәстүрді заманауи ғалымдар жалғастырады. Жалпы «тарихи жад» аясында бүгінгі таңда Ресей мемлекетінде Ю.А. Сафронованың «Историческая память» атты оқу құралы жарық көрді [5].

Қазақстанда қоғамның тарихи жадысын қалыптастырумен М.Қ. Қойгелдиев [6], Л.И. Зуева [7], К. Медеуованың еңбектерін атап өтсек болады [8].

«Тарихи жады» орынының білім беру барысында маңызы өте зор. Себебі оқушы сабақ барысында өтіліп жатқан тақырыптар аясында өзіндік ойларын қосып, еске алулар арқылы оларды қайта жаңғырта алса, міне осының барлығы тарихи білім беру үрдісі негізінде жүзеге асырылады. Тарихи білім беру жоғарыда атап өткеніміздей тарих сабақтарында: Қазақстан тарихы және сыныптан тыс сабақтар, іс-шаралар, коммеморациялар арқылы, сонымен қатар қосымша курстар: мысалы үшін «Өлкетану» курстары негізінде «тарихи жадының» орынын көрсете алады.

Тарихи жадының қызмет ету тетіктері идеология, тәрбие, қоғамдық пікір, мерейтойлар мен мерекелер және т.б. Білім беру – ең қуатты тетік, егер мектеп бағдарламасы мен оқулықтарды өзгертілсе, бұл тарихи жадқа айтарлықтай әсер ететінін көрсетуге болады.

Тарихи оқиғалар тарихи жадқа серпін береді. Қоғам кез келген маңызды оқиғаларды еске түсіре алады - мұның бәрі есте сақталады және тарихи жадта сақталады, кейіннен олар әртүрлі тәсілдермен айтылады. Мысалы, КСРО кезеңіндегі немесе 90-жылдардан бері реформаларды еске түсірсек, кейбіреулер үшін бұл өмір сүрудің ең жақсы уақыты, басқалары үшін бұл апат. Тарихи сананың мифологиясы тек идеологиялық емес, психологиялық себептермен де орын алады: өткенді мақсатты түрде пайдалы ұмытудың тетіктері бар. Психика адам жаманды ұмытуға тырысатындай және негізінен оның өміріне жақсы әсер еткен нәрсені есте сақтайтындай етіп ұйымдастырылған.

Тек тарихшылар ғана емес, өткені мен бүгінін ойлаған барлық адамдар тарихи жадымен әйтеуір айналысты, сонымен бірге тарих саясаты да, жад саясаты да болды [9, 1-3 бб].

Тарихи білімде де үлкен өзгерістер болды. XX-ғасырдың көрнекті тарихшылары тарихи дереккөздің бәрі емес екенін, тарихты «ойлануға» дағдылану керектігін, тарихты жазу ол деректерге сүйене отырып көрсету болып табылатындығын айтқан.

Осы жоғарыда атап өткен мәліметімізге мысал ретінде тарихи білім беру барысында «тарихи жадының» алатын орынын сабақ беру, сыныптан тыс немесе коммеморативті тәжірибелерді жүргізу барысында қалай жүзеге асырылатынын қарапайым бір тақырып аясында көрсетуге де болады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігінің 30-жылдығы, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысқа 105 жыл толуы және т.б. атаулы тарихи мерекелерді сабақ барысында да, сонымен қатар сабақтан тыс іс-шаралар жүргізу барысында да атап өтуде. Сол тақырыптарды түсіндіру барысында оқушылардың санасында әрине де өткенге көз жүгірту немесе «тарихи жадыларын» қайтадан жандандыру үрдісі арқылы іске асыруға болады. Себебі аталып отырған тарихи тақырыптар аясында өткен тарих негізінде жауап беріп, бүгінгі күні қандай нәтижеге қол жеткізіп отырғанымызды көрсетіп бір-бірімен сабақтастырып «тарихи жадының» орынын көрсете алады.

Тарихи білім беру барысында «тарихи жадының» орынын мектепте сабақ барысында, сыныпта, сыныптан тыс және коммеморативті тәжірибелер барысында көрсетуге болады. Бұл жұмыстардың барлығы алдымен мұғалімнің шеберлігін, содан кейін оқушының алғырлығын, өткен тарихын қайта еске алу арқылы бүгінгімен байланыстыруын қамтамасыз етеді. Соның негізінде «тарихи жадының» орынын көрсетеді. Француз ғалымы П.Нораның «Франция-память» атты еңбегінде жадының өткен тарихымызбен байланысының үзілуі (жады-қашықтығы), сондай-ақ оған қайтып баруымыз (жады-мұрағат) деп атап өткені осы мәселеге дәл айтылған.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1 Трубина Е. Г. Память коллективная // Современный Философский словарь / Под общ. ред. В. Е. Кемерова. – М.: Панпринт, 1998. — С. 1064. — ISBN 3-932173-35-X

2 Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы// ҚР Президентінің ресми сайты.www.akorda.kz/. 12 сәуір 2017

3 Назарбаев Н.Ә. «Ұлы даланың жеті қыры»// «Айқын» газеті - Aikyn.kz<https://aikyn.kz/2018/11/21/73794.html>

4 Тоқаев Қ.К. Тәуелсіздік бәрінен қымбат. [egemen.kz: https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat](https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat). 05 қаңтар 2021 ж. 5 Сафронова Ю.А. Историческая память: введение. Учебное пособие. Спб., 2019. -220 с.

6 Айтылған тарих. Оқу құралы / Қойгелдиев М.Қ., Нұртазина Н.Д., Жангуттин Б.О., Тілеубаев Ш.Б., Нұрман Ш.Т., Мырзатаева З.Б., Қалыбекова М.Ч., Болатхан Ә. – Алматы, 2015.- 240 б.

7 Зуева Л.И. Дискуссии вокруг школьного образования и казахстанские учебники по национальной истории // Вестник КарГУ. Серия «История.Философия», 2016 г.№4 (84), 105-109 с. <http://rep.ksu.kz/handle/data/1063>.

8 Медеуова, К. Ермагамбетова, З. Наурызбаева, А. Рамазанова, У. Сандыбаева, Д. Толгамбаева / Процессы коммеморации в современной культуре Казахстана: учебное пособие / – Нур-Султан: ТОО «Мастер По», - 2019. – 208 с.

9 Историческая память в представлениях историков. <https://uspu.ru/news/istoricheskaya-pamyat-v-predstavleniyakh-istorikov-sotsiologov-filosofov-obshchiy-predmet-raznye-pod/>

ОБ ИНТЕРАКТИВНОМ ОБУЧЕНИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Керимбекова С. А.

СШ им. Жуматая Жакыпбаева, Ескельдинский район

E-mail.ru: saule030573@mail.ru

В статье рассматриваются преимущества интерактивного обучения, описаны наиболее эффективные методы и приемы, используемые на уроках русского языка.

Ключевые слова: инновационный процесс, инновация, интерактивное обучение, интегрированный урок, деятельностный подход, компетенции.

Мақалада интерактивті оқытудың артықшылықтары қарастырылады, орыс тілі сабақтарында қолданылатын ең тиімді әдістер мен әдістер сипатталады.

Тірек сөздер: инновациялық процесс, инновация, интерактивті оқыту, біріктірілген сабақ, белсенділік тәсілі, құзыреттілік.

The article discusses the advantages of interactive learning, describes the most effective methods and techniques used in the lessons of the Russian language.

Key words: innovation process, innovation, interactive learning, integrated lesson, activity approach, competencies.

Под инновационным процессом понимается комплексная деятельность по созданию, освоению, использованию и распространению новшеств. Инновация - это целенаправленное изменение, вносящее новые элементы, вызывающие переход системы из одного состояния в другое.

Нововведения, или инновации, характерны для любой профессиональной деятельности человека и поэтому естественно становятся предметом изучения, анализа и внедрения. Инновации сами по себе не возникают, они являются результатом научных поисков, передового педагогического опыта отдельных учителей и целых коллективов. Этот процесс не может быть стихийным, он нуждается в управлении.

Словарь С.И.Ожегова даёт следующее определение нового: «новый – впервые созданный или сделанный, появившийся или возникший недавно, взамен прежнего, вновь открытый, относящийся к ближайшему прошлому или к настоящему времени, недостаточно знакомый, малоизвестный» [1, 381]. Следует заметить, что в толковании термина ничего не говорится о прогрессивности, об эффективности нового.

Понятие “инновация” в переводе с латинского языка означает “обновление, новшество или изменение”. Это понятие впервые появилось в исследованиях в XIX веке и означало введение некоторых элементов одной культуры в другую. В начале XX века возникла новая область знания, инноватика – наука о нововведениях, в рамках которой стали изучаться закономерности технических нововведений в сфере материального производства.

Применительно к педагогическому процессу инновация означает введение нового в цели, содержание, методы и формы обучения и воспитания, организацию совместной деятельности учителя и учащегося [2, 492].

Об инновациях в казахстанской образовательной системе заговорили с 80-х годов XX века. Именно в это время в педагогике проблема инноваций и, соответственно, её понятийное обеспечение стали предметом специальных исследований. Термины “инновации в образовании” и “педагогические инновации”, употребляемые как синонимы, были научно обоснованы и введены в категориальный аппарат педагогики.

Педагогическая инновация – нововведение в педагогическую деятельность, изменения в содержании и технологии обучения и воспитания, имеющие целью повышение их эффективности [3, 198].

Инновационная методика преподавания требует от учителя пересмотра очень многих привычных подходов. Так, например, казалось легким внедрение свободного общения учеников в классе друг с другом. Но без взаимного уважения, без умения прислушиваться друг к другу, без правильного общего руководства ведением урока ничего путного не получится.

Если учитель раньше пытался переубедить учеников, с которыми в чем-то был не согласен, то теперь этого не должно быть, потому что у каждого должно быть свое мнение по вопросу. А если это мнение подкреплено вескими аргументами, то остается только радоваться тому, что ученик научился выносить свое суждение по каким-то вопросам.

Что такое “методика интерактивного обучения”? От англ. “interact” – находиться во взаимодействии, действовать друг на друга; обучение через участие, взаимодействие в составе меняющихся групп.

Мы называем преподавание и обучение интерактивным, если во время занятия между учащимися, а также между учащимися и учителями наблюдается высокий уровень взаимодействия. Такое взаимодействие обычно происходит в форме обсуждения, каким образом решить ту или иную проблему и насколько приемлемо предложенное решение.

Пожалуй, наиболее важно здесь понять, что процесс решения проблемы становится таким же важным или, возможно, даже важнее, чем сам ответ, это связано с тем, что целью интерактивной методики является не просто передача информации, а привитие учащимся навыков самостоятельного нахождения ответов. Технологий интерактивного обучения существует очень много. А также учитель может самостоятельно придумать новые формы работы с классом. Очень нравится детям такой вид работы, как Карусель, когда образуется два кольца: внутреннее и внешнее. Внутреннее кольцо – это сидящие неподвижно ученики, а внутреннее – ученики через каждые 30 секунд меняются. Таким образом, они успевают проговорить за несколько минут несколько тем и постараться убедить в своей правоте собеседника. Технология Аквариум заключается в том, что несколько учеников разыгрывают ситуацию в кругу, а остальные наблюдают и анализируют.

Броуновское движение предполагает движение учеников по всему классу с целью сбора информации по предложенной теме.

Дерево решений – класс делится на 3 или 4 группы с одинаковым количеством учеников. Каждая группа обсуждает вопрос и делает записи на своем «дереве» (лист ватмана), потом группы меняются местами и дописывают на деревьях соседей свои идеи.

Часто используют и такую форму интеракции, как, «Займи позицию».

Зачитывается какое-нибудь утверждение и ученики должны подойти к плакату со словом «ДА» или «НЕТ». Желательно, чтобы они объяснили свою позицию.

Иногда на обобщающих уроках использую такой прием, как Свеча. По кругу передается зажженная свеча, и учащиеся высказываются о разных аспектах обучения.

Количественный состав группы не определяет качество учебы или взаимодействия. Ключевая особенность метода “взаимодействие” состоит в том, что он представляет собой «Процесс Открытия», сущность которого заключается в овладении учащимися навыками обучения через взаимодействие..

Для чего используется интерактивная методика?

Учителя, которые активно используют интерактивные методы, убеждены, что наиболее успешно обучение может проходить именно в процессе взаимодействия. Они считают, что так школьники учатся быстрее и запоминают лучше то, что узнали во время дискуссии. Это происходит по следующим причинам:

– учащиеся не только получают информацию, они также вынуждены дать логическое объяснение, почему их путь к решению и само решение является правильным или, по крайней мере, лучшим из имеющихся вариантов;

- учащиеся прорабатывают идеи более глубоко, так как они знают, что нелогично построенные заключения будут оспариваться;
- учащиеся во время решения проблемы используют свой и чужой опыт. Такой общий фонд знания больше, чем знания любого отдельного ученика;
- учитель тоже может учиться, узнавая что-то новое от учеников.

Во многих классах часто бывает так, что только лучшие ученики отвечают на вопросы, в то время как остальные молчат. Чтобы учащиеся охотнее высказывали свои мнения и идеи, учитель может использовать следующие полезные приемы:

- 1) учитель должен благодарить их за высказанные мнения.
- 2) Не говорить, что он считает их ответ неверным, а вместо этого спросить лучше, согласны ли с таким мнением другие учащиеся. Если окажется, что весь класс неправильно понял обсуждаемый вопрос, тогда он может объяснить им свою точку зрения.
- 3) Стараться выбирать пассивных учеников. Иногда некоторые учащиеся кажутся пассивными, но у них могут быть очень оригинальные мысли или мнения, которые отличны от других и побуждают класс посмотреть на вопрос под иным углом зрения.

В интерактивной методике, как и в любой другой методике преподавания, существует множество приемов, которые способствуют организации взаимодействия в группе. Эти приемы можно классифицировать следующим образом:

Сходства / различия
Ранжирование
Поиск соответствий
Рейтинг
Классификация
Обобщение
Верно / неверно
Правильно или требует изменений
Преимущества и недостатки
Выявление последствий
Как вы думаете?
Исследование и отчет
Мозговой штурм
Дебаты.

Давайте сейчас мы с вами на примере приема Ранжирование, решим следующее задание “Что важно для меня?” Представьте себе, что вы собираетесь отправиться путешествовать на необитаемый остров. Вы можете взять с собой только 5 вещей из следующего списка: Бутылка воды/ компас/ зонтик/ карта /веревка/ ручка/ книга/ хлеб/ очки. Выберите из этого списка 5 вещей и расположите их по степени важности для вас: сначала самые важные, потом менее важные. При выполнении этого задания от учащихся требуется рассмотреть ряд утверждений и определить относительную важность или ценность каждого из них в сравнении с другими.

Далее прием Поиск соответствий. При выполнении этого задания от учащихся требуется определить соответствие слова или выражения описанию, причем это задание рекомендуется сделать до того, как учащиеся начнут знакомиться с трудными текстами. Это хорошее задание для закрепления смысла понятий.

Задание “Поиск соответствий”

Работая в парах, определите, у какого животного какой детеныш.

Животное	Детеныш
1. Собака	В) Щенок
2. Овца	А) Ягненок
3. Лошадь	Г) Жеребенок
4. Корова	Б) Теленок

Следующий прием Рейтинг. В этом задании от учащихся требуется рассмотреть ряд утверждений и критериев их рейтинга, представленных в виде оценок. Они должны решить, какой рейтинг присвоить каждому утверждению. Ответы в заданиях такого типа часто основаны, главным образом, на личном мнении и могут вызывать много дискуссий. Они могут быть очень полезны для выяснения, насколько хорошо учащиеся разобрались в данных вопросах, но, конечно, не применяются для оценки их знаний.

Задание “Для чего нужен нам русский язык?” Высказывания «Мое мнение» по приему Верно/Неверно.

При выполнении приема учащиеся внимательно рассматривают утверждения и решают, верны они или нет. Это может быть хорошим способом закрепить старые понятия, нацелить учащихся на поиск нужных ответов в исходных документах и проверить их понимание. В результате обычно возникает много дискуссий.

Утверждения Верно/Неверно

1. Фонетика изучает звуки речи
2. Существительное – главный член предложения
3. Причастие - особая форма глагола

Правильно или требует изменений

При выполнении этого задания учащиеся рассматривают утверждения и решают, являются ли они правильными. Если нет, то они должны переписать утверждение таким образом, чтобы оно стало правильным.

Интегрированный урок. Интеграция дает возможность, с одной стороны, показать учащимся "мир в целом", а с другой, - высвобождаемое учебное время использовать для осуществления профильной дифференциации в обучении, особенно в старших классах.

Методической основой интегрированного подхода к обучению является формирование знаний об окружающем мире и его закономерностях в целом, а также установление внутриспредметных и межпредметных связей в усвоении основ наук. Интегрированным уроком называют любой урок со своей структурой, для его проведения привлекаются знания, умения и результаты анализа изучаемого материала методом других наук, других учебных предметов. Форма проведения интегрированных уроков самая разная: семинары, конференции, путешествия и т.д.

Наиболее общую классификацию интегрированных уроков можно представить по способу их организации:

- конструирование и проведение урока двумя и более учителями разных предметов;
- конструирование и проведение урока одним учителем, имеющим базовую подготовку по соответствующим «родственным» дисциплинам;
- создание на этой основе интегрированных тем, разделов и, наконец, курсов

Современное состояние общества: рыночные отношения, кризис обновления, разрушение прежней системы образования, большой объем информации, быстрое обновление знаний, интеграция в мировое пространство - заставляет переходить на новое мышление - творческое и диалектическое.

Развить творческое мышление можно, только умело организовав активную самостоятельную деятельность учащихся.

Поэтому нужно ставить следующие задачи:

- разработать систему игровых уроков, направленных на развитие творческих особенностей детей;
- использовать имеющуюся систему самостоятельных работ учащихся на уроках русского языка;
- использовать и накапливать интерактивные методы в обучении учащихся;
- установить тесную связь (привести в систему) внеклассной и урочной работы по активизации познавательной деятельности.

Уместно привести китайскую пословицу:

"Скажи мне, я забываю.

Покажи мне, я могу запомнить.

Позволь мне сделать это, и это станет моим навсегда".

Ценность интерактивных методик, на наш взгляд, еще и в том, что они позволяют практиковать и отрабатывать умения, навыки, новые компетенции на уроке и в реальной жизни, поскольку включают в процесс обучения не только сознание ученика, но и его чувства, а также волю (действие, практику), то есть "целостного человека".

Успех в обучении русскому языку обеспечивает деятельностный подход, выражающийся в освоении новых видов деятельности, новых компетенций на уроке, что формирует в итоге активное поведение на рынке труда. Учащиеся на уроках русского языка не только записывают тексты, обозначают орфограммы и пунктограммы, но и работают со схемами, документами, конструируют предложения, моделируют речевые ситуации, трансформируют тексты, редактируют написанное, синтезируют и анализируют полученную информацию, творят и фантазируют, оформляют, организуют деятельность, создают алгоритмы, обучают друг друга.

Проектировщикам «Односоставные предложения»: выписать по одному примеру односоставных предложений каждого вида, встретившихся в тексте, подчеркнуть в них грамматическую основу, графическими средствами передать своеобразие каждого вида односоставных предложений.

Стилистам-интерпретаторам: представить информацию, заложенную в тексте, в жанре рекламы, репортажа, интервью (по выбору), используя односоставные предложения, подчеркнуть грамматическую основу в односоставных предложениях.

Писателям: высказать свое мнение о проблеме, заявленной в тексте, используя односоставные предложения, подчеркнуть грамматическую основу в односоставных предложениях.

Таким образом, каждый из учащихся осваивает тему "Односоставные предложения" через ту деятельность, которая ему ближе и которая более успешна для него: анализ информации, графическое оформление, интерпретация текста, создание собственного высказывания.

Интегрированный урок дает возможность, с одной стороны, показать учащимся "мир в целом", а с другой, - высвобождаемое учебное время использовать для осуществления профильной дифференциации в обучении, особенно в старших классах. Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности. Она имеет в виду вполне конкретные и прогнозируемые цели. Одна из таких целей состоит в создании комфортных условий обучения, таких, при которых ученик чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

Следует отметить, что интерактивное обучение позволяет решить одновременно несколько задач. Главное – оно развивает коммуникативные умения и навыки, помогает установлению эмоциональных контактов между учащимися, обеспечивает воспитательную задачу, поскольку приучает работать в команде, прислушиваться к мнению своих товарищей.

Интерактивное обучение имеет ряд преимуществ, прежде всего, потому, что оно связано с групповым взаимодействием всех участников и активностью каждого из них в процессе работы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка.- М., 1990.
2. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. т.1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006.
3. Крупенникова М.И. Эффективные методы и приемы организации урока. // Русский язык в школе, 2014. № 4.

«ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯ» - ИННОВАЦИЯЛЫҚ МАҚСАТҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

Құрманбаев А.А., п.ғ.к., оқытушы-дәріскер, Оразғали Б.О., білімгер

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті. Талдықорған қ.

E-mail: 1962 kaa @ mail.ru

Бұл мақалада жаңа инновациялық технологияларды пайдаланудың тиімді әдістемелерін енгізу және де көркем еңбек сабағында ұлттық бұйымдарды жасау әдістерін меңгеру болып табылады.

Тірек сөздер: инновация, әдіс-тәсіл, әдістеме, саралау, даралау, деңгей көркем еңбек, қолданбалы, бағдарлама, біліктілік, дағды, тәжірибе

Эта статья о внедрении эффективных методов использования новых инновационных технологий и освоении приемов создания прикладных ремесел при организации уроков художественного труда в школе.

Ключевые слова: инновация, метод, методология, анализ, индивидуализация, уровень, прикладная, программа, квалификация, навыки, опыт

This article is about the implementation of effective methods of using new innovative technologies and the development of techniques for creating applied crafts when organizing art lessons at school.

Key words: innovation, method, methodology, analysis, individualization, level, applied, program, qualifications, skills, experience

«Жаңа технология» - бұл инновациялық мақсатқа қол жеткізу жолындағы қолданылатын барлық қисынды амалдары мен әдістемелік құралдардың жүйелі жиынтығы және жұмыс істеу реті» - деп жазады Волков М.В. [1, 15 б.].

Басқа сөзбен айтқанда, білімдарлық үрдісті көтеру, оқыту мен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін, бөлім болып табылады.

«Жаңа технология» - әр түрлі пәннен оқушылардың саралап деңгейлеп, жұмыс істеу ерекшелігіне, әдістемелік тәжірибесіне шығармашылықпен қарауына, жаңашыл тәжірибелерін, жеке әдістемелерін кеңінен пайдалануға мүмкіндік береді. Олай болса мұғалімнің кәсіби шеберлігін арттыруда оқушыларды инновациялық технология үрдісінде оқыту мәселесі алға қойылған міндеттердің бірі болуы керек. Сондықтан қазіргі білім технологиясында жеке тұлға ретінде мұғалімнің орны ерекше болғандықтан, әрбір мұғалім жаңа технологияны меңгеріп, оқу үрдісіне қолдануы қажет. Мектепте көркем еңбек пәні көбінесе шығармашылық деңгейде өтетіндіктен, оқыту модулінің ерекшелігіне байланысты, жоғарғы сатысы дидактикалық жүйе болса, төменгі сатысы әдіс - тәсіл инновациялық жаңа техника болуы керек. Осы тұста өзіміздің технология пәніне профессор Ж.А.Қараевтың саралап деңгейлеп оқыту технологиясын қолдану тәсілінің тиімділігін айтар едім.

Бүгінгі таңда профессор Ж.А.Қараевтың саралап, деңгейлеп оқыту технологиясы кеңінен танымал болып, соңғы кездері химия, алгебра, физика, география, биология, астрономия, тарих т.б. пәндері үшін тиімді деп саналып, әдістемелік жұмыс дәптерлері дайындалып шығарылып нәтижелері көрініп жатыр. Осы игілікті істердің қатарында көркем еңбек пәнінің мектеп тәжірибесінде шығармашылық деңгейімен ерекше орын алатындығын ескерсек, саралап деңгейлеп оқыту технологиясы осы пән үшін ең тиімді деп айтар едім. Оған дәлел 9-10-11 сыныптарында «қолөнер негіздері», бойынша өтілетін сабақтарда осы технологияны қолданып, оқушылардың интеллектуалды, шығармашылық деңгейлері қалыптасқанды. Оқыту үрдісінде бұл технологияны қолдану арқылы мектептегі

көркем еңбек пәні «ғылым негіздері» болып табылатын басқа пәндердің қатарында жүретіндігіне инновациялық тәжірибемнің нәтижесіменен айта аламын. Осыған орай профессор Ж.А.Қараевтың технология негізін және Ж.У.Кобдиқованың әдістемелік нұсқауларын басшылыққа алып, әдістемелік кешенді құралдар жобасы құрастыруда, технологиядан негізгі білім беру бағдарламасы негізінде «қолөнер» сабағын СДОТ (саралап деңгейлеп оқыту технологиясы) бойынша жүргізуі үшін, ғылыми әдістемелік жұмысты ұйымдастырудың кешенді мақсатты жобасы, оқу бағдарламасы, жұмыс дәптері, қосымша оқу құралдарынан тұру керек деп есептеймін [2, 164-196 б.].

Зерттеу жұмыстың көкейкестілігі

Болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдері мектептерде қазырғы заман инновациялық технологияларының пайдалану принциптерін, әдіс-тәсілдерін жетік білулері тиіс. Ұсынып отырған жұмысым кең пайдаланылып жүрген дәстүрлі оқыту технологияларымен қатар, жаңа инновациялық технологияларды пайдаланудың тиімді әдістемелерін енгізу және де пайдалана отырып, көркем еңбек сабағында ұлттық бұйымдарды жасау әдістемесін меңгеру.

Зерттеу жұмыстың басты мақсаты

- оқушыларды ұлттық бағытқа бағдарлай отырып, қоғамның даму үрдісін, ғылым мен білімнің технологияларын меңгерту;

- ақпараттандыру (қосымша оқулық, БАҚ хабарлары көздерінен);

- жоғары дәрежедегі білім деңгейіне жету;

- шығармашылық қабілетін тереңдету;

- көркем еңбек сабағында ұлттық бұйымдарды жасау әдістемесін меңгеру;

Зерттеу жұмыстың міндеттері

1. Қазіргі кезеңдегі инновациялық технологиялардың оқу-тәрбиелік маңызына мән бере отырып ғылыми негіздерін топтастыру.

2. Осы заманға технологиялау үлгісін, оқытудың жаңа тәсілін пайдалану арқылы кәсәби шеберлікті шыңдау жолын анықтау.

3. Көркем еңбек сабақтарында жаңа әдістерді қолданудың маңызын көрсету.

4. Жаңа технология элементтерін пайдаланып ұлттық бұйымдарды орындау әдістерін қарастыру.

Зерттеу жұмыстың нысаны

Мектептегі инновациялық процесінде болашақ көркем еңбек пәні мұғалымдерін кәсіптік даярлауда, қазырғы заман инновациялық технологияларының пайдалану принциптерін әдіс-тәсілдерін меңгеру барысында, ұлттық аспап домбраны жасау т.с.с. бұйымдарды жолын меңгеру.

Зерттеу жұмысының пәні

Болашақ көркем еңбек пәні мұғалымдерін жаңа технология элементтерін пайдаланып ұлттық аспап домбраны жасау әдістерін меңгерту.

Зерттеудің жұмыс гипотизасы

Демек, болашақ педагогтар қазіргі заман технологияларының пайдалану принциптерін, әдіс-тәсілдерін жетік меңгеріп, келешекте өздері сабақтарында қолданса, шәкіртерін қолөнерге деген қызығушылығын артырып, оларды нарықтық эканомикада кәсіпте өз орындарын табар деген сенімдемін.

Зерттеу жұмысының әдістері

Көрнекті ғалымдар олардың еңбектері, Ж.А. Қараевтың саралап, деңгейлеп оқыту технологиясы, К.Өстеміров Қазіргі инновациялық технологиялар мен оқыту құралдары, Н.М.Адамқұловтың Ұлттық қолданбалы қолөнері, М.В. Волковтың Проблемно-модульное обучение, вопросы теории и технологии, т.с.с.көптеген еңбектерді талдай отырып, жаңа инновациялық жетістіктерді технология сабағына енгізу.

Қазіргі кезеңдегі инновациялық технологиялардың оқу-тәрбиелік маңызын қарастыра отырып келесі мәселеге тоқтауға болады.

Инновациялық технологияның қағидаттары, кез келген инновациялық технология жекелеген әдіснамалық талаптарға сай жүзеге асырылады.

Тұғырлығы: білім беру мақсатына жетуді көздейтін әрбір инновациялық технология философиялық мінезқұлықтың дидактикалық әлеуметтік-инновациялық негіздегі белгілі бір ғылыми тұғырнамаға негізделеді.

Жүйелілігі: Инновациялық технология барлық бөлігі логикалық үрдістері бір-бірімен тығыз байланысқан жүйеліктің барлық белгілеріне сәйкес келуі тиіс.

Басқарулығы: оқыту үрдісін жоспарлап жобалау барысында кезең кезеңімен болжау нәтижелерін шығару мүмкіндік беруімен ерекшеленеді.

Тиімділігі: Қазіргі инновациялық технологиялар нақты бір жағдайда құрылғандықтан аз уақыт ішінде нәтиже беруімен ерекшеленеді.

Заман өзгеруге байланысты және де осы заманға еңбекті технологиялау үлгісін қарастыра отырып, қазіргі кезде жалпы білім беретін мектептерде "көркем еңбек" пәнін оқытуда дүние жүзіндегі дамыған елдер жүйесіндегі оқыту әдістеріне сүйене отырып мынандай мақсаттар қойылды:

- Оқытудың жаңа тәсілін пайдалану арқылы кәсіби шеберлікті шыңдау дегенімізді ХХІ ғасырда техникалық және кәсіптік білім беру мынадай тенденцияларды анықтайды:

- халықаралық стандарттарға сәйкестік;
- білім беру бағдарламаларының мазмұны - нақты бір мамандықты үйрену емес, еңбек нарығының өзгеруін тез сезінуге мүмкіндік беретін, дағды жолдарын меңгеру;
- адамның өмір бойы үздіксіз кәсіптік білім алуы;
- пәндік оқытудан техникалық және кәсіптік білім берудің икемділігін қамтамасыз ететін пәнаралық байланысқа, модульдік оқытуға көшу деп дипломдық жұмыста дәлелденді.

Осыған байланысты көркем еңбек пәні стандартының қажеттілігі туындайды, "көркем еңбек" пәнінің орта білім стандартына берілген білім мазмұнын да базистік оқу жоспарында көрсетілген талаптарға сәйкес (1-4), (5-9), (10-11) сыныптарда берілген білім салалары саты бойынша бөлініп біріктірілді. Басты мақсат - оқушыларды белгілі бір кәсіпке бағдарлау, кәсіпке оқыту болғандықтан, оқу жүктемесінің орындалуы тікелей мектептің оқу-материалдың базасына, кәсіпке бағдарлау мен кәсіпке оқыту сол мектеп орналасқан аймақ ерекшелігіне байланысты екені қатаң ескерілді. Мектепте шеберхана да, көрнекті техникалық оқыту құралдары, оқушыларға үйренуге керекті өңдеу материалдары, кәсіпке оқыту үшін сарамандық дағдыны меңгеретін техника, станоктар, тігін машиналары, компьютер, жанар-жағар май және оны оқытатын арнайы білімді мамандар болмаса, онда кәсіпке бағдарлау да, кәсіпке оқытып, жеке мамандықты меңгергені жөніндегі сертификат та бере алмайды. [3, 67-117 б.].

Көркем еңбек сабақтарында жаңа технологияларды қолданудың маңызын сараптай отырып келесі мәселені айтуға болады. Өнері мен білімі, халқының сауаттылығы қай елдің болсын баға жетпес байлығы. Әрбір күні өзгеріске толы бүгінгі жауапты кезеңде, замана көшінен қалып қоймай, уақыт талабына сай ертеңгі болашақ - жас ұрпақты білімді етіп тәрбиелеу ұстаздарға зор жауапкершілікті жүктейді. Ол мұғалімнен үздіксіз ізденуді, өз білімін үнемі жетілдіріп отыруды талап етеді. Өйткені, еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында. Ал ұрпақтың білімі, саналы болуы ұстаздарға байланысты екені даусыз.

Бүгінгі шәкірт - ертеңгі маман. Мұғалімнің негізгі мақсаты білім сапасын көтеру. Ол үшін мұғалімнің алдында сабақ сапасын көтеру, түрін жетілдіру, оқушының сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттыру, қабілеттерін дамыту міндеттері тұрады.

Оқушының ойлау қабілетін дамыту, байқағыштығын арттыру, сабақтағы белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру, осылар арқылы психологиялық дамуын қалыптастыру дамыта оқытудың негізі болып табылады. Сондықтан, мұғалім оқушының оқу қызметін ұйымдастырғанда, өткізілетін сабақ оқушының белсенділігін арттыруға, өз әрекетін зерделеуге, ойлау жүйесін нақты бір мәселені шешуге бағытталуы керек.

Мектепте қолданбалы қолөнердің оқыту мәселелерін қарастыра отырып теориялық және практикалық нәтежиесінде мынандай қорытындылар жасауға болады:

Көркем еңбек пәнінің бағдарламасында бүгінгі ұмытылып бара жатқан қазақ халқының қолөнер бұйымдары туралы мағлұмат беру ғана емес, оқушыларға оларды жасауды үйретуде (домбра, т.с.с., ағашты пайдалана отырып қазақ үйдің жиһаздарын дайындау сияқты мәселелер) көзделеді.

Әр мемлекеттің болашағы оның мектебінен, отбасынан шыңдалады. Ертең осы елге ие болып, тізгінін ұстар азаматтар бүгінгі мектеп оқушысы болғандықтан, қазақстандық барлық мектептерге үлгі болуға тиісті қазақ тілінде оқытатын мектептердің бүгінгі жайы, даму бағыттары, келешегінің көкжиектері бүкіл қоғамның, мемлекеттің назарында. Өйткені барлық қазақстандық мектептердің ішіндегі сан жағынан болсын алдыңғы орнында және мемлекеттік тілде білім беретін бұл мектептер еліміздің ұлттық білім беру жүйесінде айрықша орынға ие. Осы жерде біз алдымен, бүгінгі қазақ мектептерінде "көркем еңбек" сабағындағы ұлттық қолөнер дәстүріне, жалпы этномәдениеттің даму жайына ерекше тоқталғымыз келеді. Өйткені бұл сабақтағы қолөнер бұйымдарын оқушыларға жасату арқылы білім беру мәселесі тәуелсіз мемлекетіміздің мәдениетін нығайтуға болады.

Бұл үшін оқушылар қажетті мүмкіндіктерін анықтауы қажет. Олар:

- туындаған ойларды іске асыру;
- технологияны талдау, өнімді, істі құрастыруды ойластыру;
- жұмысты жоспарлау;

Көркем еңбек пәнінде қолөнер бұйымдары шынайы әсем екенін, оның өмірге қажеттілігін оқушыларға ұғындырумен бірге, олардың алға қойған мақсат-мұраттарына ықпал етіп, кәсіптік бағдар алуға бейімдеу керек. Шынында жаңағы бұйымдар оқушыларды өмірдегі асыл, көрікті, әсем нәрселерді бағалауға, еңбекке, шыдамдылыққа, талғампаз болуға баулиды.

Қазақ ұлттық өнерін дамыту қазіргі кездегі күн тәртібіндегі бірінші мәселе. Сондықтан, мектеп оқушыларын ұлттық бұйымдарды жасауға деген талпынысты қалыптастыру қажет. Ұлттық бұйымдарды жасау барысында, қолөнершілер туралы мәлімет немесе анықтама беріп, қолөнер сөзінің мазмұнына, ертеден келе жатқан қазақтың сәндік әшекейлі домбра т.с.с., тұрмыстық бұйымдарына тоқталамыз. Оларды жасайтын адамдарды, халқымыз барынша құрметтеп «шебер» деп атаған [4, 7-12 б.].

Әрине шеберлердің жұмыстарының әр қайсысымен жеке-жеке таныстыру шарт емес, негізінде алға қойған мақсат - шебер, зергер туралы жалпы ұғым бере отырып, қолөнер шеберлерімен таныстыру, жас жеткіншектердің бойына мүмкіндігінше ата кәсібіне деген қызығу, құрмет сезімін дарыту.

Зерттеу жұмысының теориялық және практикалық маңыздылығы

- көркем еңбек пәнін оқытудың әдістемесін дайындау барысында қазақ баласының мінез-құлқына жақын, оның дамуына әсерін молынан тигізетін әдіс-тәсілдерді таңдап алу;
- оқулықтағыдан басқа қосымша оқу-әдістемелік құралдарға баланың ұлттық сана-сезімін оятатын, оны қалыптастыратын, қазақ халқының тарихы, әдебиеті, мәдениеті, дәстүрі және әдет-ғұрыптарын тақырыптарымен таныстыратын материалдарды барынша мол енгізу;
- осылардың ішінен қазіргі уақыттың талабына сай келетін ата дәстүрлерді таңдап алу ұлттық аспап домбраны т.с.с., жасау және олардың деңгейін кетеруді көздеу.

Мектептегі көркем еңбек пәні мұғалімдері инновациялы оқыту әдістемесін оқытуда және ұлттық бұйымдарды жасауда кең түрде қолданулары қажет. Осы жұмыс келешекте көркем еңбек пәні мұғалімдеріне сабақ беру барысында әдістемелік нұсқау ретінде қолдануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Волков М.В. Проблемно-модельное обучение: вопросы теории и технологии. – Алматы, 2006
2. Қараев Ж.А Саралап, деңгейлеп оқыту технологиясы Алматы 2005
3. Өстеміров К. Қазіргі инновациялық технологиялар мен оқыту құралдары. Алматы 2007
4. Гузев В.В Инновационные идеи в современном образовании Школьные технологии -2015. -№4.

МАШИНАЛЫҚ АУДАРМАНЫҢ АДАМ АУДАРМАСЫН БАСЫП ОЗУЫ МҮМКІН БЕ?

Құмарбек Н. Қ., Талғатова М. Т.

Жетекші: Абдрахманова Т. М.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қаласы

E-mail: mtagatova8@gmail.com

Бүгінгі күнгі аудармашылар және аудармашы болғысы келетін студенттер үшін өзекті болып табылатын сұраққа жауап іздегіріп көрдік. Техниканың дамуымен байланысты робот- техникалар адамдарды алмастырып жатыр. Осы жақын болашақта аудармашылардың орнын толығымен басады деген машиналар неге қабілетті? Машиналар жылдамдық бойынша адамдардан еш күмәнсіз алда болғанымен, олар сапа бойынша әлдеқайда артта екенін салыстыру арқылы көрдік.

Тірек сөздер: Аударма, аудармашы, машиналық аударма, бағдарлама, түпнұсқа мәтін, аударылған мәтін

Мы искали ответы на вопрос, который сегодня актуален для переводчиков и студентов, желающих стать переводчиками. Робототехника, связанная с развитием техники, вытесняет людей. На что способны машины, которые в этом ближайшем будущем полностью вытеснят переводчиков? Мы видели, сравнивая, что, хотя машины без сомнения опережают людей по скорости, они намного отстают по качеству.

Ключевые слова: Перевод, переводчик, машинный перевод, программа, исходный текст, переведенный текст

We were looking for answers to a question that is relevant today for translators and students who want to become translators. Robotics, associated with the development of technology, displaces people. What are the machines capable of that will completely displace translators in this near future? We have seen by comparing that, although cars are undoubtedly ahead of people in speed, they are far behind in quality.

Key words: Translation, translator/interpreter, machine translation, program, original text, translated text

Ең алғаш Google Translate бағдарламасын қолданған кезіңіз есіңізде ме? Бұндай машиналар адамдарға ешқашан жете алмайды деп ойлаған едік. Енді, міне қызық, ойлағанымызға қарсы келетін тақырыпты талдағалы отырмыз. Уақыт өткен сайын ғылым мен техника дамуда, инновациялар арқасында машиналар да ойламаған деңгейге жетуде. Осыған орай біздің жасап отырған жұмысымыздың мақсаты- аудармашы мен машина арасындағы айырмашылықтарды анықтап, салыстыру. Осы мақсатымызға жету үшін мынандай міндеттерді орындадық: аудармаға байланысты әдебиеттерді қарастыру, машина мен адам аудармасын салыстыру, аударма тарихына көз жүгірту. Тақырыптың өзектілігі: аудармашы ретінде біз үшін бұл тақырып маңызды болып табылады, себебі, келешекте адам аудармасы машиналық аударманың көлеңкесінде қалып кетеді деген ой бізді толғандырады. Зерттеу әдістері ретінде бақылау және салыстыру тәсілдерін қолдандық.

Аударма ұғымына тереңірек үңілетін болсақ, С.Б. Белединскаяның айтуы бойынша, аударма дегеніміз адамның рухани іс- әрекетінің тілдік делдалдыққа бағытталған ерекше түрі, яғни тілдік әртүрлілікпен байланысты жеке қарым- қатынастағы кедергілерді жеңу. Ежелгі дәуірден бастап аударма әрқашан әлемдік мәдениеттің даму тарихында және жеке халықтардың даму тарихында маңызды рөл атқарды. «Аударма» сөзі жалпыға белгілі, жалпы қолданылатын және түсінікті тілдік бірліктердің қатарына жатады. Алайда, ғылыми білімге тән термин ретінде қолданатын болсақ, ол нақтылауды және де ғылыми анықтаманы

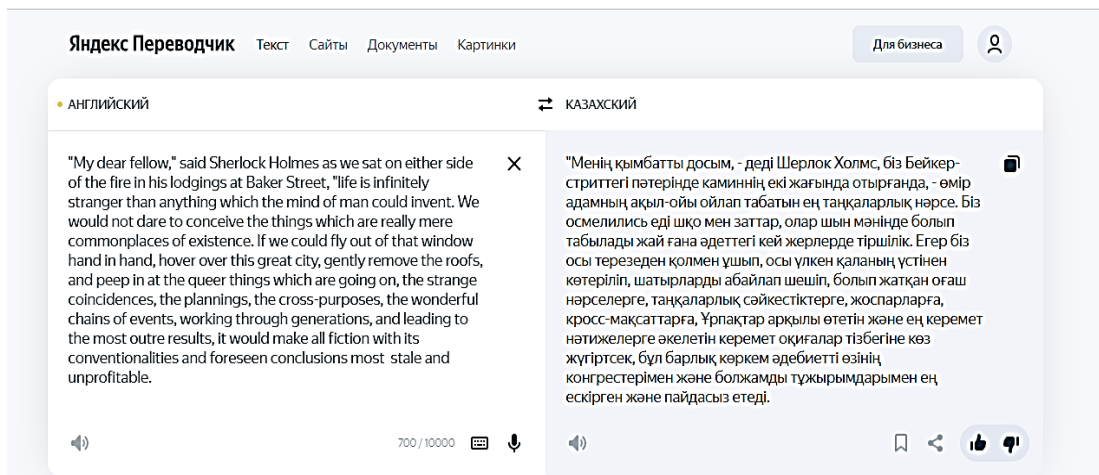
кажет етеді. Мысалға, орыс ғалымы Р.К. Миньяр- Белоручев берген анықтама бойынша: аударма- бұл психикалық акт түрінде жасалған және бір бастапқы тілде пайда болған сөйлеу туындысы аударма тілінде қайта жасалатын процесс. Аударманың арқасында тілаларлық коммуникация мүмкіндігі қамтамасыз етіледі. Бұл дегеніміз, аударма толықтай жүзеге асуы үшін аудармашы бастапқы мәтін авторы мен оқырмандардың ерекшеліктерін ескере отырып, олардың білімі, тәжірибесі, сондай- ақ адамдардың аударманы қабылдау ерекшеліктері және аударма процесінің барысы мен нәтижесіне әсер ететін тілаларлық қарым- қатынастың барлық басқа аспектілеріне жете мән беруі қажет. [С.Б. Белединская; Курс общей теории перевода, 2010.-230б]

Машиналық аударма өз бастауын «Джорджтаундық эксперименттен» алады. 1954 жылдың қаңтарында алғашқы машинамен іске асқан аударма баршаға көрсетілді. ИБМ-701 деп аталған алғашқы аударма машинасында тек 250 сөзден тұратын сөздік, 6 грамматикалық ереже және бірнеше жеңіл фраза ғана болғанына қарамастан бұл эксперимент көпшіліктің назарына ілікті. Көптеген дамыған елдер өз зерттеулерін бастады. Бұл жайлы Computers and Automation [1954, №2] журналында жарияланды. Қазіргі таңда, автоматты аудармаға байланысты барлық зерттеулер мен тәжірибелерден кейін аударманың бұл түрі адамдар үшін қолайлы әрі тиімді құралға айналды. Бұл автоматты аударма қызметтері елестете алмайтын жылдамдықпен жұмыс жасайды және де демалуды қажет етпейді. Мысалға алатын болсақ, ең танымал бағдарламалар- Google Translate және Яндекс Переводчик, күніне жүз миллиардтан астам сөзге аударма жасай алады. Автоматты оқытудағы инновациялардың арқасында машиналық аударма барған сайын адамды алмастыра алатындай деңгейге жақындап келеді.

Бірақ, қазіргі заманғы барлық бағдарламалау тілдерінің негізі болып табылатын ағылшын тілі үшін де бүгінгі күнге дейін білімнің үлкен салаларына байланысты сөйлемдерді жеткілікті түрде түсінетін жүйелік бағдармаларды ойлап табу мүмкін болған жоқ екенін атап өтуіміз керек. Машиналық аударманың бүгінгі беделіне қарамастан, технология бәрібір аудармашы ешқашан жол бермейтін қателіктер жіберуге бейім болып келеді, әсіресе мәтін ұзақ әрі күрделі кезде. Біз бұны дәлелдеу үшін, мынандай салыстыру жұмыстарын жүргізіп көрдік. Артур Конан Дэйлдің «Шерлок Холмстың басынан кешкен оқиғалары» шығармасынан үзінді алып, Яндекс Переводчик автоматты аудармасына салып көрдік. Көріп отырғанымыздай, аударма мінсіз шықпады (1 сурет).

1 сурет. Автоматты аударма

Аударылған мәтінге көз жүгіртсек, грамматикалық жағынан, пунктуация және сөздік жағынан көптеген қателіктерді байқай аламыз. Онымен қоса, мәтіннің мағынасы мүлдем ашылмады. Аударма сапасы төмен деңгейде болды. Салыстыру ретінде дәл осы оригинал мәтінді (2 сурет) өз күшімізбен аударып көрдік (3 сурет).

"My dear fellow," said Sherlock Holmes as we sat on either side of the fire in his lodgings at Baker Street, "life is infinitely stranger than anything which the mind of man could invent. We would not dare to conceive the things which are really mere commonplaces of existence. If we could fly out of that window hand in hand, hover over this great city, gently remove the roofs, and peep in at the queer things which are going on, the strange coincidences, the plannings, the cross-purposes, the wonderful chains of events, working through generations, and leading to the most outré results, it would make all fiction with its conventionalities and foreseen conclusions most stale and unprofitable.

2 сурет. Оригинал мәтін

Шерлок Холмс, оның Бейкер-стриттегі пәтерінде каминнің жанында отырғанымызда: «Қымбатты досым, өмір адам қиялы жасай алатын кез келген нәрсемен салыстырғанда таңқалдырарлық», - деді. – Шындығында, мүлде өте қарапайым болып табылатын көп нәрселерді ойламас едік. Егер сіз екеуіміз қол ұстасып терезеден ұшып, осы алып қаланың үстінде қалықтап, үйлердің шатырларын жай ғана көтеріп қарай алсақ, болып жатқан көптеген ерекше заттармен, ұрпақтар бойы өзіне жол салған таңғажайып сәйкестіктермен, ойлармен, түсінбеушіліктермен, түсініксіз оқиғалармен салыстырғанда мүлдем керемет нәтижелерге келетін едік, бұл барлық ойдан шығарылған бос сөз оның шарттылықтарымен, алдын-ала анық қорытындысымен бірге қарапайым және ұсақ-түйек болып көрінетін еді.

3 сурет. Аударылған мәтін

Аударма барысы машиналық аудармаға қарағанда біраз уақыт алды. Дегенмен, аударма сапасы жоғарырақ екенін анық айта аламыз. Автоматты аудармада болған қателіктер қайта орын алған жоқ. Алып отырған мәтініміз көркем әдебиет жанрында болғандықтан автоматты аудармаға көбінесе осы типті мәтіндер қиындық туғызады.

Көркем әдебиет аудармасы- әлемді игеруге, адамзаттың ұжымдық жадын кеңейтуге және шекаралар мен кедергілерді жоюға мүмкіндік беретін көркем мәтіндердің аудармасы. Аударманың бұл түрінде түпнұсқа мәтінінің пішінін, мазмұнын, құрылымын және эстетикалық әсерін сақтау өте маңызды. Ең алдымен көркем аударма мен техникалық аударманың аражігін ажыратып алған жөн. Көркем аударманың өзіне тән бірқатар ерекшеліктері бар. Көркем аударманың бірінші және ең айқын белгісі – сөзбе-сөз еместігі. Көркем аударманың дәлдік өте маңызды болып табылатын техникалық аудармадан айырмашылығы -дәлдікті қажет етпейтін өте еркін аударма. Көркем аударманың екінші маңызды қасиеті – оның аударылатын мәтіннің ерекшеліктерімен байланысы. Көбінесе көркем мәтінді аударатын аудармашы фразеологиялық бірліктермен және фразеологиялық тіркестермен жұмыс істейді, олар дәл аударылған кезде мәтіннің мағыналық жүктемесін көрсетпейді, сондықтан мәтін қай тілге аударылып жатыр, сол тілде баламасын табу керек. Көбінесе аудармашы каламбурмен жұмыс жасайды. Сөз ойыны немесе каламбур – басқа тілге аударуға қарсы келетін әзіл-оспақтың ерекше түрі. Бұл жағдайда аудармашы аударылған мәтіндегі сөздермен «ойнауы» керек. Яғни, аудармашы аударылып отырған мәтіннің аударып жатқан тілде де күлкілі және түсінікті болуы үшін аударма тілінде түрлендіру жасайды. Бұл көркем аударманың қиын жағы болып табылады. Көркем аударманың үшінші ерекшелігі – аударманың тұлғалық сипаты. Нағыз көркем аударманы жазу қабілеті бар аудармашы ғана жасай алады. Шынында да, көбінесе көркем аудармада бұл мәтінді оқығаннан кейін оқырманда қалатын сезімдерге қарағанда аударма мәтінінің дәлдігі соншалықты маңызды емес. Аударылған мәтін оқырманда түпнұсқадай сезім мен

алаңдаушылықтар тудыруы керек. Көркем аударманың төртінші ерекшелігі – белгілі бір дәуір стилін міндетті түрде сақтау және мәдени ерекшеліктерді сақтау. Аудармашы әуелі мәтінді танып білуі, сол немесе басқа өнер туындысының қай дәуірге жататынын зерттеуі керек. Мысалы, Құраннан алынған үзінділер мен арабтардың күнделікті өмірінен сөзбе-сөз аударуға болмайтын өрнектерге толы шығыс авторларының шығармаларын аудару қиындық тудыруы мүмкін. [Brian Nelson, Brigid Maher; Perspectives on Literature and Translation, 2016, 876, 2446]

Осыған байланысты машиналық аударманың басқа да кемшіліктерін атап өтейік: біріншіден, автоматты аударма аудармашы мен оның зерттеу қабілеттерін ешқашан алмастыра алмайды. Машиналық аударма керекті аударма жобаларымен байланысты болмаса немесе адаммен тексеріліп отырмаса, немқұрайлы және ұқыпсыз болуы мүмкін, Аудармашы адамдар мәтіннің түпкі мағынасын түсіну үшін тереңірек үңіле алады және дұрыс аудару жолы жайлы нақты шешім қабылдай алады. Екіншіден, машиналық аударма жоғары приоритетті контентті аударуға шамасы келмеуі мүмкін. Егер сіз конверсия және маркетинг саласын қарастыратын болсаңыз, мазмұны жағынан барынша түсінікті және нақты болуыңыз керек. Себебі, потенциалды сатып алушы сіздің құжаттарыңыздан дәлсіздікті байқайтын болса, жұмысты аяғына дейін жеткізетіндей сіздің компанияңызға сенімділік білдіре алмайды. Үшіншіден, машиналар әлі контекстті толығымен қабылдай алмайды. Аудармашы адам мазмұнның мағынасын дәл аудару және дәйекті түрде жеткізу үшін визуалды контекст және түрлі лингвистикалық ресурстар сияқты құралдарды пайдаланады. Жасаған тәжірибелік жұмысымызды ескере отырып, машиналық аударманың уақыт бойынша адам аудармасына қарағанда тиімдірек болғанымен, сапа жағынан оза алмайтынын дәлелдей аламыз.

Қортындылай келе айтатынымыз: машиналық аударма революциялық технологияның бір түрі ретінде аударма саласындағы реформалар мен трансформациялардың бастауын белгіледі. Ол сөздік сәйкестігі бар ерте машиналық аудармадан корпус негізіндегі статистикалық компьютерлік аудармаға дейін, содан кейін соңғы жылдардағы негізгі технология ретінде жасанды интеллектпен нейромашиналық аудармаға дейін үш кезеңнен өтті. Жасанды интеллект дәуірінде нейромашиналық аударма машиналық аудармада үлкен жетістіктерге жеткенімен, аударманың кейбір мәселелері толығымен шешілген жоқ. Тіл жанды зат ретінде контекст пен дискурсқа байланысты үнемі өзгеріп отырады. Машиналық аудармадағы әртүрлі ақауларға байланысты оның кемшіліктерін жою үшін бұл мақала мысалдар арқылы мәселелерді талдайды және жаңа машиналық аударма үлгісін, сонымен қатар адам аудармасын және оның қолданбаларын ұсынады. Жасанды интеллект дәуірінде терең білім алуға қабілетті компьютерлер адамдармен бірге жұмыс істейді, аудармалар жоғары тиімділікпен және сапалы түрде орындалады.

Ағымдағы тұрғыдан алғанда, машиналық және адам аудармасының өздерінің қолданбалы сценарийлері мен қызметтері бар. Мысалы, машиналық аударма тәулігіне ондаған миллион аудармаларды орындай алады және оның жаңа терминология параметрлерін тез сіңіру қабілеті адам аудармашылары үшін қиын. Бұл, әсіресе, ресми немесе үлгі тілі қолданылатын аймақтарда тиімді. Аудармашылардың тұлға аралық түсіністігі және анық емес семантиканың интеграциясы қысқа мерзімді перспективада машиналық аударма үшін оңай міндет емес. Қазіргі уақытта, үлкен корпустардың пайда болуымен және терең оқыту мүмкіндіктері бар машиналық аударма бағдарламалары жетілгендіктен, көбірек компаниялар тиісті машиналық аударма өнімдерін немесе қызметтерін шығаруда және нарық жаңартылып жатқан соңғы технологиялармен өте бәсекеге қабілетті. Қазіргі трендке сүйене отырып, егер машиналық аударма мен адам аудармасы бір-бірін шынымен толықтыра алса, аударма қызметінің тиімділігі мен сапасы айтарлықтай артады. Аударма технологиясы саласындағы зерттеулердің болашақ бағыты бірнеше зерттеу әдістерінің, қосымша артықшылықтардың және адам аудармасы модельдерінің үйлесімі болуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. С.Б. Белединская; Курс общей теории перевода [2010, 126, 2306]
2. Computers and Automation [1954, №2]
3. Arthur Conan Doyle; Adventures of Sherlock Holmes Chapter 3 "A Case of Identity" [1892, 656, 3136]
4. Brian Nelson, Brigid Maher; Perspectives on Literature and Translation [2016, 876, 2446]

ӘОЖ 82-1/-9

<https://doi.org/10.53355/i9491-8329-9902-f>

ФОЛЬКЛОРДЫ ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙ-ӨРІСІНЕ ӘСЕРІ

Қыдырханова А., 1-курс магистранты

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: almira.kydyrkhanova@mail.ru

Мақалада қазақ әдебиетіндегі фольклордың алатын орны мен оны оқытуда қолданылатын инновациялық технологиялардың түрлері қарастырылды.

Тірек сөздер: фольклорды оқыту, инновациялық технологиялар, педагогикалық технологиялар

В статье рассмотрено место фольклора в казахской литературе и виды инновационных технологий, используемых в его преподавании.

Ключевые слова: фольклорное обучение, инновационные технологии, педагогические технологии.

The article examines the place of folklore in Kazakh literature and the types of innovative technologies used in its teaching.

Keywords: folklore education, innovative technologies, pedagogical technologies.

Ата-бабаларының өмірін, олардың мәдениетін қалпына келтіруге және сақтауға деген ұмтылыс барлық халықтарға тән. Халықтың рухани өмірі тұтас, халық өткен туралы білімсіз өмір сүре алмайды. Халық – жасампаз. Әр халықтың да өз тарихы мен мәдениеті, өз тарихының шежіресі, өз мәдениетінің асылы тәрізді көркем әдебиеті бар. Қазақ халқының біршама мол сақталған әдеби мұрасы – фольклор сан ғасыр сынынан өтіп, халық көкірегінде жатталып, біздің дәуірімізге жеткен ауыз әдебиет мұрасы. Сондықтан да асыл мұрамызды сақтап, ұрпақтан – ұрпаққа жеткізіп, олардың ой – өрісіне жеткізу біздің міндетіміз.

Халықтық әдебиетті зерттеу жалпы халықтың мәдениетін дамытудағы алғашқы және қажетті қадам болып табылады. Бұл алғашқы қадам оқушыларды туған халқының ойлау қабілетімен таныстыруға мүмкіндік береді, ежелгі қазақтардың адам өміріндегі сөздің маңыздылығын ашады, жазбаша әдебиетті саналы қабылдауға дайындалуға көмектеседі. Бастауларға жүгіну мәдениетті дамуда көруге, қалай өмір сүргенін, тіліміз бен мәдениетіміздің алғашқы өкілдері не туралы ойлағанын білуге көмектеседі.

Өкінішке орай, фольклор ғылымын мектепте жеке пән ретінде оқуға мүмкіндік жоқ, сондықтан ауызша халық шығармашылығын зерттеу мұғалімнен мұқият әзірленген сабақ циклін талап етеді, олардың әрқайсысы алдыңғы және кейінгі сабақтармен тығыз байланысты. Бұл байланысты сабақтан сабаққа ғана емес, сыныптан сыныпқа дейін де байқауға болады. Мысалы, мақал – мәтелдерді оқушылар бастауыш сыныптан бастап

меңгере бастайды. Бастауыш мектепте оқу бағдарламаларында мақал-мәтелдерді зерттеуге үлкен орын беріледі, менің ойымша, орта мектептегі мұғалімнің міндеті - мақал-мәтелдер қорын сандық түрде кеңейту емес, оларды игеру сапасын арттыру: оларды түсінуге үйрету, оларды сол жерге қолдана білу. Мұғалім оқушының мақал-мәтелдер қорын толықтыруға және оларды әртүрлі өмірлік жағдайларда қолдануға деген қажеттілігін дамытуы керек. Мақал-мәтелдермен жұмыс тек әдебиет сабақтарында ғана емес, сонымен қатар пән бойынша сыныптан тыс жұмыстарда, сонымен қатар қазақ тілі сабақтарында мақал-мәтелдер дидактикалық материал ретінде қолданылады.

Бүгінгі ғылым мен техниканың қарыштап даму заманында мектепте дәстүрлі оқыту технологиясының оқушылардың ғылым негіздерін мемлекеттік стандарт деңгейінде толық меңгеруіне кепілдік берілмей отырғандығы оқушылардың білім жетістіктерінің нәтижелерінен көрінуде. Сондықтан оқу – тәрбие үрдісін жандандырудың қазіргі педтехнологияларын жетілдіріп, оны пән сабақтарын оқытуда тиімді қолдану арқылы білім сапасын жоғарлату үшін басты бағыт – бағдар берілуде.

Бүгінгі таңда мектептерде оқу-тәрбие үрдісінде түрлі инновациялық педагогикалық технологиялардың қолданылып жүргені мәлім. Бұл технологиялардың бәрін бір пән сабақтарында қамту мүмкін емес. Сондықтан, мектептегі әрбір пәнді ұтымды меңгертуде оқыту технологиясын таңдап, іріктеу және оны іс – әрекеттік тұрғыда жетілдіру арқылы оқушының әрекеті – технологиясы қабылдауы, оған деген ынтасы, құштарлығына мұғалім тарапынан көңіл бөлінуі тиіс.

«Оқытуды жаңашаландыру – оқу-тәрбие үрдісін даралау, демократияландыру – жаңа тақырыпты оқушылардың өздеріне меңгере алатындай билік беру, ізгілендіру, түрлендіру ұстанымы негізінде оқушылардың шығармашылық қабілет мүмкіндігін терең ашу. Тереңдетіп оқыту бағдарламасында әдебиетті жанымен сүйетін шәкірттерге білімді дайын күйінде бермей, білім, білікті меңгерту, іздену, зерттеу жолдарын негіздеу, теориялық білім мен практикалық жұмысты терең білім негізінде, әрі жан-жақты шығармашылық қабілетін дамыту мақсаты қойылады» [1, 114].

Жалпы, білім берудің мақсаты – терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі дамытудағы адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті деке тұлғаны қалыптастыру, ақпаратты технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл тұлғаны қалыптастыру. Қазақ әдебиеті сабағында фольклорды оқыту үдерісінде заманауи технологияларды пайдалану оқушылардың жаңа тілдік материалды меңгеруі кезіндегі оқу-танымдық әрекетін белсендіруге, пәнге қызығушылығын арттыруға мүмкіндік туғызады. Сонымен қатар, жаңа ақпараттық технология құралдарын ұсынылып отырған материалға жоғары деңгейдегі өрнекілік ретінде пайдалануға мүмкіндік береді, оқыту үдерісіне алуан түрлі жаттығуларды енгізу мүмкіндігін кеңейтеді, үздіксіз қарым-қатынас барысында оқу үдерісінің жандануын қамтамасыз ете алады. Осының барлығы оқушылардың оқытылатын материалға жағымды қарым-қатынасының қалыптасуына мүмкіндік береді, ой-өрісіне әсер ете алады.

Қазіргі уақытта қоғам өзінің басымдықтарын, сабақ өткізу технологиясын, білім беру жүйесін өзгертті, сондықтан қосымша білім беруде сабақ өткізу кезінде заманауи білім беру технологияларын пайдалану қажет. Жаңа түсінікте педагогикалық технология тек техникалық оқыту құралдарын немесе компьютерлерді қолдану ғана емес, сонымен қатар әдістер мен материалдарды жобалау және қолдану арқылы білім беру тиімділігін арттыратын факторларды талдау арқылы оқу процесін оңтайландыру принциптерін анықтау және әдістерін жасау болып табылады. Біздің қоғамда болып жатқан терең өзгерістер, жаңа әлеуметтік саясат жоғары оқу орындары мен мектептердегі және қосымша білім берудегі білім беру процесін байыпты қайта қарауды, туындайтын қайшылықтарды анықтауды, оларды еңсеру жолдарын іздеуді, жаңа тұжырымдамалық тәсілдерді талап етеді.

Мұғалімнің технологиялық шығармашылығы жаңа құбылыс емес. Әр техникада әрдайым технология элементтері болады. Бірақ бүгінде педагогикалық технологиялар көп

қолданылады. Олардың арасынан тиімді технологияны пайдалану, қажеттісін таңдау педагогтің шеберлігін көрсетеді. Себебі, кез-келген технология, ең алдымен, жоспарланған нәтижеге қалай қол жеткізуге болады деген сұраққа жауап береді.

В.П.Беспалько «Слагаемые педагогической технологии» еңбегінде «Педагогикалық технология – бұл тақырыпты барынша дамыту мақсатында педагог оқушы жастармен өзара қарым-қатынас жасау процесінде ықпал ету сипатына ғылыми негізделген таңдау. Педагогикалық технология – бұл білім беру теориясы мен әдістемесі және тәрбие практикасының әдіс-тәсілдер бойынша терең байқалатын, мұғалім мен оқушының жеке басының әр түрлі ерекшеліктеріне байланысты дараланған проекциясы» деген анықтаманы ұсынады [2, 169].

“Инновация” ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э.Раджерс инновацияны былайша түсіндіреді: “Инновация- нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея”. Майлс “Инновация – арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», – дейді. «Инновация» ұғымының (латынша *inovatis*) аудармасы жаңалық, жаңаша, жаңалықты енгізу деген мағынаны білдіреді.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол “Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі” деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеді, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктелуінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын).

Инновациялық педагогикалық технологиялар бір – бірімен өзара байланысты, өзара тәуелді және ашықтық, адалдық, ізгілік, жанашырлық, өзара көмек сияқты құндылықтарды тәрбиелеуге бағытталған, сонымен қатар, әр оқушының жеке ерекшеліктеріне сәйкес білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ететін белгілі бір дидактикалық жүйені құрайды.

Жалпы инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады. Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған дәстүрлі оқыту кезеңінен оқытылып келе жатқан ертегі, айтыс секілді фольклорлық жанрлар мысал бола алады. Комбинаторлық модификация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел. Радикалдық инновация – білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады.

Білім беру жүйесіндегі инновациялық технологиялар:

- дамыта отырып оқыту әдістемесі (Л. Занков) ;
- оза отырып оқыту (С.Лысенкова);
- іс-әрекетті бағалау (Ш. Амонашвили);
- тірек — схема және тірек конспектілері арқылы оқыту (В. Шаталов);
- саралап оқыту;
- деңгейлік тапсырмалар арқылы дамыта оқыту;
- модульдік оқыту (М. Жанпейісованың);

- Сын тұрғысынан ойлау технологиясы [3, 12]. Бұл аталған инновациялық технологияларды қазақ фольклорын оқытуда пайдалану педагогтің қойған мақсатына, нәтижесіне әсер ететіні анық.

Жаңа технология жүйесінде проблемалық және іскерлік ойын арқылы оқытудың да маңызы зор. Оқушылар әр түрлі проблемаларды талдайды, оның шешу жолдарын іздейді. Мұндай сабақтар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, пәнге қызығуын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді.

Саралап оқыту – оқушының туа біткен ақыл –ой қабілетінің жеке дамуының жан – жақтылығына негізделінген білім беру жүйесі. Барлық педагогикалық жүйе құрам бөліктерінде инновация (жаңашылдық) үрдісі іске асу үшін төмендегідей жұмыстар істелінуі тиіс. Біріншіден, оқытудың дәстүрлі емес сабақ түрлері мен жаңа әдіс-тәсілдерін қолдану. Екіншіден, оқушылардың ойлау қабілетін, жаңалықтарды тез қабылдауын қалыптастыру мен жаңалықтарды өмірде қолдана білуді үйрету.

Бұл әдістер мұғалімнің «дәстүрлі емес тапсырма түрлерін ізденудің объектісі» ретінде қоюы, «жекеліктен жалпыны тауып шығару», «қалыптасуы тиіс», «әрекеттің жалпы моделін құру», «аналогтарды пайдалану», «объектінің жаңа қызметін көру», т. б. сияқты оқушыларды шығармашылық ізденіске жетектейтін іс – әрекетке қосатын, оқушыны «өз ерекшелігі оқыту барысында өзгеріп, жаңа кескінге алмасып отыратындығы ақиқат екенін еске салады. Оқыту бұл жағдайда абстрактіден қарапайымға қарай түзіледі деген пікір айтады. Бұған соңғы уақытта көз жете бастаған сияқты. Кейінгі жылдары инновациялы0 технологиялар арқылы оқыту педагогика ғылымдарының келелі мәселесіне айналды.

Қорыта келгенде, кез-келген педагогикалық технология философиялық негізде қаралады. Сондықтан, бірінші кезекте, білім әлеміне еніп жатқан инновациялық технологияларды реттеу, жүйелеу және сұрыптау қажет. Білім беру жүйесіндегі инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалану арқылы оқу материалдарын оқытуды бір жүйелікпен үздіксіз жүргізу, оқу-тәрбие үрдісінде оқытуда пәнаралық байланыстардың болуын қарастыру. Педагог жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалану барысында өзін-өзі дамытады және қалыптастырады. Еліміздің ертеңі бүгінгі ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздың қолында. Сол себепті баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту, баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту, баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту, әр оқушының дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу, оқу үрдісін оқушының сезінуі, адамгершілікке, креативтілікке тәрбиелеу бүгінгі ұстаздардың басты міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абдрахманова К. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы. «Әдебиет сабағында оқушы ойын дамыту» - 2008 ж. - № 6.
2. Беспалько В.П. «Слагаемые педагогической технологии» — М.: Педагогика, 1989. – 192с.
3. Ізденіс және даму перспективалары. Әдістемелік оқу құралы. Алматы, 2016 жыл.

ӘОЖ 378

<https://doi.org/10.53355/g1801-1471-5367-b>

КЕЙС-СТАДИ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Медеубаева К.Т., п.ғ.к., қауымд. проф.м.а.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қаласы

Мақалада ЖОО-да білім беру процесінде кейс-стади технологиясын қолданудың педагогикалық маңызы туралы айтылған және нақты мысалдармен дәлелденген.

Тірек сөздер: кейс-стади, кейс технологиясы, педагогикалық процесс, біріккен іс-әрекет рефлексиясы

В статье рассказывается о педагогической значимости применения технологии кейс-стади в образовательном процессе в вузе и доказывается на конкретных примерах.

Ключевые слова: кейс-стади, кейс-технология, педагогический процесс, рефлексия совместной деятельности

The article describes the pedagogical significance of the use of case study technology in the educational process at the university and is proved by concrete examples

Keywords: case study, case technology, pedagogical process, reflection of joint activities.

Кейс-стади – педагогикалық процесте кездесетін жағдаяттарды немесе туындаған мәселелерді шешудің тиімді технологиясы. Кейс-стади әдісінің білім беру саласында пайда болуы өткен ғасырдың жиырмамыншы жылдарынан бастау алады. Кейс-стади әдісінің балама түріне әңгімелесу барысында әңгімелесушімен сұхбат тақырыбын түсіну, әңгімелесу барысында сұрақ қойып, сұхбаттасушыны заттардың табиғатын тереңірек түсінуге бағыттау, нәтижесінде бұрын шешілмеген мәселелерге күтпеген шешімдерді табатын Сократтық әдіспен байланыстыруға болады.

Кейс-стади әдісінің заманауи, толықтырылған түрі немесе оқытудың нақты жағдаяттар әдісі (метод конкретных учебных ситуаций) XX ғасырдың басында Америка Құрама Штаттарының Гарвард университетінің бизнес мектебінде басқарушылық пәндерді оқыту кезінде бірінші рет қолданылған. XX ғасырдың басында Гарвард оқытушылары дәрістерге қосымша ретінде студенттік талқылау жұмыстарын ұйымдастырып, «мәселені таныстыру» жұмысын жүргізу үшін студенттердің алдына мәселе бойынша міндеттер қойып, оны шешудің бірнеше нұсқалары қарастырылған. Жағдаятты тапсырмалары бар бірінші оқулық 1921 жылы Коупленд пен Гарвард бизнес-мектебінің деканы Волас Донамның қатысуымен жарияланған.

Жоғарыда айтып өткендей, кейс-стади амал-тәсілі алғашқы кезде бизнес мектебінде ғана қолданылса, қазіргі таңда бұл әдіс арқылы оқытудың қолданылу аясы кеңіп, ғылымның әр саласына енді. Заманауи білім беру жүйесінде кейс-стади амал-тәсілін педагогикалық оқыту үрдісіне енгізу әдіс-тәсілдерін Л. Барис, В.А. Ясвин, К. Кристенсен, Э.Хансен, М.В. Коротков, М.В. Кларин, А.И.Наумова, А.М.Зобина, М.С.Керимбаева, В.А.Канн-калик, Н.Д.Никандров, Б.Н.Киселева, И.В. Липсина, Г.А.Полонский, Д.Экинсон, И.Уилсондар, т.б. педагогтер қарастырды.

Кейс әдісі нақты жағдайлар негізінде академиялық теорияларды көрсетуге негізделе отырып, білім алушыларға пәнді оқуға, білімді терең меңгеруге, ақпаратты өңдеуге және талдауға, әртүрлі жағдайларды саралауға мүмкіндік береді.

Кейс құрудың негізгі сатылары:

- мақсаттарды анықтау;
- әртүрлі жағдайларға бағытталған критерилер тағайындау;
- қажет ақпарат көздерін белгілеу;
- алғашқы материалдарды дайындау;
- сараптама жасау, оны қолдану бойынша әдістемелік материалдар дайындау.

Оқу процесінде кейстермен жұмыс жасау технологиясының сатылары:

- 1) кейс материалдарын зерттеушілердің жеке өзіндік жұмысы: мәселені сәйкестендіру, негізгі баламаларды тұжырымдау, ұсынылған әрекетті немесе шешімді ұсыну;
- 2) негізгі мәселені енгізуге және оны шешуге байланысты шағын топтармен жұмыс;
- 3) жалпы дискуссиядағы шағын топтардың тұсаукесерлері және тәжірибе нәтижелері.

Кейс-стади әдісі дамытатын дағдылар:

1. Аналитикалық дағдылар: деректерді мәліметтерден айыру шеберлігі, маңызды және маңызды емес ақпараттарды ажырата білу, талдау, елестету және оларға қол жеткізу, жіберіп алған ақпараттарды тауып, оларды қалпына келтіру шеберлігі және т.б., нақты және логикалық ойлау қабілеті

2. Тәжірибелік дағдылар: кейсте көрсетілген нақты жағдайларымен салыстырғанда мәселенің күрделілігі теорияларда, әдістер мен принциптерде қолданылатын тәжірибе дағдыларын жүйелеу.

3. Шығармашылық дағдылар: логикалық жолмен шешілмейтін, альтернативті шешу генерациясының шығармашылық дағдыларын пайдалану;

4. Коммуникативті дағдылар: дискуссияны жүргізу шеберлігі, қоршаған адамдардың көзін жеткізіп сендіру. Көрнекі материалды және басқа медиа заттарды қолдану, топтарға бірлесу, өз көзқарасын қорғау, оппоненттердің көзін жеткізу, қысқа да нұсқа есеп дайындау.

5. Әлеуметтік дағдылар: талқылау барысындағы нақты әлеуметтік дағдылар: білім алушылардың өзін-өзі бағалау тәртібі, тыңдай білу, дискуссияны қолдау немесе қарама-қарсы көзқарасты дәлелдеу;

6. Өзіндік саралау: пікірталас кезінде келіспеушілік басқалардың және өзінің пікірін жете түсінуге және талдауға септігін тигізеді. Туындаған моральдық және этикалық мәселелер оларды шешудің әлеуметтік дағдыларын қалыптастырады.

Кейс-стади әдісінің маңызды ерекшелігі – оның басқа әртүрлі оқыту әдістерімен тиімді үйлесуі. Кейс-стади әдісімен жұмыс ұйымдастыруда әртүрлі әдістермен үйлесу мүмкіндіктері төмендегі кестеде көрсетілген.

Кейс-стадимиен үйлесетін әдіс	Кейс-стади әдісіндегі сипаты
Үлгілеу	Жағдайдың үлгісін құру
Жүйелі талдау	Жүйелік ұсыныс, жағдайды талдау
Ойша тәжірибе	Жағдай туралы білімді ойша түрлендіру арқылы тәсілі.
Сипаттау әдістері	Жағдайдың сипатын құру
Проблемалық әдіс	Жағдайдың негізінде жатқан түйінді мәселені ұсыну.
Жіктеу әдісі	Жағдайды құрастыратын қасиеттер, тізімін құру.
Ойын әдістері	Жағдай кейіпкерлерінің жүріс-тұрысының нұсқаларын ұсыну.
«Миға шабуыл»	Жағдайға қатысты ойларды генерациялау.
Пікірталас	Түйінді мәселе және оны шешу жолдары жайлы өзара пікір алмасу.

Бұдан шығатын қорытынды кестеден көрініп тұрғандай, білім беру процесінде қолданылатын әртүрлі тәсілдерді кейс-стадимиен кіріктіруге болатынын, білім беру процесін ұйымдастырудың әртүрлі әдістері кейс-стади әдісімен сәтті үйлесетіндігін байқаймыз.

Кейстердің өзіндік типтік құрылымы арнайы ережеге сәйкес келесілерден тұрады:

- жағдайлар – кездейсоқ жағдай, түйінді мәселе, шынайы өмірдегі оқиға;
- жағдайдың контексті – хронологиялық, тарихи, орын контексті, әрекеттердің немесе жағдайға қатысушылардың ерекшеліктері;

- автор ұсынған жағдайға түсініктеме беру;
- кейспен жұмыс істеуге арналған сұрақтар мен тапсырмалар;
- қосымша ұсынымдар.

Кейсті құрастыру сатысы төмендегі кезеңдерден тұрады:

- білім беру жүйесіндегі кейстің орнын анықтау;
- кейс тақырыбына тікелей қатысы бар жүйені іздеу;
- жағдай моделін құру немесе таңдау;
- сипаттауды құру;
- қосымша ақпараттар жинау.
- ақырғы мәтінді даярлау.
- кейстің таныстырылымы, талқылау ұйымдастыру.

Кейспен жұмыс істеуді ұйымдастырудың нұсқалары өте көп, бұл оқытушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне мол мүмкіндік береді.

Бірлескен іс-әрекетке жұмылу сатысы. Бұл сатының негізгі міндеті – бірлескен іс-әрекетке дәлелдеме құру, талқылауға қатысушылардың бастамаларын айқындау. Бұл сатыда келесі жұмыс нұсқалары атқарылады:

- кейс-стади мәтіні білім алушылардың өздігінен зерделеуі және сұрақтарға жауап дайындауы үшін сабақ басталғанға дейін таратып беру;

- сабақ басында білім алушылардың кейс-стади материалдарын білуі және талқылауға қызығушылығын анықтау.

- кейс-стади негізінде жатқан басты мәселені анықтау, оны тақырыппен үйлестіру.

Біріккен іс-әрекетті ұйымдастыру сатысының негізгі міндеті:

- мәселелені шешуге арналған іс-әрекетті ұйымдастыру;

- іс-әрекетті кішігірім топтарға біріктіру немесе жеке ұсыну. Білім алушылар берілген тапсырмаға сай сұраққа ұжымдық жауап дайындау үшін уақытша кішігірім топтарға бөлінеді. Әрбір кішігірім топтарда жауаптарды салыстырулар, оларды өңдеу, таныстырылым әзірлеу жұмыстары жүреді. Әрбір топтың қабылдаған шешімін жеткізетін «спикер» таңдалады немесе тағайындалады. Спикерлер топтардың шешімін таныстырады және сұрақтарға жауап береді.

Талдау және біріккен іс-әрекеттің рефлексиясы сатысында кейспен жұмыстың білімдік нәтижелері айқындалады, сабақтың ұйымдастырылуының тиімділігі талданады, біріккен іс-әрекетті ұйымдастырудың түйінді мәселелері анықталады, ары қарай жұмыс жасау үшін міндеттер қойылады.

Жоғарыда айтылғандарды жинақтай келе, кейс-стади әдісінің төмендегідей ерекшелігін атап өтуге болады:

- шешімнің қабылдану себебі нақтыланады;

- шешімді тәжірибеде жүзеге асыру жолдары қарастырылады;

- қол жеткізілген нәтижелер айқындалады;

- мағұматтарды оқып-үйрену жолдары ұсынылады;

- тәжірибелік міндеттерді шешуде теориялық білімді қолдану тұжырымдалады;

- шектелген уақыт жағдайында шешім қабылдауға негізделген қабілетті тиімді

дамыту жолға қойылады;

- нақты тәжірибелік мысалдарды құрастырудың жолы көрсетіледі;

- тәжірибелік жағдайларды зерттеу ұйымдастырылады;

- болған жағдайларды баяндау арқылы пікір ұсынылады;

- білім алушылардың мәселемен танысуы, оны шешудің жолдарын іздеуіне жол ашылады.

Кейс-стади әдісін қолдану барысында білім беруші мен білім алушының іс-әрекетін кестеден көруге болады.

Білім берушінің іс-әрекеті	Білім алушының іс-әрекеті
жағдаяттарды тақырыпқа сәйкес таңдап алу	ауызша сөйлеу дағдыларын қалыптасады
мақсат пен міндетті анықтау	белсенділік, ой-өрісінің кендігі, танымдық әрекетке қызығушылығы оянады
жағдаяттарды құрастыру және суреттеу.	теорияны өздігінен меңгереді
кейске кіріспе	тәжірибелік дағдыларға үйренеді
жағдайдың талдануы (шағын топтарда)	өз ойын жүзеге асыру мүмкіндігіне ие болады
пікірталас	ситуацияға өздігінен талдау жасай алады
қорытынды шығару	креативті ойлауы, жоғары кәсіби деңгейлі сауаттылығы, әлеуметтік жауапкершілігі дамиды

«Көшбасшылық негіздері және инновацияларға бейімделу» сабағында кейс-стади технологиясын қолдану тәжірибесі ұсынылады:

1-топ. «Жеңіс» тобы

Кейс-стади: «Тарих көрсеткендей, ең танымал жеңімпаздар жетістікке жетудің алдында бастапқыда үлкен қиындықтар көрген. Олар жеңілуді қаламағандықтан жеңіске жетті» (Берти Чарльз Форбс).

Тапсырма.

1. Логика. Қалай ойлайсыздар, көшбасшының барлық уақытта жеңіске жетуге ұмтылуы дұрыс па?

2. й-түйін. Осы әрекет арқылы жетістікке қол жеткізуге бола ма?
3. Дәлелдеу. Жоғарыдағы тұжырыммен келісесіз бе? Неге келісесіздер? Неге келіспейсіздер?

4. Сатылау әдісі. Көшбасшы қиындықты жеңу үшін қандай әрекеттерге баруы керек деп ойлайсыздар?

5. Жағдаят. Жоғарыдағы моральге сай екі шешімі бар жағдаят құрастыру.

2-топ. «Шеберлік» тобы

Кейс-стади: «Қарым-қатынас – кез келген көшбасшы меңгере алатын ең маңызды шеберлік» (Ричард Брэнсон).

Тапсырма.

1. Логика. Қалай ойлайсыздар, кез келген көшбасшының бойында шеберлік қасиеті бола ма?

2. Ой-түйін. Көшбасшы өз бойында шеберлікті қалыптастыру үшін қандай әрекеттер жасау керек деп ойлайсыздар?

3. Дәлелдеу. Жоғарыдағы тұжырыммен келісесіз бе? Неге келісесіздер? Неге келіспейсіздер?

4. Кластер. «Шеберлік» ұғымына кластер құру.

5. Жағдаят. Жоғарыдағы моральге сай екі шешімі бар жағдаят құрастыру.

3-топ. «Адамгершілік» тобы

Кейс-стади: «Көшбасшылық – бұл адамдардан неғұрлым тиімді және адамгершілік жолмен талап етілетін нәрсені орындаудан босату» (Макс Де При).

Тапсырма.

1. Логика. Қалай ойлайсыздар, көшбасшы жеңіске жету жолында адамгершілік талаптарын орындамауы мүмкін бе?

2. Ой-түйін. Көшбасшы өз тобында адамгершілік қатынасты қалыптастыру үшін қандай әрекеттер жасау керек деп ойлайсыздар?

3. Дәлелдеу. Жоғарыдағы тұжырыммен келісесіз бе? Неге келісесіздер? Неге келіспейсіздер?

4. Кластер. «Адамгершілік» ұғымына кластер құру.

5. Жағдаят. Жоғарыдағы моральге сай екі шешімі бар жағдаят құрастыру.

4-топ. «Күш» тобы

Кейс-стади: «Іс жүзінде барлық адамдар қиыншылықтарға төтеп бере алады, бірақ егер сіз адамның мінезін сынағыңыз келсе, оған күш беріңіз» (Авраам Линкольн)

Тапсырма.

1. Логика. Қалай ойлайсыздар, көшбасшы өз жолында кездесетін барлық қиындықтарға төтеп бере ала ма?

2. Ой-түйін. Көшбасшы өз жолындағы қиындықтарды жеңу жолында күшті әрі тегеурінді болу үшін қандай мінез көрсету керек деп ойлайсыздар?

3. Дәлелдеу. Жоғарыдағы тұжырыммен келісесіз бе? Неге келісесіздер? Неге келіспейсіздер?

4. Кластер. «Мінез» ұғымына кластер құру.

5. Жағдаят. Жоғарыдағы моральге сай екі шешімі бар жағдаят құрастыру.

5-топ. «Сәттілік» тобы

Кейс-стади: «Сіз көшбасшы болмас бұрын, сәттілік – бұл өзіңізді дамыту. Сіз көшбасшы болған кезде, жетістік тек басқаларды өсіруден тұрады» (Джек Уэлч)

Тапсырма.

1. Логика. Қалай ойлайсыздар, тобын жетістікке жеткізу жолында көшбасшы қандай әрекеттер жасау керек?

2. Ой-түйін. Әрекеті сәтті болуы және тобын жетістікке жеткізуі үшін көшбасшы қандай тактиканы қолдану керек деп ойлайсыздар?

3. Дәлелдеу. Жоғарыдағы тұжырыммен келісесіз бе? Неге келісесіздер? Неге келіспейсіздер?

4. Салыстыру. Жетістік пен сәттілік ұғымын Венн диаграммасы арқылы салыстыру.

5. Жағдаят. Жоғарыдағы моральге сай екі шешімі бар жағдаят құрастыру.

Сабақта төрт адамнан тұратын шағын топтар құрылады. Топ құрамы:

1. Сарапшы – әрбір топтың өзінің сарапшысы болады. Сарапшының міндеті – қатысып отырған студенттердің жауаптарын қорытындылау. Студенттер жауаптарының дұрыс не дұрыс емес екендігін сарапшыға тексертеді.

2. Жол сілтеуші – тапсырманы басқалардан ерте орындайтын студент. Ол студенттер жауап таба алмай жатқанда, дұрыс жолды көрсетеді.

3. Баяндаушы – берілген жағдаяттарды басқа студенттерге түсіндіреді.

4. Қарсы сұрақ қоюшы – бір студент басқа студенттердің айтқан пікірлеріне келіспей әдейі сұрақ қояды. Бұл сұрақтарға басқа студенттер жауап береді. Сократ әдісін қолдана отырып, өз пікірлерін басқа біреуге дәлелдеуге үйренеді.

Сонымен қорыта келгенде, білім беру процесінде кейс-стади әдісін қолданудың маңыздылығы мен тиімділігін келесідей тұжырымдауға болады:

- талап етілген деңгейде мазмұнды игеру мен дағды қалыптасады;
- білім алушының тұлғалық дамуы, топта жұмыс істеу икемдігі мен аналитикалық ойлау дағдысы дамиды;

- өзгені тыңдау мен баламалы көзқарасты түсіну қабілеті, таңдамалы баламаны есепке ала отырып, жалпылама шешім шығару шеберлігін игереді;

- өзінің әрекетін жоспарлау мен олардан шығатын салдардың алдын алу сияқты оқытудың жалпы мақсаттарына қол жеткізеді;

- білім алушылардың шығармашылықпен айналысу шеберліктері шыңдалады;

- алған білімдерімен жұмыс жасау барысында қалыптасқан дағдылар арқылы нақты нәтижеге қол жеткізеді;

- диалогтік және монологтік сөйлеу дағдыларын жетіледі.

- білім алушы ізденеді, алдарында тұрған проблеманы өздігінен шешеді;

- білім алушылар бір-біріне үйретеді, бір-бірінен үйренеді;

- айтылған пікірге өз көзқарастарын білдіреді және оны дәлелдей алады.

- өзара пікір таластыруға, өзінің пікірін дәлелді құруға дағдыланады;

- топ ішінде белсенді тілдік қатынас орнайды;

- проблеманы өздігінен шешуге ұмтылды, шығармашылық жұмыстарды орындауға үйренеді;

- тапсырмада берілген сұрақтарға жауап іздеп, өзіндік пікір айту қабілеті қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. М. Буравой Углубленное case study: между позитивизмом и постмодернизмом // Рубеж, № 10-11, 2017.

2. Изменения в образовательных учреждениях: опыт исследования методом кейс-стадии. \ под ред. Г.Н. Прокументовой Томск 2016.

3. Козина И. Case study: некоторые методические проблемы / Рубеж. 2017. №10-11. С. 177-189.

4. Михайлова Е. И. Кейс и кейс-метод: общие понятия. / Маркетинг, №1, 2019.

5. Тренерге арналған нұсқаулық. Астана, 2015.

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мырзахметова А. А., «Педагогика және психология» мамандығы 2 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: **Наубаева Х.Т.**, п.ғ.д.
«Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған қ.

E-mail: m.a.ainur@mail.ru

Мақалада болашақ педагог-психологтардың тұлғалық-кәсіби даму мәселесі қарастырылады. Отандық және шетелдік ғалымдардың кәсіби дайындық пен адамның кәсіби дамуының арақатынасы мәселелеріне теориялық көзқарастары баяндалады. Жалпы және психологиялық-педагогикалық қызмет саласындағы кәсіби қалыптасу процесінің мәні туралы мәселе қаралады. Жоғары оқу орнында қазіргі заманғы білім беру жүйесін жаңғыртудың орындылығы, ЖОО-да білім беру процесін ұйымдастырудың әдіснамалық базасы ретінде өзекті құзыреттілік тәсілге көшудің негізділігі дәлелденген. Жоғары мектепте білім беру кеңістігін дамыту кезінде кәсіпқойлықты дамытуға және, ең бастысы, әлеуметтік маңызды жеке қасиеттерді дамытуға назар аудару қажеттілігі атап өтіледі. Кәсіпқойлық тұжырымдамасындағы маңызды компонент ретінде маманның жеке компонентінің көлемін талдауға ерекше назар аударылады. Болашақ педагог-психологтың кәсіби дамуын жобалау кезінде психологиялық-педагогикалық жағдайларды ескерудің орындылығы дәлелденеді.

Тірек сөздер: педагог-психолог, кәсіби қасиеттер, ЖОО, тұлғалық даму, кәсіби даму.

В статье рассматривается проблема личностно-профессионального развития будущих педагогов-психологов. Излагаются теоретические взгляды отечественных и зарубежных ученых на проблемы соотношения профессиональной подготовки и профессионального развития человека. Рассматривается вопрос о сущности процесса профессионального становления в сфере общей и психолого-педагогической деятельности. Доказана целесообразность модернизации современной системы образования в вузе, обоснованность перехода к актуальному компетентностному подходу как методологической базе организации образовательного процесса в вузе. При развитии образовательного пространства в Высшей школе подчеркивается необходимость уделять внимание развитию профессионализма и, главное, развитию социально значимых личностных качеств. Особое внимание уделяется анализу объема личностного компонента специалиста как важнейшего компонента в концепции профессионализма. Обоснована целесообразность учета психолого-педагогических условий при проектировании развития будущего педагога-психолога.

Ключевые слова: педагог-психолог, профессиональные качества, ВУЗ, личностное развитие, профессиональное развитие.

The article deals with the problem of personal and professional development of future teachers-psychologists. The theoretical views of domestic and foreign scientists on the problems of the correlation of professional training and professional development of a person are presented. The question of the essence of the process of professional formation in the field of general and psychological-pedagogical activity is considered. The expediency of modernizing the modern education system at the university, the validity of the transition to an actual competence-based approach as a methodological basis for the organization of the educational process at the university is proved. When developing the educational space in Higher Education, the need to pay attention to the development of professionalism and, most importantly, the development of socially

significant personal qualities is emphasized. Special attention is paid to the analysis of the volume of the personal component of a specialist as the most important component in the concept of professionalism. The expediency of taking into account psychological and pedagogical conditions when designing the development of a future teacher-psychologist is substantiated.

Keywords: *teacher-psychologist, professional qualities, university, personal development, professional development.*

Қазіргі заманғы білім беру парадигмасын жаңғырту жоғары оқу орындарында білім алушылардың кәсіби қалыптасуы үшін барынша тиімді жағдайлар жасауды көздейді. Бүгінгі таңда әлемде, атап айтқанда біздің елімізде болып жатқан экономикалық және әлеуметтік-мәдени өзгерістер қазіргі заманғы университет түлектерінің кәсіби деңгейіне қойылатын талаптардың едәуір артуын анықтайды. Оқытудың тиісті бағыты бойынша жоғары білімнің мемлекеттік білім беру стандартындағы мемлекет университетте оқу процесінде студенттер арасында қалыптасуы керек әмбебап және жалпы кәсіптік құзыреттердің көлемін реттейді.

Мәселен, «Қазақстан-2050» атты ұзақ мерзімді стратегиясында білім беру мәселесіне қатысты біраз пікірлер айтылған. Жолдауда еліміздің ұзақ мерзімді дамуындағы негізгі басымдықтарды бірі ретінде жоғары білім беру саласы қарастырылған. Бұл маңызды құжатта ұсыныс ретінде 2050 жылға дейін әлемдегі дамыған 30 мемлекеттің қатарына енуі үшін жеке және мемлекеттік білім беру мекемелері ұсынатын оқыту қызметтерінің арасындағы алшақтыққа жол беруге болмауы қажеттігі, білім беру жүйесі жалпы ұлттық күйінде қалуға тиіс екені ерекше аталған. Болашақта педагог-психологтар жаңа заманның білім алушылары мен оқушыларына тәлім-тәрбие беруде оқушылардың өмір тәжірибесіне сүйеніп, пән аралық байланысты пайдаланып, тәлім-тәрбиені әр саладан, соның ішінде экономикалық-әлеуметтік білім мен тәрбиеден алып, бәсекеге қабілетті ұрпақты қалыптастыруы қажет. Ол үшін жалпы білім беруді 12 жылдыққа көшіру, бейіндік мектептер ашу, оқушыларға білім беруде олардың өмірлік тәжірибесін ескеру, пәнаралық байланысты нығайту, сол арқылы оқушыларға әлеуметтік-экономикалық тәлім-тәрбие беру, соған лайықты жаңа тұрпатты педагог-психолог ұстаздар даярлау қажет екендігіні Қазақстан-2050 стратегиясында егжей-тегжей көрсетілген.

Әсіресе магистратура біліктілігіне баса назар аудару қажеттілігі жоғарыда аталған стратегияларда да, маңызы жоғары дөңгелек үстелдерде де көптеп талқыланады. Әсіресе педагог-психолог магистрант-түлектер жүйелі және сыни ойлауға, жобаларды әзірлеу мен іске асыруға, командалық жұмыс пен көшбасшылыққа, коммуникацияға, мәдениетаралық өзара іс-қимылға, өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі дамытуға (оның ішінде денсаулық сақтау) қатысты әмбебап құзыреттерді, сондай-ақ кәсіби қызметтің құқықтық және этикалық негіздерін білуді, негізгі және қосымша білім беру бағдарламаларын әзірлеуді, білім алушылардың бірлескен және жеке оқу мен тәрбие қызметін көздейтін жалпы кәсіби құзыреттерді қалыптастыруы тиіс екендігі айтылады. Тәрбиелік білім беру ортасын құру, білім беру нәтижелерін қалыптастыруды бақылау және бағалау, кәсіби қызметтегі психологиялық-педагогикалық технологиялар, білім беру қатынастарына қатысушылармен өзара әрекеттесу, педагогикалық қызметтің ғылыми негіздерін ұғыну – осының барлығы-дерлік магистратура бағдарламасында қамтылуы тиіс. Өйткені болашақ педагог-психологтарда қалыптастырылуы тиіс жоғарыда көрсетілген әмбебап және жалпы кәсіптік құзыреттердің мазмұнын талдау қазіргі қоғамға кәсіби қызметті сәтті жүзеге асыру және кәсіби қоғамдастықта да, жалпы қоғамда да тиімді бейімделу үшін қажетті мамандар қажет деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сондықтан жаңа бағдарламалық стандарттардың мазмұны жалпы мәдени құзыреттерден әмбебап құзыреттілікке ауыстырылуы керек. Әмбебап және жан-жақты құзыреттілік қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесінің стратегиялық бағытын дамытатын болады, болашақ маманның көптеген, тіпті әртүрлі міндеттерін шешуге қабілетті мобильді бағдарламаларды дайындауға бағытталатын болады [1, 681 б.].

Педагог-психологтардың кәсіби қалыптасуы үшін Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес, оқыту бағытының педагог-психолог түлектері келесі міндеттерді сәтті шешуге мүмкіндік беретін кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыруы керек: педагогикалық, техникалық қызмет көрсету және ғылыми-зерттеу. Бұдан бөлек, педагог-психологты даярлау процесін ұйымдастыру кезінде түлектердің кәсібилігін қалыптастыруға ғана емес, олардың сәтті әлеуметтенуі үшін де қажетті жеке қасиеттерін дамытуға да көп көңіл бөлінуі керек. Университеттердің дамып келе жатқан білім беру кеңістігі де келесідей үштұғырлы міндетке қол жеткізуге бағытталып отыруы керек: кәсіпқой маманды, жеке тұлғаны және қоғамның лайықты мүшесін тәрбиелеу міндеттері.

Сонымен қатар, кәсіби қалыптасу және даму мәселелерін зерттеген көптеген зерттеушілер бұл процесстегі іргелі компонент ретінде маманның «жеке құрамдас» бөлігін атап жатады, өйткені жалпы адамның (және әсіресе психологтың) кәсіби қызметті тиімді жүзеге асыру қабілеті жеке қасиеттердің белгілі бір жиынтығына байланысты. Ұйымдастырушылық, жауапкершілік, тәртіп, еңбекқорлық сияқты қасиеттер жеткілікті жоғары деңгейде дамыған маман кез-келген кәсіби операцияны жоғары деңгейде орындай алады. Осыған байланысты Е.Н. Богданов пен В.Г. Зазыкиннің кәсіби дамудың нәтижесі болып табылатын кәсіби маманның анықтамасын атап кету қажет. «Кәсіби маманға» авторлар «жеке тұлға мен іс-әрекеттің жоғары кәсібилігі бар кәсіби қызмет» анықтамасын жатқызады [2, 38 б.]. Кәсіби маманның бұл анықтамасы педагогикалық және психологиялық құзыреттіліктің негізгі компоненттерінің басымдылығы тұрғысынан өте маңызды.

Дегенмен, қазіргі заманда қандай да бір кәсіби операцияның дұрыс орындалуы барлық-дерлік кәсіби даму деңгейінің негізгі өлшемі болып табылмайды. Өйткені бұл деңгейдің неғұрлым маңызды көрсеткіштеріне мыналар да жатқызылады – адамның кез-келген ортаға бейімделу дәрежесі, атап айтқанда оның жеке әлеуеті, белгілі бір кәсіби қызметтегі жағдайлық мәселелерді шешуге көрсете алатын психологиялық критерийлері. Бірақ қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесінің стратегиялық бағыты университетте қалыптасқан құзыреттердің барлық көлемін кәсіби және жеке тұрғыдан өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі жүзеге асыруға бағыттау үшін жеткілікті деңгейде негізгі жеке қасиеттері бар түлекті дайындауға толықтай бағытталмаған. Сол үшін педагог-психологтардың кәсіби құзыреттіліктерін дамыту мақсатында өзін-өзі танудың, тиімді білім алудың сәттілігі келесідей объективті көрсеткіштермен де белгіленуі керек: жүзеге асыратын кәсіби қызметтің қоғам үшін маңыздылығы; кәсіби қызметке, еңбек нәтижелеріне жеке қанағаттану сезімі; сондай-ақ адамгершілік критерийлерінің тиімді арақатынасы [3, 74 б.].

Болашақ педагог-психологтардың кәсіби қалыптасу мәселесін зерттейтін отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кәсіби дайындық пен адамның кәсіби дамуының арақатынасына да көп көңіл бөлінеді. Педагог-психологтардың кәсіби қалыптасу процестері бейімделу және оқшаулау сияқты әлеуметтену тетіктерінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені кәсіби тұрғыдан іске асыру жаңа әлеуметтік рөлді игеруді және нәтижесінде тиісті функцияларды тиімді орындау үшін қажетті қабілеттерді қалыптастыруды қамтиды. Адамның белгілі бір кәсіпте қалыптасуы мен іске асырылуы қоғамның ересек мүшесінің өміріндегі маңызды кезең болып табылады, адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін және белгілі бір кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін ғана емес, сонымен бірге адамның жеке даму бағытын анықтайтын қасиеттерді қалыптастыру мен дамыту үшін қажет факторларды анықтайды. Демек, қазіргі қоғамда педагог-психолог мамандардың кәсіби құзыреттілігі әсіресе маңызды. Сондықтан педагог-психологтардың көпвекторлы өзін-өзі дамыту және тану процестерін анықтап, кәсіби қызығушылықтарын дамытып отыру қажет.

Бір жағынан, адамның белгілі бір кәсіпке жатуы оның әлеуметтік қалыптасуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады: ол өзін-өзі жүзеге асыруға айтарлықтай ықпал етеді және адамның бір жағынан әлеуметтенудің қаншалықты сәтті немесе сәтсіз өткенін

көрсетеді, ал екінші жағынан өмір сүру үшін қаражат көзі болып табылады. Сондықтан болашақ педагог-психолог белгілі бір жас кезеңінде қоғам үшін ерекше маңызы бар жаңа әлеуметтік рөлді – мамандықты тиімді игеруі керек. Себебі кәсіби дамуды кәсіби маман өндіретіні белгілі. Арнайы зерттеулерде кәсібилікті әр түрлі жағдайларда күрделі кәсіби қызметті жүйелі түрде дәл және сапалы орындау қабілеті мен дайындығы деп түсіну керек. Зерттеушілер атап өткендей, педагогтардың кәсіпқойлығының маңызды критерийі оның өндірістік қызметінің жоғары нәтижелері емес, оның кәсіби мотивациясының ерекшелігі, еңбек қызметіне, еңбек нәтижелеріне құндылық қатынасы жүйесі болып табылады [4, 54 б.].

Психологиялық зерттеулердегі болашақ педагог тұлғаның кәсіби дамуы екі процестің интеграциясы ретінде түсініледі: кәсіби өзін-өзі анықтаудың басынан бастап белсенді кәсіби іс-әрекеттің аяқталуына дейінгі қызметті қамтитын барлық еңбек қызметі мен кәсібилігі кезіндегі жеке тұлға қалыптастыру [5, 154 б.]. Педагог-психологтың кәсіби қызметі оның табиғатының бірегейлігін анықтайтын бірқатар ерекшеліктермен және «адам – адам» байланысы арқылы кәсіптер жүйесіндегі ерекшеліктермен сипатталады. Осыған байланысты болашақ педагог-психологтың кәсіби қалыптасуы мен дамуы жүретін университеттің білім беру кеңістігінің барлық компоненттері өте маңызды. Бір қызығы, кез-келген кәсіпте, бірақ әсіресе психологиялық-педагогикалық салада кәсіби даму жеке дамумен байланысты, ал зерттеу процесінің сәттілігі бірқатар психологиялық-педагогикалық жағдайларға байланысты. Сондықтан жоғары оқу орнында білім алу процесінде білім алушы өзінің кәсіби және жеке құзыреттілігін анықтайтын кәсіби маңызды қасиеттерді қалыптастыруы керек.

Болашақ педагог-психологтың табысты қалыптасуы үшін ЖОО-да дамытушы білім беру кеңістігін құру қажет. Оқу процесін ұйымдастырудың өзі психологиялық-педагогикалық білімге, дағдыларға деген қызығушылықтың дамуына, сондай-ақ мұның бәрін практикалық іс-әрекетте қолдануға деген ұмтылыстың пайда болуына ықпал етуі өте маңызды. Жоғары оқу орны жағдайында психологиялық-педагогикалық сауаттылықты да қалыптастыру қажет.

ЖОО-ның білім беру ортасы шығармашылық болуы, білім алушыларды барынша тиімді дараландыруға ықпал етуі тиіс. Білім беру процесінде оқытудың белсенді әдістері, заманауи білім беру технологиялары қолданылуы керек, олар оңтайлы жеке және кәсіби дамуға ықпал етуі керек және білім беру қатынастарына қатысушылардың денсаулығын, психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі қажет [6].

Болашақ педагог-психологтарға білім беру қатынастары субъект-субъектілік сипатқа ие болуы тиіс: білім алушы белсенді оқу қызметін жүзеге асыруы, өздігінен білім алуға, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жүзеге асыруға және өзін-өзі танытуға ұмтылуы тиіс.

Демек, болашақ педагог-психологтың кәсіби қалыптасуы мен дамуының жетістігі университеттің білім беру кеңістігін жобалаудағы бірқатар психологиялық-педагогикалық жағдайларға байланысты, сондықтан бұл процеске өте мұқият болу керек.

Қазіргі заманғы білім беру парадигмасының өзгеруі және іс-әрекетке негізделген тәсілге негізделген білім беру мекемелерінде мемлекеттік білім беру стандарттарын енгізу оқу процесін жүзеге асыратын және бірқатар психологиялық-педагогикалық мәселелерді шешетін болашақ мұғалімдердің психологиялық құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігін түсінуге әкелді: оқу іс-әрекетінің психологиялық ерекшеліктерін, оқу іс-әрекеті мен педагогикалық қарым-қатынас субъектілері ретінде білім алушы мен білім алушының психологиялық сипаттамаларын білу, оқытудың психологиялық механизмдері мен заңдылықтары; білім беру процесіне қатысушылардың оқу-танымдық міндеттерді шешуге бағытталған оқу ынтымақтастығындағы өзара әрекеті [7]. Бұл тұрғыда Л.С. Выготскийдің сөздері өзекті: «тәрбие процесі психологиялық процесс болғандықтан, психологияның жалпы негіздерін білу – бұл істің ғылыми тұжырымына көмектеседі» [8]. Осыған байланысты қазіргі заманғы мұғалімнің кәсіби қызметінің сәттілігі көбінесе оның психологиялық құзіреттілігімен анықталады, ал оның қалыптасуының маңызды кезеңі университеттегі, яғни ЖОО кезеңі болып табылады. Осы орайда А.А. Бодалев, А.Д.Алферов, А.К. Маркова, Н.В. Кузьмина, Г.И.

Метельский, Л.А. Колмогорова және басқалар зерттеген «психологиялық құзыреттілік» ұғымының мәнін түсінуге әртүрлі көзқарастар бар. А.Д. Алферов психологиялық құзыреттілік бойынша білім алушының кәсіби дайындығының құрамдас бөлігін түсінеді. Н.В. Кузьмина, Г.И. Метельский – педагогке кәсіби өзін-өзі танудың жоғары деңгейін, психикалық жағдайын басқара білуді, жалпы психологиялық дайындықты қамтамасыз ететін білім, білік, дағды жүйесін жатқызады. Л.А. Колмогорова бұны жалпы және кәсіби мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде қарастырады [9]. Жалпы айтқанда, болашақ педагог-психологтың психологиялық құзыреттілігі – психологиялық білімнің, психологиялық ойлаудың, практикалық дағдылардың және тұлғааралық өзара әрекеттесу дағдыларының болуын қамтитын кәсіби қызметтің сәттілігін анықтайтын психиканың ерекше білімі.

Бұдан бөлек, болашақ педагог-психологтың психологиялық білімі жеткілікті кең ауқымды мәселелерді қамтуы керек: оқу іс-әрекеті субъектілерінің жас ерекшелігі, психологиялық ерекшеліктері, оқытудың әсерінен психикалық ісіктердің пайда болу шарттары мен факторлары (педагогикалық өзара әрекеттесудегі, қарым-қатынастағы және оқу-педагогикалық іс-әрекеттегі «кедергілер»), оқу мотивациясын дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттары, студенттердің субъективті функциялары, өз мақсаттарын, жоспарларын, жобаларын таңдау бойынша ұжымдық таратылған іс-шаралар, дарынды балалар мен денсаулығы бұзылған балалардың психологиялық ерекшеліктері [10]. Демек, педагог-психологтың кәсіби дамуының психологиялық-практикалық дағдылары оқу іс-әрекетін, оқу ынтымақтастығын ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық жағдайларын жасау, білім алушылардың субъектілік функцияларын кеңейту, сондай-ақ оқу-тәрбие процесіне қатысушылардың тиімді өзара іс-қимыл жасау дағдыларын көздейді. Психологиялық құзыреттіліктің осы түсіндірмесіне сүйене отырып, оны «педагогикалық-психологиялық білім» дайындық бағыты бойынша бакалаврларда және одан әрі магистратурада қалыптастыру мәселесі туындайды. Бұл тұрғыда К.Д. Ушинскийдің де пікірі бар: «педагогтердің өздері басқарғысы келетін психикалық құбылыстардың белгілі бір заңдылықтарын зерттеу қажет және оларды қалыптасқан жағдайларға сәйкес қолдану қажеттілігі туралы уақтылы іс әрекет ету керек» [11].

Тәжірибе көрсеткендей, педагогикалық-психологиялық кәсіби құзыреттілікті дамыту үшін теориялық психологиялық дайындықты да, кәсіби оқытудың практикалық әдістерін де қолдану қажет. Осы аспектіде педагогика бакалаврлары мен магистранттары психологиялық құзыреттілігін қалыптастырудың жетекші міндеті психологиялық білімді, олардың болашақ кәсіби қызметі туралы түсініктерін, коммуникативтік біліктері мен дағдыларын, психологиялық ойлауын кеңейту болып табылады.

Демек, психологиялық-педагогикалық дағдыларды іске асыру міндеттерін жан-жақты шешудің нәтижесіне қол жеткізуге, кәсіби дайындықтың психологиялық және практикалық-бағдарланған сипатын күшейтуге, болашақ педагог-психологтың жеке басын дамытуға мүмкіндік беретін белсенді тәсіл – кәсібилікті әмбебап, жан-жақты дамыту; болашақ маманның өз бетінше және жоғары оқу орны бағдарламасы бойынша тиімді әрі саналы білім алу арқылы дағдыларды эффективті қалыптастыру.

Бұдан бөлек, болашақ педагог-психологтарды практикалық психологиялық-педагогикалық оқытудың маңызды нысандарының бірі – білім беру мекемелеріндегі оқу және өндірістік практика болып табылады. Психологиялық құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі критерийі – болашақ мұғалімнің педагогикалық жағдайларды, білім алушы тұлғасының дамуына ықпал ететін міндеттерді шеше білуі, бұл педагогикалық практикадан өту процесінде байқалады. Студенттің педагогикалық практикадан өту процесінде психологиялық-педагогикалық құзыреттілікті арттырудың негізгі жолдары – кәсіби педагогикалық қызметтің талдамалық жұмысы, өзінің жеке стилін, кәсіби ұстанымдары мен ұстанымдарын бағалау және жетілдіру біліктерін қалыптастыру, кәсіби міндеттерді бірлесіп шешу (оқушылар ұжымындағы жанжалды жағдайлар; жекелеген білім алушылардың оқу уәждемесінің төмендігі; оқу ынтымақтастығын ұйымдастырудағы

киындықтар) болып табылады; болашақ мұғалімнің кәсіби жағдайын жетілдіру, психикалық процестерді дамыту (педагогикалық ойлау, педагогикалық рефлексия және басқалар), психологиялық жеңілдету әдістерін дамыту бойынша педагогикалық дағдыларды жетілдіру, кәсіби білімді кеңейту мақсатында оқытудың интерактивті әдістерін, әлеуметтік психологиялық тренинг әдістерін қолдану.

Сонымен қатар, болашақ педагог-психологтардың психологиялық құзыреттілігі білім алушылармен қарым-қатынастың сенімді атмосферасын және диалогтық сипатын құру, қарым-қатынастың вербалды емес құралдарын пайдалану, жанжалды жағдайларды шешу стратегиясын құру, әлеуметтік-перцептивті тетіктерді дамыту (рефлексия, эмпатия, сәйкестендіру, орталықсыздандыру), білім алушылар мен педагогтердің мінез-құлқын түсіну, қандай да бір эмоционалдық жағдайдың туындауының психологиялық тетіктерін түсіндіру кезінде педагогикалық практикадан өту процесінде байқалады. Құзыреттіліктің бұл түрі мұғалімнің рөлдік икемділігін қамтамасыз етеді, ол әртүрлі рөлдерді орындау мүмкіндігінде көрініс табады: консультант, психотерапевт, бақылаушы, жолдас, бақылаушы өзара әрекеттесу жағдайлары. Студенттің педагогикалық практикадан өту кезеңінде олардың өзін-өзі тану әдістерін меңгеру деңгейін, мамандық шеңберіндегі даралықты дамытуды байқауға болады: психологиялық даму, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі реттеу міндеттерін қою және жүзеге асыру дағдылары. Педагогикалық практикадан өту кезінде іс-әрекеттік тәсілді іске асыру процесінде студенттер мұғалімнің жас ерекшеліктерін психологиялық және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, балаларды оқытудың жеке стратегияларын әзірлеу, білім алушылардың психикалық процестеріне, қасиеттеріне оқу психологиялық-педагогикалық диагностика жүргізу; білім алушылар мен олардың ата-аналарына жеке консультация беру; бір жағынан дарынды, дарынды балаларды, екінші жағынан мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларды оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық жағдайларын анықтау; интеллектуалды дарындылықтың конвергентті немесе дивергентті ойлау қабілетіне қарағанда күрделі психологиялық механизмдерге негізделгенін түсінеді, демек, дарынды адамдар мен мүгедектер туралы білім және олармен тиімді қарым-қатынас жасауды дамыту қажет.

Осылайша, болашақ педагог-психологтардың педагогикалық-психологиялық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың ерекшелігі қазіргі заманғы мемлекеттік білім беру стандарттарын жүзеге асырумен байланыса отырып, оның негізінде психологиялық дайындықтың жоғары деңгейін, мұғалімнің рефлексивті, аналитикалық, жобалық қызметін талап ететін белсенді процес ретінде қалыптасып отыруы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1989. 921 с.
2. Богданов Е.Н., Зызыкин В.Г. Введение в акмеологию. Калуга: КГПУ, 2000. 97 с.
3. Кот Т.В., Лузганов А.П. Актуальные проблемы профессиональной подготовки специалиста-психолога в вузе // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2011. № 3 (95). С. 73-76.
4. Макарова Л.Н., Шаршов И.А. Воспитательное пространство вуза: проблемность определения и построения // Преподаватель высшей школы: традиции, проблемы, перспективы. Тамбов: Издат. дом «Державинский», 2019. С. 55-61.
5. Манаенкова М.П. К проблеме формирования речевой компетенции студентов в условиях высшей школы // Социально-экономические явления и процессы. 2013. № 2. С. 154-156.
6. Манаенкова Марина Петровна, Калякин Евгений Викторович ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА // Гаудеамус. 2021. №1 (47). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskie-osnovy-professionalnogo-stanovleniya-pedagoga-psihologa> (дата обращения: 23.11.2021).

7. Омельяненко, Л.А. Развитие субъектных функций учащихся в системе развивающего обучения. Л.А. Омельяненко: монография. Оренбург. ИПК ГОУ, 2005. – 196 с.
8. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский, Психология: классические труды. М.: Педагогика–Пресс, – 1999 – 536 с. – ISBN 5–7155–0747–2.
9. Колмогорова, Л.С. Диагностика психологической культуры школьников: практическое пособие для школьных психологов. – Л.С. Колмогорова. – М.: ВЛАДОС–ПРЕСС, 2002 г. – 360 с. – ISBN 5–305–00057–2.
10. Пузикова, В.С. Философские и психолого-педагогические аспекты формирования компетентностей учащихся в профильном обучении: монография / В.С. Пузикова. Л.А. Омельяненко. – БГТИ (филиал) ОГУ, Самара: СИПКРО, 2013. – 263 с. ISBN 978–5–7174–0555–3.
11. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. К.Д. Ушинский. – М.: ФАИР–ПРЕСС, 2004 г. – 239 с. – ISBN 5–8183–0811–1.

ӘОЖ 378

<https://doi.org/10.53355/g2748-8743-2277-i>

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУҒА ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕСІ

Ниязшина А.Ж., 2-курс магистранты, Фейзулдаева С.А., PhD
I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: niyazshina73@mail.ru, salta7172@mail.ru

Мақалада оқу үдерісінде болашақ мұғалімнің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлау мәселесінің теориялық және практикалық негізі қарастырылады. Оқу үдерісінде АКТ-ны жүйелі және мақсатты пайдалану білім беру процесінің сапасын арттырудың тиімді құралы ретінде әрекет етеді.

Тірек сөздер: болашақ мұғалім, ақпараттық-коммуникациялық технология, кәсіби қызмет.

В статье рассматривается теоретическая и практическая основа проблемы подготовки будущего учителя к использованию информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе. Системное и целенаправленное использование ИКТ в учебном процессе выступает эффективным средством повышения качества образовательного процесса.

Ключевые слова: будущий учитель, информационно-коммуникационные технологии, профессиональная деятельность.

The article discusses the theoretical and practical basis of the problem of preparing a future teacher for the use of information and communication technologies in the educational process. Systematic and purposeful use of ICT in the educational process is an effective means of improving the quality of the educational process.

Keywords: future teacher, information and communication technologies, professional activity.

Кіріспе. Соңғы жылдардағы білім беру реформалары еліміздегі білім беру жүйесіндегі айтарлықтай өзгерістерге ықпал етті. Мамандарды, атап айтқанда, мұғалімдерді даярлау олардың негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталған. Бұл мәселенің өзектілігі, әсіресе, бүкіл әлемді дүр сілкіндірген пандемия жағдайында еліміздің білім беру жүйесінде ақпараттық коммуникациялық технологиялар мен күрделі

технологиялардың белсенді енгізілуінде, сондықтан бұл-болашақ мұғалімдерді даярлауда жалпы кәсіби күзінеттіліктің құрамдас бөлігі ретінде олардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану мәселесі ерекше мәнге ие болуында. Ақпараттандыру білім беру сапасын, қолжетімділігін және тиімділігін арттыруға бағытталған білім беру жүйесін реформалаудың маңызды тетігі болып табылады. Демек, білім беру жүйесінде АКТ-ны қолдану ақпараттық қоғамды дамытудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Болашақ мұғалім жас ұрпақты ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануда ақпараттық мәдениетпен қамтамасыз ету жағынан түйінді фигура болып табылады.

Зерттеу материалдары және әдістері. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) - бұл «ақпаратпен жедел және тиімді жұмыс істеу мақсатында ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және беру үшін есептеу техникасы мен телекоммуникациялық құралдарды пайдаланатын технологиялар». Демек, ақпаратты пайдалану үрдісін жеңілдетуге арналған әдістер мен бағдарламалық-техникалық құралдар жиынтығы, ақпаратты алу, түрлендіру, жіберу, сақтау және пайдалану әдістері мен құралдары бұлар ақпараттық технологиялар болып саналады.

Ақпараттық қоғамды құру және дамыту білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) кеңінен қолдануды көздейді, бұл бірқатар факторлармен анықталады.

Біріншіден, АКТ-ны білімге енгізу адамзаттың білімі мен жинақталған технологиялық және әлеуметтік тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа ғана емес, сонымен бірге бір адамнан екінші адамға беруді едәуір жылдамдатады.

Екіншіден, заманауи АКТ-ны оқыту мен білім беру сапасын арттыра отырып, адамға қоршаған ортаға және болып жатқан әлеуметтік өзгерістерге табысты, жылдам бейімделуге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, осы технологияларды білім беруге белсенді әрі тиімді енгізу, ИСО талаптарына және қазіргі заманғы индустриялық қоғамның талаптары аясында дәстүрлі білім беру жүйесін реформалау үдерісіне жауап беретін білім беру жүйесін құрудың маңызды факторы болып табылады.

Болашақ мамандарды ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға дайындаудың мақсатын, мазмұнын, психологиялық-педагогикалық негіздерін қазақстандық ғалымдар Ж.А. Қараев, Г.Қ. Нұрғалиева, Т.О. Балықбаев, С.М. Кеңесбаев, Б.Б.Баймұханов, А.Б.Медешова және т.б. қарастырған.

А.В. Могилев, О.Г. Смолянинова, А.Ю. Кравцова, С.Р. Удалов, Т.А. Лавина, М.Б.Лебедева және т.б. ресейлік ғалымдардың диссертациялық зерттеулері ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы болашақ мұғалімдерді (барлық педагогикалық мамандықтарға қатысты) даярлауды жетілдіруге арналған.

Қазіргі уақыттағы ақпараттық-коммуникациялық технология саласында болашақ педагог мамандарға қойылатын талаптар:

Жалпы мәдени: қоғамды ақпараттандыру үрдісін мәнін, оның әлеуметтік алғышартын және салдарын түсінуі; ақпараттандырудың түрлі аспектілерінің жеке тұлғаға әсерін талдай білуі; ақпараттық технологиялардың түрлі ұғымдарын негіздеп, ажырата білуі мен білімді ізгілендіру және бұл бағыттағы АКТ-ның рөлі туралы түсініктерінің болуы.

Жалпы біліми дайындық: қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен жұмыс істеудің негізгі қағидаларын, түрлі құрылғылардың қызметін және әрекет ету тәсілдерін, программалық жүйелерді топтау қағидалары мен тәсілдерін білуі, қазіргі операциялық жүйелер туралы нақты мағлұматы болуы, қазіргі мектептерде қолданыста жүрген ақпараттық технологиялар туралы түсінігі және оны қолдана білуі.

Әдістемелік-педагогикалық дайындық: АКТ-ны білім жүйесінде қолданылуының жалпы қағидаларын және өз жұмысында АКТ-ны қолдану мүмкіндігін жетік білуі, ақпараттық технологиялардың түрлерін, ерекшелігін білуі, қазіргі ақпараттық технологияларды қолдану

негізінде пәндер бойынша оқу жұмысын жоспарлай және түрлендіре алуы, пәндерді кіріктірудің дидактикалық қағидалары мен формаларын білуі, әдебиеттерді талдау және мұғалімдер тәжірибелерін жалпылау негізінде информатика мазмұнын іріктей алуы және оқушылардың интеллектуалдық дамыту бағытында пайдалана білуі, информатиканың дамытушы курсы негізінде қазіргі ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, түзету жұмыстарын ұйымдастыру мүмкіндігін біліп, жүзеге асыра алуы болып табылады.

Сонымен бірге, педагог-мамандарды даярлау үрдісін зерттеушілер кешенді амалды жүзеге асыруда оны бірнеше кезеңдерге бөліп көрсетеді [1]:

Бірінші кезең - бастапқы студенттердің жалпы білімі дайындығымен, ойлауының дамуымен, саналы қалыптасуымен, өзбетіндік танымдық іс-әрекетті қалыптастырумен байланысты болып келеді.

Екінші кезең - кәсіби болып табылады, ол үйлестіру бағдарланған пәндерді оқытумен байланысты жалпы білімі және кәсіби дайындық арасында жүргізіледі. Бұл кезеңде кең кәсіби бағдарға тән сипатта әдістерге қатыстыру жүзеге асады.

Үшінші кезең - арнайы болып табылады, бұл кезеңде арнайы, бағдарланған пәндерді оқытуда бірлескен және ынтымақтасқан оқытушылардың, сондай-ақ студенттердің де бірлескен әрекетінің қажеттілігін айтуға болады.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі, педагогика және психология, физика және информатика мамандықтары бойынша элективті курс бағдарламаларын ұсынған, онда электрондық оқу құралдарын жасақтауға және оны тиімді қолдану әдістемесін ақпараттық технология негізінде оқып-үйретуге көңіл бөлу қажеттігін өз еңбегінде атап өткен зерттеуші ғалым А.Б.Медешова болды. [2].

М.М. Пшукова: «Мұғалімнің ақпараттық құзырлылығы – бұл қазіргі ақпараттық технологиялар саласынан білімді, білікті, дағдыны орынды қолдана білу». Ғалым мұғалімдердің ақпараттық құзырлылығын қалыптастырудың құрамын құралдар мен әдістер саласында қолданылатын білім, білік, және дағды құрайтын келесі элементтерді анықтаған: ақпаратты іздеу және жинау; ақпаратты сақтау; ақпаратты өңдеу; ақпаратты тарату [3].

Т.А.Зубкованың пікірінше, мұғалімнің ақпараттық құзырлылығы біртіндеп қалыптасады. Жоғары оқу орнында мұғалімдерді дайындаудың бірінші кезеңі - базалық ақпараттық құзырлылық негіздері қалыптасады. Бұл кезеңде жалпы кәсіби пәндер мен пәндік дайындық шеңберінде информатикаға және ақпараттық технологияларға оқыту мен өздігінен оқу үдерісінде қалыптасатын білім, біліктілік және дағды меңгеріледі. Екінші кезеңде ақпараттық құзырлылықтың қалыптасуы жүргізіледі, бұнда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы кәсіби әрекетті орындауға деген қабілеті қалыптасады [4].

Г. Гуревич «Заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды, оларды оқу-тәрбие процесінде пайдалану әдістемесін игеру білім беруді жаңғыртуға - болашақ маманның кәсіби даярлығының сапасын арттыруға, қоғамның бәсекеге қабілетті мамандарға деген қажеттілігін қамтамасыз етуге ықпал етеді» - деп дұрыс айтады [5]. Әмбебап білімнің, дағдылардың тұтас жүйесін, сондай-ақ білім алушылардың өзіндік қызметі мен жеке жауапкершілігі тәжірибесін қалыптастыру, яғни білім беру мазмұнының қазіргі заманғы сапасын айқындайтын түйінді құзыреттер болашақ мұғалімдердің АКТ-ны қаншалықты қолданғанына байланысты.

Жоғарыда келтірілген зерттеулердегі ой-тұжырымдарды жинақтайтын болсақ, ақпараттық технологияны жан-жақты пайдалану, оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарын жүзеге асыратындай жағдайда оның мүмкіндіктерін қолдану үрдісі болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Жоғары білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану дәстүрлі оқыту жүйесімен салыстырғанда бірқатар маңызды артықшылықтарға ие. Білім алушылардың осы технологияларды қолдануы білім алудың қолжетімділік деңгейін айтарлықтай арттырады.

Зерттеу тақырыбымызға сәйкес Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің «Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының студенттерінен ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану дәрежесін анықтау үшін қашықтықтан оқытуға байланысты сауалнама алынды. Сауалнамаға барлығы 38 студент қатысты.

Сауалнама сұрақтары: 1. Қашықтықтан оқытудың жаңа жағдайларына қалай бейімделдіңіз? Студенттердің бірінші сұрақ бойынша берген жауаптарын талдау нәтижесі 38 студенттің 12-сі (32%) өте жақсы, 16-і (42%) жақсы, 8-уі (21%) қанғаттанарлық, тек 2 (5%) жауап беруге қиналамын деген жауапты берген. Екінші сұрақ бойынша. 2. Сізге қашықтықтан оқу ыңғайлы болды ма? Студенттердің 20-сы (52,6%) ия, ыңғайлы, 8-і (21,1%)-ия, бірақ қиын, 10-ы (26,3%)-жоқ деп жауап берген. 3. Қашықтықтан оқыту процесінде қандай қиындықтарға тап болдыңыз? 18 студент (47,4%) – компьютерлік технологияларды жеткіліксіз меңгеру, қашықтағы материалдың жеткіліксіз мөлшері 10-і (26,3%), 6-ы (15,8%) практикалық тапсырмаларды орындаудың күрделілігі, 4-і (10,5%) басқа деп жауап берді. 4. Қашықтықтан оқыту процесінде қандай техникалық проблемаларға тап болдыңыз? Қойылған сұраққа жауапты уақтылы алмаған 7 студент (18,4%), 11 студент (29%)-материалды жаңғырту үдерісіндегі техникалық іркілістер, 10 студент (26,3%) – нашар кері байланыс, 4 студент (10,5%)-дыбыс мәселелері, 3 студент (7,8%)-оқытушымен презентацияны жүктеу мәселелері, 4 студент (10,5%)- кадрдың кідірісі (нашар жылдамдық), 2 студент (5%) -басқа деген жауапты берді. 5. Қашықтан оқыту кезінде сізге не ұнады? 10 студент (26,4%)- инфекцияның төмен қаупі. 5 студент (13%)-өз бетінше оқып-үйрену. 2 студент (5%)-үйде тамақтану. 3 студент (7,8%)-пән бойынша қосымша материал көлемі. 4 студент (10,5%)-жеке оқыту қарқыны. 5 студент (13%)-оқытудың заманауи технологияларын қолдану. 3 студент (7,8%)-оқыту сапасын арттыру. 5 студент (13%)-дәрістің бейнежазбасын қайта қарау мүмкіндігі, 1 студент (2,7%)-басқа. 6. Оқу барысында қандай қашықтықтан оқыту құралдарын қолдандыңыздар? 15 студент (39,4%)-онлайн дәрістер, 20 студент (52,6%)-университеттің білім беру порталындағы бағдарламаларды, 3 студент (8%)-басқа деген жауаптарын берді.

Студенттердің сұрақтарға берген жауаптарын талдау нәтижесі көрсеткендей, электрондық және қашықтықтан оқыту элементтерін пайдалануға көшу процесінде білім алушылардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануы бойынша негізгі қиындықтардың бар екені анықталды және оларды шешу жолдарын көрсетудегі орнын белгілеудің маңыздылығы орасан зор жұмыстарды қамтитындығын көрсетеді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану заманауи мұғалімге қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне жауап бере отырып, жаңа мүмкіндіктер береді.

Болашақ маманның АКТ-құзыреттілігін қалыптастыру университетте оқудың алғашқы күндерінен бастап жүйелі, үздіксіз жүзеге асырылуы тиіс.

Болашақ педагогтарды кәсіби қызметте АКТ-ны пайдалануға дайындау үдерісі:

1) болашақ мұғалім тұлғасының кәсіби қызметте АКТ-ны пайдалануға дайындау үдерісінде субъективті ұстанымын өзектендіру арқылы іске асырылады;

2) осындай дайындық үдерісін басқару мен өзін-өзі басқарудың икемділігі;

3) мұғалімнің болашақ кәсіби қызметінде АКТ қолданудың теориялық және практикалық аспектілерін зерделеу бойынша оқу материалын құрылымдаудың модульдік технологиясы.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану кезінде:

- студенттер компьютермен қатысқан сабақтарға деген қызығушылықтары артады, олармен жұмыс істегенде өздерін ыңғайлы сезінеді;

- студенттер арасындағы, студенттер мен компьютер арасындағы қатынастың сипаты өзгереді;

- компьютердің мүмкіндіктерін дұрыс бағалай алу қабілеті артады;

- компьютерлік желіде (мысалы, ғаламторда) жұмыс істегенде, аса маңызды әлеуметтік дағдылар қалыптасады: жауапкершілік, басқа адамдардың ұстанымын ескере отырып, өз мінез-құлқына ие болу және т.б.

Теория мен практикадағы проблеманы талдауға сүйене отырып, болашақ мұғалімдерді кәсіби қызметте АКТ-ны қолдануға дайындау жеке тұлғаның тұтас білімі ретінде қарастырылуы керек және қарастырылуы мүмкін деген пікірге келдік:

- білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар рөлінің маңыздылығын түсіну;

- ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану жөніндегі қызметті жүзеге асыруға қызығушылық және қажеттілік;

- оң нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетін белгілі бір қабілеттер, жалпы және арнайы білімнің қажетті көлемінің болуы мен талап етілетін деңгейде қалыптасқан кәсіби-педагогикалық дағдылар.

Қорытынды. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануда студенттердің ақпараттық мәдениетін, өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастыру, оқытудың мазмұндық және технологиялық жағынан қолдау жасауға, білімдерін қалыптастырудың көрнекілік негізін күшейтуге және студенттердің танымдық қызығушылықтарын дамыту, мамандыққа баулитын пәндерді оқуға деген қызығушылықтарын арттыру мақсатында жүргізуді көздейді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Роберт И.В. Информатика, информационные и коммуникационные технологии : учеб.-метод. пособие / И.В. Роберт. - М.: УРАО, 2001. - 205 с.

2. Медешова А.Б. Бастауыш сынып оқушыларының оқу икемділігін ақпараттық технология арқылы дамытудың педагогикалық шарттары: пед. ғыл. канд. ... дис.: 13.00.01. – Атырау, 2006. – 161 б.

3. Дедюхина А.А. Педагогические условия формирования информационной компетентности будущих учителей начальных классов [Текст] / А.А. Дедюхина // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. СанктПетербург, февраль 2012 г.). — СПб.: Реноме, 2012. — С. 280-284.

4. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-205222.html>.

5. Гуревич Г.С. Информационные технологии обучения: инновационный подход : учебное пособие / Г.С. Гуревич, М. Ю. Кадемия, Л.С. Шевченко : за ред. Гуревича Г. С. - Наука : ООО фирма «Планер», 2012. - 348 с.

ӘОЖ 04.51.31

<https://doi.org/10.53355/i2112-2469-2662-o>

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІБИ БЕЙІМДЕЛУІНДЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДЕҢГЕЙІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Нуркатова М. М., PhD, координатор

*Колумбия Университеті жанындағы Орталық Азиядағы Жаһандық денсаулықты
зерттеу орталығы*

Аубәкір А. С., 8D11401-Әлеуметтік жұмыс мамандығының 2 курс докторанты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

E-mail: aisulu95@bk.ru

Мақалада эмоционалды интеллекттің кәсіби қызмет процесінде алатын орны туралы зерттеу нәтижелерін қарастыра келе, бұл бағыт эмоционалды интеллект тұжырымдамасының пайда болуымен бір уақытта дерлік көрсетілген болатын және осы күнге дейін практикаға сәйкес сұраныстардың арқасында өзектілігін жоғалтпайды. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби

қызметке кәсіби бейімделу тиімділігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллект рөлін зерттеу, сонымен қатар, жұмыста көбінесе әлеуметтік қызметкердің білімі, білігі мен дағдылары басты рөлді емес, оның жеке ерекшеліктері, өзін дұрыс көрсете білу, өзгелермен ортақ тіл таба білу қабілеттеріне ие болады. Сондықтан, жалпы интеллект деңгейімен қатар, басқа да сипаттамаларды алып қарайтын болсақ, әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби қызметінің сәттілігімен байланысты болуы керек, оны басқаша айтқанда коммуникация саласындағы құзыреттілікке, айналасындағылармен эмоционалды байланыс қабілетіне жатқызуға болады.

Эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі әлеуметтік қызметкерлердің өз жұмысына, жетістіктеріне қанағаттану дәрежесімен де байланысты, бұл іс-әрекет табысының субъективті көрсеткіші болып табылады. Эмоционалды құзыретті әлеуметтік қызметкер өз жұмысынан ләззат алу үшін өзін-өзі баптай алатындығымен түсіндіріледі, сол арқылы өзін одан да тиімді болуға итермелейді. Сонымен қатар, кейбір зерттеулердің нәтижелері эмоционалды интеллекттің эмоционалды компоненттерінің ауырлығы (эмпатия және эмоционалды хабардарлық), керісінше, эмоционалды жайлылық деңгейінің төмендеуімен байланысты екендігін көрсетеуіне байланысты, мақалада әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделу ерекшеліктерімен эмоционалды интеллекттің кәсіби қызмет процесінде алатын орны туралы зерттеу жұмысына шолу жасалынған.

Тірек сөздер: Эмоционалды интеллект, кәсіби бейімделу, әлеуметтік қызметкер, кәсіби құлдырау, тұлғааралық эмоционалды интеллект, кәсіби іс-әрекет.

В статье рассматриваются результаты исследования роли эмоционального интеллекта в процессе профессиональной деятельности, это направление было выражено практически одновременно с возникновением концепции эмоционального интеллекта и по сей день не теряет актуальности в связи с практическими потребностями. В соответствии с целью нашей работы, изучение роли эмоционального интеллекта в обеспечении эффективности профессиональной адаптации социальных работников, а также знания, навыки и умения социальных работников часто играют ключевую роль в их личностных характеристиках, умении выражать себя, находить точки соприкосновения. будет. Поэтому, помимо общего уровня интеллекта, с успешностью профессиональной деятельности социальных работников должны быть связаны другие характеристики, другими словами, это может быть отнесено к коммуникативной компетентности, умению эмоционально общаться с окружающими.

Высокий уровень эмоционального интеллекта также связан со степенью удовлетворенности социальных работников своей работой и достижениями, что является субъективным показателем успешности. Это объясняется тем, что эмоционально компетентный социальный работник может приспособиться к своей работе, тем самым мотивируя себя действовать более эффективно. Кроме того, результаты некоторых исследований показывают, что выраженность эмоциональных компонентов эмоционального интеллекта (эмпатия и эмоциональная осведомленность) связана со снижением эмоционального комфорта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, профессиональная адаптация, социальный работник, профессиональный упадок, межличностный эмоциональный интеллект, профессиональная деятельность.

The article considers the results of research on the role of emotional intelligence in the process of professional activity, this direction was expressed almost simultaneously with the emergence of the concept of emotional intelligence and to this day does not lose relevance due to practical needs. In accordance with the purpose of our work, the study of the role of emotional intelligence in ensuring the effectiveness of professional adaptation of social workers, as well as the knowledge, skills and abilities of social workers often play a key role in their personal

characteristics, ability to express themselves, find common ground. will be. Therefore, in addition to the general level of intelligence, other characteristics should be associated with the success of the professional activity of social workers, in other words, it can be attributed to the competence in communication, the ability to communicate emotionally with others.

The high level of emotional intelligence is also associated with the degree of satisfaction of social workers with their work and achievements, which is a subjective indicator of success. It is explained by the fact that an emotionally competent social worker can adjust himself to enjoy his work, thereby motivating himself to be more effective. In addition, the results of some studies show that the severity of the emotional components of emotional intelligence (empathy and emotional awareness) is associated with a decrease in emotional comfort.

Keywords: emotional intelligence, professional adaptation, social worker, professional decline, interpersonal emotional intelligence, professional activity.

Кіріспе. Қазіргі заманғы әлеуметтік ұйымдардың көпшілігі өздерінің күш-жігері мен ресурстарының едәуір бөлігін қызметкерлерді дамытуға және сақтауға жұмсайды, өйткені білікті және адал қызметкерлер - бұл компанияның нарықтағы жетістігінің негізгі себептерінің бірі. Осыған байланысты, кадрларды іріктеу тиімділігін арттыруға, жаңа қызметкерлердің ұжымға тез енуіне және оларды жұмыстан шығару ықтималдығын төмендетуге бағытталған жаңа қызметкерлерді бейімдеу жүйесін әзірлеу және енгізу маңызды. Жаңа қызметкерлерді бейімдеу жұмыстарының ерекше бағыты – жоғары оқу орнын жаңадан бітірген және кәсіби қызметін енді бастаған жас мамандарды бейімдеу. Соңғы жылдары әлеуметтік қызметкерлердің кәсіптік қызметіне сұраныстың өсуіне байланысты олардың бейімделуін зерттеу маңызды бола бастады. Алайда, мәселенің өзектілігіне қарамастан, әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық жағына қатысты заманауи отандық зерттеулер жеткіліксіз.

Кәсіби бейімделудің сәттілігіне тікелей немесе жанама әсер ететін көптеген факторлар бар. Бүгінгі күні адам бейімделетін әлеуметтік жағдайдың параметрлері, яғни сыртқы факторлар кеңінен зерттелген. Алайда, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің сәттілігі мен оның ішкі ерекшеліктері мен қабілеттерінің арасындағы байланыс туралы мәліметтер жетіспейді.

Эмоционалды интеллект дегеніміз - адамның өзінің және өзгенің эмоциясын түсіну және басқару, айналасындағы адамдардың эмоцияларын қабылдау және оларға әсер ету, сондай-ақ өзінің эмоционалдық жағдайлары туралы ойлау және олардың көріністерін бақылау арқылы тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті [1]. Осы анықтамада эмоционалды интеллекттің адаптивті қасиеттері айқын көрінеді, бірақ қазіргі кезде бұл болжамға жеткілікті эмпирикалық дәлелдер жоқ. Таңдалған мәселенің өзектілігі эмоционалды интеллекттің салыстырмалы түрде жаңа, аз зерттелген құбылыс екендігіне байланысты. Қазіргі уақытта эмоционалды интеллект құрылымы мен мәнін түсіндіруде әртүрлі көзқарастар бар (Р.Бар-Он; Д. Големан; Дж. Майер, П. Саловей, Д.Р. Карузо; И.Н. Андреева; Д. В. Люсин; Е. Л.Сергиенко, И.И.Ветрова және басқалар). Алайда эмоционалды интеллекттің бірыңғай теориясы жасалмаған. Осыған қарамастан, эмоционалды интеллектті зерттеу қажеттілігі кәсіби қызметтің тиімділігі мен жеке тұлғаның кәсіби бейімделуіне әсер ететін факторларды анықтаудан тұратын практиканың сұраныстарынан туындайды. Әлеуметтік қызметкерлерінің басқа адамдардың сезімдерін тану және ұғына алу, ортақтаса алу, эмоционалды хабардарлық, эмпатия сияқты кәсіби іс-әрекетінің ерекшеліктері маманның бойындағы эмоционалды интеллектінің даму деңгейіне тікелей байланысты.

Зерттеудің практикалық құндылығы әлеуметтік қызметкерлерде эмоционалды интеллектті дамытудың мақсаттылығы негізделгендігінде, зерттеу нәтижелері, атап айтқанда, анықталған топтар мен EQ профилдері, конструктивті психологиялық әсер ету құралдарын анықтау үшін әлеуметтік қызметкерлердің жеке ресурстарын болжау мүмкіндігін кеңейтеді.

Негізгі бөлім. Эмоционалды интеллекттің кәсіби қызмет процесінде алатын орны туралы зерттеу нәтижелерін қарастыра келе, бұл бағыт эмоционалды интеллект тұжырымдамасының пайда болуымен бір уақытта дерлік көрсетілген болатын және осы күнге дейін практикаға сәйкес сұраныстардың арқасында өзектілігін жоғалтпайды. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби қызметке бейімделу тиімділігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллект рөлін зерттеу. Жұмыста көбінесе әлеуметтік қызметкердің білімі, білігі мен дағдылары басты рөлде емес, оның жеке ерекшеліктері, өзін дұрыс көрсете білуі, өзгелермен ортақ тіл таба білу қабілеттерін маңызды болады. Сондықтан, кәсіби қызметтің табыстылығы жалпы интеллект деңгейімен қатар, басқа да сипаттамаларға байланысты болуы керек, оларға коммуникация саласындағы құзыреттілік, айналасындағылармен эмоционалды байланыс орната алу қабілетін жатқызуға болады. Эмоционалды интеллект деңгейі мен жалпы кәсіби қызметтің жетістігі арасындағы байланысқа келетін болсақ, бұл мәселеге арналған зерттеулер айтарлықтай аз. Отандық және шетелдік әдебиеттерде мұндай байланыстардың әртүрлі эмпирикалық зерттеулерін табуға болады. Мысалы, эмоционалды интеллектісі жоғары қызметкерлердің жұмыста кәсіби құлдырау ықтималдығы аз екендігі туралы мәліметтер бар. Атап айтқанда, айналасындағы адамдардың эмоционалды күйін түсіріп, осы эмоцияларды дұрыс бағытқа бағыттай алатын қабілеті бар әлеуметтік қызметкерлер клиенттерге деген пайдасыздық сезімі, өз ісінің нәтижесіздігі сияқты эмоционалдық құлдыраудың белгілерін аз мөлшерде сезінеді [2].

Эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі әлеуметтік қызметкерлердің өз жұмысына, жетістіктеріне қанағаттану дәрежесімен де байланысты, бұл іс-әрекет табыстылығының субъективті көрсеткіші болып табылады. Эмоционалды құзыретті қызметкер өз жұмысынан ләззат алу үшін өзін-өзі бағыттай алатындығымен түсіндіреді, сол арқылы өзін одан да тиімді болуға итермелейді. Кейбір зерттеулердің нәтижелері эмоционалды интеллекттің эмоционалды компоненттерінің ауырлығы (эмпатия және эмоционалды хабардарлық), керісінше, эмоционалды жайлылық деңгейінің төмендеуімен байланысты екендігін көрсетеді [3]. Зерттеудің авторы алынған нәтижелерді интерпретациялау ретінде мұндай қарым-қатынас индивидтің әртүрлі эмоционалды тәжірибелерге назар аударуының күшеюі және соның салдарынан теріс боялған эмоционалдық тәжірибеге жинақталу және ұзақ мерзімді бекіту есебінен көрінуі мүмкін деп санайды. Эмоционалды интеллект деңгейі мен кәсіби іс-әрекет табыстылығының объективті көрсеткіштері арасында айтарлықтай байланыстың болуы туралы деректер іс жүзінде жоқ. Бір жағынан, қазіргі уақытта осы мәселеге арналған зерттеулердің жеткіліксіздігін байқауға болады. Екінші жағынан, қолданыстағы зерттеулерде эмоциялар мен белсенділіктің нақты көрсеткіштерін түсіну және бақылау қабілетінің даму деңгейі арасындағы жеткілікті тұрақты байланыс анықталмаған. Іс-әрекеттің тиімділігі диссертациялық зерттеуінде А.С. Петровская «Эмоционалды интеллект деңгейі мен басқару қызметінің тиімді параметрлері арасындағы байланысты зерттеу нәтижелерін талдау негізінде эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі, басқару қызметінің тиімділігінің жоғары деңгейіне сәйкес келеді деген қорытынды жасайды [4]. Алайда, осы зерттеуде таңдалған менеджердің қызметін бағалау критерийлері олардың шынымен объективті екендігіне күмән тудырады. Сонымен қатар, кейбір зерттеулер эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған мамандандырылған оқу бағдарламаларынан кейін әлеуметтік қызметкерлердің жұмыс көрсеткіштерінің жақсарғанын көрсетеді [5]. Мысалы, эмоцияларды түсіну және басқару дағдыларын дамытуға бағытталған корпоративті сабақтар, сабаққа келмеу санының төмендеуіне алып келгені туралы дәлелдер бар. Оның үстіне бұл әсер ұзақ уақыт сақталады. Сонымен қатар, мұндай оқыту бағдарламалары қызметкерлерге әріптестерімен және клиенттерімен тиімді өзара әрекеттестік орнатуға мүмкіндік береді және бұл корпоративті рухты сақтауға тиімді әсер етеді. Осыған байланысты қазіргі уақытта эмоционалды құзыреттілік пен эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған көптеген тренингтер бар. Мұндай бағдарламалар эмоционалды

интеллекті құрайтын жеке қабілеттерді дамытуға бағытталған және оқытудың әр түрлі әдістеріне негізделуі мүмкін: ойын, арт-терапия, психо-гимнастика, мінез-құлық терапиясы, пікірталас әдістері және т.б. [6]. Негізгі эмоциялық зерттеудің негізгі теориялық тәсілдерін, сондай-ақ «эмоционалды интеллект» құрылымын талдай отырып, бұл тұжырымдаманың ғылым мен практикада айтарлықтай өзекті екендігін атап өтуге болады. Қазіргі кезде конструкцияны түсінудің екі түрлі тәсілі бар: аралас модельдер мен қабілеттер модельдері, олардың әрқайсысы эмоционалды интеллектті зерттеудің әр түрлі әдістері мен бағыттарын ұсынады. Кең мағынада эмоционалды интеллект - бұл эмоционалды ақпаратты өңдеумен байланысты психикалық қабілеттердің жиынтығы. Біздің жұмысымыздың шеңберінде, эмоционалды интеллект кезінде, Д.В.Люсиннен кейін, біз адамның өзінің және өзгенің эмоциясын түсіну және басқару қабілетін түсінеміз. Бұл тәсіл тұжырымдамалық және практикалық тұрғыдан ең қызықты болып көрінеді. Сонымен, тұжырымдамалық тұрғыдан Д.В. Люсин эмоционалды интеллекттің тұлғааралық және жеке жағын негіздеді. Тұлғааралық эмоционалды интеллект қоршаған адамдардың эмоциясын түсіну және басқару, интраперальды - өзіндік эмоцияларды түсіну және басқару қабілеттерін біріктіреді. Сонымен қатар, аралас модельдерден айырмашылығы, бұл жағдайда танымдық қабілеттермен тікелей байланысты емес жеке сипаттамалар эмоционалды интеллект құрылымынан шығарылады. Осылайша, бұл модель таза когнитивті болып табылады, ол біздің түсінігімізде қисынды және ақылға қонымды. Сонымен қатар, бұл тәсілдің артықшылығы - автор шығарған эмоционалды интеллектті өлшеу әдісі, ол орыс үлгісі үшін қосымша бейімделуді және валидацияны қажет етпейді.

Қорытынды. Көптеген зерттеушілер Эмоционалды интеллекттің негізгі функциялары ретінде байланыс тиімділігінің артуын, тұлғааралық қатынастарды оңтайландыруды, депрессия мен стресстің төмендеуін және әлеуметтік-психологиялық бейімделуді атайды. Біздің зерттеу шеңберінде эмоционалды интеллекттің адаптивті қасиеттері басты қызығушылық тудырады. Атап айтқанда, эмоционалды интеллект деңгейі мен кәсіби қызметке әлеуметтік-психологиялық бейімделу дәрежесі арасындағы байланыс. Кәсіби іс-әрекеттің сәттілігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллекттің рөлін зерттейтін зерттеулердің көпшілігі адамдар арасындағы тұрақты қарым-қатынасқа байланысты бірқатар мамандықтарды қамтиды. Соның ішінде қазіргі уақытта әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби дамуына бағытталған зерттеулер өте аз екендігін көруімізге болады. Әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделу процесінің мәнін түсінудің негізгі тәсілдерін талдап, қорыта келе, белсенді өзара әрекеттесу процесі - жеке тұлғаның, ұйымның және еңбек ұжымының талаптарына оңтайлы сәйкестікті орнатудан, сондай-ақ, жеке тұлғаның әр түрлі еңбек көрсеткіштерімен қанағаттану жағдайын сақтаудан тұратын қоршаған ұйымдық ортамен қарым-қатынасы. Кәсіби бейімделудің ең өткір проблемасы кез-келген әлеуметтік өзгерістер жағдайында туындайды. Егер біз кәсіби қызметке бейімделу туралы айтатын болсақ, онда осындай сәттердің бірі - жеке тұлғаның кәсіби дамудың жаңа кезеңіне өтеді. Сондықтан біздің зерттеу объектіміз – әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделуі. Сонымен, біздің эмпирикалық зерттеулеріміз әлеуметтік қызметкер тұлғасының әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллекттің рөлін зерттеуге бағытталған. Бұл зерттеу желісі теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да қызықты әрі маңызды болып көрінеді. Атап айтқанда, бұл мәселеге қызығушылық әлеуметтік қызметкерлердің ұйымдағы кәсіби іс-әрекетке бейімделуінің сәттілігін қамтамасыз етудегі эмоционалды интеллекттің рөлі туралы эмпирикалық деректердің жеткілікті мөлшерінің болмауына байланысты. Біздің зерттеулер эмоционалды интеллекттің тек кәсіби іс-әрекет тиімділігінің субъективті көрсеткіштерімен байланысын ашып қана қоймай, осы олқылықтың орнын толтыру үшін осы жұмыс аясында жүргізілген зерттеулер субъективті де, объективті критерийлерге сәйкес эмоционалды интеллект деңгейі мен әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бейімделу ерекшеліктері арасындағы байланысты табуға бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гоулман, Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки // Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.-301 с.
2. Панкова, Т. А. Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности руководителя / Т. А. Панкова // Психологические исследования: электрон, науч. журн. [Электронный ресурс]. - 2010.
3. Деревянко, С. П. Роль эмоционального интеллекта в процессе социально-психологической адаптации студентов / С. П. Деревянко // Инновационные образовательные технологии. - 2007. -№1 (9).-С. 92-95.
4. Петровская, А. С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров и процессуальных характеристик управленческой деятельности: дис. канд. психол. наук: 19.00.03 / Петровская Анастасия Сергеевна. - Ярославль, 2007. - 225 с.
5. Cherniss, C., Goleman, D. Training for emotional intelligence // C. Cherniss, D. Goleman (eds.). The emotionally intelligent workplace. San Francisco: Josse-Bass. 2001. P. 209-232.]
6. Деревянко, С. П. Развитие эмоционального интеллекта в тренинговых группах / С. П. Деревянко // Психологический журнал. - 2008. - №2. - С.79-84.

ӘОЖ 51

<https://doi.org/10.53355/e7579-5132-4922-a>

СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ АРҚЫЛЫ МАТЕМАТИКАДА 11 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ТҰРҒЫДА ОЙЛАУ ДАҒДЫСЫН ДАМУ

Нүсіпханұлы Б., педагогика (математика) ғылымдарының магистрі
*Талдықорған қаласындағы физика – математика бағытындағы
Назарбаев Зияткерлік мектебі, Талдықорған қаласы*

E-mail: baki-maths@mail.ru

Қазіргі білім жүйесінде стандартты емес есептер шығару арқылы математика сабағында оқушылардың сыни тұрғыда ойлау дағдысын дамыту. Стандартты емес тапсырмалар арқылы оқушылардың шығармашылық деңгейін көтеру және математикаға деген қызығушылықтарын арттырып, ғылымға жол ашу.

Тірек сөздер: нүкте, функция, өлшем, кеңістік, теңдеу, бөлік, қозғалыс.

Развитие навыков критического мышления учащихся на уроках математики путем решения нестандартных задач в современной системе знаний. Повышение творческого уровня учащихся через нестандартные задания, повышение интереса к математике, открытие пути к науке.

Ключевые слова: точка, функция, измерение, пространство, уравнение, дробь, движение.

Development of students' critical thinking skills in mathematics lessons by solving non-standard problems in the modern knowledge system. Increasing the creative level of students through non-standard tasks, increasing interest in mathematics, opening the way to science.

Key words: point, function, dimension, space, equation, fraction, motion.

Зерттеу өзектілігі. Осы мақалада ұсынылған түсініктер мен тәсілдер еңбек жолын жаңа бастаған мұғалімдердің, сондай – ақ тәжірибелі ұстаздардың сабақтарына қатысу арқылы, сол кісілердің көп жылғы тәжірибесіне негіздей отырып және өзімнің оқыған

біліктілігімді арттыруға арналған «Тиімді оқыту мен оқу» курсынан алған білімімді практикада қалай қолданғаным туралы бөлісетін боламын.

Көптеген мұғалімдердің іс – тәжірибесінен тұрақты орын алған оқыту жұмысын ұйымдастыру мен жоспарлаудың негізгі қағидаттарын қолдану орынды екендігін дәлелдейтін фактілер бүгінгі таңда ғылыми – педагогикалық әдебиетте жеткілікті деңгейде кездеседі. Соның ішінде оқушылардың математикалық сыни тұрғыдан ойлауын дамыту, ол мұғалімдердің сыни тұрғыдан ойлауын дамыту деп түсінгеніміз дұрыс қағида. Оқушыларға қатысты сыни тұрғыдан ойлау ақпарат пен идеяларды синтездеу қабілеті, ақпарат пен идеяның шынайылығы мен салыстырмалы түрде маңыздылығы туралы ойлана білу қабілеті, өзінің сабақ мақсатын қалай түсінгендігіне байланысты және басқалардың идеяларына күмәнмен қарау қабілеті ретінде түсіндіріледі. Оқушылардың сыни тұрғыда оқу дағдысын дамыта отырып мұғалім де сыни тұрғыдан ойлауы өзінің жұмыс тәжірибесін, жаңа тәсілдерді қолдану және бағалау әрекеттерін сыни тұрғыдан қарауға, кәсіби біліктілігінің артуына оң нәтиже береді.

Зерттеу мақсаты: математика сабағында оқушыларға стандартты емес есептерді көрсету арқылы сыни тұрғыда ойлау дағдысын дамыту және шығармашылық қабілетінің маңызы мен оны дамыту ерекшеліктерін анықтау.

«Тиімді оқыту мен оқу» біліктілігін арттыру бағдарламасы бойынша 11 сынып оқушыларының математикадан білімдерін жалпылауға, тереңдетуге, математикалық объектілердің бірегейлігін, жоғары абстрактілігін көруге мүмкіндік береді (математикалық профильге дайындау), екінші жағынан математиканы техникада, өнерде, практикалық қызметте, тұрмыста қолданудың зор мүмкіндіктерін көрсетеді, дұрыс шешімді табуда, әртүрлі есептерді соның ішінде тұрмыстағы есептерді шешудегі логиканы қолдануға үйретеді (профильдердің техникалық, гуманитарлық және басқа түрлерінің таңдауына дайындау). Осы бастан – ақ оқушылардың математика пәнінде сыни ойлау дағдысын қалыптастырсақ, математиканың өмірмен тығыз байланысты, яғни қолданбалы есептердің өмірден алынғандығын осы бастан атап өтетін болсақ, математика ғылымда ғана емес тұрмыста да маңызы зор екендігіне оқушылардың көз жеткізуіне жол ашады. Бұл бағдарлама оқушылардың математикадан алған білім, білік дағдыларын, танымдық қабілеттерін және пәнге деген қызығушылығын арттырады. Бағдарламада дидактикалық ойындар мен жатығулардың мазмұны ойынды ұйымдастыру әдіс тәсілдері қарастырылған. Математикалық фокус, викториналар, ребустар, логикалық есептер, қызықты шаршы құрастыру, сөзжұмақтар шешу оқушының ойын ұштай түсіп, еңбектене білуге, қиялын дамытып, өз бетімен жұмыс істеуге икемдейді. Сабақ барысында жоғарыда аталып өткен ресурстардың кем дегенде біреуін әр сабақта пайдаланатын болсақ, оқушының пәнге деген қызығушылығы ғана артып қоймай, сабақ мақсатына жету шапшаңдығы байқалады.

Мұғалім оқушыларға білім беруде барынша жоғары жетістіктерге қол жеткізу үшін қолайлы орта жасауға тырысады. Оқушыларға стандартты емес(деңгейлік тапсырмалар) есептерді шығарту «Тиімді оқыту мен оқу» біліктілігін арттыру бағдарламасы бойынша «Талантты және дарынды балаларды оқыту» модуліне сәйкес келетіндігі байқалады. Дарынды және талантты оқушыларға қатысты бұл – ойлау мен талқылауды және мұқият жоспарлауды талап ететін едәуір күрделі мәселе. Әртүрлі теориялар мен стратегиялар оқушыны оқытудың мазмұнын анықтау үшін, сонымен қатар оқушының есте сақтау қабілеттіліктерінің жақсаруына, ойлау қабілеттіліктерінің жоғары деңгейде ұйымдастырылуына және есеп шығаруда балама шешімдерді көре алуға жол ашады.

Зерттеу міндеттері: Стандартты емес(деңгейлік тапсырмалар) есептерді шешу кезінде математика сабағында мынадай міндеттерге көңіл аударуға кеңес беремін:

- ❖ Алған білімдерін іс жүзінде пайдалана білуге үйрету;
- ❖ Ізденімпаздық, шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- ❖ Математикалық білім, білік дағдыларының белгілі жүйелерін меңгерту;
- ❖ Ізденушілік, зерттеушілік жұмыстарын ұйымдастыру;

- ❖ Әртүрлі әдістермен логикалық есептерді шешуге үйрету;
- ❖ Есептердегі олардың практикалық маңыздылығын көрсету

Білімге бағдарланған оқу ортасында оқушыларға үстірт оқуға емес, терең білім алуға ынталандыруға бағыттай отырып, жаңа идеялар мен сыныптастарының идеяларын талдап, есепті шешу жолдарын жан – жақты қарастырулары оң нәтижеге жетуге болатындығын баяндайды. Сабақ барысында оқушылардың қалай білім алатындығын ескеру өте маңызды қағида. Оқушыларға сабақ мақсатының нәтижелі болуы білім алу үдерісінде оқушы өздігінен меңгеріп, таныта білген есеп шығару дағдылары мен амал, көзқарастарын зейін қойып, зерделей білген білім модельдері аясында ғана жүзеге асатындығына көз жеткіземіз. Оқушылар стандартты емес есептерді шешу жолында өздерінің болжамдары мен сұрақтарын еркін тұжырымдайды, бір – біріне кеңес береді, өз алдына мақсат қояды, алынған нәтижелерді қадағалайды, өз идеяларымен бөліседі және қателер – оқудың ажырамас бөлігі екенін түсіне отырып, өздігінен қатемен жұмыс жасауға үйренеді. Сонымен қатар, сабақтың тақырыбын толыққанды түсінуі оқушылардың алған ақпаратты сақтауының орташа пайызы, яғни «Оқу пирамидасы» арқылы анықтауға болады. Стандартты емес есептерді талқылауда өзгелерді оқыту әдіс – тәсілі жоғары пайыздық көрсеткішті көрсетті. Деңгейлік тапсырмаларды орындау кезінде қиындық туындаған сәтте, нәтижеге дұрыс жеткен оқушы өз сыныптастарына есептің шешу жолдарын өзгелерді оқыту әдіс – тәсілін пайдалану арқылы түсіндіріп береді. Осыдан кейін барлық оқушы өздеріне ұсынылған деңгейлік тапсырмаларды толық орындауға тырысады. Өзгені оқыту арқылы оқушы өзінің сабақ мақсатына жету деңгейінің бастапқыдай емес екендігін аңғарады, яғни математикалық біліктілігін көтереді. Өзгелерді оқыту әдіс – тәсілі 11 сынып оқушылары арасында достық қарым – қатынасты нығайтып, өзін жеке дара емес, командамен бірге болуға, жұпта немесе топта жұмыс жасауға бағыттайды және оң нәтижесін берді.

Жалпы сабақ кезінде қолданылған әдіс тәсілдер мақсатқа сай болу керек. Мысалы, сабақта тапсырмаларды орындау кезінде CLIL әдістемесі бойынша «LOTS», «HOTS» әдісін қолданылды. Мұнда оқушылар жұптарға бөлініп, тапсырмалар үлестірілді. Бір мықты мен орта деңгейдегі оқушыны жұптастырып, оқушылар бір – біріне есепті талдай отырып, мықты оқушы орта деңгейдегі оқушыға түсіндіру барысында, тек түсіндіріп қана қоймай өзінің сабақ тақырыбына деген біліктілігінің артқандығын айтып жеткізді. «LOTS» тапсырмаларына, яғни жеңіл деңгей болғандықтан аз уақыт жұмсап, оқушыларды жалықтырып алмау мақсатында «HOTS» тапсырмаларына көптеп уақыт бөлінді.

Зерттеу кезінде, оқушылардың талдау дағдыларын дамыту үшін мынандай нәтижеге келдік:

1. Әр түрлі белсенді әдіс тәсілдер зерттелінді. Өз әріптестерімнің сабақтарына қатысып тәжірибие алмасу кезінде әдіс тәсілдерге көп көңіл бөліп, «Тиімді оқыту мен оқу» педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламасындағы оқыған тәжірибием бойынша «Пиаже теориясына жүгіну», «Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы», «Оқу пирамидасы» атты әдіс – тәсілдерді сабағымда жиі пайдалансам жақсы нәтижеге қол жеткізуге болатындығына көз жеткіздім. «CLIL» әдістемесі бойынша мектепшілік курсқа қатысып, көбірек мәліметтер жинадым. Әр сабағымда осы әдіс тәсілдерді қолданып отырдым.

2. 11 сынып оқушыларымен сабақ барысында графикалық әдіс – тәсілдерді пайдалану, мәтіндік есептерді талдауда белгілі бір қадамдар, яғни есеп шешу алгоритмін құрастыруды үйрену арқылы оң нәтижеге жете алды. Оқушылармен топтық жұмыс жүргізуде топ құрамын өзгерту арқылы мүмкіндіктеріне қарай басқалармен жұмыс істеуінен пікірталас арқылы шешуді талап ететін күрделендірілген есепті шығаруға дейін барлық оқушының мүмкіндіктері бар екендіктеріне көз жеткіздік. Оқушының өзіндік білім алуына және сол білімін практикада қолдану кезінде ауызша талдатып, талдау нәтижесін жүйелеп жазып отыруға дағды қалыптастырылды. 11 сынып оқушыларымен жұмыс жасау барысында таратылған әрбір дидактикалық материалдағы тапсырмалардың оқушының деңгейі бойынша құрастырылғанына аса назар аударған жөн. Себебі, оқушылар үшін кез –

келген күрделі тапсырмалар олардың пәнге деген қызығушылықтарын төмендетуі әбден мүмкін. Оқушылармен есеп шығарғанда әрбір оқушының қандай жетістікке (таңбаларды дұрыс қоя алды немесе жақшаларды жылдам ашты) жеткендігін айтып отыру, оқушы үшін мотивация болатындығын ескергеніміз жөн. Мәтіндік есептер оқушылар үшін үлкен қорқыныш деп айтсақ қателеспейміз. Себебі, есептің мағынасын түсінбеген оқушы моделін, яғни теңдеуін құра алмайды. Жоғарыда атап өткенімдей мәтіндік есептер шығаруда шешу алгоритмін оқушыларға нақты, күрделендірмей қарапайым тілде түсіндіргеніміз абзал. Түсіндіру барысында графикалық әдіс – тәсілді пайдалануымызға болады.

Зерттеу құрылымы: кіріспеден, теориялық және практикалық бөлімнен, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Стандартты емес есептер шығару арқылы математика сабағында оқушылардың сыни тұрғыда ойлау дағдысын дамыта алсақ, оқушының математикалық біліктілігінде ешқандай ақау болмайтындығын байқаймыз. Оқушыға ұсынылған әрбір тапсырманың бірыңғай, яғни бірізді болып кетпеуін қадағалағанымыз жөн. Оңайдан қиынға қарай жүрсек алынбайтын камал, нақтырақ айтсақ оқушылар үшін шығарылмайтын есеп болмай қалатындығы анық. Өз сабақтарымда сабақ мақсатына сай есептерді қолдана отырып, оқушылардың логикасының дамуына стандартты емес есептерді шығаруға дағды қалыптастырып келемін. Және де оқушының өзіне жұмыс жасауға көп мүмкіндік беремін. Сонда ғана оқушы сабақ мақсатына жете алады және түсінбеген сұрақтарына жауап табады. Ең бастысы оқушыға ойлануға және жұмыс жасауға мүмкіндік беру. Ешқашан оқушыға есепті шығарып бере салуға болмайды. Түсінбеген оқушы міндетті түрде сұрақпен келеді. Оқушы толық есептің барлығын түсінбедім деп келген жағдайларда болады. Сол кезде оқушы үшін проблемалық жағдай туындата білуіміз керек. Яғни, қадам – қадаммен жүре отырып, бағыт көрсету арқылы оқушыға есепті өзі шығаруына көмек көрсеткеніміз жөн. Осылай стандартты ғана емес басқа да деңгейі жоғарылау есептерді шығарта отырып оқушының сабақ мақсатын жүз пайыз түсінуіне жол ашамыз. Өз практикамада осы кәсіби даму мақсатын ұстана отырып оқушылардың математикалық біліктілігінің артқандығын байқадым. Ең бастысы мұғалім оқушыға дұрыс жұмыс жасауына мүмкіндік беруді дұрыс деп санаймын. Сонда ғана оқушы үшін жұмыс жасау қызық әрі мағыналы болады деп есептеймін. Оқушы өзі есеп шығару арқылы ұзақ уақыт бойы сол мақсатты ұмытпайды және де ұмытқанның өзінде сол мақсатқа сай тапсырманы көрген кезде есіне түсетіндігі ақиқат.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <http://www.maths.com/algebra/equations/linear/one-operation/x+a=b/index.htm>
2. Жумабаев Р.Н./ Бқтималдықтар үлестірімдерін практикалық есептерді шығаруда қолдану
3. Досанбай П.Т. / Математикалық логика: Оқулық. –Алматы: ЖШС РПБК “Дәуір”, 2011. -280 бет.
4. Ғылым тарихы мен философиясы: оқу құралы. / Әлікенова К.Н. –Талдықорған: ЖМУ. 2012. -256 б.
5. Ғылыми-педагогикалық зерттеулерді ұйымдастыру: оқу-әдістемелік құрал. / А. Нұғысова. –Талдықорған. І. Жансүгіров атындағы ЖМУ. 2013. -119 б.
6. http://www.mathnet.ru/php/conference.phtml?option_lang=rus
7. <http://matematika88888.blogspot.com/2009/07/7.html>
8. https://xn--j1ahfl.xn--p1ai/library/prepodavanie_matematiki_v_shkole_174315.html

ТІЛ ҮЙРЕТУДЕ ЖОБАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ожарова А. М., 2-курс магистранты

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: aika_k2@mail.ru

Мақалада оқытудың нәтижелілігін арттыру мақсатында қазақ тілін оқытудың инновациялық түрлерін қолдану тәжірибесі ұсынылған. Оқытудың инновациялық нысандары тіл үйренушінің оқу қызметін ұйымдастыруға және қызығушылығын арттыруына ықпал етеді, оқытудың нәтижелілігін арттырады, тіл үйрету үшін қолайлы жағдай тудырады.

Кілт сөздер: инновация, технология, жобалау технологиясы, интерактивті әдістер.

В статье представлен опыт применения инновационных форм обучения казахскому языку с целью повышения результативности обучения. Инновационные формы обучения способствуют организации учебной деятельности и повышению заинтересованности изучающего язык, повышают результативность обучения, создают благоприятные условия для обучения языку.

Ключевые слова: инновации, технология, технология проектирования, интерактивные методы.

Abstract. The article presents the experience of using innovative forms of teaching the Kazakh language in order to improve the effectiveness of teaching. Innovative forms of learning contribute to the organization and interest of the language learner in learning activities, increase the effectiveness of learning, and create favorable conditions for language learning.

Key words: innovation, technology, design technology, interactive methods.

Еліміз егемендік алғаннан бері қазақ тілін оқыту, әдістемені жаңаландыру, өзге тілді аудиторияда мемлекеттік тілді меңгерту мәселесі үздіксіз қарастырылып келеді. Осыған орай «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» қабылданды. Бағдарламаның басты мақсаты – Қазақстан көп ұлтты мемлекет болғандықтан, елімізде тұратын барлық этностардың тілін сақтай отырып, маңызды деп табылған мемлекеттік мекемелерде, атап айтсақ балабақша, мектеп, жоғары оқу орындарында, мемлекеттік қызмет пен қоғамдық-саяси, әлеуметтік кәсіпкерлік салада қолдана отырып, ел азаматтарының өмірлік қажеттілігіне айналдыру.

Қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда білім сапасын жақсарту үшін үнемі тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану, жаңа технологияларды енгізу маңызды мәселе болып табылады. Сондай-ақ оқытудың дұрыс тандалған түрі айтылым және тыңдалым дағдыларының дұрыс қалыптасуына ықпал етеді.

Қазіргі оқу жүйесі оқыту технологиясына білім алушының белсене араласуын талап етеді. Яғни, нақты технологияларды қолдана отырып, тапсырманың шешімін таба білуі керек. Мұндай инновациялық оқу түріне: рөлдік ойындар, жобалау әдісі, сыни тұрғыдан ойлау технологиясы, көпөлшемді дидактикалық технологияны жатқызуға болады.

Соңғы жылдары тіл оқытуда ең тиімді әдістердің бірі ретінде жобалап оқыту технологиясы тіл үйретушілердің арасында кеңінен қолданылуда. Жобалап оқыту тіл үйренушінің әртүрлі формада (жеке, топпен) жұмыс істеуіне мүмкіндік тудырады. Бұл технологияның қалыптасуына педагог-ғалымдар Г.Н. Килпатрих, Р. Штайнер, Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, С.Т. Шацкий, Т. Блур, Р. Джордан, М. Дж. Сент-Джон және психологтар Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдовтардың зор үлес қосқан.

Жобалап оқыту технологиясы Дьюи, Торндайка, Лай сынды американдық ғалымдардың идеяларынан алынған. XIX ғасырдың екінші жартысында АҚШ-тың ауылшаруашылық мектептерінде қалыптаса бастаған. Идеяның басты авторы Джон Дьюи. Кейін педагогты қолдаушы, ілімін жалғастырушылар табылып, жобаның дамуына зор үлестерін қосады. Солардың бірі профессор Уилья Херд Килпатрик. Профессордың айтуынша балаларды өз еңбектерінің жемісін көрсету арқылы ынталандыру технологияның басты міндеті. У.Килпатрик өзіне көйлек тігіп киген бойжеткенді мысалға ала отырып, былай дейді: «Өзіне көйлек тігіп тігіп киген бөйжеткенді мысалға алайық. Егер ол кейін өзі киетін көйлегі үшін жанын аямай, ерінбей, аса қызығушылықпен көйлек үлгісін өзі ойлап тауып, өз бетімен өлшеп, пішіп, тігіп кесе – бұл мысал жобалау технологиясының нағыз типтік үлгісі» [1,50 б.].

Бұдан кейін де ғалымдар жобалық жұмыстар жайында бірқатар пікір білдіріп, түрліше түсіндіруге тырысты. Мысалы, Девей жобаны ғылым және саяси концепциялық тұрғыдан қарастырса, Рейхвейн теория мен тәжірибемен байланыстырады.

Жобалап оқыту халықаралық ғылыми аренада 1965 жылдан бері қолданыла бастады. Біраз уақыт араға салып, қайта қолданыла бастауына себеп, «ғалымдардың мәселені зерттей отырып, ғылыми еңбектермен танысып, өз пікірлерін білдіріп, бір жобаның жолында еткен еңбегі білім алушыға сенімділік, қызығушылық, ғылымға деген құштарлық сыйлайды» деген ортақ тұжырымға келулерінде. Жобалап оқыту дәстүрлі оқытудан ерекшеленеді. Оның басты себебі, білім алушының мұғалімнің араласуынсыз өз бетінше ғылыми тұжырымдар жасап, зерттеу жүргізе білуінде. Жобалау технологиясы Еуропа елдерінде ерте оқытыла бастаса да, Қазақстанда енгізілгеніне көп бола қойған жоқ.

Жобалап оқыту технологиясы- бүгінгі таңда қолданылып жүрген, нәтижелі білім беруге бағытталған, танымдық-практикалық қабілеттерін жүзеге асыруына жағдай тудырып отырған ең тиімді әдістердің бірі. Елімізде аталмыш технологияны жан-жақты қарастырып, анықтама берген ғалымдар да аз емес. Әдіскер-ғалым Ш.Д.Әбдиева: «жобалау әдісі- студент пен оқытушының бірігіп, белгілі бір мәселені шешуге және қорытынды жасауға негізделген оқу немесе басқа да әрекеттерін айтуға болады», -дейді [2,43 б.]. Ал, ғалым А.Сатбекова: «Жобалай оқыту технологиясы – өнімді (продуктивті) оқыту идеясын практикалық тұрғыдан жүзеге асыратын оқытудың бір бағыты, нұсқасы, әдісі, тәсілі. Оның басты ерекшелігі маманның біліктілік құзыреттілігі өзінің өнімді әрекетінің, тәжірибесінің, ізденуінің негізінде қалыптасуы», -деген анықтама береді [3, 44б.].

А.Б.Ботамқұлова жобалау технологиясының негізгі идеялары деп мыналарды атап көрсетеді:

- Бала өзі таңдаған іс-әрекетті жоғары қызығушылықпен орындайды;
- іс-әрекет тек оқу пәнінің саласында ғана құрылмайды;
- балада қызығушылықтың пайда болған сәтін қалт жібермеу, соған сүйену;
- шынайы оқыту біржақты болмайды, қосымша берілетін мәліметтер де өте маңызды [4, 20б.]. Яғни, жобалау технологиясының басты ұстанымы баланың қызығушылығын бақылай отырып, өзі таңдаған іске баулу.

Жобалау технологиясын типологиялық белгілері бойынша Е.С.Полат былайша жіктейді:

- Басымдық қызметі бойынша (зерттеу, іздену, шығармашылық, рөлдік, қолданбалы, танымдық-бағыттық, т.б.)
- пәндік-мазмұндық саласы бойынша (моно жоба, пәнаралық жоба);
- үйлесім сипаты бойынша (тікелей, жасырын);
- байланыс сипаты бойынша (бір оқу орнының, сыныптың, қаланың қатысушылары, аймақ, аудан, әлем халықтары);
- жоба қатысушыларының саны бойынша;
- жобаның орындалу мерзімі бойынша [5, 71-78 бб.].

Жобалау технологиясында бірнеше әдістер қолданылады. Соның ішінде сапалы деп танылып қолданылып жүрген әдістердің басым – бағыты В.П.Сергеевтің жобаны жасау мен оқытуға байланысты маңызды үш түрлі әдісін қарастырсақ:

1. Жаңаша шешім қабылдауға ықпал етуші әдіс: «инверсия», «миға шабуыл», «миға бекіту», «карикатура»;

2. міндеттерді қоюды қайта қарастыру: «жетекші міндет», «тапсырмаларды қайта қарастыру», «кемшіліктер тізімі», «еркін көрініс қызметі»;

3. жобалаудың шығармашылық әдісі: «ұқсастықтар», «ассоциациялар», «жаңашылдық», «эвристикалық комбинация», «антропотехника» [6,76-78 бб.]. Бұл әдістердің негізінде көптеген қызықты әрі жаңаша жобалар жасап шығуға болады. Аталмыш әдістер негізінде барлық сала бойынша жобалар жасалуда. Ал қазақ тілінде жобалап оқыту технологиясын қолданудың артықшылықтары туралы Ә.Қисымова мен Т.Увалиева былай дейді:

1. Кредиттік оқу жүйесін жүзеге асыруға мүмкіндігі мол технология;

2. жобалай оқыту технологиясының философиялық, гуманистік, психологиялық мүмкіндіктері студенттің жеке тұлғасын дамытуға бағытталған;

3. жоба жұмысын орындау арқылы өздігінен шешім жасауға үйренеді, жобаның орындау логикасын анықтайды;

4. білім деңгейін дамытуға көмектеседі;

5. тақырып таңдау мүмкіндігі;

6. «эгофакторлық» сенім ұялатады [7, 63-65 бб.].

Сондай-ақ, жобалап оқыту технологиясын қазақ тілін меңгертуде қолданылатын бірқатар ережелер бар:

- Жоба тақырыбы оқу бағдарламасына сәйкес болуы керек;
- оқытушы тек ұйымдастырушы, кеңесші болуы тиіс;
- жобалап оқытуда іздену, зерттеу, талдау, жинақтау әрекеттері ұйымдастырылуы керек;
- жоба нәтижесін дәлелдеу керек;
- тақырып кең ауқымды болуы керек;
- жобаны қорғау диада, триада, топтық шеңберде орындалуы керек [8, 22 б.].

Аталмыш ережелер қазақ тілін өзге тілді аудиторияда оқыту барысында кеңінен қолданылуда. Жобалай оқыту технологияларын оқыту тәжірибелеріне сүйене отырып, өзге тілді аудиторияда 20-30 жылдарда қолданыла бастағанын байқауға болады. Бүгінгі таңда оқытушылардың шеберлігіне қарай, жобалау технологиясының түрлі үлгісі ұсынылып жүр. Тіл үйрету барысында қысқа мерзімді жобалар (1-сабаққа арналған) не ұзақ мерзімді жобаларды қолдануға болады. Сонымен қатар жобаны топпен де жеке орындауға болады.

Кез келген ғылыми төмендегідей құрамда іске асырылады:

- тақырып таңдау;
- проблеманы анықтау;
- тақырыпқа сай нақты ұстаным;
- жеке пікірін білдір (пікір);
- жоба қорытындысы.

Физиологтардың зерттеуінше 14-15 жастағы балалардың өз бетінше ойлау, салыстыру, зерттеу, қорытынды шығару қабілеті дамиды. Теорияны практикамен ұштастырып, өз пікірін білдіріп, талдау жасай алады. Сол себепті де бұл жастағы тіл үйренушілер арасында жобалау технологиясын қолдану тіл үйрету сапасын арттыратыны сөзсіз.

Біз өз кезегімізде жобамыздың тәжірибеде қолданылып жүрген бірнеше бөлігімен бөлісуді жөн көрдік. Бұл жобалық тапсырмалар 14-15 жас мөлшеріндегі тіл үйренушілердің топпен және жекеше орындауына бағытталған.

1. «Адам сипаты» бөлімінде тіл үйренушілерге ауызша отбасы мүшелерін, достарын немесе өзін сипаттау тапсырылды (мысалы, «Өзім жайлы» жобасын алар болсақ, тіл үйренуші презентация арқылы өзінің отбасын, достарын, тұратын қаласын, қызығушылығын, т.б. қамтып айтылым дағдысын қалыптастыруға жаттықты).

2. «Туған жерге сипаттама» бөлімінде тіл үйренушілер туған қаласы туралы (атауы; орналасқан жері; ескерткіштері; ерекшеліктері; өзі жиі баратын жерлері қамтылады) ашық хат жасап, достарымен бөліседі. Бұл бөлімнің мақсаты тіл үйренушінің өз туған жері жайлы

тың деректермен таныстыру, патриоттық сезімін ояту, ауызекі тілде сөйлеуге машықтандыру, ашық хат жасату арқылы қызығушылығын оята отырып, еңбекке баулу.

3. «Мәдени және ұлттық салт-дәстүрлер, қазақтың төл мерекелері» бөлімі. Сабақта «Алматыға саяхат» тақырыбы бойынша жағдаяттық тапсырма берілді. Бұл тақырып ұзақ мерзімді және топпен орындалады. Жоба аралас түрде жүргізіледі: зерттеу, шығармашылық және рөлдік ойындар. Сабақ ұзақ мерзімге жоспарланғандықтан, алдымен тіл үйренушінің Алматыға билет ұтып алып, сол қаланың көрнекті орындары жайлы көбірек ақпарат жинауынан басталады. Алғашқы сабақта тіл үйренушілер топқа бөлініп, жобаның негізін жасады. Олар талқылау барысында проблемалық жағдайларды, жұмыс бағытын анықтап, жоба жоспарын жасады. Жұмысқа керекті Алматы қаласының картасы, суреттері, қаланың көрнекі жерлерінің слайды, ірі сауда орындарының, мәдени жерлердің, саябақтардың, т.б. макеттері жасалды. Тақырып аясында қолданылатын сөздер қайталанып, сөйлем құруға ынталандырылды.

Тілдік материалдармен жұмыс жасалған соң, әр топ жоспар бойынша жобаларын қорғауға кірісті. Бірінші топтағы тіл үйренушілер әуежайдағы оқиғаны сахналаса, екінші топ Алматыдағы алғашқы қазақ отбасымен өткен кешкі асты сахналап, нақты сұрақтар қоя отырып, жауап алу арқылы білімдерін көрсете білді. Екі топ та жобаға өте жауапкершілікпен қарап, тапсырмалардың толық орындалуы үшін еңбектенді.

Жобаның келесі кезеңінде екі топ қатысушылары бірігіп Алматыға саяхат жасап, тұрғындардан көрнекі жерлер туралы сұрап, тілдерін жаттықтырды. Қаланың кейбір мәдени ошақтарын аралап, тың дүниелермен танысты. Жобаның соңғы кезеңінде қайта топқа бөлініп, алған ақпараттарымен презентация жасап, өз әсерлерімен бөлісті. Тыңдалым мен айтылымға бағытталған жобаның бұл бөлімінде мақсатымызға жеттік. Жоба барысында бақылау жасай отырып, сабақтың соңында мынадай қорытынды шығарды:

1. Жобаға белсене атсалысқан тіл үйренушілер тілдік қатынас бойынша дүкеннен керегін, жолда бағыт-бағдар сұрап үйренді;
2. Қарым-қатынас бағыты бойынша бір-бірімен жақын араласып, достасты, ұжымдық жұмысқа дағдыланды, сыпайылыққа үйренді;
3. Жоба арқылы тіл үйренуші рөлдік ойындар ойнауға, тіл арқылы эмоциялық көңіл-күйін білдіруге машықтанды;
4. Ең бастысы қажетті ақпаратты саралап, өз бетінше жұмыс жасауға үйренді.

Сонымен қатар салт –дәстүрге қатысты «Дәстүр мен ғұрып», ұлттық ойындарға қатысты «Ұлттық ойындар аялдамасы» атты ұзақ мерзімді жобалар мен «Ұлттық киімдер», «Бауырсақ» (ұлттық тағамға қатысты) қысқа мерзімді жобалары тіл үйренушілердің арасында аса қызығушылықпен қолданылады. Жобаларды үнемі жаңартып, тапсырмаларын тартымды етіп беру де тілді меңгертуде көп көмегін тигізеді. Жоғарыда аталған жобалар тек тіл үйреніп қоймай, ұлттық болмысты танытып, өзге ұлт арасында қазақи құндылықтарымызды танытуда үлкен септігін тигізеді.

Бұдан бөлек 7-8 жастағы тіл үйренушілер арасында жануарларды оқытқанда «Орманда» жобасы іске асырылды. «Табиғат» мұражайында жабайы жануарлар жайлы жинаған ақпараттарын сурет көрмесін ұштастырып, өзіне ұнаған аңдар жайлы ақпарат жинап, топ мүшелерімен бөлісуі сенімділіктерін, тіл үйренуге құштарлығын оятты. Ал, «Жайлауда» жобасын іске асыруда тіл үйренушілердің өздігімен суреттер жинастырып, топ болып жайлаудың макетін жасады. Тіл үйрену барысында жинаған сөздік қорларын пайдаланып, жобаларын қорғап шығуға деген құштарлықтары зор болды. Жоба нәтижесі бойынша кішкентай тілмаштардың топпен жұмыс жасауға дағдыланғанын, тақырыпты меңгеруге жауапкершілікпен қарағанын, сенімділіктері артып, қателесуден қорықпайтын тұлға болып қалыптаса бастағанын байқадық.

Бұл біздің практикада қолданған жобалардың бір бөлігі ғана. Тіл үйренушіге тақырыпты жан-жақты және ұмтылмастай етіп меңгертуді көздеген оқытушылар үшін жаңа технологиялардың көмегі ұшан-теңіз. Сондай-ақ, тіл үйретуде оқушының ұлттық болмысын, жас ерекшелігін ескере отырып жобалау техникасымен үйретудің маңызы зор.

Қорытындылай келе, жобалап оқыту технологиясының дәстүрлі оқытуға қайшы тұстары көп болғанмен теорияны практикамен ұштастыруда берер нәтижесі мол. Жоба әдісі-бұл оқытудың жаңа технологиясы. Қазіргі білім беруде жоба әдісін қолдану қажеттілігі білім беру жүйесіндегі оқушының жеке басының неғұрлым толық дамуына, оның нақты іс-әрекетке дайындығымен байланысты.

Жобалау әдісін тіл үйретуде қолданудың ерекшеліктерін атап көрсеткіміз келеді:

- мұғалім бағыт беруші, тіл үйренуші барлық тіл үйренуге қатысты идеяларын өз бетінше жүзеге асыра алады;

- айтылым дағдысының үнемі жүзеге асуына жағдай тудырады;
- тіл үйренушінің қорқынышын жойып, сенімділігін арттырады;
- кез-келген жастағы тіл үйренушілер арасында топпен, жекеше жұмыс жасау мүмкіндігі;
- ұлттық құндылықтарды меңгертуде қызығушылықты оятатын әдіс;
- теория мен практиканың өзара байланысы.

Жобалау технологиясы тек сапалы тіл үйрету емес, сонымен қатар болашақта ғылыми жұмыстармен айналысудың алғашқы қадамы. Ғылым салаларын бір-бірімен ұштастыратын ең тиімді әдіс. Тілші мамандар үшін маңызды технология деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Пахомава Н.Ю. Проектное обучение – что это? //Методист № 1, 2004, -50-54 сс.
2. Абдиева Ш.Д. Жобалау әдісін қолдану арқылы студенттердің тіл үйренуге деген белсенділігі мен қызығушылығын арттыру//Қазақ тілі мен әдебиеті. №3, 2010. -39-43 бб.
3. Сатбекова А.А.Қазақ тілін оқыту әдістемесі және жобалау технологиясы: Оқу құралы./ – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2013. - 210 б.
4. Ботамқұлова А. Б. Қазіргі кездегі оқытудың педагогикалық технологиялары: оқу-әдістемелік құрал; ҚР Білім және ғылым министрлігі, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты. – Тараз, 2015 . - 90 б.
5. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. –Москва: АСАДЕМА, 2005.
6. Сергеева В.П. Проектно-организаторская деятельность учителя: учебно-методическое пособие. –Москва: 2008.
7. Әбдікәрім Т.М. Магистранттарға қазақ тілін жобалай оқыту технологиясының әдістемелік негізі//ЕҰУ Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. № 3(88). 2012, 63-66 бб.
8. Қисымова Ә.,Увалиева Т. Оқыту технологиялары. – Алматы, 2007. -204 б.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/z4275-0665-5052-o>

МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІН ӨНЕР АРҚЫЛЫ КӘСІБИ ІСКЕРЛІККЕ БАУЛУ

Оспанкулова А. Ш.

Қ. Байсейітов атындағы саз колледжі, Талдықорған қаласы

E-mail: asemosh@mail.ru

Бұл мақалада жастарды өнер арқылы тәрбиелеудің мүмкіндіктері қарастырылды. Жастарды өнерге тәрбиелеп, жалпы музыка, бейнелеу өнерінің мәдени - рухани құндылықтарын меңгерту арқылы әлемдік мәдениетке деген құрметін сезімін қалыптастырып, өнер пәнін білімгерлерге оқытуға дайындап жетілдіру мәселесіне көп көңіл бөлінді. Жастардың эстетикалық мәдениетін өркениет деңгейіне көтеру үшін, халқымыздың өнер саласындағы мәдени-рухани мұралары арқылы көркемдік білім беруді тереңдете зерттеу туралы сөз болды.

Тірек сөздер: өнер, мәдениет, рухани, өркениет, мұра және т.б.

В этой статье обсуждаются возможности обучения молодежи через искусство. Большое внимание уделялось воспитанию молодежи, формированию чувства уважения к мировой культуре через изучение культурных и духовных ценностей музыки и изобразительного искусства в целом, а также подготовке и совершенствованию искусства для обучения студентов. Для того, чтобы поднять эстетическую культуру молодежи до цивилизованного уровня, речь шла о глубоком изучении художественного образования через культурное и духовное наследие нашего народа в области искусства.

Ключевые слова: искусство, культура, духовность, цивилизация, наследие и др.

This article discusses the possibilities of teaching youth through the arts. Much attention was paid to the education of young people, the formation of a sense of respect for world culture through the study of cultural and spiritual values of music and fine arts in general, as well as the preparation and improvement of art for teaching students. In order to raise the aesthetic culture of youth to a civilized level, it was about a deep study of art education through the cultural and spiritual heritage of our people in the field of art.

Key words: art, culture, spirituality, civilization, heritage, etc.

Қазақстан Республикасында соңғы он жылда орын алған өзгерістер мен жаңалықтар халыққа білім беру ісіне де қатысты болып келеді. Білім саласындағы қарқынды өзгерістер айырықша сипат алды, нәтижеде мұнда көркемдік - эстетикалық білімді жан-жақты насихаттай білетін, жалпы мәдени және көркемдік ой-өрісі кең, көркемдік талғамы, эстетикалық мәдениеті биік өнер пәні мұғалімдерін даярлауда жоғары мектеп алдында өте жоғары талаптар қойылып отыр

Болашақ музыка мұғалімінің эстетикалық мәдениетін қалыптастыру негізінен шығармашылық жұмыстар барысында туындайды. Шығармашылық дегеніміз – іс-әрекет болып табылады, оған адам өзінің барлық ілімін салады, нәтижесінде одан қанағат табады. Шығармашылықтың мүмкіндігі шексіз.

Музыка – ой-сана мен сезімдердің, толғаныстардың шамшырағы десек те болады. Өйткені қуаныш та, шаттық та, уайым-қайғы да – бәрі музыка мазмұнынан табылады. Сондықтан адамның музыкасыз өмір сүріп, өсіп-жетілуі мүмкін емес. Өнер шындықтың мәнін шоғырландырып, мазмұнды, толық, көлемді бейнелеп және білдіре алатындықтан ол адамның өмірге эстетикалық қатынасын қалыптастырудың өткір және әсерлі қаруы болып табылады.

Өнер - әдебиет, бейнелеу өнері, мүсінші, музыка, театр, сәулет өнерлері болып бөлінеді. Ал, өнерлі дегеніміз – адамның әсемдік қабілеті. Ал әсемдік қабілет дегеніміз – сұлулықты түсіну бағалау деген мағына береді. Сұлулық пен шындық арқашанда бір-бірімен тығыз байланыста. Саханадағы ғашық биші балерина, өліп бара жатқан аққуды, өмірдегі көңілді және көңілсіз уақиғаны көрсете алады.

Өнер - әр халықтың өзіндік ұлттық өнері болады. Халықта мынандай мәтелдер бар, мәселен «Өнерді үйрен де жирен», «Өнерліге өр жоқ», «Өнерлі қор болмас», «Өнерлінің өрісі кең», «Өнерліге өлім жоқ», «Өнерлі өрге жүзеді» т.б. Адамның көпшіл, қоғамшыл болып өсуі үшін де өнерлі болудың маңызы зор. Өнер адамның дүниетанымына, сеніміне, адамгершілік моральдық қасиеттердің қалыптасуына, эстетикалық сезімдерінің тұрақтай, алдына қойған мақсатының айқындала түсуіне игілікті әсер етеді.

Сол себептен де халық өз ұрпағының өнердің сан саласына толық мағұлматы болуын аңсап, бұған қатты көңіл бөлген. Осыған орай мақал-мәтелдер «Жігітке жетпіс өнер де аз», «Өнер-таусылмас азық, жұтамас байлық», «Өнердің ырысы жарқырап жатыр жолында», - деп өнердің қолында құдіретті күш бұл адамның жан серігі, ертеңгі күні жейтін тамағы, ішетін сусыны, рухани байлығы деп бағалаған. Сол себептен де балаларды өте кішкентай кезінен – ақ, өнерге деген құмарлығын дамыту керек.

Өнер - қоғамдық сапа мен адам іс-әрекетінің өзгеше формасы, көркем тұлға арқылы берілетін шындықтың бейнесі, дүниені эстетикалық игерудің аса маңызды тәсілі, көркем іс-

әрекеттің пайда болуының көзі, сондай-ақ адамның эстетикалық сезімі мен қажетін қалыптастыру процесі. Өнердің өзіндік пәні – адамның шындыққа эстетикалық қатынасы, ал оның міндеті дүниені көркемдік тұрғыдан меңгеру. Сондықтан адам, адамдардың қоғамдық байланысы мен өзара қарым-қатынасы, белгілі бір нақты-тарихи жағдайлардағы олардың өмірі мен іс-әрекеті өнер шығармаларының кіндік тұсы болып табылады. Өнердің танытын нәрсесі (сан-қилы көріністегі өмір) игеріліп, қайта өңделеді және суреткердің қатысуымен өзгеше форма – көркем бейнеде беріледі. Өнер ол өмір шындығын көркем образдар жүйесі арқылы бейнелейтін қоғамдық сана мен адам іс-әрекеттерінің өзіне тән ерекшеліктерімен дараланатын формасы. Көркемдік образдар құрылымының ерекшеліктеріне қарай өнер туындылары бірнеше түрге бөлінеді. Кескіндеме, мүсін, графика, көркем әдебиет, театр, кино өнері өмір құбылыстарын тікелей бейнелесе, музыка, би, сәулет өнері оларды суреткердің ішкі идеялық-сезімдік толғаныстары арқылы береді. Сөздің кең мағынасындағы өнер ұғымына, технология және эстетикалық жағынан асқан, шеберлікпен орындалатын адамның практикалық қызметінің барлық түрлері жатады [2]. Философия, мәдениеттану әдебиеттерінде «өнер - мәдениеттің алтын қазынасы» деп сипатталады. Адамның ұлылығын білдіретін ғажап көріністерінің бірі - оның әсемдікке, сұлулыққа ұмтылуы. Сондықтан студенттердің өз мәдениетін тереңінен танып, сондай-ақ басқа да мәдениеттерді қабылдай алуы үшін, өзін мәдени шығармашылық субъектісі ретінде түйсінуі үшін, олардың санасына өнердің адам өміріндегі ерекше орны туралы түсінікті қалыптастыру қажет. Шындықты бейнелеу тәсілдерінің және көркемдік міндеттердің, сондай-ақ көркем бейнені жасаудың материалдық құралдарының өзгешеліктері өнер түрлерінің ерекшеліктерін айқындайды. Мысалы, әдебиетте – дүниенің эстетикалық бейнесі сөз арқылы; көркемсуретте дүниенің түрлі-түсті нәрін көрумен қабылданатын бейнелер арқылы; мүсін өнерінде – пластикалық бейнелер, көлемдік-кеңістіктік формалар арқылы; графикада – сурет сызықтар, штрих, жарық, көлеңке арқылы; музыкада – дыбыстық ырғақтар арқылы; театр мен кинода – кейіпкерлерді және оның негізінде жатқан драмалық қақтығыс әрекеттерді жанды адамдар – актерлармен бейнелеу арқылы жүзеге асырылады; архитектура мен сәндік - қолданбалы өнер шығармаларында – пайдалылық және эстетикалық принциптерінің бірлігі оның ерекшелігі болып табылады [2].

Өнерде шындықтың бейнелеу пәні мен формасы оның өзіне тән қызметін атқаруға, яғни адамдардың эстетикалық талаптарын қанағаттандыру үшін оларға шаттық, ләззат беретін, рухани байытатын, сонымен бірге өзінің нақты қызметі саласында сұлулық заңы бойынша оның бойында суреткерлік сезімді оятуға мүмкіндік тудырады. Өнердің осы тұтас эстетикалық функциясы арқылы оның танымдық мәні айқындалады және адамдарға идеялық-тәрбиелік әсері жүзеге асырылады.

Өнердің халықтылығы – халық бұқарасының шығармашылық өмірі, оның көркемдік талғамы мен сезім тәжірибесі көрініс табатын өнердің ерекше қасиетін сипаттайтын эстетикалық категория.

Алдыңғы қатарлы орыс педагогтары барлық уақытта музыкалық өнердің тәрбиелік маңызы туралы аса жоғары пікірде болды, педагогикалық жұмыста оларды кеңінен пайдалану қажеттігін көрсетті. К.Д.Ушинский музыканың балаларға ұнау себебі халық шығармашылығының қарапайымдылығында, оның балалар психологиясына сәйкес келуінде дейді. Оның пікірінше, ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық дамудың үйлесімді болуы қажет. Музыканың арқасында балалардың жүрегінде керемет тамаша поэтикалық бейне орын алады, ақылдың дамуы фантазия мен сезімнің дамуымен қатарласа жүреді. К.Д.Ушинский музыканың психологиялық маңыздылығы және олардың балаға психологиялық ықпалы туралы зерттеді [3].

Н.Г.Чернышевский музыканың халықтылығын, олардың ұлттық сипатын жоғары бағалады. Оның пайымдауынша, музыкадағы фантазия мен сезімдер нағыз әлеуметтік көзқарасты танытады [3].

Музыканың танымдық мәнін К.Д.Ушинский өте жоғары бағалады, ол «шығармасыз, қиялсыз тәрбие толқынды жүзеге аспайды» дейді .

Жапон елінде эстетика саласынан тәрбие алмаған адам, тіпті, экономикалық тұрғыдан да тиімсіз деген пікір қалыптасқан екен. Украйына халқының атақты педагогі В.А.Сухомлинский де «балаға тек әдемілікті жасау қажеттігін ояту ғана жеткіліксіз, сонымен бірге адам баласына ізгілік жасау, жақсы еңбек ете білу іскерлігін де тәрбиелеу» туралы ойын бірнеше мәрте айтқаны мәлім [2]. Олай болса, бүгінгі студент-ертеңгі маман, еліміздің болашағы, зиялы қауым өкілдерінің бүгінгі таңдағы эстетикалық мәдениетінің қалыптасуы қандай дәрежеде, болашақ маман ретінде эстетикалық тәрбие беру ісіне дайындығы болу керек.

Жапон суретшісі Какусика Хокусайдың (1760-1849) сарқылмас жаратылыс байлығы терең бейнеленген тамаша өнер жолында: «Табиғатқа менсінбей қарайтын түк жоқ», «Дүниеде еш нәрсе еленбей қалмауға тиіс». Отыз мың сурет пен бес жүз безендірілген кітаптың иегері, өмірбақи үзбей өнімді еңбек етіп, өнері жанған ғажайып суреткер өзі ұстаған бағытын осылай айқындаған [4].

Әлем әдебиетінің тамаша, үздік туындысы Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясында (IV кітаптың «Шайқаста» тарауында) әртүрлі өмір елесінен өткен Абай орта жастан асқан шағында, ерекше бір ықыласымен ен қойып, кең байтақ туған дала жазығына, тау жоталары мен қырат қырқаларға көз жіберген. Жазушы күннің батуын, жүзін мұнар тартқан мезгіл құбылысын кейіпкер өмірінің де бағытын, тайып бара жатқан шағымен сабақтастырып салыстыра алған.

Көз алдындағы кеңістік көрнісін бар болмысымен сезіну арқылы ақын іштей бір терең тебіреніп, төңірегіндегі бүкіл рең өзгеріске ойлана қарады, Көсілген кең жазық ұлан-қайыр дала, қалың-қаптар адырлар мен қырат жол, жартасына дейін мәңгі өшпес өмірдің әр сүлемі өңірі жан - сезімімен жалғасып жатқандай.

«...салқындап, қарауыта түсіп, өтіп кеткен ауыр дәурендей сол өткен қазалы ауыр күндер ізін сақтағандай. Тек қана суық түсті өгейлік, нәрсіздік, өлімге бейім күйлер танытады».

Күннің батуы мен адам өмірінің тайып бара жатқан мұңлы бір шағын салыстыра жырлау ең алдымен ұлы Абайдың өз өлеңдеріне тән («Көлеңке басын ұзартып»). Романда да туған жері ақынды терең толғандырады.

«Сол қатпарлы таулар, ақ далалар ұзын аққан түйе өркеш әсем салалар, қарауыл. Балапандай өзендер, бұның өмірінде талай - талай шақтарының беті ашылып тұрған өзгеше кітабы тәрізді».

Бұл - тек бір ғана Абайдың қара басына тән өмір кітабы емес, бұл өткен өмірімен бүгінгі талай ұрпақтың тағдыр шежіресі еді.

Туған жерінің ұлан - ғайыр уақыт пен кеңістік әлемінде жалпы дүние болмысымен барынша бауырластығын сезіну көркемдік таным игілігінің маңызды бір шарты болып табылады. Кешегі мен бүгінгінің бәрін алалап, адамзат ұрпағына бір - бірін сабақтастырып жатқан жаратылыс тізбегі ақын Абайды ғұмыр бойы ойландырған; отыз жетінші сөзінде: «Дүние - үлкен көл, заман - соққан жел, алдыңғы толқын ағалар, кейінгі толқын-інілер» - дейді.

Туған жердің топырағын, күйкі - тіршілік - тынысын сезіну ғана, жаратылыс әлемінің тылсым сырын жете танып - түйсіну ғана Абайды ақындық шеберліктің шырқау шыңына көтерген. («Дүниетаным» Зейнолла Серікқалиев. Алматы. 1997 ж.3-4 б.) өнердің ішіндегі музыканың адамның, рухани дүниесіне зор әсер ететінін қалай айтыш жеткізуге болады?

Ықылым заманнан-ақ Ана жана туған нәрестесіне бесік жырын орындаса, қыс қыстауда жаз жайлауда жүрген әке табиғат аясында ән айтып, тасқа сурет салып-ақ малын баққан.

...Халық шаттық, құшағында - көктем мерекесі наурыз айында әнін айтып, биін билеп, ойын - сауығын құрса, Ана қаза тапқан баласын жоқтап аза тұтса - ондағы мұңды дыбыстар қайғыны білдіріп, жұбаныш беріп отырған. Сондықтанда адамдар музыканы өмірлік жан рахаты, рухани серігі ете білген.

Сол себептенде оқушыларды өте кішкентай кезінен - ақ, яғни бастауыш сыныптан бастап өнерге деген құмарлығын оятып дамыту керек. Дәл осы 6 -10 жастан - ақ балаларда әр нәрсеге қызығу мен құмарлық пайда болады. Осы қасиетті үнемі дамытып, жетілдіріп отырғанда ғана жас жеткіншекті өнердің кәусәр бұлағынан сусындатып оның заңғар

шыңына жеткізе аласың. Олай болса «Домбыраны үйренуге де зауқылық керек», «Өнер ұялайтын кісісін өзі біледі», ' «Ерінбеген емер, қажымаған жеңер» деген түйінді сөздердің мағнасы осыған меңзейді. Өнер саласы бала тәрбиелеудің дәйекті құралы. Сондықтан өнер саласына жататын музыка, бейнелеу өнері, хореография, әдебиет, сәндік - қолтанбалы өнер т.б, сабақтан тыс шараларды көптеп пайдаланып, оның әдіс - тәсілдерін, халықтық педагогика үлгілерін білімпаздық түрде өрбітіп отыру қажет.

Сонымен қатар, өнер шығармалары арқылы туған халқымыздың жарасымды әдет - ғұрыптарымен, мерекелеуімен, халық өнерінің туындыларымен танысу керек. Әрбір сабақта көрнекті ақындардың, суретшілердің, әнші- күйшілердің шығармалармен, аты жөнін, шығу тарихымен таныса отырып, балалардың ой - өрісін дамытып, шығармашылыққа жол ашады.

Өскелен ұрпаққа эстетикалық тәрбие беруде мектеп орасан зор роль атқаратыны белгілі. Өсіп келе жатқан жастардың эстетикалық мәдениетінің негізі тек мектепте қаланса, сол себептен де ол біздің елімізге әрдайым үлкенді - кішілі проблемалармен байланыстырып қарастырып келеді.

Әрбір адамның шығармашылық қабілетінің қанат жаюы оның еңбек сапасының артуына әсер етеді, мәдениетін дамытады. Сөйтіп адамның жалпы, мәдениетінің маңызды бөлігі өміріміздің барлық саласында ықпалын тигізетін эстетикалық мәдениет болып есептеледі. Эстетикалық тәрбие -жаңа адамды тәрбиелеудің құралы.

Мәдениеттің дамуы қоғамның белгілі бір тарихи дәуірімен, белгілі бір уақиғамен, халықпен байланыста туады.

Тарихи дамудың алуан түрлі кезеңдерінде, эстетикалық мәдениет әсемдік көзқарастарың түсініктерін дұрыс қалыптастырып отырады. Н.Г. Гоголь халықтық музыкалық творчестосын бейнелі сөзбен «Әуенді тарих», «Сыңғырлаған жанды шежіре» деп атаған.

Жоңғар шапқыншылығы кезінде, қазақ жерінде, ана-баладан, бала-анадан, ел - жұрт қырылып, малынан айырылған заманда «Елім – ай» әнінің еріксіз шығуы үлкен мәселе болды. «Қара таудың басынан, көш келеді - ау. Көшкен сайын бір тайлақ, бос келеді-ау Елім-ай. Елім-ай». Деп аңыраған ана даусы - адам жүрегін тілім - тілім қылады. Халық зары, осындай әнмен шыққан еді.

Ал - Ұлы Отан соғысы күндерінде сол дәуірдің ең таңдаулы әндерінің бірі А.Александровтың «Қасиетті соғыс» әні дүниеге келген еді. Ол жауды толық жеңіп шыққанға дейін шайқасуға бел байлаған совет адамдарының қайтпас қайсар, қаһарлы күреске біріктірді. Төлеген Тоқтаровқа арналған «Жас қазақ» әні т.б. сол сияқты шығармалар шығып жатты.

Жау қыспағында қалған Ленинградқа Д.Шостакович әйгілі жетінші симфониясын жазды. Сол музыкада фашизмнің бойындағы қатігез зұлымдық айтылады. Д. Шостакович былай деген екен: «Қайғы мен қуанышта да еңбек пен демалыста да - әрқашанда музыка адаммен бірге.»Музыканың өмірге толықта етене енгені соншалық, ол солай болуға тиісті нәрсе сияқты, өзіміз ойланып, жатпай ақ елеп - сезінбей - ақ тыныстайтын ауа сияқты қабылдаймыз. Адамдардың бір - бірін жақсы түсінуіне көмектесетін осы бір тамаша өзіндік тілден айырылса дүние қандай жұтаң тартар еді - деген.

Атақты орыс композиторы П.Н. Чайковский. «Мен өз музыкамның тарауын, оны сүйетін, одан көңілі көншіп, сүйенішін табатын адамдар санының көбеюін бар жан - тәнімен тілер едім» - деген. Осыған орай атақты совет хирургі Юдин өзінің ең қиын операциясының алдында ылғи 6 -симфониясының партитурасын қарап немесе оны тыңдап - қыйын операцияларды жасауға кіреді екен. Неліктен? (6 симфония үзінді тыңдау).

Д. Шостаковичтың айтуынша, музыка - «Өзіндік тамаша тілмен, бейнелі жарқын әуенімен, жан - жақты үйлесімді гармониясымен, ырғағымен адамның дүние сезімін, айналасына көз қарасын бейнелейді».

Мұндай шығармаларды тыңдап, түсіне алғандардың бәрі солар арқылы рухани байи түседі. Ал музыка, тыңдаушылардың бәріне бірдей әсер етеме? Әрине әлбетте, бірдей әсер

етпейді. Бұл оның тағы бір ерекшелігі. Тыңдаушы музыканы терең ұғыну үшін оның бүкіл даму барасында ілесе отырып қабылдауы тиіс. Осы «өзіндік тамаша тілді» - балалар жіті ұғып түсіне білуге үйрену қажет.

Біздер болашақ музыка мұғалімдерін өнер арқылы тәрбиелеудің педагогикалық шарттары пәнін оқытуға дайындау әдістемесі бойынша бейнелеу өнерінің мәдени - рухани құндылықтарын меңгерту арқылы әлемдік мәдениетке деген құрметін сезімін қалыптастыру, болашақ музыка мұғалімдерді өнер пәнін білімгерлерге оқытуға дайындау үдерісін жетілдіру мәселесіне біршама үлес қосуға талпындық. Біздің ойымызша, жас ұрпақтың эстетикалық мәдениетін өркениет деңгейіне көтеру үшін, халқымыздың өнер саласындағы мәдени-рухани мұралары арқылы көркемдік білім беруді тереңдете зерттеу болашақтың еншісінде.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кармин А.С., Искусство в его кн.: Культурология, СПб, 2001, с. 390-467
2. Марғұлан Э.Х. Ежелгі мәдениет куәлары. Жин., ред.басқ. Алматы, 1966.-63б.
3. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. Алматы, 1994.-56б. Қазақ әдебиеті мен хрестоматиялары (5-11 сынып)2009.
4. Жұбанов А.Қ. Замана бұлбұлдары. – Алматы. Ғалым, 1975 – 46 б.
5. Жұбанов А.Қ. Музыкадағы алғашқы қадам – Алматы: Қазақстанның мемлекеттік көркем әдебиет баспасы. 1962. 84

ӘОЖ 82.015:39

<https://doi.org/10.53355/q7692-6831-9330-v>

ИЛІЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ «КҮЙШІ» ПОЭМАСЫНДАҒЫ КЕНЕСАРЫ БЕЙНЕСІ

Сабекова Ұ.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ-сы

Бұл мақалада Илияс Жансүгіров поэзиясының көркемдік-стильдік ерекшеліктері, соның ішінде ұлттық сипаты талданады.

Тірек сөздер: *ұлттық көркемдік таным, тарихи кейіпкер, кеңестік идеология, суреткерлік шеберлік.*

В этой статье были рассмотрены художественно-стильные особенности и национальные характеры поэзии Ильяса Жансугурова.

Ключевые слова: *национальное художественное познание, исторический герой, советская идеология, художественное мастерство.*

This article reviewed hudozhestkenno-stylish features and characters of national poetry Ilyas Zhansugurov.

Keywords: *national artistic cognition, historical hero, Soviet ideology, artistic mastery.*

«Күйші» поэмасында характері айқын ашылған кейіпкерлердің бірі – хан Кенесары образын жасауға ақын оның ой-пікірін, мінез-құлқын суреттеу жағынан келеді, сол арқылы ішкі сырын ашып, іс-әрекетін, мақсатын әшкерелейді.

Жұртпен бірге бар ынтасын салып, Күйшінің тамаша күйін тыңдаған Кенесары әр күйдің үнінен соғыс дабылын естиді. Көз алдына келешек армандары, жорық жойқындары елестейді. Ойға шомған хан өз жағдайына да көңіл аударады:

Келелі кеңестер не? Ақ найза не?

Не тоқтау толқып жатқан айдын көлге?

Көтерген Абылайлап ала жалау,

Шақыртқы ту бола ма тозған елге?... [1,91].

Кенесары үлкен толқуда, ойда. Өйткені толқып, ыдырай бастаған төлеңгіттерін, соңына ерген аз топты нендей шарамен, айламен тоқтату керек? Бұл халден шығуға қандай жол бар? Ол енді өзінің «Абылайлап көтерген ала жалауының шақыртқы ту» бола қоймайтынын да сезеді. Өлең шумағының осы үш жолына ақын үлкен саяси-әлеуметтік мәселені сыйдыра алған және оның шындық мәнін де аша білген.

Кенесарының негізгі мақсаты – тарихи шындықта да, Ілияс Жансүгіров поэмасында да – қазақты бір тудың астына жинау.

Абылай аруағым, ала туын

Көтерсем... көтерілер өшкен ұран... [1,91].

Кенесарының мінез-құлқын сипаттауда Қарашаш екеуінің арасындағы диалогтың үлкен мәні бар. Қарашаш күтпеген жерден ағасына қолқа салып: «Бер маған осы адамды басы бүтін...» - десе, хан:

Осы ма сұрағаның, Қарашашым?

Қаласа, қалағаның алсын, алсын!

Үйсіннің ерулігі болар бізге!

Бергенім басы бүтін байлап басын,- [1,91].

деп, жауап қайтарады. Бұл сөздерден ханның Ұлы жүзді бағындыруға келген негізгі беті аңғарылады.

Кенесары образының ең бір айқындалатын жері Сапақ пен Қарашаш оқиғаларына байланысты. Жас жігіт Сапақтың қызға сөз салуын Қарашаш хан ауылын қорлау, хандық биліктен аттау деп қарайды да, үйсін, дулат елін бидайықтай қуырады. Дулат еліндегі датқа Әлімқұлдың баласы Сапақтың басын өз қолымнан аламын, болмайды екен аулын шабамын деген шарт қояды. Сол шартты іс жүзінде орындап шығатындығының берік белгісі ретінде қарулы жасақты дереу сапқа тұрғызып, зеңбіректерінің бетін Әлімқұл аулына бұрады. Міне, бұл сонау заманнан бергі хан атаулының халық басына бейнет, әлек боп тигеніне, іргедегі жау, іштегі бүлік боп келгеніне мегзейді.

Жанжалды үй арасы ұсақсынып,

Арыстан отыр төрде тісі ақсиып, - [1,91].

Үлкен мемлекет басшысының арманы да биік, ірі, ол ауыл ішінің жанжалына араласпайды. Бұл жолдар Кенесары бейнесін айқын ашып тұр. Суреткерлік пен шеберлік осындай-ақ болар.

«Ойшыл, мейірбан, қайырымды, данышпан Кенесары - кісілік, имандылық, ұлттық намыс, жігер, қуаттың туы бола білген, туды құлатудан бұрын басын шаптырған теңдесі жоқ ұлттық батыр», - деп түйіндейді ойын сыншы ғалым [2,101].

Ол еш нәрседен сескенбеген, қобалжымаған. Оны ойландырып, жанын жейтін соңынан ергендер тағдыры ғана емес, соңында қалған, отаршылардың аяр саясатына алданып, көсемінің соңынан топырақ шашқан көр бала жұртының құлдық қамытына мойынсұнған ащы тағдыры. Аласұруы, жолбарыстай ыңырануы – барлаушыға тән батырлығы, қолбасшыға тән байыптылығы, жаны жайсаң, жүрегі жомарт, құшағы ыстық, кемеңгерге тән кеңдігі, дарқандығы. Ілияс поэмада соны жеріне жеткізе, Кенеге тән қасиеттерді алтын тінінен бір талдап суыртпақтап талдай, тарата отырып монологімен ішкі жан сарайындағы имандай сырын өзіне аштырады:

Қиялы домбырамен сыбырласып,

Жатқандай шабуыл не? Жортуыл не?

Келелі кеңестер не? Ақ найза не?

Не тоқтау толқып жатқан айдын көлге?

Көтерген Абылайлап ала жалау,

Шақыртқы ту бола ма тозған елге? [1,96].

Иә, тозған елді қайтсе топтастырады, тозған қазды қайтсе топтанған қарғаға жем қылмайды?

*Бөрі отыр бөлтірікке беріп ырық,
Алар деп өз абыройын өзі-ақ жсығып.
Балқаштың тұңғиығы толқын бермей,
Тымырсып терең жсатыр іштен тұнып. ... [1,108].
Бұнда бөрі — Кене, бөлтірік — Қарашаш.*

Ілияс Жансүгіров шығармаларының ерекшеліктерінің бірі деп – оқырманға ой тасып, қорытындысын өзіне шығартып, түйінін өзіне шешкізіп, ақын идеясын түсінуге жетелеуінде дер едім.

*Әлімқұл састы қатты сабыр қылмай,
Оңай ма құлайтын құз Кене хандай?
Егер де тез отын тарқатпаса,
Үйтіліп датқа алуының кетуі оңай. [1,115].*

Өлең жолдарындағы «құлайтын құз» – астарлы сөз, ол – Кененің қаһары.

Кенесарыға берілген бұрынғы бағаларға көз салар болсақ, өзегінді өкініш өртейді. Оқып көрелік: «Қанқұйлы, қорқау бөрі Кенесары ханның қолына түскен күйші жігіт озық өнер күшімен озбырдың шеңгелінен аман құтылады. Дастанды оқып отырғанда, ақынның өзі сияқты, бүкіл жан пейіліңмен күйшінің жағында, халықтың жағында боласың, хан мен оның аю қарындасы Қарашашқа зығырданың қайнап, лағынет айтып отырасың» [2,21]. Ал Әбділхамит Нарымбетов былай дейді: «Поэмада хан Кененің портреті жоқ. Бірақ онсыз да ақын ханның қатыгез, қатал, жексұрын бейнесін жеткізіп бере алған». [3,9].

Поэмадағы жаңалықтардың бірі – қаһармандар психологиясын өмір ағысына, жағдайға тығыз бірлестіріп, тұтас бейнелер жасауында. Күйдің сұлу сазын ғана емес, тыңдаушыға әсері, көңілінің толқынын астастыра көрсету, сүйтіп мінез даралығын айқындау І. Жансүгіров поэмасында жанды тұлғалар жасауға мүмкіндік береді.

Ақынның асқан шеберлігі өмірдегі кереғар құбылыстарды, қатал шындықтарды жұмсартпай, қаз қалпында бере білуінен байқалады. Кенесарының қарындасы Қарашашты мінездеген жолдарында ақсүйек қауымның тәкәппарлығы көрініп тұрады. Кенесарының халыққа жат қылығын, астамшылығы Қарашаш күйшіні өзіне тарту етуін сұрағанда:

*...Үйсіннің ерулігі болар бізге,
Бергенім басы бүтін байлап басын, -
деген өктем сөздерінен байқаймыз.
Ақыл мен аруағымен елді билеп,
Кей – кейде Кенеге де өктем сөйлеп.
Биі де, батыры да, қарасы да,
Қарашаш айтты десе «мақұл», жөн – [1,116].*

деп, ханы қадірлеп, қарасы қорыққан Қарашаштағы өр мінезділік оның «аруағына» байланысты. Қарашаштың Абылай ұрпағы екендігін «аруағымен» сөзінен-ақ ұққандаймыз.

Ақынның суреттеуінде Кенесары осыған дейін қалыптасқан жоғарыдағыдай сіреу пікірдей озбыр, қатігез емес. Адамгершілігі жоғары адам. Адамгершілік ана сүтімен бойына дарығандар өмірде көшпелі алтындай өте сирек кездеседі, өйткені оны басқа біреуден үйреніп, еліктеп, оқып-тоқып қол жеткізу мүмкін емес. Ол – табиғаттың пендесіне тартқан өлшеусіз сыйы. Бәлкім ол оған ұлы атасы қасиетті Абылайдан... Жошыдан...Шыңғыс ханнан үзілмей келе жатқан асыл қаннан дарыған шығар...

Кезінде Ілиястанушылар осы поэмаға талдау жасағанда, ақын «қанаушылар ортасының өнерге жау екенін әшкерелеп көрсетті» деп, оны мақтаған боп, маңдай терімен тапқан алтынын қара бақырға саудалады. Бұл - шындыққа жанаспайды. Мәтінге үңілейік:

*Хан орда, хан тағында, жайнап көркі,
Күй болып, ұйып отыр есі-дерті.
Отырған құлагын сап, құлай тыңдап,
Кенеге үн бір сарын, күй біркелкі... [1,96].*

Кенесары – Ілиястың жырлауында күй, ән, жыр десе ішкен асын жерге қоятын, оның жан-жүрегіне бойлайтын парасат, интеллект иесі. Атасы Абылай күй мен жырдан ләззат алу былай тұрсын, өзі де отыздан астам күй шығарған кәсіби күйші, дәулескер домбырашы болса, тартып туған, жолын қуған немересі күйді қасиет тұтпаса, ата аруағы кешіре ме?.. «Қиялы домбырамен сыбырласып», «Өзінің Ордасында батыр Кене, тарттырып домбыраны отыр Кене» десе таңғалмайсыз, арысы жетпіс жеті атадан жалғасып көшіп келе жатқан құт, қонған кие ретінде мойындап, «өнерге жаулықты» бұл тұқымға құдай қоспағанын поэманы оқыған сыншыларымыздың салқын сабырмен сезінбегеніне таңқаласың. Ақынның поэмасын таным сүзгісінен өткізіп, парасат безбеніне тартқанда аңғарарымыз. Кенесары – ақылды, парасатты, кемеңгер, жайсаң, алғыр, табанды, абыздығымен қоса арқасы бар, кісілікті кісі.

*Тасытып көкірегін кек ашқандай,
Тынбасқа жауды жеңбей, жер жастанбай;
Нажсағай ашуында жарқ-жұрқ ойнап
Бұлтты бұрқытарып от шашқандай... [1,96].*

Ілияс ел аузынан Кенесары туралы аңыздар жиыстырған екен. Соның бірін толығымен ұсынайық: «Кенесары Ұлы жүз ішінде жүргенде бір сайынды жігіті ділмәр болған. Төріндегі жігіттер мұны күндеп Кенеге шығыстырады. Кенеге дереу шапқыншы жіберіп еді... Көшпек ауыл Кененің тегін шақырмағанын біліп, қатын-баласына қоштасып кетеді. Онда хан Кене ұрыс уағы, дереу сотсыз шауып жібереді екен.

Айтқандай келсе: ханның көзі қанталап, сақалы тарамданып, қаны ішіне тартылып қалған екен.

Есіктен кіре: «Дат» депті.

- Айт!

Жігіт:
*Жаратқан бағымызды құдайым-ай,
Көп бөлмен ашулансаң уайымдай
Үш жүздің баласына болдың патша,
Кешегі өтіп кеткен Ыбырайымдай.
Қаһарың қатты келсе қара түндей,
Арағың желді күнгі жауған күндей
Үш жүздің баласына болдың патша,
Кешегі Дәуітұлы Сүлеймендей.
Ылау етіп он бармағын жақ ұстадың,
Ақырап таз тырнадай дабыстадың
Үш жүздің баласына болдың патша,
Кешегі Әзірет Әли Арыстандай
Арғы атаң хан Абылай, әкең Қасым,
Ерлігің ер Саржаннан болды басым
Баласы арғымақтың жабы тумас,
Қасымның бес баласы тудың лашын
Даусың азынайды құла айғырдай,
Құлпырдың ал жауһардың құлағындай
Басыңнан соқпақ салып жан асқан жоқ,
Алдыңда асуы жоқ қу бақырдай
Кешегі, аз айтайын, шапқанымды,
Жар жолда жау сағалап жатқаныңды,
Жанымнан жаман шошып келіп едім,
Райдан, аруақ сүйер, қайтқаныңды
Кенеке, жаз да болман, күз де болман,
Құс салдың тұйғын ұстап жез дабылмен
Әуеде айнала ұшқан ақ сұңқарың,*

*Алдында қызыл түлкі тоятын мен.
Болады не десең де айтсаң, ханым,
Өтеді атсаң тастан өз жарағың
Бір қасық тілегенім қаным-дағы,
Алдыңнан тірі кетсін шыбын жаным.*

Кенесары оның күнәсін кешіпті». [1,96].

Байқап қарар болсақ, Ілиястың танымында Кенесары хан жауыз емес, дана, кең, ел камын ойлаған әділ шешім қабылдайтын тарихи тұлға.

Ұлт қаһарманы, адал, ізгі, гуманист, патриот, қайталанбас тұлға, халқымен мәңгі жасайтын ірі мемлекет қайраткері.

І.Жансүгіров поэзиясы тіліндегі сөзбен салынған сурет-теңеулер ақын шеберлігін, тіл ұсталығын танытып қана қоймай, көркем өрілген қазақтың өлең өрімін жетілдіруде, дамытуда ерекше орын алады. «... Мен көркемдік жағынан «Күйші» поэмасын суреткер ретінде Жансүгіров творчествосының шыңы деп білемін», - дейді О. Сүлейменов [4,71].

Оқырман қауымның жылы лебізіне бөленген, сыншылардан келісті бата алған, ақынның ақындығын айқындай түскен шығармасы — «Күйші» поэмасы. Ғалым, әдебиетші Е.Исмайылов: «Ілиястың бұл поэмасындағы түйдекті образдар, тамаша бай теңеулер бәрі де орынды, күйдің сарынынан әр кезеңдегі толқындарынан өмірдегі, айнала табиғаттағы көріністің, құбылыстың бәрін тауып теңеген (боран, дауыл, айдаһар, жылан...), орынды салыстырған», - деп жазады. Тілдің бай лексикасын орынды қолдану арқылы ақын қазақ халқының басынан кешкен тарихын, тікелей мүддесін, барлық кәсібі мен шаруашылығын, күллі мәдениетін, қазақ халқына тән сезім мен эмоциялы күйін ұқтырғандай.

Шындығында, поэмадан ақынның бейнелеу тілінің ұлттық үлгілерін барынша мол пайдаланғандығын байқаймыз. Екіншіден, күнделікті өмірде жиі қолданылатын сөздің өзі ақын қолданысында түрленіп, жаңа мағынаға ие болып, көркемдегіш құралға айналады. «Алыстан арбаламай...» халықтың төл сөзіне әрі әр, әрі нәр бере қолданатының куәсі боламыз.

Академик М.Әуезов: «І. Жансүгіровтің ірі поэмалары - («Дала», «Күйші», «Құлагер») лирикалық, философиялық оқиғалы, сюжетті поэма үлгісі. Осы үш поэма тұсында қазақтың Абайдан кейінгі поэмасы аса биік, ірі сапа табады. Бұлардағы дүниені көрер көз, сезіну сыры, жалпы дүние тану қалпы, ақындық сыр, өмірге қараған көз қарас барлығы да бұрынғы қазақ поэзиясы тудырмаған тың жаңалықты аңғартады...», - дейді.

Аталған шығармалар ұлттық мәдениетіміздің озық дәстүрін бойына сіңірген, философиялық ойлары кемел тарихи болмысы кең қамтылған, халық өмірін дәл суреттеген әрі заты қазақ поэзиясын жаңа тарихи белеске көтерген, қайталанбайтын классикалық туындылар.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жансүгіров І. Шығармалары. 2том.-Алматы.- Қазығұрт .-2008ж.
2. Қаратаев М.Шығармалар жинағы. Алматы.-Ғылым.-1994ж.
3. Нарымбетов Ә. «Жансүгіровтің «Күйші» поэмасының көркемдік және стильдік сыр-сипаты». // Кітапта: «Стиль сыры».- Алматы, 2004. -26-50 б.
4. Нұрғали Р. «Соғайын сөзімнен бір сұлу сарай» («Күй», «Күйші», «Құлагер» дастандары туралы трагедиялық триптих)// Кітапта: «Стиль сыры».- Алматы, 2004. -26-50 б.
5. Сыдықов Т. «Хан сарайынан күйшінің қараша қосына дейін немесе І.Жансүгіровтің «Күйші» поэмасына жаңаша көзқарас» // Жетісу. – 2010.

О ПРОЕКТИРОВАНИИ УРОКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Сагаева М. В., студентка группы РЯЛ 411

Научный руководитель: **Сералиева Н. Ж.**, к.п.н., ассоциированный профессор (доцент)
ОП по подготовке филологов гуманитарного факультета
Жетысуский университет им. Ильяса Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: mariam2000saga@gmail.com

В данной статье рассматриваются современные педагогические технологии и их активное применение молодыми специалистами на своих уроках. В работе коротко проанализирована каждая актуальная на сегодня образовательная технология, отмечены ее сильные стороны.

Ключевые слова: педагогические технологии, образовательный процесс, проектирование уроков, цели урока, структура урока, методы обучения. проблемное обучение, информационные технологии, личностно-ориентированное обучение.

Бұл мақалада заманауи педагогикалық технологиялар мен оларды жас мамандардың өз сабақтарында белсенді қолдануы қарастырылған. Жұмыста бүгінгі таңда өзекті болып отырған әрбір білім беру технологиясы қысқаша талданады, оның тиімді жақтары атап көрсетіледі.

Тірек сөздер: педагогикалық технологиялар, оқу үрдісі, сабақты жобалау, сабақ мақсаты, сабақ құрылымы, оқыту әдістері. проблемалық оқыту, ақпараттық технология, оқушыға бағытталған оқыту.

This article examines modern pedagogical technologies and their active use by young specialists in their lessons. The work briefly analyzes each educational technology that is relevant today, notes its strengths.

Key words: pedagogical technologies, educational process, lesson design, lesson objectives, lesson structure, teaching methods. problem learning, information technology, student-centered learning.

В настоящее время в Казахстане, который продолжает интеграцию в мировое образовательное пространство, происходит становление и внедрение новой системы образования. Данный процесс сопровождается глобальными изменениями в педагогической теории и практике. Происходит перемена образовательных парадигм: начинает внедряться инновационное содержание обучения, применяются новые методы, подходы, взгляды, технологии, совершенствуется педагогическое мастерство. Содержание образования наполняется новыми процессами, умениями, формируются способности оперирования необходимой информацией, меняются цели и структура образования, появляются новые возможности, но урок остается главной формой обучения. Учитель на протяжении всей своей педагогической деятельности дает более 20 тысяч уроков, а ученик посещает более 10 тысяч уроков. Все самое важное, определяющее для учеников совершается именно на уроках.

Урок – это зеркало педагогической культуры учителя, мерило его интеллектуального богатства, показатель его кругозора, эрудиции. Современный урок — как отдельный вид искусства. Создают это искусство главные участники образовательного процесса: учитель и ученик. Между ними всегда – неизведанный мир знаний, противоречия между познанным и еще не освоенным, между чувством удовлетворения от успеха и нелегким трудом освоения

нового, познания окружающего мира. Современный урок - это урок, на котором учитель делает все для развития личности своего ученика, ее активного умственного роста, глубокого и осмысленного усвоения знаний, для формирования ее нравственных основ.

Любой урок: современный или традиционный, имеет огромный потенциал для решения поставленных задач, стоящих перед образованием. Задача будущих педагогов сегодня заключается не в том, чтобы расставить оценки и указать: этот урок хороший или плохой, этот современный или устаревший, а важно понять другое:

- какие изменения происходят с современными уроками;
- какова их эффективность в решении новых задач;
- как в последнее время понимают цели урока, структуру, содержания и методы обучения;
- как поменялась позиция учителя и учащегося;
- как сделать так, чтобы уроки мотивировали учащихся на дальнейшее изучение конкретных наук;
- урок должен строиться так, чтобы были использованы компьютеры, документ-камеры, интерактивная доска;
- на уроке должен осуществляться индивидуальный подход к каждому ученику;
- урок должен содержать разные виды деятельности;
- комфорт, благоприятная атмосфера, взаимопонимание и помощь - приоритет урока;
- урок должен предполагать сотрудничество.

Сегодня специалисты образовательных учреждений очень часто сталкиваются с ситуацией, когда ребенок не хочет учиться. Дети не умеют самостоятельно работать, не проявляют мотивации. Для большинства учащихся учеба становится тяжелой и скучной обязанностью, в которой они не находят и не видят смысла. У обучающегося падает интерес, теряется стремление получать знания и ухудшаются оценки. Для того чтобы устранить эту проблему в мировой педагогике создаются различные образовательные технологии, которые способствуют повышению мотивации детей на уроке и качества образовательного процесса.

Современные технологии в образовании рассматриваются как средство, с помощью которого может быть реализована новая образовательная парадигма. Тенденции развития образовательных технологий напрямую связаны с гуманизацией образования, способствующей самоактуализации и самореализации личности. Это системы приёмов и методик, объединённых приоритетными общеобразовательными целями, концептуально взаимосвязанными между собой задачами и содержанием, формами и методами организации учебно-воспитательного процесса, где каждая позиция накладывает отпечаток на все другие, что и создает в итоге определенную совокупность условий для развития учащихся. И сегодня мы, будущие педагоги, не можем представить наш урок без различных технологий, которые сделают наше занятие интереснее, краше, насыщеннее и продуктивнее.

Использование большого ассортимента педагогических технологий дает учителям возможность эффективно использовать учебное время и добиваться хороших результатов в обучении детей. В ходе своей педагогической практики мы заметили, что активно применяются следующие педагогические технологии: проблемное обучение; информационно-коммуникационные технологии; личностно-ориентированные технологии; игровые технологии; здоровье сберегающие технологии; тестовые технологии.

Проблемное обучение выступает как одна из важнейших педагогических технологий, которая обеспечивает возникновение мотивационного компонента учебно-познавательной компетенции обучающихся на занятиях. Эта технология привлекает молодых специалистов своей нестандартностью, открывает перед нами большие практические возможности, способствует развитию творчества учеников, преодолевает пассивность детей на занятии, повышает качество знаний по определенной дисциплине. Проблемное обучение зачастую

применяют на этапах объяснения темы, контроля и самостоятельной работы обучающихся. Создание проблемной ситуации на уроке – затруднение, например, урок русской литературы, тема: А. С. Грибоедов «Горе от ума». Проблема: «Вечный спор Молчалиных и Чацких». Главный проблемный вопрос связан со способами достижения жизненной цели – что нравственно, что безнравственно. Появляются различные мнения. В ходе обсуждения проблемы дети успешно приходят к ее решению.

При использовании на занятиях технологии проблемного обучения педагоги реализуют принцип корректировки знаний и их уровневой дифференциации, что дает большие шансы ученикам стремительно продвигаться вперед.

На сегодняшний день в мире, и, в частности, в Казахстане, происходит процесс информатизации общества, то есть люди полным ходом переходят на абсолютно новый качественный уровень развития. Это обусловливается развитием науки и техники, информационных технологий.

Информационные технологии помогают сделать процесс обучения творческим и ориентированным на обучающегося. Главным преимуществом этих технологий, на наш взгляд, является наглядность, так как большая доля информации на уроках усваивается с помощью зрительной памяти, и воздействие на неё очень важно в обучении. ИКТ мы применяли в ходе педагогической практики на уроках русского языка и литературы: создавали презентации по темам, использовали мультимедийное оборудование, демонстрировали видеоуроки.

Использование ИКТ на практике нам позволило сделать уроки более интересными, яркими, увлекательными за счёт богатства мультимедийных возможностей; эффективно решать проблему наглядности обучения; расширить возможности визуализации учебного материала, делая его более понятным и доступным для обучающихся.

Применять ИКТ можно на разных этапах урока: при проверке домашнего задания, при объяснении нового материала; при закреплении, повторении, изучении определенной темы или раздела.

Личностно-ориентированное обучение предполагает использование различных форм, методов организации учебной деятельности. Обучение в сотрудничестве предполагает организацию групп обучающихся, работающих совместно над решением какого-либо вопроса или изучением темы. Эта технология ориентирована на то, чтобы ребенок научился учиться.

Целью личностно-ориентированной технологии являются личностные достижения обучающегося. Владая предметом на личностном уровне, что проявляется в свободном владении научной информацией по предмету, умении выделять субъективный контекст науки, видеть ее ценностно-мировоззренческие выводы, избирать способ изложения материала, который наиболее ценен с педагогической точки зрения, педагоги реализуют личностный подход на всех своих занятиях. При применении данной технологии урок выстраивается так, чтобы общение выстраивалось как двусторонний процесс, при котором все его участники становятся полноправными партнерами.

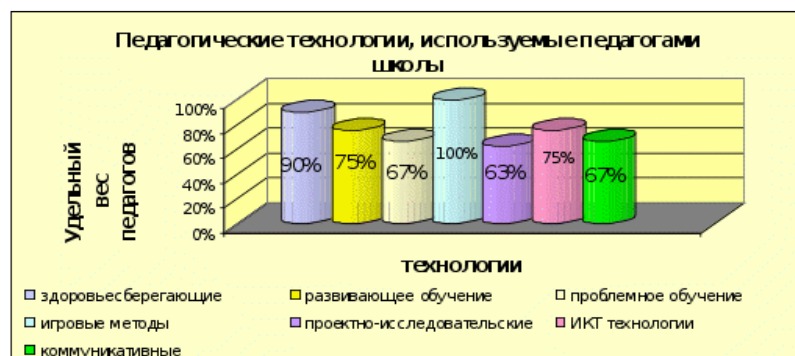
Одна из популярных и всеми любимых технологий - *игровая*.

Игра - одно из замечательных, интересных явлений в жизни, деятельность, с одной стороны бесполезная, а с другой - необходимая. Игра является весьма серьезной и трудной проблемой. В современной педагогике игра или дидактическая игра используется как самостоятельная технология, которую применяют для освоения определенной темы и раздела учебного предмета.

Игра – мощное средство социализации ребенка, она моделирует ситуации жизни, учит искать выход. Игровая форма занятий создается на уроках при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения и стимулирования.

Игра - важнейшее средство воспитания школьников. Игра деятельность спонтанная, непринужденная. Мир игр очень разнообразен. Существуют разные варианты

классификации игр. Каждая игра уникальна, содержит в себе различные функции. Каждый вид игр помогает в развитии ребенка, как здорового человека, так и здоровой личности.

Данная статистика показывает и доказывает использование педагогами вышеперечисленных технологий.

Преподавательская разработка или «технология – построение деятельности педагога, в которой всегда воздействия презентованы в последовательности и целостности, а выполнение подразумевает приобретение превосходного итога и располагает предсказываемый характер» [1, 25]. Превосходство данных технологий заключается не столько в усилении значительности и удельного веса независимой службы учащихся, однако и в нацеленности технологий для формирования созидательного потенциала личности, индивидуализации и дифференциации учебного процесса, в содействии действенному самоконтролю и самооценке итогов обучения [2].

Приоритетом обучения должно стать не освоение учениками определенного багажа знаний, умений и навыков, а умение обучающихся учиться самостоятельно, добывать знания и уметь работать с ними, анализировать, отбирать необходимое, хорошо их запоминать, связывать с имеющимися уже у них знаниями, умениями и навыками.

Быстрое введение инновационных технологий подразумевает условия для подъема качества образовательного хода, познавательной инициативности и учебной мотивации учеников.

Мы пришли к выводу, что данные технологии, эффективно и активно используемые в образовании позволят нам, как будущим учителям, спланировать грамотно, качественно свою работу, которая направлена на достижение цели нынешнего образования – развитие личности ребенка, выявление его творческих возможностей, сохранение физического и психического здоровья детей, и добиться хороших результатов в обучении.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Педагогические технологии: вопросы теории и практики внедрения: справочник для студентов / авт.-сост. А. В. Винева; под ред. И. А. Стеценко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2014.
2. <https://infourok.ru/obuchenie-v-sotrudnichestve-metodicheskie-rekomendacii-3191466.html>

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Сайлаубай С. – магистрантка специальности «Учет и аудит»
Байдыбекова С. К. - к.э.н, ассоциированный профессор
НАО «Жетысуский университет им.И.Жансугурова»

Теоретические и методологические вопросы, обусловленные формированием бухгалтерской отчетности в соответствии с международными стандартами на предприятиях выступают в статье предметом исследования.

В условиях рыночной экономики для обработки учетной экономической информации, а также для проведения комплексного анализа деятельности предприятий необходимым является применение различных информационных программ.

По результатам проведенного анализа в статье определены основные пути совершенствования финансовой отчетности в условиях международных стандартов финансовой отчетности.

Ключевые слова: финансовая отчетность, автоматизация учета, компьютерные программы, рентабельность, финансовое состояние, чистая прибыль, финансовая устойчивость.

Кәсіпорындарда халықаралық стандарттарға сәйкес бухгалтерлік есеп беруді қалыптастыруға байланысты теориялық және әдіснамалық мәселелер мақалада зерттеу тақырыбы болып табылады.

Нарықтық экономика жағдайында есептік экономикалық ақпаратты өңдеу үшін, сондай-ақ кәсіпорындардың қызметіне кешенді талдау жүргізу үшін әртүрлі ақпараттық бағдарламаларды қолдану қажет.

Жүргізілген талдау нәтижелері бойынша бапта қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары жағдайында қаржылық есептілікті жетілдірудің негізгі жолдары айқындалған.

Тірек сөздер: қаржылық есептілік, бухгалтерлік автоматтандыру, компьютерлік бағдарламалар, рентабельділік, қаржылық жағдай, таза пайда, қаржылық тұрақтылық.

Theoretical and methodological issues caused by the formation of accounting statements in accordance with international standards at enterprises are the subject of research in the article.

In a market economy, it is necessary to use various information programs to process accounting economic information, as well as to conduct a comprehensive analysis of the activities of enterprises.

Based on the results of the analysis, the article identifies the main ways to improve financial reporting in the context of international financial reporting standards

Keywords: financial reporting, accounting automation, computer programs, profitability, financial condition, net profit, financial stability.

В современных условиях хозяйствования для повышения качества и стабильности финансовой отчетности на всех предприятиях используются автоматизированные компьютерные программы.

В настоящее время практически на всех предприятиях ведется автоматизированный бухгалтерский учет. На практике применяют различные компьютерные бухгалтерские программы: 1С: Предприятие -8.3, Алтын, Логос, Лука-про и т.д.

Наиболее распространенной программой является 1С: Предприятие -8.3.

Преимуществом данной программы является то, что все исходные данные, например товары, материалы, основные средства, численность работников и др. заполняются работниками бухгалтерии вручную. Все первичные документы также заполняются вручную, такие как приходный кассовый ордер, расходный кассовый ордер, приходная и расходная накладная, акты на списание материалов и др. Все заполненные документы программа выдает в печатном виде.

Вся финансовая, статистическая и налоговая отчетность программа формирует автоматически на основании введенных данных. Но в том случае если бухгалтер неправильно внес первичные данные, неправильно отражены счета бухгалтерского учета программа автоматически сформирует отчетность но она не будет правильной.

В программе 1С: Предприятие -8.3 отчеты разделены на несколько видов такие как:

- стандартные отчеты;
- регламентированные отчеты.

В стандартных отчетах отражены формирование таких документов как: оборотно-сальдовая ведомость, шахматная ведомость, обороты счета, анализ счета, анализ субконто, оборотно-сальдовая ведомость по счету.

Все виды отчетов в программе формируются автоматически на основании данных которые бухгалтер предприятия заносит систематически после совершения каждой хозяйственной операции. Достаточно только выбрать необходимый период, например, месяц, квартал, год.

Бухгалтерский баланс является одним из основных финансовых отчетов отражающих финансовое состояние предприятия и он также отражается в программе автоматически. В том случае если неправильно занесены первичные данные бухгалтерский баланс автоматически сформируется, но он будет неправильным. В этом случае в программе необходимо занести данные или сделать исправления и снова открыть отчет, тогда отчет будет правильным.

В настоящее время существует множество бухгалтерских компьютерных программ и каждое предприятие использует ту программу которая подходит для его деятельности. Например, в бюджетных организациях применяю в основном программу «Алтын» в котором предусмотрены особенности ведения учета и финансовой отчетности в бюджетных организациях.

Определение путей развития предприятия, строит и показывает основу развития предприятия. Таким образом, формирует финансовое состояние на будущее. В условиях кризиса на данный момент, предприятию необходимо более тщательнее изучить свои возможности, выбрать наиболее оптимальный путь развития для себе. Возможно, добавить в сою структуру, иные услуги, которые бы позволили укрепить финансовое состояние. Для этого необходимо провести анализ финансовой отчетности.

Применение компьютеров позволяет снижать трудоемкость работы бухгалтера, контролировать правильность операций, упрощает учет, расчеты и анализ бухгалтерских документов, ускоряет обработку информации, снижает расходы на оплату труда, уменьшает объем документооборота, позволяет использовать технические носители первичной информации, упрощает расчеты между предприятиями, обеспечивает оперативность и длительность хранения полученной информации.

При выборе программного обеспечения необходимо учитывать влияние ряда факторов: - отраслевых факторов; - факторов, связанных с характером производства; - факторов, связанных со смежными задачами; - факторов, связанных с методическими вариантами решения самих задач бухгалтерского учета, контроля и анализа.

От возврата денежных средств, зависит развитие предприятия, поэтому необходимо провести анализ и контроль по дебиторской задолженности определить:

1. Оборачиваемость дебиторской задолженности, количество раз.
2. Период погашения дебиторской задолженности, дни

3. Доля дебиторской задолженности в общем объеме текущих активов

4. Отношение средней величины дебиторской задолженности к выручке от реализации

Для выполнения производственно-экономической программы с целью увеличения чистой прибыли, предлагаю проделать работу:

Необходимо провести анализ дебиторской задолженности и выявить те временные периоды, когда были допущены просчеты в управлении дебиторами, и приложить усилия по возврату долга. Для поступления дебиторской задолженности необходимо предпринять в отношении должников следующие кардинальные действия:

- При продаже большого количества товаров немедленно выставять счета покупателям с тем, чтобы они получили их не позднее, чем за день до наступления срока платежа;

- При предоставлении кредита требовать залог на сумму не ниже размера дебиторской задолженности по предстоящему платежу;

- Прибегать к помощи учреждений, взыскивающих долги при наличии поручительства;

- Продать долги дебиторов банку, осуществляющему факторинговые операции, или другим организациям на основе договора цессии, если потери предприятия от невозвращенного долга существенно меньше, чем время и средства, которые необходимо потратить на его взыскание;

- Разработать гибкую систему скидок для потребителей;

- Провести реструктуризацию дебиторской задолженности.

- Прогноз отдачи долгов показывает, что следует придерживаться политики увеличения объема производства и реализации. И, в конечном счете, этот прогноз зависит от поступления денежных средств от дебиторов. Необходимо провести анализ по товарно-материальным запасам. Выявить те запасы, которые имеют короткий срок хранения, как по своим качествам, так и по стоимости. Определить по каждому товару рентабельность.

Главной целью функционирования предприятия является получение прибыли. При этом руководство предприятия имеет значительную свободу в регулировании величины финансовых результатов. Так, исходя из принятой финансовой стратегии ТОО имеет возможность увеличивать или уменьшать величину балансовой прибыли за счет выбора способа оценки имущества, порядка его списания, установления срока использования по способу отнесения затрат на себестоимость продукции.

Для улучшения своего положения с прибылью, необходимо увеличить объем товарно-посреднических операций и повысить рентабельность продукции.

На рентабельность продукции сильное влияние оказывает фактор сезонности производства. Следует обратить внимание на изменение политики по реализации товаров, применяя: рекламу, массовые продажи, торговые скидки на продукцию.

Для предприятия рекомендуется определить основные задачи развития, то есть к основным задачам финансового состояния предприятия можно отнести:

- общая оценка финансового состояния и факторов его изменения;

- изучение соответствия между средствами и источниками, рациональность их размещения и эффективности их использования;

- определение ликвидности и финансовой устойчивости предприятия;

- соблюдение финансовой, расчетной и кредитной дисциплины.

- повысит контроль за деятельностью предприятия, в плане обработки данных.

Анализом финансового состояния занимаются не только руководители и соответствующие службы предприятия, но и его учредители, инвесторы - с целью изучения эффективности использования ресурсов; банки - для оценки условий кредитования и определения степени риска; поставщики - для своевременного получения платежей; налоговые инспекции - для выполнения плана поступления средств в бюджет и т.д.

Учитывая перечисленное выше, необходимо более тщательнее относиться к ведению отчетности на предприятии, для этого необходимо применить современные методы ведения всех видов отчетности.

На основании данных финансовой отчетности предприятия осуществляет поиск резервов дальнейшего развития и совершенствования деятельности предприятия, совершенствования деятельности предприятия достижения стабильности фирмы на рынке. Это достигается путем анализа финансового состояния предприятия. Поэтому необходимо выполнять такие требования:

- гарантировать реальность и достоверность данных, которые обеспечиваются документальным обоснованием всех записей, проведением инвентаризации, придерживания правил оценки статей баланса, распределением прибылей и убытков за соответствующие отчетные периоды;

- обеспечивать своевременность получения данных, на основе регламентации сроков сопоставления отчетных данных для оперативного управления хозяйственной и финансовой деятельностью организаций и предприятий.

По результатам проведенного исследования и финансового анализа предлагаем следующие пути повышения экономической эффективности деятельности предприятия

1. *Увеличение выручки от реализации продукции, работ и услуг.* На сумму выручки от реализации продукции влияют различные факторы. Одним из основных путей увеличения выручки является проведение маркетинговой работы, рекламной кампании.
2. *Сокращение затрат на производство и реализацию продукции.* Затраты являются одним из основных экономических показателей оказывающих влияние на финансовые результаты предприятия. Для сокращения затрат на предприятий необходимо отслеживать цены на приобретаемые сырье и материалы; поиск поставщиков у которых можно приобретать продукцию по более низкой цене; систематически проводить контроль за расходованием и списанием материалов; сокращение коммунальных расходов за счет экономии; замена дорогостоящих материалов на более низкие цены при этом чтобы не снизилось качество и др.
3. *Применение более высоких технологий.* В настоящее время на предприятиях необходимо введение более совершенных цифровых технологии; применение различных компьютерных автоматизированных программ по ведению бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности.

В условиях рыночных отношений деятельность предприятия и его развитие осуществляется преимущественно за счет самофинансирования, то есть собственного капитала. Лишь при недостаточности собственных финансовых ресурсов привлекаются заемные средства. В этих условиях особое значение приобретает финансовая независимость от внешних заемных источников, хотя обойтись без них практически невозможно. Поэтому необходимо разграничить источники формирования текущих активов финансовой отчетности. Минимальная часть их формируется за счет собственного капитала для обеспечения производственной программы (норматив). Возникающая в отдельные периоды дополнительная потребность в текущих активах сверх минимальной потребности покрывается краткосрочными кредитами банка и коммерческим кредитом, то есть за счет заемных средств.

Необходимо повысить внутренний контроль, в ходе планирования обязательно следует изучить общее отношение, осведомленность и практические действия руководства предприятия по отношению к системе внутреннего контроля. Поскольку благоприятная среда внутреннего контроля является предпосылкой для работоспособной системы внутреннего контроля, оценка контрольной среды в серьезной степени влияет на выбор стратегии. Эффективный внутренний контроль снижает риск. Таким образом,

эффективный внутренний контроль позволяет снизить затраты при производстве и реализации продукции на предприятии. Контроль позволяет снизить риск.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кеулимжаев К.К. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2019.-125с.
2. Сабитова, Г. М. Финансовое состояние предприятия как важнейшая характеристика его деятельности / Г.М. Сабитова // Молодой ученый. — 2019. — №18. — С. 281-284.
3. Файзуллина, А. А. Исследование подходов комплексной оценки финансово-хозяйственной деятельности предприятия / А.А. Файзуллина // Молодой ученый. — 2018. — №19. — С. 537-540.
4. Чернова, В.Э. Анализ хозяйственной деятельности фирмы/ В.Э. Чернова, Т.В. Шмелевич. – СПб.: СПбГТУРП, 2019. – 95 с.
5. Сигидов Ю.И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность: Учеб. пос. / Ю.И. Сигидов, А.И. Трубилин, Е.А.Оксанич и др.; Под ред. Ю.И.Сигидова и А.И.Трубилина - М.: НИЦ Инфра-М, 2017. - 129 с.
6. Эллиот, Б. Финансовый учет и отчетность. Учебник для вузов [Текст] = Financial Accounting and reporting / Б. Эллиот, Дж. Эллиот.- New York: Pearson, 2018.-С. 877-880с.

ӘОЖ 9(571) 333.16

<https://doi.org/10.53355/s2855-7718-5382-b>

«ҚЫЗЫЛ ТЕРРОРДЫҢ» ҚҰРБАНЫ БОЛҒАН ОТЫНШЫ ӘЛЖАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЙМӘЛІМ ТҰСТАРЫ

Сантаева К. Т., т.ғ.к., әлеуметтік-гуманитарлық бағыт бойынша білім беру
бағдарламасының қауымдастырылған профессоры (доцент) м.а.

Нусипова Т. Қ., 2 курс магистрі

І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті КЕ АҚ, Талдықорған қаласы

E-mail: Samgat_aneka@mail.ru

Мақалада 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін билікті қолға алған большевиктер саясатының құрбанына ұшыраған Отыншы Әлжановтың өмірінің кейбір тұстарына тоқталған. Алаш қозғалысының көрнекті өкілі, Алашорда үкіметінің мүшесі, Жетісудағы Алаш қозғалысының басшыларының бірі, ағартушы-публицист, халық мұғалімі Отыншы Әлжановтың қазақ тарихындағы орны жан-жақты қарастырылады.

Тірек сөздер: алаш, тарих, қызыл террор, большевик, қазақ зиялылары.

В статье рассматриваются некоторые моменты жизни Отыншы Альжанова, ставшего жертвой политики большевиков, захвативших власть после Октябрьской революции 1917 года. Подробно рассматривается место выдающегося представителя движения Алаш, члена правительства Алашорды, одного из руководителей движения Алаш в Жетісу, просветителя-публициста, народного учителя тридцатого Альжанова в казахской истории.

Ключевые слова: алаш, история, красный террор, большевик, казахская интеллигенция.

The article examines some moments of the life of Oтынshy Alzhanov, who became a victim of the policy of the Bolsheviks who seized power after the October Revolution of 1917. The place of an outstanding representative of the Alash movement, a member of the Alash Horde government, one of the leaders of the Alash movement in Zhetysu, an educator-publicist, a folk teacher of the thirtieth Alzhanov in Kazakh history is considered in detail.

Keywords: Alash, history, red terror, Bolshevik, Kazakh intelligentsia.

Біздің мақалада қарастырылатын мәселе, 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін билікті қолға алған большевиктер «қызыл террорды» қолдану мәселесін күн тәртібіне қойғандығы және сол террорда құрбанға ұшыраған Отыншы Әлжанов туралы. Алаш арысы Ә.Бөкейхановтың сөзімен айтар болсақ «Найзаның ұшымен, айбалтаның жүзімен» орнатылған Кеңес үкіметі алғашқы күннен бастап қазақ даласына жақсылық әкелмеді. Қарумен билікті басып алған олар елде күшпен тәртіп орната бастады. Осылайша Қазақстандағы большевиктік террордың әсері төмендегі жағдайлардан көрінген болатын. 1918 жылы 6 наурызда Қазы Нұрмұхамедұлы, Нұғман Сарыбөпеұлы, тамызда Отыншы Әлжанов өлтірілді. Бұл туралы азалы мақалалар «Қазақ» газетінде жарияланды [1]. Әсіресе О.Әлжановтың қазасы бүкіл қазақ халқын күңіrentкен азалы өлім болды. Бүкіл қазақ даласы аза тұтты. Қазақ тілінде шығып тұрған барлық газет-журналдар арнайы қазанамалар арнады. Ал, Б.Мәметов пен Ы.Жайнақов «Абай» журналында: «...Алаш баласына Отыншының шығыны батады. Орны ойсырайды. Жетісудағы ағайындарға басшысынан, көсемінен айрылғаны жан ауырарлық іс болды. Тағдырға шара бар ма?» деп басқарма атынан азалы сөз жазды [2]. Алаштың асылы, Міржақып Дулатов «Жас азаматта» (1918 жылдың 25 тамызы) Отыншы Әлжановтың азаматтық өр тұлғасы, бітім болмысы туралы былай деді: «...Өткен июль айында мен Отыншының елінде болдым. Сол кезде Отыншы марқұмнан хат келді. Хатында жазған екен: «Мұндағы жұрттың басына қиямет-қайым туды, қатын, бала-шағамды алып кетіңдер, бұл ел қан жылап, қырғынға ұшырап жатқанда мен жан сақтап, бұларды тастап кете алмаймын, өлсем де, тірілсем де бірге көремін» деп. Бірге көрді, ұлты үшін өлімнен қорыққан жоқ. Есіл ер Алаш жолында ғазиз жанын құрбан қылды. Топырағын торқа, жаның жәнатта болсын, аяулы Отыншы! Ұлтың үшін қан жыладың, қамын жедің, қызықты ғұмырың абақтыда, айдауда өтті, сонда да тауың шағылмады. Қамалға шаптың, қанға боялды, қаза таптың, бірақ арманда кеттің. Алаштың көргенін көре алмадым деме, сендей ұл туған ел ешкімнен кем болмас. Хош, бауырым!» [3]. Жүсіпбек Аймауытов пен Қошке Кемеңгеров сияқты қайраткер, қаламгерлер де О.Әлжановтың қоғамдық-әлеуметтік қызметін жоғары бағалап, арнайы мақалалар жазды.

Сондай-ақ Алаш зиялылары Шәуешектен қайтып кеткен соң Отыншы Әлжанов Үріжар төңірегінен Алаш жасағын құрды. Сойыл-шоқпар, қылыш-найза, әр түрлі мылтықпен қаруланған жүз шақты аламан осы елге кәдімгідей қалқан болды. «Қызыл қырандар» Үріжарға үкім жүргізгенде, оларға Отыншы ғана қарсы тұра алды. Амал не, қару-жарағы кемшін, шағын қол көп күшке төтеп бере алмады.

Отыншы «Қызыл қырандардың» қолынан мынандай жағдайда опат болады. Ол Лепсіден Семейге шақырылады. Семейден Шәуешекке баруға тапсырма алып, 30-дай сарбазымен Тарбағатайдың Келдімұрат асуынан күндіз асып келе жатқанда «Қызыл қырандардың» тосқауылына тап болады. Сарбаздарына сенген бе, асығыс па, жасырынбай жүрген. Олардың тастай бекініс шебін бұзып өтеді. «Қырандар» да ізіне өкшелей түсіп қалмайды. Атыса-атыса жазықтықтағы Мұқаншыны бетке алады. Бұлар үш топқа бөлініп алып, 40–50 км бойы атысып қашқан. Ұрымтал жерде қуғыншыларға қайтарма соққы да берген. Балатөбе мен Жайтөбе арасында «Қызыл қырандардың» көрнекті қолбасшыларының бірі оққа ұшады. Отыншы сарбаздардың да қатары сирейді. Алаш зиялыларының «Алашорда» үкіметі құрылысымен 1918 жылы көктемде Шәуешек қаласына сапар жасағаны белгілі. Бұл сапар жөнінде 1990 жылдары баспа беттерінде хабарланды. Бір топ адаммен А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Р.Мәрсеков және Әсет Найманбаевтың бірге түскен суреті жарияланды. Әсет сол сапарда ұлт көсемдері Ахмет, Міржақыптармен біраз күн бірге болды. Оларды да ой мендетіп, ұйқы қашып, шарасыздық шаршатып жүрген кезі екен. Отырыс-мәслихаттарда ән салып, көңілдерін көтерді. Ахмет пен Міржақып Әсет Найманбайұлын төбесіне көтеріп, қашан қайтқанша қастарынан қалдырмайды. 1918 жылы көктемде А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Р. Мәрсеков бастаған тоғыз адам Шығысқа бет алады. Олардың осы өлкеге келуіне Отыншы Әлжанов мұрындық болады. Ол Алаш зиялыларын Шәуешекке дейін ертіп апарып, ақырында оларды Аягөзге дейін ұзатып салады. Алаш көшбасшылары

Шәуешекке не үшін барды? Жедел баруға қандай қажеттілік болды? Не тындырып қайтты? Бұл сапардың мақсаты мен мәнісі — әлі сені бұзылмаған дүние. Р.Нүсіпов «Алаш зиялыларының беймәлім сапары» атты қызықты мақаласында [4] бұл мәселелер туралы мынадай әңгіме өрбіткен: «Ахандар (Ахмет Байтұрсынов) тобының Шәуешекке сапарының басты саласы — «Жетісу майданында» қызылдарға қарсы соғысып жатқан 700 Алаш жасағының мұң-мұқтажы еді. Бұл жасақтардың саны 1500-ге дейін жетеді. Жетісуда соғысып жатқан Алаш полкінің жігіттері Лепсі уезіне қарасты Тарбағатайдың күнгей беткейін мекендеген елдің балалары еді». М.Дулатов «Жас азамат» басылымында: «Өткен январь айында Орынбор съезінің қаулысын қалай орындау жайын кеңесу үшін Алматыда Жетісу облысының съезі болды. Отыншы марқұм сол съезге келген еді. Съезд тарағаннан кейін Отыншының іждаһатымен Түркістан комитетінің бастығы Шкапский арқылы Жетісуда Алаш милициясын құруға қазынадан бес жүз мың сом ақша алып, большевиктен аулақ тұрған Лепсі казначействосына жіберілді. Большевиктер күшейіп, Лепсідегі қазаққа тиген бес жүз мыңды алып қойды, жұртқа ойран сала бастады...», — дейді. Бұл өңірде Алаш көсемдері айдан астам уақыт болады. Олар Жетісудағы Ақтармен тізе қосып соғысып жатқан Алаш полкін азық-түлік, ішіп-жеммен қамтамасыз ету үшін Шәуешектегі қазақ және Шанышевтер бастаған 18 татар байынан көмек сұрайды. Патша үкіметі құлағаннан кейін, соның жұрнағы болып Шәуешекте 18 татар байы қалыпты (оларды Қасымхан Шанышев басқарған). Осы татар байлары қызылдарға қарсы күрескен күштерден көмегін аямаған екен. Патша үкіметінің Шығыстағы қаржысы 18 татар байларының қоржынында болады. Олар Алаш полкіне қаржылық көмек береді. Ахандар тобы қайтарында Зайсанға соғып, ондағы дайындықтағы Алаш полкінде біраз аялдайды. Ә.Бөкейханов Ахаң бастаған топты Қалбатауда тосып алады. Істің мән-жайын ұғысқаннан кейін, кешкілікте төбенің басында Әлихан, Ахмет, Міржақып, Райымжан — төртеуі бір-бір жолдан жалғастырып бір шумак өлең құрастырады. Кешкісін атысушылар Мұқаншыға кіреді. Жанындағы серіктерін құтқарып, алға жібереді де, Шахмарданов деген подполковник екеуі шіркеуге кіріп, мұнарасынан пулеметтен оқ жаудырып, қуғыншының назарын өздеріне аударады. «Қызыл қырандар» түні бойы атысып, шіркеудің маңына жолай алмайды.

Сондай-ақ, «Алашорда» үкіметінің негізін қалаушылардың бірі, белсенді көшбасшы Отыншы Әлжановтың өмір дерегінде: «1917 жылғы ақпаннан Жетісу облысындағы Алаш қозғалысы жетекшісінің бірі болды. Ол Екінші жалпы қазақ съезінде (Орынбор, 1917 жылдың 5–13 желтоқсаны) Жетісуда құрылған Алаш әскерлерінің қолбасшысы болып, большевиктерге қарсы соғысты ...» [5], - делінген.

Ал 1917–1918 жылдары Тарбағатайдың «Қызыл қырандарының» қатыгездігі шектен шығып, тау етегіндегі халыққа зардабы тиіп, қия басқанның көзін жойып, қан қақсатып тұрған. Сондықтан да Тарбағатайдың күнгей беттерінде Алаш жасақтарының бір легі 1918 жылдың басынан құрыла бастайды. Енді алаш сарбаздары атпен сапқа тұрғанда аттың түсіне қарай тұрған (көк аттылар бір қатарға, жирен аттылар бір қатарға). Ал жерде жаяу тұрғанда роталар ру бойынша сапқа тізілген. «Байжігіт» ротасы, «Сыбан» ротасы, «Болатшы» ротасы т.с.с. Алаш полкінде 3 дөңгелекті, атпен сүйретіп жүретін 14 зеңбірек болған. Оларға офицерлер басшылық жасаған. Көшпелі ас-ауқат болған, қазандар дөңгелекті рамаларға орнатылып, атпен тартылып жүреді екен. Жол үстінде ас әзірлене берген. Бағындырған ауылдардың үйлерінде күзет қойып, әр шаңырақта бірнеше сарбаздан тұра береді екен. Алаш полкі соғысты әрдайым сәтті жүргізген. Әсіресе О.Әлжановтың басшылығы тұсында ірі жеңістерге жетіп отырған [6]. Өйткені Жетісу майданында әскери дайындық сауатты жүргізілген. Атпен шауып келе жатып екі жақтағы қарға шаншылып қойылған шыбықтарды қылышпен шапқанда шыбықтар тіп-тік түсуі керек екен. Гранатаның үстіндегі пестонын таспен ұрып, «быж» ете түскенде лақтыру, мылтықты дәл ату, окоп қазу, қорғану тәсілдері — бәрі жаттықтырылады. «Алаш» гимні де үйретіледі. Отыншы бірде Лепсіден Көктұмаға (Бақтыға) келіп, сарбаздардың дайындығын көріп, олардың алдында сөз сөйлейді. Оның мына бір қанатты сөзі сарбаздардың жадында мәңгі

сақталып қалған: «...Көз алдыға елестетіндер! Ресей үкіметі бұрын ақбоз ат сияқты болатын. Сол ақбоз аттан аттың қасқасындай ғана Ақ үкіметі қалды. Қасқа бара-бара төбелге айналады да, жирен ат болады... Ол үкіметтен жеті ата-бабаңның ұрпағына иненің жасуындай жақсылық келмейді. Тек Құдай қайдасың деп аспанға, көкке шыққанда әлемді шарпып, өз-өзінен құлайды». Жалпы О. Әлжанов сипаттар болсақ, ұзын бойлы, арық, қара кісі болған. Ол құралайды көзге атқан қас мерген екен. Жаттығу алаңында нағанмен де, мылтықпен де көкке лақтырған тиындарды атып ұшырады екен.

Алаш қозғалысының көрнекті өкілі, Алашорда үкіметінің мүшесі, Жетісудағы Алаш қозғалысының басшыларының бірі, ағартушы-публицист, халық мұғалімі Отыншы Әлжанов 1873 жылы 12 тамызда бұрынғы Семей облысы, Зайсан уезі, Нарын болысының 16 ауылында ауқатты отбасында туған. Отыншының әкесі Әлжан - әйгілі аға сұлтан Құнанбайдың Найман еліне ұзатылған туған қарындасы Тайбаланың бауырына салып алған баласының бірі. Үлкені - Бақтыбайды (Ізғұтты) Құнанбай жиені ретінде өз қолына алып тәрбиелеп өсірсе, Әлжан Тайбала бәйбішенің тәрбиесінде өседі. Әлжан жалғыз ұлы Отыншыны орысша оқытуға ынталы болып, тоғыз жасар кезінде, 1882 жылы 12 қыркүйекте Зайсан қаласындағы ер балаларға арналған бастауыш орыс-қазақ училищесіне берген. Жас шәкірт аталған училищені 1887 жылы үздік бітіреді. Ұлына орта білім беру ниетімен Әлжан Отыншыны сол жылы Омбы қалалық училищесіне оқуға береді [7].

Сондай-ақ жас дарын осы училищені 1890 жылы ойдағыдай тәмамдап, Омбы мұғалімдер семинариясында оқыған. Сол кезде Омбы қаласында шығып тұрған «Киргизская степная газета» мен «Дала уәлаятының газеті» атты басылымдарда қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне қатысты мақалалар жазып тұрған. Сонымен бірге қазақ даласында мектептер ашып, онда қазақ не қазақ тілін білетін мұғалімдердің сабақ беруін, оқу-ағарту саласының басқа да толғақты мәселелерінен сөз қозғап, баспасөз бетіне көтеруі оның белгілі орыс шығыстанушысы және Патша әкімшілігінің ірі шенеунігі, Семей және Ақмола облыстарының Халық училищелерінің директоры А.Е.Алекторовтың көзіне түсіп, қолдауына ие болған. 1905 жылы 10 мамыр – 3 маусым аралығында Санкт-Петербург қаласында «Шығыс бұратаналарын» оқыту мәселелеріне арналған Ерекше мәжіліске Дала уәлаятындағы қазақ мұғалімдерінің атынан барып, сөз сөйлейді. Мәжіліске II Николай патша мен халық Ағарту министрі Глазов қатысқан. 1907 жылы қыркүйек-қазан айларында Санкт-Петербурда Халық ағарту министрлігі ұйымдастырған жиналыста да Әлжанов бұратана халықтардың оқу-ағарту мәселелері жөніндегі 1906 жылы 31 наурыздағы «Ережеге» қатысты пікірін, сын ескертепелерін баяндап шығады [8]. Осы мәжілістен оралған соң белгілі орыс шығыстанушысы, Семей және Ақмола облыстарындағы Халық училищелерінің директоры А.Е.Алекторовтың жәрдемімен 1907 жылы Көкпекті 2 кластық орыс-қазақ училищесінің меңгерушісі болып тағайындалады. Өскемен, Зайсан уездеріндегі қазақ мектептеріне басшылық жасау міндетін қоса атқарады. Мектеп ісін жолға қоюда көптеген шаралар ұйымдастырып, мектеп ашуға ел байларын жұмылдырады. Көкпектіде ол тек ұстаздықпен айналыспай, істі болған, зәбір-жапа шеккен қазақтардың мұң-мұқтажын жоқтап, оларға нақты көмек қол ұшын берді. Дала өлкесіндегі миссионерлік бағыттағы оқу жүйесінің зардапты әрекеттерін әшкереледі. Осы жылдары ол Қошке Кеменгеровтың апасы Нұржамилаға үйленді [9].

Атап айтқанда, О.Әлжанов Көкпектіде тұрып жатқан қазақтардың жер мен судың түпкілікті иесі бола отырып, оны пайдалануда орыс келімсектері мен саудаға құныққан татар көпестеріне есесі кетіп, теңдік ала алмай отырғанын көріп-білді.

Қазақ жерінен қала үлесіне, әскери жасақтар үлесіне, қазына үлесіне, орман шаруашылығы үлесіне деп кесіп алынған жерлерге қазақ бұқарасының аяқты малы түсіп кетсе иесіне айып салынып, абақтыға жабылып, істі болып жатса, ал тасты, шөлді, қуаң жайылымына жүздеп, мыңдап ала жаздай малын жайған, қазақ жерінің өрісін тарылтып, құтын қашырған орыс алпауыттары мен татар саудагерлеріне ешқандай заң қолданылмады. Осындай шектен шыққан қиянатты көре, біле тұрып Отыншы қол қусырып отыра алмады:

заңға жүгініп әділет сұрап, өтініш-арыздар жазды. Отыншының ақ сөзін арсыздықпен теріс жорыған Патша әкімдері оның өзіне пәле жапты. Оның әділеттілік сұрап, заңға жүгінуін қазақ халқын Патша үкіметіне қарсы үгіттеп, қазақ жеріне орыс келімсектерін қоныстандыру саясатына қарсылық көрсету деп білді [10].

Яғни, Жергілікті шенеуніктерден жапа шеккен қазақтардың мұң-мұқтажын жоқтап, оларға нақты көмек берген О.Әлжановтың әрекетінен қауіптенген Патша әкімшілігі орыс келімсектері мен татар саудагерінің атынан жалалы арыз ұйымдастырады. Асыл азамат 1909 жылы Дала генерал- губернаторының жарлығымен тұтқындалып, 6 қыркүйекте Жетісу облысының Лепсі уезіне жер аударылады.

Қорыта келгенде, өшіккен қызылдар Отыншыны тірідей қолға түсіре алмасын біліп, оны ағаштан өрілген «Құдай үйімен» бірге өртеп жіберуге шешім қабылдайды. Олар таңға жақын шіркеу маңындағы шөп- шаламға от қойып, ол от желмен қарағай шіркеуге тиеді. Осылайша екі боздақ лаулаған отқа оранып, шейіт болады. Ел ішіне Отыншының қазасы төбеден жай түскендей әсер етеді. Өкінішке орай, қысылтаяң кезде туған халқына қорған бола білген, жанын қиған Отыншы Әлжанов тоталитарлық Кеңес үкіметі тарапынан ұзақ жылдар бойы датталып, қараланып келді. Сондықтан да туған халқының бостандығы мен тәуелсіздігі жолындағы қанды майдан соғыста құрбан болған, елінің оқу-ағарту ісіне айтарлықтай із қалдырған, туған халқының әдебиеті, мәдениетіне елеулі үлес қосқан Отыншы Әлжанов есімін ел есіне, ұрпақтар жадында қалдыру бүгінгілердің атқарар борышты істері болса керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мұсағалиева А. Қазақстандағы «қызыл террор»: деректер мен хабарламалар // Қазақ тарихы, 2012, № 3. –25б.
2. Нүсіпов Р. Туған жердегі ақ пен қызыл күрес Отыншы Әлжанов //Қазақ тарихы, 2010, № 2. – 60б.
3. Нүсіпов Р. Алаш қозғалысы жетекшілерінің белгісіз саяхаты //Қазақ тарихы, 2009, № 2. –38б.
4. Нүсіпов Р.Отыншы ерекше тұлға ретінде //Қазақ тарихы,2009, № 5. –79б.
5. Нүсіпов Р. Алаш полкінің тағдыры // Қазақ тарихы, 2010, № 6. –12б.
6. «Қазақ» газеті. /Бас редактор Ә.Нысанбаев.–Алматы:«Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 560 б.
7. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. /Бас редактор А.Нысанбаев, Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 1998. – 48б.
8. Қызыл террор / Қ.Касенов, А.Төреханов, Алматы: Қазақстан, 1994. –80б.
9. Журтбай Тұрсын. Боль моя, гордость моя – Алаш!: –Астана: 2016.-1104стр.
10. М.Қойгелдиев. «Алаш қозғалысы» – Алматы. 2008. – 480 б.

ӘОЖ 811.512.122 (075)

<https://doi.org/10.53355/g6497-7981-6883-q>

«СҰРАНШЫ БАТЫР» ДАСТАНЫ: ОНОМАСТИКАЛЫҚ РЕАЛИЙ СӨЗДЕР, ТҮРЛЕРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Сарбасова Қ. Б., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: bazarbekovna54@mail.ru

Мақалада жыр алыбы Жамбылдың «Сұраншы батыр»дастанында қолданылған ономастикалық реалий сөздер мен түрлері анықталып, стильдік қызметіне талдаулар жасалады. Ономастикалық реалий сөздердің этимологиясы мен географиялық сипаты көрсетіледі.

Тірек сөздер: Ономастикалық реалий сөздер, стильдік қызмет, географиялық сипат.

В статье определены виды и проанализированы стилевые функции ономастических слов-реалиев, использованных в поэме знаменитого поэта-эпика Жамбыла «Сураншы батыр». Автор раскрывает этимологию и географические черты ономастических реалий.

Ключевые слова: ономастические слова-реалии, стилевая функция, географическая черта.

The article defines the types and analyzes the style functions of onomastic words-realia used in the poem of the famous epic Zhambyl "Suranshy Batyr". The author reveals the etymology and geographical features of onomastic realities.

Key words: onomastic words-realities, style function, geographical feature.

Жыр сүлейі Сүйінбай мен жыр алыбы Жамбыл жырлаған Сұраншы кім? Ғалым М.Жолдасбеков: «Сұраншы (1817-1864) ержүрек, қайтпайтын қайсар, зор денелі, даусы жуан, сөзге шешен, ұзын бойлы, сол жақ бетінде шешектен қалған дағы бар, қара шұбар кісі екен. Орыс армиясымен келісіп, Сұраншы мен Сарыбай би бес мың қол жинап, Ұзынағаш түбінде Қанатшаның самсаған қалың қолын талқандап, өз жерін Қоқан қыспағынан азат етеді. Бұл соғыста Сүйінбай Сұраншының сарбаздарына жалынды жырымен дем берген, жауынгер үгітшісі, ұраншысы болған... Сұраншы Қоқан хандығынан Әулиеатаны азат етіп, ұлы жүз батырларының Қоқанға қарсы соғысында Сайрамда 1864 жылдың июлінде ерлікпен қаза тапқан» деген мәлімет береді [1,149 б]. Сүйінбай ақын- Сұраншы батырды көзімен көріп, ерлігіне куә болған жырау. Ал Жамбыл Сұраншы батыр қазасына Жетісу жұрты күңіреніп көңіл айтқанда, жырмен жоқтау айтып, батырдың ерлігін алғаш дәріптеген боз бала еді. Кейіннен қарт Сүйінбай мен жас Жамбыл ел мен жер қорғаны, қалың қол басшысы болған Сұраншы батыр ерлігін паш ететін жырлар шығарған.

Жамбыл Сұраншы батырды жас кезінен бастап, жырға қосып, оған жырдан ескерткіш орнатқанын

«Ескіден есте қалғаннан,

Жасымда айтқан жырлардан

Ескерткіш еді батырға,» - деген жолдардан байқауға болады.

«Сұраншы батыр» дастанында этностық дәстүрдің белгілерімен қатар, кейіпкерлердің психологиялық жай-күйін көрсетуде, эпостық шығармаларда табиғат көріністерін сипаттауда өзгешелік байқалады.

Жамбылдың «Сұраншы батыр» дастанында бейнелеу құралдары молынан кездеседі, ол өз алдына бір зерделеу тақырыбы болса керек-ті. Біз осы жер-су атаулары – ономастикалық бірліктерді және оның ішінде ономастикалық реалий сөздер жайлы сөз қозғамақпыз. Қазіргі таңда реалий сөздер екі бағытта қарастырылып жүр: аудармашылық бағытта және елтанушылық бағытта.

Аудармашылық бағытта «Реалийлер – басқа халыққа жат, бір халыққа ғана, оның өміріне (тұрмысы, мәдениеті, әлеуметтік және тарихи дамуына) ғана тән сөздер (немесе сөз тіркестері); ұлттық және тарихи колориттің иеленушісі болғандықтан, олардың басқа тілдерде дәл атаулары (эквиваленттері) кездеспейді, олай болса, жалпы негізде аударылмайтындығы, ерекше тәсіл талап ететіні түсінікті» деген пікірлерін, біздің ойымызша, басшылыққа алуға болады [2,6 б]. Аударма тіліндегі реалиялар – нақты бір мәдениеттің типтік құбылыс, жағдаяттарын білдіретін сөздер. Бұл сөздердің басқа тілде баламасы болмағандықтан, оны жеткізу, сөз бен сөз тіркестерін табу – аудармашының күзіреттілігіне қалатын жауапты мәселе болмақ. Сонымен, реалиялар шеттілдік мәтінді түсінуге қажетті фондық білімнің компоненті болып табылады.

Елтанушылық бағытта «Бұл ел өмірінің қоғамдық және мәдени оқиғалары, қоғамдық ұйымдары мен мекемелері, салт-дәстүрлері, тұрмыстық заттары, тарихи тұлғаларының есімдері, сондай-ақ, жүйелеуге көнбейтін көптеген жекеленген фактілер» [3,98 б].

«Реалий - белгілі бір ұлттың рухани және материалды мәдениетіне, тарихына, дәстүріне, өміріне қатысты түсініктер» [4,48 б]. Тіл-тілде екінші тіл өкіліне түсініксіз, оның тілінде жоқ әрі аударуға келмейтін сөздер бар. Олар - ана тілі болып саналатын тіл иесіне ғана түсінікті тілдік бірліктер және бұл сөздер тобы ұлттың рухани және материалдық мәдениетін бойында сақтаған сөздер болып табылады. Ғылымдағы атаулары әртүрлі болғанымен, терминдердің (баламасыз лексика, экзотикалық лексика, лакун, варвариздер, этномәдени лексика, алиенизмдер, аударылмайтын «аудармалар», локализм, фондық лексика, культуремена) мән-мағынасы бір арнаға саяды. Зерттеушілер, негізінен, реалий сөз - «баламасыз лексика» терминін қолданады. Біз «реалий сөз» терминін қолдануды жөн санаймыз. Реалий терминінің латын тіліндегі мәні – «заттық», «шынайы». Реалий сөздер дегеніміз – ана тілінің ұлттық нақыш, ұлттық колоритті көрсететін, басқа халыққа түсініксіз, тарихи, рухани, материалдық, әлеуметтік негізде пайда болған сөздер деген ой түйіндейміз.

Зерттеушілер реалийлердің мағынасы мен ерекшеліктеріне қарай төрт топқа бөледі:

I. Заттық ерекшелігіне;

II. Орнының ерекшелігіне (ұлттық және тілдік сипатына қарай);

III. Уақыт ерекшеліктері бойынша (синхрондық және диахрондық аспектіде);

IV. Аудармалық тұрғыда. - [1,50 б.] Мақаланың зерттеу нысанына баланысты реалий сөздердің заттық ерекшеліктеріне қарай топтастырылған түріне тоқталып, тарқаталық. Реалий сөздер заттық ерекшеліктеріне қарай өз ішінен төмендегіше жіктеледі: **географиялық реалийлер** (топонимдер); **этнографиялық реалийлер** (тұрмыс-салт, дәстүр, наным – сенім, әдет – ғұрып, еңбек кәсібіне байланысты атаулар); **қоғамдық-саяси реалийлер** (лауазым, дәреже, партия, саяси қоғамдық қозғалыс, әскери атаулар, әкімшілік-аумақтық атаулар). Географиялық реалийлерді біз ономастикалық реалийлер деп атап, оған топонимдерден басқа антропонимдерді де қосып қарастырған жөн деп есептейміз. Себебі жер-су атаулары мен адам есімдері ұлттық меншік, өзгеріске түсе бермейтін, аударуға келмейтін, мағынасы қосымша түсініктеме арқылы берілетін, өздеріне тән жасалу жолдары мен шығу тарихы бар лексикалық бірліктер. Ономастикалық реалийлер өз мәртебесін жоғалтпай, бір уақытта қазақ тілінің бірнеше лексикалық категорияларына кіре алады. Реалий сөздерді басқа лексикалық бірліктердің басқа кластарынан ажыратудың негізгі өлшемі оның ұлттық және уақытша бояуы болып табылады. Олар морфологияда - жалқы есімдер, ономастикада - топонимдер. Ал географияда географиялық атаулар аталады. Реалий сөздердің ұлттық және тарихи бояуы көркем шығармада анық байқалады.

Жамбыл Жабаевтың «Сұраншы батыр» дастаны **ономастикалық реалийлерге бай**. Дастанда барлығы 47 жер-су атауы қолданылған. Олардың қолданылу жиілігі әртүрлі, мәселен, Алатау -12; Қордай-4; Көктөбе-3; Сарыкемер-2; Күрті-2 қалған атаулар бір-бірден қолданылған. Жалпы шығармаға статистикалық тұрғыдан талдау жасаудың маңызы зор. Жиі қолданылған сөздерді анықтап, бұл сөздердің Жамбыл дастанында жиі қолданылуының себептерін, атқаратын қызметін анықтауға мүмкіндік туады. Ономастикалық бірліктердің дені - реалий сөздер. Себебі көрсетілген ономастикалық атаулар екінші тілге аударылмайды, қазақ тілінің сөзжасам тәсілдері арқылы жасалған, қазақ халқына тән құндылықты көрсетеді. Дастанда тарихи оқиға жырланатындықтан, кейіпкерлер де, жер-су атаулары да тарихи болып келеді. Ономастикалық атаулар мақсатты түрде, тоталитарлық, отаршылдық бағытта өзгертілмесе, өзгеріске түспейтін лексикалық бірлік болып есептеледі. Оған төмендегі шумақтағы ономастикалық реалий сөздер дәлел. Олардың ешқайсысы аударылмайды. Ономастикалық реалийлердің біразы дастанның мына шумақтарында көрініс тапқан:

«Алатаудың аты көп,
Созыла жатқан қарлы жал,
Теріскейі Ұлы жүз,
Күнгеіінде қырғыз бар.
Толып жатқан шоқысы,
Шоқысының аты бар:
Қозбас, Қордай жаясы,
Сонан өрлеп тартылар,-
Суықтөбе, Дегерез,
Ұзынағаш, Көктөбе,
Қарғалының биігі,
Шұбар аттың өрі бар,
Қасқаасау мен Үшқоңыр,
Қызыл күндей елі бар.
Қарағайлы, Құттыбас,
Талғардай биік шоқы бар.
Есік,Түрген,Ақшелек,
Қарқара бар,Асы бар.
Шыңдардың шыңы Хантәңір
Таудың биік басы бар.
Жетісудың желіні

Деген тауы осылар»,-деп, Алатаудың құрамдас бөліктері туралы керемет ақпарат беріледі. Ары қарай ұшары мұз, етегі көкорай шалғын Алатау талай оқиғаның куәгері ретінде таныстырылады. «Алатау» атауы бірде нақты тау атауы, бірде бүкіл бір аймақ атауы, бірде бағытты білдіру үшін қолданылғанын байқауға болады. Соңғы сөзіміздің дәлелі:

«Елі үшін туған ер болса,
Елін бүгін қорғасын
Осыны айтып Сұраншы
Ағын судай тасынып,
Ашулы көзі жалтылдап,
Жайнаған шоқтай шашылып.
Күн де кірді ұяға

Алатаудан асылып». Бұл- Сұраншы батырдың кезекті жорыққа шығар алдындағы сөзі. Дастанда баяндалатын оқиға Алатау өңірінде өтеді. Күн Алатаудан асып көтерілуі де, батуы да заңды.Күн Алатаудан асып батса, көрініс орнын шамалауға болады, яғни батырдың Алатаудың батысында орналасқан Қызылқия деген ауылында айтылған сөз болуы мүмкін...

Дастанда ең жиі қолданылған ономастикалық атау - Алатау, тау атауы. Ономастикалық реалий сөздің шығармадағы қызыметтері- біріншіден, мәтінтүзушілік: дастанда оннан аса қолданылуы.

Екіншіден, атауыштық: атауыштық қызметі нақты бір тау атын білдіруі және атау бірде тау, бірде өлке атауы түрінде беріліп отырады.

Үшіншіден, ақпараттық:

«Жолдасына қосылып
Сұраншы қайтты тауына.
Ақырғы болды соғысы
Хан, манаптай жауына.
Қырымнан шалған қырандай
Келген батыр бабына,
Ақыры келіп о да өлді,

Алатауда көмілді». Орман ханнан намысына тиердей хат алған Сұраншы бейбіт жатқан елінің қамы үшін, Орман ханға жалғыз аттанып, жекпе-жекке шыққан еді.

Арамза хан жеңіле бастаған шақта, нөкерлер ханды құтқармақ болып, Сұраншы батырды қоршап атой салады, батыр әбден титықтап шаршайды, аты Ақтұяқ та болдырады. Осы сәтте артынан көмекке қырық жігіт нөкері келіп жетеді... Осы соғыста алған жарақаттан Орман хан өз ордасында өледі, Сұраншы батыр Алатауында жерленеді. Сұраншы батырдың Алатау бөктерінде, өзі қызғыштай қорыған жеріне жерленгенінен ақпарат алдық.

Төртіншіден, адрестік:

«Қара құрым көп Дулат

Алатау мен Арыстың

Арасында қонысы», - жолдарында шапқыншылыққа ұшыраған Дулат елінің атақонысы жайлы, адрестік мәлімет берілген.

Ендігі кезекте жоғарыда берілген бірнеше ономастикалық реалий сөздердің этимологиясына назар аударалық. Олар да Алатау реалий сөзі сияқты дастанда бірнеше қызмет атқарады.

«Алатау (Алатау) - тау. Басы Хантәңірі тауынан басталып, аяғы Шымкентке дейін созылып жатқан асқар биік, заңғар тау. Түркілер ежелгі заманнан-ақ биік шыңды, басында мәңгілік мұздар мен аппақ қар жататын тауларды Алатау деп атағаны - Кузбас Алатауы, Жоңғар Алатауы, Іле Алатауы, Қырғыз Алатауы, Тяньшань Алатауы атауларынан белгілі. Осы атаулардағы ала сөзінің төркін, қазіргі қазақ тіліндегі «ақ пен көктің аралас келген түсіне (орысша пестрый) қатысты емес, ұлу немесе одан да көнелеу оло тұлғасында айтатындай» (Қойшыбаев, 1985, 42). Бұған қарағанда, Алатау – «ұлы, аса зор, биік тау деген мағынаға ие екені байқалады» [5,55 б].

«...дегер, дегүүр, дигири сөздерінің түбірі дег (дэг) деп білеміз. Оған Текес, Қастек атауларындағы тек сөзі сәйкес келеді. Ал парсы тіліндегі тиг, тег – «тау шыңы», «таудың ұшар басы», тәжік тіліндегі тег, тега – «тау жалы», «тау басы» сөздері де мағыналық әрі тұлғалық жағынан тым жақын. Атаудың екінші сыңарынлағы ес сөзі- түрік, монғол тілдерінде ертеде «су», «өзен» деген сөздер орнына қолданылған көне сөз. Бұл айтылған дәлелдер Дегерес өзенінің географиялық көрінісін дәл көрсетеді. Ал тау аты Дегерес осы өзен атынан аталған» [5,79 б].

«Қордай – асу. Іле Алатауының батыс сілемі. Жетіжал таулары мен Кіндіктас таулары аралығында, Қордай ауданы аумағында орналасқан. Абс. биіктігі 1233 м. Түркі тілдеріндегі екі құрамдастан құратын атау; «тау» мағынасындағы дай (дей, дой, тау, тей, тоу, ту, т.б.) формасынан тұтасқан атау. «Құрдың тау» мағынасын береді (Е.Қойшыбаев). Ал А.Әбдірахмановтың пікірінше, атаудың этимологиясын былай сипаттауға болады: қар//қор//хөр (түркі-монғол сөзі (снег)) + тай, дай (ту. сын есім жас. көне жұрнақ) > қордай. Көне мағынасы: «қарлы» (асу)» [6,360 б].

Хантәңірі (Хан-Тенгри) ай- Тянь-Шанның орталық бөлігіндегі оқтай шаншылған, биіктігі 6995 м биік шың. Бұл ұлы тау Қазақстан Республикасы мен Қырғызстан Республикасы шекарасында [5,190 б].

Ғалымдар атаудың бірінші сыңарындағы «Хан» сөзінің байырғы заманда «тау» мағынасында айтылғанын ал, екінші құрамындағы сөз көне түркі тілінде тангр// тәңрі – «көк, аспан», «құдай» мағыналарын білдіргендігін айтады. Сонда Хантәңірі көне түркілерше - «Аспантау». Аспанмен таласқан, аспан тәңірісі деген мағынаны білдірсе керек-ті.

«Сұраншы батыр» дастанында кездесетін топонимдерді ономастикалық реалий сөздер ретінде қарастырылуының бірнеше себептері бар:

- өзгеұлт өкілдеріне таныс емес, мағынасы баламалы түсініктер арқылы қабылданады;
- ұлттық нақышты білдіретін сөздер;
- халықтың мәдени-әлеуметтік өмірі, тарихынан мәлімет беретін және тілдік құбылыс ретінде тіл ерекшеліктерін танытатын сөздер;
- баламасыз лексика тобына жатады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жолдасбеков М. Асыл арналар. I том. Зерттеулер. Мақалалар. – Астана: Күлтегін, 2012.
2. Влахов С, Флорин С. Непереводимость в переводе. - М: Международные отношения, 2012.
3. Вайсбурд М.Л. Реалии как элемент страноведения //Русский язык за рубежом №3, 1972.
4. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. -М.: Наука, 1993.
5. Жанұзақ Т. Қазақстан географиялық атаулары. - Алматы: Арыс, 2005.

УДК 821.512.122.0

<https://doi.org/10.53355/q6780-0264-4961-k>

МЫСАЛ ЖАНРЫНДАҒЫ ДИДАКТИКА МЕН ЭСТЕТИКАНЫҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ ОРНЫ

Сарсенова Ж., 1 курс магистрі

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Мысал жанрындағы туындылар көне дәуір кезеңіндегі пайда болған шығармаларда ара тұра мифографиялық және мистикалық сюжеттер орын алатындығын аңғаруға болады. Олар мысал болса, мысал - әріден келе жатқан, эпостың шағын да өткір жанры туралы ой өрбітіледі.

Тірек сөздер: *Мысал, Рабғұзи, Сайф, Федр, Ксанф*

Жанр басни были придуманы давние времена, в которых присутствуют эпос и оно наиболее острый жанр по сравнению с другими произведениями. В аллегорических произведениях присутствуют иногда мифические и мистические сюжеты которые ярко влияют на нравственные воспитание подрастающего поколение.

Ключевые слова: *Басня, Рабгузи, Сайф, Федр, Ксанф*

Fables were invented long ago, in which there are epic and it is the most acute genre compared to other works. In allegorical works there are sometimes mythical and mystical stories that vividly affect the moral education of the younger generation.

Keywords: *Fable, Rabguzi, Sayf, Phaedrux, Xanthus*

Мысал жанрындағы дидактика мен эстетиканың әдебиеттегі орнын айтқанда тарихта екі Эзоп болғандығын айтқан жөн. Біріншісі – біздің дәуірімізге дейінгі VI ғасырда өмір сүрген ежелгі грек сықақшысы, мысал жанрының негізін салушы. Аңыз бойынша ол жас кезінде өзінің усойқы тілінен тартыпты, оның әжуасына ызаланған біреулер оны жартастан лақтырып жібереді де, аяғы сынып, өмір бойы ақсақ болып қалыпты деген дерек те бар. Бұл Эзоп өзі бас терісі келіспеген, кейіп-кеспірден жұрдай, басында билігі жоқ құл болған. Сөйте тұра ол өз заманының қияли данышпаны ретінде халықтың құрметіне бөленеді. Эзоптың атақты мысалдары ежелгі Римнің мысалшысы Федр (б.д.дейінгі I ғасыр) мен көне гректің мысалшысы Бабрийден (б.д. I-II ғасыр) бастап, бергі Лафонтен мен Крыловқа, Абай мен Байтұрсыновқа дейінгі талай мықтылардың өңдеуінен өтіп, бүгінгі күнге жетті.

Ал римдік трагик-әртіс болған екінші Эзоп Клодий (б.д.дейінгі I ғасыр) туралы мәлімет мардымсыз” [1, 11 б.] -дейді де, Эзоптың айтып кеткен мысалдары мен даналық сөздерін, афоризмдерін, қысқа әңгімелерін келтірген. Зерттеушілердің шамалауынша, Эзоптың мысалдар саны – 650 болса, ал қазақ тіліне аударылғандардың саны – 73 екен. Сол шығармаларда қазақтың әфсаналары мен афоризмдік қысқа қайырымды, дидактика

тұрғысында жазылған әңгімелерінің ішінде формасы мен жанрлық жағы ұқсас, тіпті сюжеттік желелері дәл келетін мұралар ара-тұра кездесетінін айта кеткен абзал.

Айталық, шамамен 1320 мен 1436 жылдары өмір сүрген Сайф Сарайидың “Түлстан би-т-турки” (“Түл бағы”) туындысындағы 178 - хикаяттан тұратын дидактикалық сарында жазылған шығармасында және шамамен XIII ғасырда өмір сүрген Насыретдин Рабғұзидің “Рабғұзи киссалары” деген еңбегінде мол кездеседі.

Мысалы, Эзоптың “Өгей шеше” атты мысалында: “Бірде Ксанф қасына Эзопты ертіп, дастарханға шөп-шалам алуға бақшашыға барыпты.

Ксанф өзіне керек көкөністерін таңдап алып, енді ақшасын төлейін деп тұрған кезде бақшашы оған:

- Егер сен маған мынаны түсіндірсең осы алғандарыңның бәрін тегін берер едім: мен қанша баптасам да жерге еккен жемістерімнен гөрі арам шөптер басып шығады, неге бұлай?-депті.

Ксанф бұған жауап бере алмай аңтарылып қалады. Сонда Эзоп:

- Егер екінші рет күйеуге шыққан әйелдің үйде өз балалары және күйеуінің бұрынғы әйелінен қалған балалары да болса, өзінен туған балаларына ол – ана, күйеуінің балаларына - өгей шеше болады. Сонда ол, сеніңше, кімнің баласын жақсы көріп, көбірек тамақтандыра еді? – дейді.

- Әрине, өз баласын, - деп жауап беріпті бақшашы. Міне, жер де сондай. Өзінен туған өсімдіктерге ол ана да, сенің еккендеріңе өгей шеше емес пе? – депті [2, 11 б.] сонда Эзоп.

Рабғұзи мысалындағы төмендегі хикаят сюжеті дәл Эзоптың шығармасындағы мазмұнды қайталамаса да, адамды ойлантар, тәрбиелік жағы басым, сонымен бірге шешендік өнердің үлгісі афоризм тұрғысындағы жазылған, қысқа болса да нұсқа шығарма екендігін көрсетеді.

“Хазірет Лұқпанға қожасы бидай ек деп бұйырады. Бұл кісі арпа екті. Қожасы айтты: “Мен бидай ек десем, арпа егіпсің”. Хазірет Лұқпан айтты: “Олай болса, не үшін жамандық жасап жақсылықтан үміт етесіз?”. Бұл әңгімеден кейін қожасы жаман істен тыйылды [3, 278 б.].

Сайф Сарайидың “Түлстан би-т-турки” (“Түл бағы”) туындысында: “Бір уәзірдің бір біліксіз ұлы бар еді. Оны алып ғалымның қолына береді: “Баламды тәрбиеле, тәрбие алса ақылы кірер”, - деді. Ғалым біраз тәрбиелеп көрді, оған тәрбие қонбады. Сонда ғалым айтты: “Бұл баланы әкесіне апарып салыңдар. Сәлем айтыңдар: “Балаңды қанша тәрбиелесем де, ақылды болатын емес, оның есесіне мен ақымақ болуға айналдым”- деген екен.

Тағы бір әңгімесінде: “Бір кісінің үйіне ұры кірді. Іздеп, алатын ештеңе таппады. Үйден ренжіп шықты. Үй иесінің бір кілемі бар еді, ол кілемнің үстінде жатқан. Ұрының ренжіп бара жатқанын көріп, бос кетпесін деп кілемін оған берді” [4, 278 б.] – деп, келетін қысқа әңгіме Эзопта да жоқ емес.

Мәселен, Эзоптың айтып кеткен деген тағы бір мысалында: “Бір жолы көшеде Эзопқа қала әкімі жолығып қалып, қайда бара жатқанын сұрайды.

- Қайда бара жатқанымды білмеймін! – деп қисық жауап береді Эзоп. Қаланың бастығы ол өзін мазақ қылып тұр деп ойлап, шамданып қалады да, сақшыларды шақыртып, Эзопты түрмеге жабуды бұйырады. Олар қолын қайырып әкете бергенде Эзоп:

- Мен саған айттым ғой! Көшеде кетіп бара жатып түрмеге түсетінімді мен қайдан білейін? – деп ышқына айқайлапты.

Эзоптың тапқырлығына таңқалған әкім оны табанда босаттырып жіберген екен” [5, 11 б.].

Рабғұзидің “Қисса-сул әнбиясындағы” тағы бір қиссасында Лұқман хәкім турасында мынадай хикая бар:

“Лұқман хәкімге патшасы: “Жақсы ет ас, жоғары мәртебелі қонақтар келеді” деген екен. Лұқман хәкім қой сойып, жүрегі мен тілін асып береді. Біраз уақыт өткен соң, патшасы: “Келетін қонақтар нашарлау, жаман ет ассаң да болады” деген екен. Бұл жолы да Лұқман хәкім, қой сойып, жүрегі мен тілін асып береді. Патшасы мұның мәнісін сұрағанда: “Тәтті болмақ та тіл мен жүректен, ащы болмақ та тіл мен жүректен” [6, 278 б.] деп жауап берген екен.

Рабғұзидің аталмыш киссасындағы хикаяға ұқсас, айтар ой мен идеясына ұқсас Эзоптың “Әрі тәтті, әрі ащы” әңгімесі бар. Оқиға желісі төмендегідей келеді: “Бірде Ксанф Эзопқа үйге достары қонаққа келетінін айтып, ең бір дәмді тағамды дайындап қоюды тапсырады.

- Қонақтар келгенде дүниедегі ең мықты тағам дайын тұрады, - дейді Эзоп саспай. Сөйтіп ол базардан тіл сатып әкеліп, қонақтарға қуырып береді. Қонақтар соншалық сүйсініп жей қоймайды.

Дүниедегі ең мықтының түрі осы ма? – деп Ксанф көңілі толмай, ашу шақырады.

- Иә, - депті Эзоп, - дүниеде тілден артық ештеңе жоқ. Тілсіз сен дүниеде ештеңе де істей алмайсың: айтарыңды айта алмайсың, ешкімге бұйыра алмайсың, бере алмайсың, ала алмайсың, мемлекет те құра алмайсың, онда тәртіп орнататын заң да шығара алмайсың, бәрі-бәрі, оның ішінде сенің философияң да бар, тілдің арқасында өмір сүреді, Ксанф!

Эзоптың бұл сөзіне қожасы да, оның қонақтары да ештеңе айта алмапты.

Келесі күні Ксанф тағы да достарын қонаққа шақырып, Эзопты сынау үшін:

- Енді бүгін базардан ең дәмсіз тағам сатып әкел, - деп бұйырыпты. Эзоп тағы да тіл әкеліп, пісіріп беріпті.

- Кеше сен дүниедегі ең дәмді тамақ – тіл демеп пе едің, бүгін енді оны неге ең дәмсізге санап отырсың? – деп мысқылдапты Ксанф.

- Өте дұрыс айтасың, қожайын, - деп жауап беріпті сонда Эзоп бүлк етпестен, дүниеде тілден жаман не бар? Ерегесті де, төбелесті де бастайтын сол, алдау, арбау, қызғаныш, өсекті себетін, айтыс, тартыс, соғысқа апарып, жұртты қыратын да осы тіл емес пе? Міне қазір, Ксанф, сенің өзің де тілдің көмегімен мені сөгіп тұрған жоқпысың... ?” [7, 11 б.] – деп, жауап береді.

Жоғарыдағы мысал жанрының басында тұрған гректің Эзопы мен қазақтың ерте кезеңіндегі Сайф Сарайы, Насыретдин Рабғұзиі өздерінің шығармаларындағы адам бойындағы жаман қылықтары мен сорақылықтарын ащы тілмен түйреп, өздерінің шешендігін ғана емес, асқан дидактикалық-тәрбиелік мағынадағы бағытты қолдайтындығын байқау қиын емес. Осы тұрғыдағы жазылған шығармалардың ішкі мазмұнына мән берсек, ондағы айтылған оқиғалар мен негізгі кейіпкерлері әр деңгейдегі адамдар. Олардың қылығы мен сөздері арқылы шығарманың идеясы мен көркемдігі ашылып, өлеңнен гөрі қарапайым, қысқа прозалық тілмен жазылғандығы басым екендігін байқаймыз.

Академик Зейнолла Қабдолов мифография және ондағы антропоморфизмдегі мысал жанры турасында мынадай пікір ұстанған: “Мысал – эпостық шығармалардың ішіндегі ең қысқа түрі. Әрқашан сатиралық сипатта, көбіне аң, хайуанат, кейде зат туралы жазылады да, сол арқылы адам бойындағы мін, әлеуметтік ортадағы кемшілік, күлкіге, келекеге, мазаққа айналдырылып, сықақпен саналады. Мазмұны бүкпелі болғанымен, идеясыз астарсыз, ашық, тура, тілі мірдің оғындай өткір, шымшыма, шымыр келеді.

Ежелгі Грециядағы аты шулы Эзоп (б.э.б. VIғ.) шығармаларын өз алдына қойғанда, мысал көне дүниеден күні бүгінге дейін көбіне өлеңмен жазылып келеді: Италияда Федр, Францияда Лафонтен, Германияда Геллерт, Англияда Мур, Россияда Крылов, қазақта Абай – бәрі солай жазған. Біздің тұсымыздағы мысалшылардан Сергей Михалков пен Асқар Тоқмағамбетовты бөліп айтуға болады” [8, 300 б.] – дейді.

Бұл пікір жоғарыдағы берілген мысалдардың түр мен формалық жағынан дәл келетін лайықты баға мен әрі теориялық анықтама. Өйткені жоғарыдағы мысалдар әрі қысқа да нұсқа жазылған шығарма. Сонымен бірге, шығарманың өн бойындағы негізгі сарын – сын мен сықаққа, сатираға толы, адам бойындағы міні мен кемшілігі әшкереленген.

Мифография және антропоморфизмнің түп-төркіні ауыз әдебиетіндегі ертегілерде қалыптасса да, оның әбден тәжірибе мен тезден өткен формасы жоғарыдағы Эзоп пен Федр, Бабрий, кейінгі кезеңде өмір сүрген европалық, орыс жазушы-мысалшылар - Лафонтен, Лессинг, Хемницер, Крылов, ежелгі және кейінгі кезеңдегі қазақ әдебиетіндегі Сайф Сарайи мен Рабғұзи, Дулат пен Ыбырай, Абай, Ахмет Байтұрсынов және т.б жазушылар өзінің шығармаларында пайдаланған.

Рас, мысалдың дүниеге келуінен бастап осы жанрдың өзі жақсы-жаман қасиеттерді айыру, ізгілікке ұмтылу, адамгершілік қасиеттерді уағыздау болса, оның сюжеті де, формасы да өзгеріп, дамып отыратыны, өзіндік эволюциялық жайды басынан өткеруі заңды құбылыс.

Қоғам мен заманның өзгеруі мысалдың өзін түрлендіреді. Қоғамның дамуына мысалдың қажеттілігі ауадай қажет десек, оның терең қайшылығын, өмір шындығын, қуат күшімен аса мол мүмкіндігі бар сатира мен ирония арқылы бүкіл адамзатқа ой салатын күшті жанр екендігін әдебиет қайраткерлері мен ойшылдар әлдеқашан дәлелдеген. Мәселен, орыстың ұлы сыншысы В.Г. Белинский бұл жанрды: “Сатираға суғарылған – поэзияның нағыз ерекше жанры” десе, академик З. Қабдолов бұл жанрды “Мысал адамгершілік мұқтаждығын өтеу мақсатында жанр ретінде әдебиет арнасына тоғысты” [9, 300 б.] - дейді.

Мысалдың құрылымы да әрқалай, ол кейде прозалық шағын әңгіме болып жазылады, кейде өлең жолдарымен де өрнектеледі. Прозада көбіне – көп ойдың айқындығы басым болса, өлең немесе поэзия тілімен жазылған шығармада көркем суреттер мол болады. Эзоптың шығармалары кейде өлеңмен, кейде прозалық, қара сөзбен жазылған. Жоғарыда Эзоптың шығармаларының қара сөзбен жазылғанын көрсек, оның бірқатары өлеңмен жазылған формасы да кезігеді. Мысал өлеңдердің поэмалар секілді кіріспеден, оқиға өрбуінен, шиленісуінен және шарықтау шегі мен қорытындыдан тұратын болса, Эзоптың өлең түріндегі жазылған, орыс және қазақ әдебиетіне етене таныс “Қасқыр мен қозы”, “Қарға мен түлкі”, “Түлкі мен жүзім”, “Құмырысқа мен шегіртке” және тағы басқа да мысалдары бар.

Славян-грек-латын мектебінде оқып жүрген тұста, осы мысалдардың бірқатарына кезіккен орыс мысалшысы Иван Крылов, оны орыстың өмір – тұрмысына, ойлау ерекшелігіне, сөз саптауына лайық етіп, кейін осы мысалды жазып шығады. Мұның ішіндегі аса белгілісі - “Қарға мен Түлкі” мысалын Ахмет Байтұрсынов өзінің “Қырық мысал” жинағында қазақтың қарапайым, кәдуілгі халыққа етене жақын сөздерімен, өлең формасындағы шығармасын жазады. Мысалда, ірімшік тістеген қарғаны көріп, оның олжасын алдап әкету үшін түлкі былай деп сайрайды:

“Тамаша қарағанда түрің қандай!
Мынау көз, мынау мойын, мұрын қандай!
Гауһардай қанаттарың жарқырайды,
Келісті қалай біткен және маңдай!

Көркемдік сипатыңнан табылғандай,
Дауысың да болса керек шырын балдай.
Көптен – ақ дауысыңды естісем де,
Болған соң келе алмадым жерім шалғай.

Нұрыңды күн секілді көріп тұрмын,
Шыдамай бойым балқып, еріп тұрмын.
Дауысыңды тым болмаса бір шығаршы,
Естуге құмар болып, ұйып тұрмын”деп [10, 144 б.] мақтайды.

Өлең жолдарына қарап, түлкінің қарғаны келеке етіп тұрғанын көреміз. Әйтпесе, қарғада ондай сұлулықтың ешқандай белгісі де жоқ. Түлкі табиғатында қандай қу болса, ақын оның тілінің сондай майдалығын, әккі, қу екендігін көрсету үшін, желдей есітеді. Ал оның әр сөзінің астарындағы басты мақсат - қарғаның ауызын аштырып, ірімшікті қағып алу болса, қарға түлкінің мазағын шын көріп, имандай сенеді.

“Өтірік мақтанға қарға еріп,
Қарқ етті пәрменінше жағын керіп.
Ірімшік қарқ еткенде жерге түсіп,

Жеп алып, түлкі кетті жортып-желіп» [11,144 б.] -деп, аяқталады. Түлкі мен Қарғаның оқиғасын ақын сатиралық образ жасаудағы бір тәсілі – сарказмді шебер пайдаланған. Өйткені күлкіге ұшырап қаламын – ау деген ойды қаперіне ілмеген ақымақ адамның, құр бос мақтанға желігіп, өзінің аузындағы асынан айырылып қалатын осы типтес категориядағы пенде аз ба? Осы образдағы адамдардың құр кеуделік, бөспелік пен мақтан құмар қасиеттері ерте заманда, өткен заманда, қазіргі заманда да бар болса, осы жиіркенішті әдет пен қасиеттен аулақ, қашық болуды өсиет еткен мысалшылардың туындылары қанша уақыт өтсе де өлмек емес.

Шығармалары мен өмірі аталып өткен, фригиядан шыққан ұсқынсыз күл Эзоп құрастырып жазып кеткен деген мысал жанры грек халқының арасында аса белгілі әдеби мұралардың бірі. Қазіргі әлем әдебиетінде мысал жанрының қалыптасуына Эзоптың енгізген еңбегі айтарлықтай. Ежелгі деректерде ауыз әдебиетіндегі мысал жанрының негізін қалаған да осы Эзоп болса, осы автордың қолынан шыққан болар дейтін жорамал бойынша, жазып кеткен мысалдарының өзі - 426 тарта болса, басқа деректе - 650. Сол мұралардың ішіндегі қазақ әдебиетіндегі ең белгілері “Қасқыр мен қозы”, “Қарға мен Түлкі”, “Бақа мен өгіз”, “Шегіртке мен құмырысқа”, “Қасқыр мен Тырна” т.б шығармалар. Бұлардың ішіндегі кейбір шығармаларды қазақтың белді ақын-жазушылары - Абай Құнанбаев, Ахмет Байтұрсынов, Мәжит Дәулетбаев, Спандияр Көбеев қазақ тіліне тәржімалады.

Кейінірек мысал жанрының қалыптасуына кейбір сөз зергерлері жіті көңіл бөліп, оны басқа да әдеби формалары мен жазылу әдістерін өмірге әкелді. Мәселен, б.д. д I ғасырда өмір сүрген римдік ақындар Федр және б.д.д II ғасырда өмір сүрген Бабрий әлем әдебиетіндегі мысал жанрына өзіндік қолтаңбаларын қалдырды. Осы кәусар бұлақтан шығармаларына шұрайлы сюжеттер мен эпизод жолдарын тапқан, өз тұсында мысал жазған, замандастары ішінде әлем әдебиетіне есімдері белгілі, жаңа тұрғыдағы мысалшылар - Франциядан Лафонтен, Германиядан Лессинг, Ресейден И. Хемницер, А. Измайлов, И. Крылов, А. Пушкин және т.б. шықты.

Антика дәуірінде өмір сүрген авторлардың ішінде мысал жанрының кейбір үлгілерін Гесиодтың “Еңбек пен күндер” шығармасында, сонымен бірге паростық, VII ғасырдың басында өмір сүрген Архилохтың да еңбегінде кездестіреміз. Архилохтың мысалының ішінде, бізге үзінділерімен ғана жеткен “Қыран мен Түлкі” жөніндегі мысалды Эзоптың құрастырған мысалдарында да ұшырасамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сүйіншәлиев Х.ҮІІІ-ХҮІІІ ғасырлардағы қазақ әдебиеті.-А.,1989.263-б.
2. Құнанбаев А. Қалың елім қазағым. Шығ.- Алматы: Жалын, 2005. – 224 б.
3. Қоңыратбаев Т.Көне мәдениет жазбалары.-А.,2011., 196-б.
4. Әбсәлімұлы Т. Бие сауған байырғы жұрт пайдаланған ұлттық тағамдар және этногенездік тек // Ана тілі, - шілденің 20-сы, доңыз жылы.-12 б.; Гиппократ, “ВДИ”. 1947. – №2. – 296 с.; Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – 645 с.; Позднейшие схолии, “ВДИ”. 1947. – №1. – 310 с.; Схолии к комедиям Аристофана, “ВДИ”. 1947. – №2. – 300 с.
5. Геродот. История: Перевод Г.А.Стратановского. – Ленинград: Наука,- 2012. –322 с.
6. Кун Н.А. Ежелгі Греция мифтері мен аңыздары. А., Мектеп. – 1974.
7. Молев Е. Эллины и варвары. – Москва: Центрполиграф, 2013. – 399 с.
8. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М-Л, 1979.С.310.
9. Байпақов К. Қазақстанның ежелгі қалалары. – А,Аруна Ltd, 2005. – 316 б.
10. Машани А. Әл-Фараби және Абай. – т.2. – А,Алатау, 2005. – 352 б.
11. Құнанбаев А. Қалың елім қазағым. Шығ.- Алматы: Жалын, 2005. 144 б.

О МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Сералиева Н. Ж.

Жетысуский университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорга

E-mail: nailya_seralieva@mail.ru

В статье описывается использование технологии модульного обучения при обучении русскому языку на неязыковых факультетах

Ключевые слова: педагогические технологии, модульное обучение, индивидуально-ориентированное обучение, проектирование, результативность.

Мақалада орыс тілін оқытуда модульдік оқыту технологиясын қолдануы қарастырылған.

Тірек сөздер: педагогикалық технологиялар, модульдік оқыту, жеке-бағдарлы оқыту, жобалау, тиімділік.

The article describes the use of modular teaching technology in teaching Russian at non-language faculties.

Key words: pedagogical technologies, modular learning, individually oriented learning, design, efficiency.

Современное образование немыслимо без внедрения новых педагогических технологий, которые, в свою очередь, нуждаются в инструментальных средствах решения организационных, методических и дидактических задач. Одним из перспективных направлений развития образования в наше время становится модульная система обучения, апробированная в ряде учебных заведений Казахстана. «Педагогическая (образовательная) технология – это система функционирования всех компонентов педагогического процесса, построенная на научной основе, запрограммированная во времени и в пространстве и приводящая к намеченным результатам» [1, 6].

Технологический подход к обучению предусматривает точное инструментальное управление учебным процессом и достаточно гарантированное достижение поставленных учебных целей. Технология модульного обучения - одна из технологий, которая, по сути, являясь личностно-ориентированной, позволяет одновременно оптимизировать учебный процесс, обеспечить его целостность в реализации целей обучения, развития познавательной и личностной сферы обучающихся; совместить жесткое управление познавательной деятельностью студента с широкими возможностями для самоуправления.

Модуль состоит из следующих компонентов:

- комплексная цель, в которой заданы качественные характеристики (познавательные и личностные) результата изучения модуля;
- учебный материал;
- программа и рекомендации технологических приемов изучения учебного материала;
- практические занятия по формированию необходимых умений;
- система контроля и оценивания знаний учащихся.

Преимущества педагогической технологии мы видим в следующем:

- отход от экспромтов и переход к предварительному проектированию;
- разработка структуры и содержания учебно-познавательной деятельности студентов;
- объективный контроль качества усвоения студентами материала.

Использование модульной технологии может позволить реализовать:

- индивидуально-ориентированное обучение по отдельному предмету за счет представления полной информации о программе, форме и порядке организации обучения, представления теоретического материала, материалов для самоаттестации, учебных проектных заданий;

- дифференциацию процесса обучения за счет возможности выбора заданий разного уровня, возможности организации самостоятельного продвижения по темам курса успевающим студентам и возврату к запущенному материалу отстающим студентам;

- индивидуальную траекторию продвижения по предметной области за счет возможности выбора уровня и вида представления материала в зависимости от индивидуального развития типов мышления;

- использование форм самостоятельного обучения;

- и другие принципы обучения.

Модульное обучение, в сравнении с другими дидактическими теориями, определяется следующими отличительными особенностями:

- четкой структуризацией содержания обучения, последовательным изложением теоретического материала и обеспечением учебного процесса модульной программой и модулями;

- вариативностью содержания обучения, адаптацией учебного процесса к индивидуальным возможностям и запросам обучающихся;

- обязательной проработкой каждого компонента дидактической системы и наглядному его представлению в модульной программе и модулях;

- удачным сочетанием различных подходов к отбору содержания и организационных процедур восприятия, переработке и представлению этого содержания, выбору форм и методов обучения; вариативности методов и средств обучения.

Эффективность использования модульной технологии обучения студентов складывается из многочисленных компонентов, основными из которых является эффективность процесса обучения и ее результативность.

В основу учебного процесса в технологии модульного обучения положен принцип модульной организации обучения, предполагающий разделение каждой учебной дисциплины на учебные модули, на изучение каждого из которых выделяется примерно 3-9 академических часов (по 50 минут). Так, например, в ходе изучения «Основного курса русского языка» модуль «Стили речи. Научный стиль речи. Лексика, морфология, синтаксис научного стиля речи» рассчитан на 3 часа, модуль «Терминологическая лексика русского языка. Термины: происхождение, способы образования. Термин и общеупотребительное слово: семантика и особенности функционирования» - на 9 часов, модуль «Подстили научного стиля. Собственно научный, учебно-научный, научно-популярный подстили» - на 9 часов, модуль «Жанры учебно-научного подстиля» разработан на 6 часов, модуль «Текст как единица обучения связной речи. Типы текстов. План как форма записи прочитанного текста. Тема, основная мысль текста. Типы текстов» - на 6 часов, модуль «Передача информации содержания текста в виде аннотации, рефератов, тезисов и рецензии» - на 9 часов, модуль «Оформление научной работы» - 3 часа (всего - 45 аудиторных часов).

В зависимости от содержания применяются различные учебные модули, в основу построения которых положены представления относительно психофизиологической модели многоуровневой организации процесса усвоения знаний у обучаемого. Эта модель предполагает, что усвоение учебной информации является сложным процессом формирования в индивидуальном сознании обучаемых новых понятий и умений, протекающим на нескольких уровнях. Выделяются следующие уровни усвоения знаний: понимание, узнавание, воспроизведение, применение, творчество.

Для достижения поставленных целей можно использовать :

– активные семинары в виде дискуссий, «круглых столов», ролевых игр, деловых игр и других игровых форм, имитирующих профессиональные ситуации и предполагающих активное предъявление и использование знаний и умений каждым обучающимся (развивающий тренинг); проблемные семинары с презентациями обучающихся в виде представления ими научных докладов и общих дискуссий по докладам (погружение в учебную среду и развивающий тренинг);

– стандартные тесты по каждому модулю в виде вопросов, охватывающих весь учебный материал модуля с ответами в форме выбора альтернатив.

Исходя из этого, занятия по модулю, как правило, организуются в такой последовательности:

- обзорное обучение (первоначальное знакомство с syllabusом и учебником);
- глоссарное обучение (повторное изучение syllabуса и учебника, погружение в языковую среду);
- развивающий тренинг (выполнение разноуровневых и рубежных заданий, практикумы, ролевые игры, дискуссии, дебаты, ситуативные упражнения);
- контроль знаний (стандартный тест по модулю, составление тезисов, конспектов, написание заметки, репортажа для университетской газеты, резюме, аннотации, рецензии, реферата).

Основные преимущества модульной технологии:

1. Технология модульного обучения, как личностно-ориентированная, позволяет одновременно оптимизировать учебный процесс, обеспечить его целостность в развитии познавательной и личностной сферы учащихся.

2. Цель модульного обучения - содействие развитию самостоятельности обучающихся, их умению работать с учетом индивидуальных способов проработки учебного материала (индивидуализация и дифференциация в обучении).

3. В модульном обучении применяется самооценка, которая приучает студента объективно оценивать свои способности, результаты своего труда. Обучающийся максимальное время работает самостоятельно, учится целенаправленно. Это дает возможность осознать себя в деятельности, учит самоорганизации, самооценке, позволяет каждому студенту видеть уровень усвоения знаний.

4. Применение модульной технологии позволяет сформировать общеучебные компетенции: информационную, коммуникативную, самоорганизацию, самообучение.

В процессе перехода на модульное обучение прежде всего разрабатывается модульная программа, которая состоит из комплексной дидактической цели и совокупности модулей, обеспечивающих достижение этой цели. Для этого учебное содержание структурируется в определённые блоки, выделяются стержневые идеи курса. После этого формируется комплексная дидактическая цель (КДЦ), которая имеет два уровня: уровень усвоения учебного содержания учеником (т.е. ЗНАТЬ) и ориентация на его использование в практике (т.е. УМЕТЬ), а также для изучения учебного материала в будущем. Затем из комплексной дидактической цели (КДЦ) выделяются интегрирующие дидактические цели (ИДЦ) и формируются модули, т.е. каждый модуль имеет свою интегрирующую дидактическую цель. Совокупность решения этих целей обеспечивает достижение комплексной дидактической цели (КДЦ). Однако в модули входят крупные блоки учебного содержания. Поэтому каждая интегрирующая дидактическая цель (ИДЦ) делится на частные дидактические цели (ЧДЦ) и на их основе выделяются учебные элементы (УЭ). Каждой частной дидактической цели соответствует один учебный элемент.

В результате создаётся древо целей: вершина дерева – комплексная цель для модульной программы, средний слой – интегрирующие дидактические цели для построения модулей и нижний слой – частные дидактические цели для построения учебных элементов.

Достоинство модульной технологии в возможном перераспределении учебного времени, выигрыш которого за счет ускоренного прохождения обязательной теоретической части модуля позволяет значительно увеличить объем заданий, дает возможность

углубленно рассмотреть некоторые разделы курса русского языка, провести нестандартные занятия, что сказывается на прочности усвоения знаний и активизации познавательной деятельности учащихся.

Сложностью в применении модульной технологии является отсутствие соответствующего дидактического обеспечения, необходимость подбора, составления заданий разных уровней сложности, изготовление раздаточного материала, тестовых заданий, разработка модулей к отдельным урокам. Это требует больших затрат сил и времени. Положительный результат виден сразу. Работать интереснее, но значительно сложнее. Студенты достигают определенного уровня осознанного отношения к учению, трудолюбия, самодисциплины.

Таким образом, главная специфика технологии модульного обучения заключается в том, что у обучаемых в кратчайшие сроки происходит формирование программного объема знаний (понятий) и выработка определенных коммуникативных и профессиональных умений (алгоритмов профессиональных действий).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. т.1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006.
2. Жанпеисова М.М. Модульная технология обучения как средство развития ученика. – Алматы, 2006.

ӨОЖ 37.013

<https://doi.org/10.53355/z6636-8810-0036-1>

ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ – ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ПРОЦЕСІ РЕТІНДЕ

Серікбаева Б. Ж., магистрант 2 курса

Научный руководитель: **Наубаева Х. Т.** д.п.с.н., ассоциированный профессор
Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: Bagzhana-s@mail.ru

Мақалада өзін-өзі тану пәніне кеңінен анықтама беріліп, оның қоғам қалыптасуының маңызды процесі ретіндегі рөлі қарастырылады. Өзін-өзі тану - жеке тұлғаның мақсатын түсінуге, өз мақсатын түсіну арқылы өзін-өзі анықтауға тырысатын адамның өмір сүру субъектісіне айналу механизмі ретінде баяндалады. Сондай-ақ, «Тұлға» ұғымының анықтамалары ұсынылып, бейімділіктердің жиынтығында осы категорияның түсіндірмесі, әлеуметтік факторлардың әсері және "мен" психоәлеуметтік өзегі қарастырылған. Мектептің оқу-тәрбие процесі шеңберінде өзін-өз танудың рөлі ашылды. Педагогикалық қолдаудың маңызды компоненттері атап өтілді. Ол келесі компоненттерді қамтиды: мақсаты, міндеттері, мазмұны, әдістері, құралдары, ұйымдастырушылық формалары, нәтижесі жас ұрпақтың мамандық таңдауға дайындығын қалыптастыру жүйесін ұйымдастыруға, ынталандыруға және түзетуге ықпал етеді.

Тірек сөздер: өзін-өзі тану пәні, тәрбие, сенім, әдіс, құндылық, қоғам, тұлға, «мен».

В статье дается широкое определение предмета самопознания и рассматривается его роль как важнейшего процесса становления общества. Самопознание как механизм превращения личности в субъекта существования, стремящегося к пониманию цели личности, к самоопределению посредством осознания своего предназначения. Предложены также определения понятия «личность», в совокупности задатков предусмотрена трактовка этой категории, влияние социальных факторов и психосоциальное ядро «я». Раскрыта роль самореализации в рамках учебно-воспитательного процесса школы. Отмечены важнейшие компоненты педагогической поддержки. Она включает в себя

следующие компоненты: цель, задачи, содержание, методы, средства, организационные формы, результат способствует организации, мотивации и коррекции системы формирования готовности подрастающего поколения к выбору профессии.

Ключевые слова: предмет самопознания, воспитание, вера, метод, ценность, общество, личность, «я».

The article gives a broad definition of the subject of self-knowledge and examines its role as the most important process of the formation of society. Self-knowledge as a mechanism for the transformation of a person into a subject of existence, striving to understand the purpose of the individual, to self-determination through awareness of his destiny. Definitions of the concept of "personality" are also proposed, the interpretation of this category, the influence of social factors and the psychosocial core of the "I" are provided in the totality of the makings. The role of self-realization within the educational process of the school is revealed. The most important components of pedagogical support are noted. It includes the following components: purpose, objectives, content, methods, means, organizational forms, the result contributes to the organization, motivation and correction of the system of formation of the readiness of the younger generation to choose a profession.

Key words: subject of self-knowledge, education, faith, method, value, society, personality, "I".

"Адам білімі бір математика мен технологиядан тұрмайды. Керісінше, бұл білімнің бір жағы, бұл тек төменгі білім, адамгершілік - білімнің ең жоғары көлемі. Адамгершілік-бұл адамның ішкі әлемінің даму жағдайы, ар-ожданы, санасы, мінезі. Адамда мораль неғұрлым көп болса, соғұрлым ол адам болады"
В. Белинский

Ұлттық сана, ұлттық тәрбие... Бұл мәселелер қазіргі қоғамымыздың өзектілігіне айналды. Сана мен тәрбиені біз қайдан бастаймыз? Әрине отбасыдан бөлек мектепке, ұстаздардың беріп жатқан білімі мен тәрбиесіне жүгінеміз. Тәрбиенің ішінде рухани-адамгершілік тәрбиеге көңіл бөлетін бірден-бір пән – өзін-өзі тану пәні. Өзін-өзі тану - бұл өзін-өзі терең және тұтас тану, ол адамның физикалық және психикалық табиғатын ғана емес, ең алдымен оның ең жоғары рухани мәнін білу, ақпарат жинақтаудан бұрын жеке тұлғаны өзгерту сапасы маңызды. Осыған байланысты "өзін-өзі тану" пән ретінде әр оқушының жалпы адамзаттық құндылықтарын анықтауға ықпал етеді, балаларды рухани-адамгершілік біліммен таныстыруға көмектесіп, оның ішкі әлемін бай етеді. Аталмыш пән жүрекке арналған білім, ол оқу процесін адамгершілік-рухани мағынамен толықтыруға арналған. "Өзін-өзі тану" пәні арқылы баланың ішкі табиғатын ашу, барлығына жақсылық, гуманизм, махаббат әлеуетін ашу маңызды. Бұл бүкіл әлем өсіруі керек құнарлы дәндер, яғни әмбебап қабілеттер, соның арқасында адам сүйіспеншілікке толы және сүйікті, жанашыр, мейірімді, көпшіл, өзара түсіністік пен толеранттылыққа, мәдени дәстүрлерді құрметтеуге дайын болады. Адамның сөзсіз құндылығын тануды өзектендіруде, өмірге деген сүйіспеншілікті, өзін-өзі бағалауды, тәуелсіз пайымдауды тәрбиелеуге, өзін-өзі жетілдіру қабілетін дамытуға, рухани әлемде және қоршаған өмір жағдайларында бағдарлай білуге, шешім қабылдауға және өз тағдырына жауап беруге дайын болуға ықпал етеді. Өзін-өзі тану пәні жалпыадамзаттық құндылықтарға бастар жол. Адамда екі түрлі тәрбие болады, біреуі – өзгелерден алатын тәрбиесі, екіншісі – өзіне-өзі беретін тәрбиесі.

Қазіргі қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер біздің республикамыздың білім беру жүйесін дамытуға жоғары талаптар қояды. Қойылған мақсаттарды шешу үшін еліміздің педагогикалық қоғамдастығының алдына функционалдық даярлық тұжырымдамасынан үйлесімді тұлғаны дамыту тұжырымдамасына көшу міндеті қойылды. Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесінің басым бағыттарының қатарына авторы құқықтарды қорғаудағы Жалпы ұлттық қозғалыстың негізін қалаушы болып табылатын арнайы әзірленген бағдарлама негізінде

жүзеге асырылатын рухани-адамгершілік тәрбие енгізілді "Бөбек" қайырымдылық қорының президенті Назарбаева Сара Алпысқызы. [1]

Баланың жанын тәрбиелеу, ішкі сезімін жеткізе білуге баулу маңызды екені белгілі. Себебі сезімсіз, махаббатсыз адамның жүрегі жетім. Қоршаған ортаға, қыбырлаған кез келген тіршілік иесіне деген риясыз сүйіспеншілік сыйлай білу жүректің кеңдігі, рухани байлықтың көрінісі. Н.Ә.Назарбаев «...жаңа жағдайларға байланысты бәрімізді алаңдататын мәселе – білімді, кәсіби даярлығы бар адам тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық өмірдің барлық саласында ұлттық және дүниежүзілік құндылықтарды қабылдауға қабілетті, рухани және адамгершілік мүмкіндігі мол тұлға қалыптастыру болып табылады», деп атап көрсетті. Соған байланысты өзін өзі тану пәні әр оқушыға, жеке тұлғаға бағытталған тәрбиесінің көрінісін адам талпыныстары, абыройы, жауапкершілігі, ерік-жігері, жалпы ізгі қасиеттерін басты мәселе етіп қойғанын байқаймыз. Болашағын баласынан, жас жеткіншектерінен көретін халқымыз, елімізге бала жанын жүдетпеудің маңызы зор.

Өзін өзі тану нағыз адам болудың сыры мен қырын үйрететін пән. Нағыз адам болу – Отан алдындағы борышыңды өтеу, адами қарым-қатынасының, қоршаған ортамен үйлесімділігің. Пәннің мақсаты – білім алушының өзін дұрыс түсінуіне, дарындылығы мен қабілеттерін дамытуға, өмірдің мәнін ұғынуға және өмірден өз орнын таба білуге көмектесу. Еліміздің болашақ жас ұрпақтарын жан-жақты дамыту да өзін өзі тану сабақтарының орны ерекше. Сабақта пән мұғалімі әркімнің жан дүниесін тануына, әлемге көз жүгіртіп, мейірімділік жасауға бағыттайды. Сабақты қызықты өткізу түрлі әдіс-тәсілдерді қолданатын мұғалімнің шеберлігіне байланысты.

Тәрбие процесінің жалпы құрылымынан байқағанымыздай, дұрыс ұйымдастырылған тәрбиенің бірінші сатысы- оқушылардың өздерінде қалыптасуы қажет әрекет-қылық нормалары мен ережелерін білу (түсіну). Ең алдымен қандай да сапаны туындатып, орнықтыру үшін, сол сапаның мән-мағынасын жете түсініп алу міндетті. Адамның көзқарастарын, ұғымдарын, наным-сенімдерін кемелдендіруге бағытталған әдістер тұлға санасын қалыптастыру әдістері атамасын алған. Бұл топ әдістері екінші кезеңде іске қосылатын сезім, көңіл-күй толғаныстарын қалыптастыруда аса қажет. Егер оқушы педагогикалық ықпалға бейтараптылық пен немқұрайлылық танытатын болса, тәрбие процесі шабандайды, мақсатқа жете алмайды. Егер оқушы қабылдаған идеясын өзін толғантқан жарқын бейнеге айналдыра алса ғана, оның бойында ізгі де жарқын сезімдер туады. Өткен жылдар оқулықтарында бұл әдістер тобы сендіру әдістері деп аталған, себебі олардың міндеті — тұрақты наным-сенімдер қалыптастыру болған. Оқушы әрекет-қылығына дем беретін оның білімі мен білігі емес, ең алдымен ол көзделген адами сапаның қоғамдық қажеттігі мен өзіне пайдалылығын танып, оны өз нанымы негізінде әрекет-қылыққа айналдыруы, ал бұл сана қалыптасуымен бірге жүретін психикалық құбылыс. Тәрбие мазмұнымен белгіленген іс-әрекетке бала белсенді араласуға дайын болған жағдайда ғана қолданылатын әдіс өз нәтижесін береді. [2]

«Өзіңді өзің танысаң – істің басы» деп Шәкәрім айтқандай өзін өзі тану пәні арқылы балалар өмірде кездесетін түрлі жағдаяттарды шешуге, өз ойын ашық айтуға, пікірін, сезімін, көңіл күйін жеткізе білуге, өз мүмкіндігін жүзеге асыруға, адами қарым-қатынас жасауға, денсаулығын сақтауға, жақсы қасиеттерін ашуға үйренді. Сол себептен бұл пән жеке тұлғаны дамытудың маңызды шарты болып табылады. И. Кант былай деп жазды: "адамның өзі туралы идеясы болуы мүмкін жағдай оны жер бетінде өмір сүретін барлық тіршілік иелерінен шексіз жоғарылатады. Осының арқасында ол жеке тұлға..." [3].

Адамның жеке басының әртүрлі салалардағы дамуы табиғи алғышарттарға сәйкес жетілу ретінде жүруі мүмкін, және қоршаған орта мен адамдардың әсерінен де жүзеге асырылуы мүмкін. Бірақ жеке тұлғаның шынайы дамуы ол - адамның жеке көзқарасы және мақсаттарымен анықталады. Әрине, бұл мақсаттардың адам заңдарына қайшы келмеуі, керісінше қоғамның моральдық және рухани құндылықтарымен байланысы маңызды. Адамның өзіндік даму мақсаттарын қоюы, оларды нақты әлеуметтік-тарихи жағдайларда жүзеге асыру жолдарын түсінуі өзін-өзі танудың жоғары деңгейімен ғана мүмкін болады.

Мысалы, есте сақтау процестерінің нашар дамуына байланысты оқуда қиындықтар туындаған студент мұғалім мен ата-аналарға сенім артып, оқу материалын дұрыс есте сақтау бойынша барлық кеңестерін орындай алады. Осылайша, оның жады сыртқы әсермен дамиды. Егер баланың өзі есте сақтау қабілеті нашар екенін түсінсе, ол тиімді есте сақтау әдістерін игеріп, оларды қолданғысы келсе, онда ол зияткерлік саладағы танымдық процестері мен дамуын басқара алады[4]. Сол себептен өзін өзі тану пәні мәні жағынан, оқушылардың қабылдау, түсіну, білім, білік дағдыларын іштей тұтастырып, оларды еркін қолдана алуға үйретумен ерекшеленеді. Елімізде ғасырлар бойы халқымыздың ұлттық санасынан берік орын алған адамгершілік құндылықтарды, яғни ізгілік қайырымдылық, адалдық қарым-қатынас сияқты қасиеттерді, қоғамдағы болып жатқан өзгерістермен байланыстырып, жеткіншек ұрпақты тәрбиелеудің қайнар бастауы деп қарастыруға болады. Яғни «тәрбиесіз қоғам, қоғамсыз тәрбие өмір сүрмейді» деген заңдылыққа сүйене келе, өскелең ұрпақтың бойына қоғам талабына сай адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруды мақсат еткен тәрбие ғана уақытпен үндесіп, қоғам мен тәрбиенің өзара байланысын түзеді. Өзін өзі тану пәні жалпы адамзаттық құндылықтарға бастар жол. Адамда екі түрлі тәрбие болады, біреуі – өзгелерден алатын тәрбиесі, екіншісі – өзіне-өзі беретін тәрбиесі.

Қорыта айтқанда, әр адам өзін-өзі, өзінің қажеттілігін, өмірдегі және қоғамдағы рөлін толық түсіну нәтижесінде өз мүмкіндіктерін таниды. Адам өз бойындағы мүмкіндіктерін толық пайдаланғанда алдына қойған мақсатына жете алады. Мақсатқа апаратын ізгі жолдарды өздігінен іздестіру жақсы нәтижеге жеткізеді. Адам жағымды қасиеттерін ізгі ниеттерін дамыту барысында өзін – өзі тәрбиелейді. Өз бетімен танып білуге құштарлану, талпыну, іздену адам керкі мен мінезін шынықтырып, шыңдайды. Өмірдегі әртүрлі жағдайлардағы қиындықтарға қарамай мақсатқа жетуге ұмтылдырып, талпындырады. Сондықтан ізденіп, алдымызға қойған мақсатымызға жетейік. «Өзін-өзі тану» пәні баланы өзінің қадірін өзі білуге, өзін сыйлауға, өзін-өзі жетілдіруге, рухани өмірде және қоршаған өмір жағдайларында өзінің бағыт-бағдарының болуына, өз бетінше шешім қабылдай алуына және өз сөзі мен әрекеттері үшін жауапкершілікті сезіне білуге тәрбиелей отырып, осы қоғамда өзіндік «менін» табуға жетелейтін пән.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Назарбаева С.А. «Этика жизни», Алматы, 2001
2. Журнал «Самопознание.kz. № 6,2016
3. Кант И. Сочинения: в 6 т. Т. 1. М., 1963.
4. Әбиев Ж. //Өзін-өзі тану ғылыми-әдістемелік журналдар №2,4, 2010, 2011.

ӘОЖ 821

<https://doi.org/10.53355/p8983-0345-8080-u>

ЖЫРАУЛЫҚ ПОЭЗИЯ: ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН ӘДЕБИ КОНЦЕПЦИЯ

Султанғазина А. Д., магистрант

Ғылыми жетекші: Имангазинов М. М., ф.ғ.д., профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: sultangazina.alua@mail.ru

Осы мақалада қазақ әдебиетінің дамуы мен қалыптасуында маңызды рөл атқаратын халқымыздың төл поэзиясы – жыраулық өнер, жыраулық поэзияның өкілдері – жыраулар туралы қысқаша мағлұмат беріліп, жыраулық өнердің ХІХ ғасырдан бүгінгі күнге дейінгі зерттелуі туралы айтылады.

Тірек сөздер: *жыр, жырышы, жырау, жыраулық поэзия, эпос, ақын*

В статье дается краткий обзор поэзии нашего народа - жырауского искусства, представителей жырауской поэзии - жырау, играющих важную роль в развитии и становлении казахской литературы, и рассказывается об изучении жырауского искусства с XIX века и по сей день.

Ключевые слова: *жыр, жыршы, жырау, поэзия жырау, эпос, поэт*

The article provides a brief overview of the poetry of our people - Zhyrau art, representatives of Zhyrau poetry - Zhyrau, who play an important role in the development and formation of Kazakh literature, and tells about the study of Zhyrau art since the 19th century and to this day.

Key words: *zhyr, zhyrshy, zhyrau, zhyrau poetry, epic, poet*

Жыраулық поэзия – қазақ әдебиетінің дамуы мен қалыптасуында маңызды рөл атқаратын негізгі халық поэзиясы. Жыраулық поэзия өкілдері – өздері өмір сүрген заманда ел бірлігін сақтап қалуға тырысқан, елдің еңсесін көтеріп, ұран тастауды мақсат тұтқан, ұлағаттылыққа шақыратын ұлы тұлғалар. Жырау – өлең сөзді қару еткен, ақпа-төкпе, табан астынан өлең шығаратын суырыпсалма, халқының қамын ойлайтын, ақыл-парасаты мол, қысылғанда жол табар ақылшы, уақыт, адам, табиғат, батырлық секілді заманының бағыт-бағдарын ой таразысына салып, сынап-салмақтай білетін, болжағаны болатын тапқыр да көреген даналары.

Қазақ фольклорынан бастауын алған ертегі-аңыздар, жұмбақтар, жаңылтпаштар, эпостық жырлар халық ауыз әдебиетінің еншісінде болса, қазақ әдебиетінде елеулі орны бар жыраулар поэзиясы дәл қазақ хандығының құрылған мезгілімен тұспа-тұс келіп, қалыптаса бастады. Жыраулар поэзиясының ерекшелігі – авторлық шығармалардың дүниеге келуі. Мұндай авторлық шығармаларды «жыр» десек, жыр иелерін «жырау» деп атап, сол жыраудың шығармаларын халықтың арасында таратушылар «жыршы» деп әдебиетімізде жеке сипат ала бастаған.

Жыраулар поэзиясының өзіндік дара табиғаты, тақырып жағынан ерекшеліктері бар. Жыраулардың өздері өмір сүрген қоғамда қоғамдық-әлеуметтік тұлғасы ерекше. Олардың қоғамдық рөлі – хандық жүйе кезеңінде ханға, мемлекет билеушілеріне кеңесші болуы, мемлекет істеріне араласуы. Жырау – хан мен халықтың арасындағы дәнекер тұлға.

«Жырау» деген термин өзіміздің «жырлау», «жарламақ», «жыр айту» деген сөздерінен шыққан. Бұл сөздердің түп-төркіні ежелгі «жыр», «жыршы» деген ұғымдармен астасып жатыр. Ш.Уәлиханов кезінде жырдың белгілі бір әуенмен қобыз сүйемелдеуі арқылы орындалып, батырлардың ерлік істерін дәріптеуге құрылатынын айта келіп: «Жыр дегеніміз – рапсодия», «Жырламақ» етістігінің өзі белгілі бір әуенмен жырлау мағынасын білдіреді. Бір жайт: батырдың өмірі мен ерліктеріне қатысты оқиғаның бәрі қара сөзбен баяндалады, жыр поэма қаһарманы мен басты кейіпкерлерді сөйлету қажеттігі туған кезде ғана қолданылады», - деп жазды [1, 35 б.].

«Жыр», «жыршы» ұғымдары әдебиетімізде ертеден-ақ туып, қалыптасқан. Бұл ұғымға өз жанынан өлең шығаратын сан алуан суырып салма ақындар жатқызылған. Қазақтың жыр өлеңінің мазмұнындағы, құрылысындағы айырмашылықтарды көріп, алғаш әңгімелеген кісі – Құрбанғали Халидұлы. Ол жыршы мен ақынның өлеңшілердей емес, өз жанынан өлең шығарып айтатын дарыны, қасиеті бар деп санап: «Ақындардың бір бөлігін «жыршы» дейді. Бұлар ақынмен тең түседі. Шығармаларында айырмашылық бар. Ақын шығармасын «өлең» дейді. Олардың бір жолы төрт немесе одан да көп сөзден тұрады. Ал жыр болса, одан гөрі қисынға құрылған қиыннан қиысқан үш сөзден тұрады. Мысалы, Бұқар жыршының жыры (поэзиясы), Асан атаның мақал сөздері және Абылай хан қайтыс болғандағы Бұқардың көңіл айтуы да жырға жатады».

В.В.Радлов жырды шумаққа бөлінбейтін импровизация, қайғылы жыр жоқтау деп жіктеп, ал жырауды – жыршы, көнені жырлаушы, алдын болжаушы (предсказатель) деп түсіндіреді. Сондай-ақ, қазақ жырының көнелі сипатын әңгімелегенде «Қайсібір жырларда

көне түрік ұйқастарының заңдылық іздері сайрап жатыр, бұны, әсіресе сондағы аллитерация, акростих және ішкі ұйқастар мен көне мәтелдерден айқын аңғаруға болады», - дейді. Сөйтіп, жыр мен жыраудың импровизация тарихында ең көне түр екендігі В.В.Радлов, Ш.Уәлиханов, Ә.Марғұлан, Х.Зарифов, Жирмунский, М.Әуезов, С.Мұқанов, М.Мағауин, Ә.Дербісәлин, З.Ахметов, Н.Келімбетов, Х.Сүйіншәлиев, Р.Бердібаев, Е.Ысмайылов, Е.Тұрсынов, Қ.Айымбетов, Н.С.Смирнованың зерттеулерінде мақұлданған. Әдебиетшілер Ә.Марғұлан, Е.Ысмайылов, З.Ахметов жыраулардың эпикалық жыр тудырудағы рөлін, алдын болжай алатын болжағыш, білгір, көреген қасиеттерін баса көрсетеді.

Қазақ жырауларының сан ғасырлық шығармашылығын, оның дамуын, қалыптасуын, негізінен, үш кезеңге бөліп қарастырамыз. Бірінші кезең XI-XIV ғасырларды қамтиды. Бұл топқа жыраулық дәстүрдің негізін қалаған алғашқы өкілдері – Қорқыт, Аталық (Кетбұға), Сыпыра жырау мен Қодан тайшының бізге жеткен мұраларын жатқызамыз. Екінші кезең XV-XVI ғасырлар аралығы. Жыраулық өнер қалыптасуының бұл кезеңіне Асан қайғы, Қазтуған, Шалкиіз, Доспамбет шығармашылығы кіреді. Үшінші кезең XVII-XVIII ғасырлар. Бұл кезеңде жыраулық дәстүр әбден толысып, кемелденген. Өкілдері: Үмбетей, Жиымбет, Тәтіқара, Ақтамберді, Бұқар жырау.

Жыраулардың өмірін, шығармашылығын зерттеу, оны қағаз бетіне түсіру, олардың шығармашылығын талдап, баға беру ұзақ уақыт аралығын қамтиды. Уақыт сыны олардың шығармашылығына әр түрлі көзқарастар туғызды. Уақыт сынынан туындаған осы көзқарастарды пайымдау арқылы ғана біз жыраулық өнерді тани аламыз. Осы жайында Ә.Дербісәлин: «Сан жүздеген жылдардың ауыр сыны мен салмағынан ақын мен жыраудан жүйріктің жүйрігі ғана оның өзінде болмашы үзіктері мен жеке жолдары, шумақтары ғана шаршап-шалдығып жетті» дейді [2, 77-130 бб.].

Жыраулық өнердің зерттелінуі және жариялануы әдебиетімізде XIX ғасырдың екінші жартысында басталады. Жыраулар поэзиясының жиналып, жариялану және зерттелуін кезеңдерге бөліп қарастыруымызға болады. Олар: XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап, XX ғасырдың басына дейінгі кезең. Бұл кезеңге Ш.Уәлихановтың, В.В.Радловтың жыраулық поэзияға қатысты пікірлерін жинап бастыруы жатады. Осы кезеңде жыраулар мұрасы М.Османовтың «Ноғай уа құмық шығырлары», М.Бекмұхамедовтың «Жақсы үгіт», Ғ.Мұштақтың «Көксілдер», «Шайыр», Қ.Халидұлының «Тауарих хамса», А.Берқалиұғлының «Ақын» секілді құрастырған жинақтары мен еңбектеріне енген. Келесі зерттелу кезеңіне XX ғасырдың басынан 1959 жылға дейінгі аралықта зерттелген мұралар жатады. Одан кейінгі жыраулар поэзиясының зерттелуі 1959 жылғы әдеби мұралар жайлы мәселелер көтерілген конференциядан бүгінгі күнге дейінгі аралықты қамтиды.

Ш.Уәлиханов қазақтан шыққан зерттеуші-ғалым. Ол қазақтың халық поэзиясына ертеден қызығушылық танытады. Жастайынан алғашқы халық ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, жазып алып жүрген. Осы орайда «Қазақ әншілері мен жыршыларының Шыңғыстың үйіне жиі келіп жүргендігі де Шоқанның халық поэзиясын қастерлеу сезімінің ерте оянуына елеулі әсер еткен» деген пікірге қосыламыз. Сонымен қатар ол «Ноғайлардың философ данасы Асан қайғы да осы күнге дейін далалықтардың аузынан түспейді» [3, 16-124 бб.] деп Асан қайғының қазақ хандығы құрылған тұста өмір сүргенін, Жәнібек ханның ақылды, дана кеңесшісі болғандығын айтқан. Тіпті, аңызға айналған Асан қайғыға «көшпенділер философы» деп ат берген де осы Ш.Уәлиханов.

Қазақ халқының тілін, тұрмыс-тіршілігін зерттеуші ғалым – В.В.Радлов. Оның «Образцы народной литературы тюркских племен» деген еңбегінде қазақ халқының поэзиясы, халық поэзиясын жасаушы ақын-жыраулар туралы айтылады. В.В.Радлов қазақ халқының фольклорлық және жазба әдебиетіне дейінгі кезеңде туған әдеби шығармаларды «халық шағармашылығы» деп атап, оның қасиеті жайында «халық рухының көрінісі мен жетістігі, сондықтан да ол өте кең таралған және халық арасында үлкен құрметке ие» [4, 10 б.] деп бағалайды.

XX ғасырдың басында жарық көрген алғашқы теориялық зерттеу еңбектерінің бірі – М.Әуезовтің «Әдебиет тарихы». Бұл еңбек 1927 жылы жарық көрген. М.Әуезов осы зерттеу еңбегінің мақсатын кітаптың алғысөзінде былай деп көрсетеді: «Әрбір тарих белгілі жолдағы істің өскенін, гүлденгенін сөз қылады. Әдебиет тарихының міндеті: бір жұрттың тіліндегі ауызша, жазбаша әдебиеттердің ішінен үлгі болған белгілерін бөліп шығару. Ол белгілер сол елдің әдебиет жолындағы жаңа сөзі болуы керек. Әдебиет тарихы белгілі бір дәуірлерді, мезгілдерді бөліп шығарады. Халықтың әдебиеті алғашқы шыққаннан бастап, белгілі бір кезеңге дейін тарихтың ішіне кіру керек. Әр мезгілдің үлгісі қандай, неден туды, басқа өмірмен қандайлық тарихи байланысы бар, сол айтылуы керек».

Осы еңбекте М.Әуезов жазба әдебиетті жыраулық поэзиядан бастайды. Оған дәлел зерттеушінің мына пікірі: «Қазақ елінің жазба әдебиеті алғашқы дәуірінде ел өмірінің осы сияқты қайнар бұлағынан, жуан тамырынан шыққандығын ойласа, бергі заманда шыққан Абай сияқты ақындарды туғызған анайы топырақ, арғы ата-бабаның кім екенін анық ұғамыз. Осы жайды ұғынсақ қазақтың жазба әдебиеті кешегі өткен Абай емес, одан көп арғы жердегі сай мен көп саладан суат алатынын түсінеміз. ... Әрине, бұл жіктің алғашқысына қосатынымыз: Асан қайғы, екінші Бұқар жырау» [5, 5-16-207 бб.].

«Жыраулар поэзиясының құндылығы неде?» деген сұраққа М.Әуезов былай жауап береді: «Бұл дәуірдегі әлеумет тіршілігінің ең шешуші мәселесін әдебиет жүзіне түсіріп, алғашқы рет қалың ел қамын ойлап, күңіренген қария – Асан. Бұл заман сыншысы сөйлесес, шешілмеген жұмбақ, түйіні шатасқан сөздерді ғана сөйлейді, өзі туған заманның белгілерін қарап, келешек заман не айтарын болжайды: сөзінің бәрі терең ой, терең мағынамен сөйленеді. Айтпақ жайларын ашып, ұғымды қылып айтып бермейді. Әдейі көмескілеу жұмбақ қылып айтады. Жыраудың сөзі мақсатсыз айтылмайды. Не айтса да көптің мұңы, көптің жайы туралы, не көпке арналып ақыл, өсиет есебінде айтылады» [6]. М.Әуезовтің осы пікірінде жыраулық өнердің идеялық-көркемдік мәні тереңінен ашылған.

М.Әуезовтің «Әдебиет тарихы» зерттеу еңбегі туралы: «Мен Қобыланды батырлармен, Баян бастаған ақылды сұлулармен табысқанымға қуандым. Билер сөзін естігенде не деген шешен елміз дедім, өзімізді де ірі сезіндім. Ал Асан, Бұқар, Махамбеттер менің бала жүрегімді дірілдетті. ... алдарында еріксіз бас идім. Мұхаң мені олармен де айрылмастай табыстырды» деп Ә.Тәжібаев тиісті баға берді [3, 16-124 бб.].

Жыраулар поэзиясын арнайы зерттеуде М.Әуезовтің «Қобыз сарыны», Қ.Сыдықовтың «Ақын-жыраулар», Е.Ысмайыловтың «Ақындар», Е.Тұрсыновтың «Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері» деген зерттеулерін, Ә.Дербісәлиннің «Дәстүр және жалғастық» деген монографиясын және «Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті» деген ұжымдық еңбекті атауымызға болады.

М.Мағауин жыраулар поэзиясын зерттеушілердің бірегейі. Ол жыраулар мұрасын арнайы зерттеуді XX ғасырдың 60-жылдарынан бастаған. Алғашында XV-XVIII ғасырларда өмір сүрген жыраулардың аты-жөндерін, өлең-жырларын қарастырып, мақала ретінде жекелей жариялап отырған. Толымды зерттеулер жүргізе отырып 1968 жылы «Қобыз сарыны», 1970 жылы «Алдаспан», 1984 жылы «Бес ғасыр жырлайды» антологиясын жарыққа шығарады.

Көрнекті әдебиет зерттеушісі М.Мағауин өзінің еңбектерінде XV-XVIII ғасырларда өмір сүрген Асан қайғы, Қазтуған, Шалкиіз, Доспамбет, Жиёмбет, Марғасқа, Ақтамберді, Тәтіқара, Үмбетей, Бұқар, Көтеш, Шал ақын сынды ақын-жыраулар шығармашылығын алғашқы болып арнайы қарастырады. Олардың өмірбаяндық деректерін, олардың өздеріне поэзияларына тән ерекшеліктерін, қолданатын көркемдік әдіс-тәсілдерін көрсетеді. «Қобыз сарыны» еңбегінің «Ақын және жыраулар» деп аталатын соңғы тарауында жыраулар творчествосын жыр құрылысы (ұйқас, ырғақ, бунақ, тармақ) тұрғысынан алып, ашып талдайды.

Зерттеуші ғалым Е.Тұрсынов өзінің еңбегінде жырауларды халық ауыз әдебиеті үлгілерін таратушы, оларды жасаушы ретінде алып, сал, сері, жыраулардың шығу тегін, шығармаларындағы типтік ерекшеліктерді қоғамдық, әлеуметтік аспектіде қарастырады.

Ал Қ.Сыдиықов өз еңбегінде жыраулық дәстүрдің жалғасу жолын, оның сол замандағы сипатын, өзіндік ерекшеліктерін зер салып, зерттеген.

Жыраулар мұрасын зерттеуде сүбелі үлес қосқан ғалым – Есмағамбет Ысмайылов. Оның 1956 жылы жарық көрген «Ақындар» деген еңбегінде халықтың рухани, мәдени өмірінде ойып тұрып орын алатын жыраулардың болмысы, олардың синтетикалық өнердің иесі екендігі, олардың бойында бірнеше өнердің қатар тұтасып түйісуі секілді қасиеттері баяндалады. Е.Ысмайылов халық мұрасын таратушы жырауларды бірнеше түрге жіктеп, олардың ортақ белгілері мен ойыrmашылықтарын көрсетеді. Мысалы, жырау, ақын, импровизатор, жыршы, әнші, сал-серілер, өлеңшілер деген ұғымдарға түсініктеме беріп, бұл сөздердің шығу төркінін, мағынасын тереңінен ашып талдайды.

Зәки Ахметов жыраулардың әлеуметтік-қоғамдық қызметін эпостық жырлармен байланыстыра алып қарап: «Жыраулар творчествосының жанрлық ерекшеліктері – олар өз жырларын қазақ халқының көне поэтикалық үлгісі – толғаулар арқылы таратқан. «Жырау» сөзінің көп мағынасы эпостарда ғана сақталып қалған. Мұны эпостық кейіпкерге айналған Сыпыра жырау бейнесінен анық аңғарамыз. Бертін келе бұл ұғым өзгерген, жаңа мағынасында қолданыла бастады», - дейді. Жыраулар импровизация дәстүрінің негізін қалаушылар емес, олар оны жалғастырушылар. Осы жайында Ә.Тәжібаев: «Жырау – сөз жоқ ақын. Ақын болмай жұрт қадірлейтін жырау атану мүмкін емес. Ақындығы күшті жыраулардың жалынды жырлары үнемі жаңғырып, кейінгі ұрпаққа сиқын бұзбай көрікті күйінде жетіп отырады. Ал, жыраулық – ертеден келе жатқан халық поэзиясының үлкен бір дәстүрлі саласы», - деп жыраулық өнерді әдебиетте орны бөлек, жеке дара сала ретінде қарастырады. Ал, Ә.Марғұлан: «Жыраулар эпикалық жырды жасаушылар болуымен қатар, қоғамдық өмірдің барысын, болашақты болжап айтатын жеке профессионалдық топтың да ірі өкілдері» десе, бұл айтылған пікірді ары қарай Ә.Қоңыратбаев былай жалғастырады: «Ертегі, ұсақ салт жырлары жай айтушылардан басталса, эпос профессионал жыраулардың үлесінде болған». Осы аталғандар әдебиетіміздің дамуындағы қайталанбайтын негізгі ерекшеліктердің бірі болып табылады. [1, 38 б.].

Жыраулық өнердегі сөздердің қолданысы, олардың шығу тарихы, мағынасы мен мәні, поэзиялық тілі мен түрлеріне қатысты құнды пікірлер Р.Бердібаев, Р.Сыздықова, С.Қирабаев, Қ.Өмірәлиев, Т.Қоңыров, Б.Хасанов секілді ғалымдардың зерттеу еңбектерінде жолығады.

Қорыта келгенде, қазақ әдебиетінде жыраулық поэзияның алатын орны ерекше. Жыраулар қоғамдық-әлеуметтік мәні зор үлкен, келелі мәселелерді жырласа, сол замандағы ақындар өмірмен қоян-қолтық, бетпе-бет келіп, санқилы тақырыпта өлеңдер шығарып отырған. Көне дәуірлерден бері фольклорлық туындылармен өзектесе, жарыса дамып келген бұл сала халқымыз бастан кешкен тарихи оқиғалардың көркем шежіресі іспеттес ел тұрмысының сан алуан қырларын қамтып, бейнелеуге әр кез елеулі үлес қосып отырған.

Жыраулар поэзиясы – халқымыздың сан ғасырлық өмірін өнер өрнегіне, ақыл, нақыл сөзіне бейнелеп түсірген, өлмес, өшпес мұрамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақ әдебиетінің тарихы, III том. – Алматы: Ғылым, 2000
2. Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті. – Алматы, 1983.
3. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы, 1985.
4. Радлов В.В. Ел қазынасы – ескі сөз. – Алматы, 1994.
5. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы, 1991.
6. Әуезов М. Әдеби мұра және оны зерттеу. – Алматы, 1961

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЙЫНДАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Суюнова Г. Т., «Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығы
2 курс магистранты

Ғылыми жетекші: Капенова А. А., п.ғ.к. қауымдастырылған профессор (доцент)
Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті., Талдықорған қаласы

E-mail: suyunova-2017@mail.ru

Бұл мақалада болашақ мұғалімдерді дайындаудың психологиялық-педагогикалық негіздері туралы баяндалады. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру әрқашан педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі болған. Оның бір себебі – ғылым мен техниканың дамуы, экономиканың дамуы мен әлеуметтік қамсыздандыру т.б. Бірақ алдымен психологиялық-педагогикалық тұрғыда қолдау міндетті. Оқыту мен тәрбие берудегі өзгерістерге байланысты жаңа ұрпақ педагогтарын даярлау да үнемі өзгеріп отырады. Оқу-тәрбие процесін басқарудың педагогикалық-психологиялық мәселелерін анықтауда мұғалім мен студенттер арасындағы қарым-қатынасты ұйымдастыру мұғалімнен теориялық білімді талап етеді.

Тірек сөздер: білім, оқу үдерісі, педагогикалық-психологиялық, педагог, маман.

В статье рассмотрены психолого-педагогические основы подготовки будущих учителей. Подготовка учителей всегда была одним из важнейших вопросов педагогики. Одна из причин - развитие науки и техники, экономическое развитие и социальное обеспечение и т. д. Но в первую очередь требуется психологическая и педагогическая поддержка. В связи с изменениями в обучении и воспитании постоянно меняется подготовка учителей нового поколения. Организация взаимоотношений учителя и учеников при определении педагогических и психологических проблем управления учебным процессом требует от учителя теоретических знаний.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, педагогико-психологический, педагог, специалист.

The article discusses the psychological and pedagogical foundations of the training of future teachers. Teacher training has always been one of the most important issues of pedagogy. One of the reasons is the development of science and technology, economic development and social security, etc. But first of all, psychological and pedagogical support is required. Due to changes in education and upbringing, the training of teachers of the new generation is constantly changing. The organization of the teacher-student relationship in determining the pedagogical and psychological problems of educational process management requires theoretical knowledge from the teacher.

Keywords: education, educational process, pedagogy-psychological, teacher, specialist.

Тұңғыш Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев халыққа Жолдауында жастарға ерекше көңіл бөлді. Ол Қазақстанның 2050 жылға дейінгі әлемдегі орнын және бағындырылуы тиіс биіктерді айқындап берді.

Өркениетті елдердің қатарында болу қазіргі жастардың жоғары білімді, мәдениетті маман етіп тәрбиелеуіне тікелей байланысты. Оқу орындарына қойылатын басты талап – жан-жақты білімді, кәсіпқой, қабілетті, іскер маман дайындау. Өскелең ұрпақтың тағдырына сеніп тапсырылған ұстаздық мамандықты дамыту қажеттілігі күннен-күнге артып келеді. Заманауи білім - өмір бойы қызмет етудің негізі. Қазіргі таңда мұғалімдерден заманауи зерттеушілік дағдылар талап етіледі. Демек, мемлекеттік саясаттың талаптарына

жауап беретін педагог кадрларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру жүйесін құру қажеттілігі туындады [1].

Өмір бойы білім берудің тетігі – адамның рухани дүниесін байытып, оны жаңа экономикалық және қоғамдық-саяси деңгейге көтеру, ғылыми-техникалық ақпараттар алу, ақыл-ойы мен мәдениетін көтеру. Болашақ мұғалімдердің ерекшелігі – олар тек дәстүрлі оқу-тәрбие үрдісін меңгеруге ғана емес, сонымен қатар кеңірек және жан-жақты – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануды қалыптастыру негізінде жаңадан шыққан жаңа тұлға ретінде бағдарланады. Қазіргі оқу орындарында болашақ мамандарды даярлаудың күрделілігі, оқушы тұлғасын бағдарлау және оны жетілдіру жолдары маңызды әлеуметтік-педагогикалық міндеттердің бірі болуы керек.

Бүгінгі таңда білім берудің барлық салаларында оқу үдерісін ақпараттандыруды жетілдіру бойынша педагогика ғылымының даму тенденциялары айқын байқалады. Соңғы жылдары әлемдік қоғамдастықтың өмірінде компьютерлік және телекоммуникациялық технологиялардың рөлі түбегейлі өзгерді.

Бізді әлемді шарпыған жаһандану үдерісі, ғылым мен білім саласындағы бәсекелестік, жаһандық өзгерістер де алаңдатады. Болашақта, әрине, білімді ел ғана кез келген бәсекеге төтеп беріп, аман қалады. Ел болашағы – білімді ұрпақ. Сондықтан білім берудегі жаңа реформаларды жүзеге асыру ұстаздардың ортақ міндеті. Ұстаздық – қасиетті де өте көне кәсіп [3]. Өскелең ұрпақты өмірге дайындау – қоғамдық құрылымның өзгеруіне қарамастан адамзатты бұрыннан толғандырып келген маңызды мәселе. Бұл күрделі сұрақ, өйткені әрбір адам қоғамдағы саяси-әлеуметтік қарым-қатынастар дамып, дүние жүзінде мемлекетаралық интеграция күшейген сайын мұғалімнің рөлі де қиындай түсетіні анық.

Білім беру адами қасиеттерді өзгертуге жетелейтін процесс болғандықтан, ол мұғалім мамандығының кәсіби шеберлігін дамытуға бағытталған. Сондықтан біз «адамды» өмір барысында өзгертін ашық жүйе ретінде қарастыруымыз керек. Ол белгілі бір саланың маманы болғандықтан, «адамға» маман тұрғысынан қарау «біліктілік» ұғымына әкеледі. Біліктілік – білім мен тәжірибені меңгерудегі білім мен құндылықтарды көрсететін жалпы қабілет. Бүгінгі таңда мұғалімдердің біліктілігін арттыру қоғамдық мәселе ретінде қарастыру қажет. Өйткені білімді тереңдету, көбейту, жетілдіру, арттыруды тек адамға ғана емес, қазіргі қоғамға да қажетті іс-әрекет деп қарауымыз керек. Бұл мұғалімнің өз ісіндегі жетістігі туралы ғана емес, оның ауқымын әлдеқайда кеңірек қарастыру қажет.

Ұстаз – бүгінгі шәкірт – ертеңгі қоғамның, елдің тірегінің өмірге дайындайды. Мұғалім мамандығының құндылығы да осында [2].

Мұғалімдердің білім деңгейін ұдайы арттыру – олардың шығармашылық жұмысының басты факторы. Еліміздің білім беру саясатының өзекті мәселелерінің бірі – осы мұғалімдерді жүйелі түрде даярлау болып табылады, өйткені бүгінгі ұстаздар өз шәкірттерін ақпараттандырып қана қоймай, олардың білім, ақпарат, экономика әлеміне енуіне, т.б. Қатты бәсеке. Өскелең ұрпақты оқытудың тиімді ортасын құру көбінесе мұғалім мәселесін зерттеу үшін өзекті болып табылады [2]. Болашақ ұстаздың міндеті – жігерлі, жүрегі жылы, жан-жақты тұлға қалыптастыру. Бүгінгі таңда жас ұрпақтың таланты мен қабілетін аша түсу, шығармашылық ой-өрісін дамыту, өзіне деген сенімін нығайту, бір сөзбен айтқанда, өмір жолын тандауға ынталандыру – ұстаздар қауымының абыройлы міндеті. Педагогикалық жұмыстың шебері болу кездейсоқ емес, ол педагогикалық мамандықта көптеген себептерге байланысты орын алады. Демек, педагогикалық шеберліктің басты шарты – психология мен педагогика ғылымдарын терең білу. Мұғалім оқушыларға өз пәні бойынша білім беріп қана қоймай, соған сәйкес оқушыны оқытып, дамытады. Бұл мұғалімге баланың жас және жеке ерекшеліктерін білуге мүмкіндік береді, соған сәйкес оқушы тәрбиеленіп, тұлға болып қалыптасады [4]. Ол үшін мұғалім баланың жас және жеке ерекшеліктерін білуі керек. Сондықтан келешек ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде кәсіби шеберлігі мен педагогикалық шеберлігі жоғары болуы үшін болашақ ұстаздар арнайы педагогикалық-психологиялық зерттеулер негізінде анықталған ұстаздық

кәсіпке тән біліктер мен дағдыларды меңгеруі қажет. Педагогикалық іс-әрекет өте серпінді жүйе болғандықтан, оның өзіндік ерекше құрылымы бар. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру әрқашан педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі болған және болып қала береді. Оның бір себебі – ғылым мен техниканың дамуы, экономиканың дамуы мен әлеуметтік қамсыздандыру т.б. Оқыту мен тәрбие берудегі өзгерістерге байланысты жаңа ұрпақ педагогтарын даярлау да үнемі өзгеріп отырады.

Бүгінгі оқушы – ертеңгі маман. Оқу-тәрбие процесін басқарудың педагогикалық-психологиялық мәселелерін анықтауда мұғалім мен студенттер арасындағы қарым-қатынасты ұйымдастыру мұғалімнен теориялық білімді талап етеді. Болашақ маманның кәсіби-педагогикалық функциялары: конструктивті, ұйымдастырушылық, коммуникативті, дамытушылық, ақпараттық, зерттеушілік. Жоғары білімді дайындаған мамандардың білімі жоғары болуы керек. Өйткені, бұл талап салыстырмалы түрде біртұтас білім беру саласы ретінде әрбір мамандық бойынша білім мазмұнын анықтауы керек. Білім берудің кешенді мазмұнын бойына сіңірудегі, оқу-тәрбие үрдісін, педагогикалық процесті ұйымдастырудың заманауи принциптерін жүзеге асырудағы басты міндет, яғни мұғалім мен оқушылардың іс-әрекетінің өзара байланысы мен жүйелілігі. Сондықтан қазіргі жоғары білімнің алдында студенттер мен оқытушылар жұмысының түрлері мен әдістерін жүзеге асыру мәселесі тұр [6]. Бүгінгі таңда елімізде бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеудің маңызды міндеттерін шешуге бағытталған білім беру саласында үлкен серпіліс жасалуда. Мұғалімнің кәсіби қабілеттері оның өзін-өзі дамытуға дайындығына тікелей байланысты. Бұл мәселені әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қарастыру үшін мұғалімнің субъект ретінде өзіне жүктелген міндеттерді орындауға дайын екендігіне көз жеткізу керек. Әрине, оның кәсіби өсуі көбіне тұлғасына байланысты. Осылайша, тұлғаны дамыту, іскерлік және әдістемелік жетілдіру, кәсіптік және пәндік білімдерін толықтыру компоненттерінде олардың қажеттіліктерін жүзеге асыру мүмкін болады. Мұнда «өз қажеттіліктерінді сезіну» кәсіби қызметтің негізі болып табылады. Өйткені, ол өзінің әлеуметтік әлеуетін қалай дамыту керектігін білгісі келді. «Еліміздің саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік өміріндегі өзгерістерге сәйкес жоғары оқу орындарына білікті, білікті, бәсекеге қабілетті, ауқымды, жан-жақты дайындалған мамандарды дайындауға, мазмұны мен мазмұнын өзгертуге деген ұмтылысына үлкен жауапкершілік жүктеледі. сипаттамалар. олардың әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуы, ал жұмыс сапасына қойылатын талаптардың артуына байланысты өз ісін жетік білетін білікті мамандар қажет» [8].

Кәсіби білімді маманның құзыреттілігі – бұл маманның тұлға ретіндегі қасиеттері мен ішкі психикалық күйлерінің күрделі жүйесі, оның кәсіби қызметі мен қабілеттерін жүзеге асыру. Құзыреттілік – адамның өз біліктілігіне (білімі мен тәжірибесіне) қарай шешім қабылдау немесе белгілі бір білім мен дағдыға сәйкес шешім қабылдау қабілеті. Құзыреттілік – адамның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесі, белгілі бір міндеттерді орындауға дайындығы мен қабілеттілігі. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес, жеке тұлғаның танымға, ойлауға және іс-әрекетке қатынасы, белгілі бір мәселелерді ұсына білу және шешу, олардың барысы мен нәтижелерін талдай білу, ұдайы ұтымды түзетулер енгізу әрекетінде көрінеді. Құзыреттілік – оқушының ақпараттық сауаттылығы емес, оның есептерді дұрыс шеше білуі. Болашақ мұғалімнің құзыреттілігін орта кәсіптік білім беру жүйесінде қалыптастыруды қарастыратын болсақ, онда білім, қабілет, дағдының болуы, яғни бір сөзбен айтқанда, маманның педагогикалық қызметке дайындығы туралы айтуға болады. Кәсіби құзыреттілік – мұғалімнің жеке қасиеттері мен оның психологиялық-педагогикалық және теориялық білімінің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің жиынтығы. Өз ісінің шебері, жақсы ұстаз, болашақ маман болу үшін өз мамандығына қажетті дағдыларды меңгеріп, әлемдік мәдениетті, өз елінің мәдениетін, қарым-қатынас мәдениетін, тіл мәдениетін, интеграциялық процестер мен әлемдік білім беру кеңістігінен шығуға ұмтылу. Ғылымның және технологияның қазіргі жағдайын бейнелейтін іргелі білім беру болашақ мамандардың тек тәжірибені белсенді қабылдауды ғана емес, сонымен бірге

интеллектуалдық шығармашылық қабілеттілігін анықтайды. Білім берудің осындай түріне қазіргі жоғары оқу орындары бағытталған. Болашақ мамандардың, яғни студенттердің зерттеу біліктерін меңгеру қажеттілігі, бір жағынан, Мемлекеттік стандарттың талаптарымен айқындалады, онда бітірушінің осы кәсіби аспектісі нақты анықталған; екінші жағынан, қазіргі мамандардың кәсіби іс-әрекетімен айқындалады. Мысалы, педагогтардан болашақ мамандарды дайындауда іс-әрекеттің шығармашылық табиғатына сәйкес соның ішінде оны ұйымдастырудың мәселесіне ғылыми тұрғыдан қарауға білім беру үрдісін зерттеу білігін талап етеді. Сондықтан да жоғары оқу орындарының студенттерін зерттеу жұмысы процедурасымен таныстыру керек, оны өткізудің дағдыларын қалыптастыру маңызды. Мысалға, оқыту барысында зерттеушілік білігін қалыптастыру. Ол кафедраның ғылыми-зерттеу жұмысына студенттің қатысуы барысында қалыптасады. Соңғысына студенттерді бағыттары мен кафедра педагогтарының ғылыми жұмысы ерекшеліктері тақырыпшасымен кеңінен таныстыру ықпал етеді, оларды проблемалық топтарға қатыстыру, табысты зерттеу жұмысын жүргізетін оқытушыларға 1-ші курстан бастап «бекіту» ретінде анықтаймыз.

Осы бағыттағы тиімді жұмысты қамтамасыз етудің бірінші шарты ретінде бүкіл кәсіби дайындықтың жүйесін асыру барысындағы зерттеушілік білімдердің тиімді қалыптасу процесінің үздіксіздігі мен тұтастығын ерекше айтамыз. Оған аудиториялық сабақ пен студенттің өзбетінше жұмысы (студенттің оқу-зерттеу жұмысы мен ғылыми-зерттеу жұмысы), аталған біліктерді саналы және шығармашылық меңгерудегі түрлі әдістер мен тәсілдерді пайдаланумен байланысты тәжірибе жатады.

Зерттеу біліктерін қалыптастырудың маңызды шарты ретінде зерттеу іс-әрекетінің мотивациясы болып табылады: қызығушылықтарын қалыптастыру, зерттеу жұмысы қажеттілігін, кәсіби өсу үшін зерттеу біліктер жүйесін меңгерудің маңыздылығын негіздеу. Мысалға, осы жұмыстың бастамасы ретінде 1-ші курстан бастап, «Мамандыққа кіріспе» деп аталатын курс ұйымдастырылады, оның барысында кәсіби іс-әрекеттің ерекшелігі мен шығармашылық сипатын ашуға болады. Практикалық сабақтарда өзін-өзі тану, өзіндік қызығушылықтары мен қабілеттерін талдау, олардың таңдаған кәсіпке сәйкестілігін анықтау үшін жағдайлар жасалынады. Конференцияға рефераттарды дайындау барысында студенттер жаңашыл-зерттеушілердің жетістіктерімен танысады, шартты түрде айтқанда, «өзіне салып көреді» шеберге лайықты кәсіби біліктер мен тұлғалық қасиеттерді дамытады. Оның барысында келесідей зерттеу біліктерін меңгеру қажеттілігін саналы түрде ұғынады, бар тәжірибені талдау, проблеманы тұжырымдау, өз жұмысының нәтижесін жүйелеу сияқты білігі.

Аталған біліктердің қалыптастыру мен зерттеу жұмысына қызығушылықты тудыру шарасына түрлі кәсіби жағдайларды талдау мен диагностикалауды өткізу, жоғары курс студенттерімен орындалатын тапсырмалардың зерттеушілік сипаты және т.б. басқа әдістері жатады. Сонымен қажетті білімдер жүйесі және қалыптасқан зерттеу біліктерімен бірге зерттеу іс-әрекетіне оң көзқарастың болуы болашақ маманның тиімді кәсіби іс-әрекетке дайындығын қалыптастырады.

Екінші шарты жоғары оқу орындарындағы студенттердің кәсіби-тұлғалық мәдениетін қалыптастыру болады. Болашақ маманның кәсіби дайындаудың тиімділігі сонымен бірге жүйелілік-құндылық көзқарасы тұрғысынан қарамақайшылықтардың талдауын жоғары білім берудің қазіргі жүйесінің талдауын талап етеді. Маманның кәсіби-тұлғалық мәдениеті оның іс-әрекетінің бүкіл жүйесін қамту керек. Осыған орай жоғары оқу орындары студенттерінің білімберу мазмұнын қалыптастыруда жүйелілік-құндылықтық көзқарасы өзекті болады. Болашақ маманның мәдениетін қалыптастыру проблемаларын тиімді шешу, оның әлеуметтік қасиеттерін дамыту, оқу-тәрбие және ұйымдастырушылық жұмысты талдау, теориялық және нақты-әлеуметтік зерттеулердің, тұлғалық және мәдениет теориясы нәтижесін жалпылау негізінде анықтаймыз. Мысалы, Ә. Табылдының пікірінше: «Ұлттық мәдениеттің қайнар бастау – оның (ұлттың) рухани азығының асылдық

қасиеттеріне байланысты. Халықтың рухани қуатын арттыратын қозғаушы күш – оның әдебиеті, өнері, әдеби мен эстетикалық болмысы. «Әдеп-мәдениет негізі», «әдет-ғұрып, салт –дәстүрлер – халық мәдениетінің көрсеткіштері» т.б. тақырыптар бойынша оқылатын лекцияларда ұлттық мәдениеттің негіздері, оның бұрынғысы мен қазіргісі және болашағы ғылыми дәлелдемелермен айқын көрсетіледі». Осы анықтамаға сүйене айтатынымыз, мәдениет білімберушілік құндылық ретінде студенттерді дамыту мен тәрбиелеуде тұрмыстың, ойлаудың, сауықтырудың мәдениетінде, қатынасында, қарым-қатынасында, дүниетанымдық мәдениетінде, эстетикалық іс-әрекетінде көрініс береді.

Бұл жерде маңыздысы – болашақ маман тұлғасының мәдениеті қалыптасуының механизмдерін зерттеу мақсатты түрде ұйымдастырылған жоқ, бірақ дамытушылық білім беру мен мәдениеттің аспектілері қаралады. Олардың өзара байланысы мен өзарауысуы қаралады. Осыған орай болашақ маманды дайындау жүйесінде студенттердің үнемі өз кәсіби дәрежесін көтеру қабілетін дамыту шеңберінде жүйелілік-құндылық көзқарасының маңыздылығы оқу-тәрбие процесі барысында анықталады. Осыған байланысты жоғары кәсіби білім беру іс-әрекет ретінде қарастырылады, оның мақсаты – болашақ маманның интеллектуалдық-адамгершілік тұлғасын дамыту, тұлғалық өсуінің қамтамасыз ету ретінде анықтаймыз.

Болашақ маманды дайындаудағы жүйелілік-құндылықтық көзқарасы жүйе ретінде түсініледі, ол жаңа ғасырдың мәдени және гуманистік құндылықтарын есепке алу негізінде құрылады: субъектіліктің, диалогиялықтың, дамытушы бағыттылықтың, кіріктірушіліктің, іргеліліктің, үздіксіздіктің. Сонымен, қазіргі білім беру парадигмасын әлеуметтік-тұлғалық, тұлғаға-бағдарлаушылық, гуманистік білім беру анықталады. Университеттік білім беруде әдетте парадигманың келесі өзгермелі түрлері айтылады мәдени-құндылықтылық парадигмасы, академиялық парадигмасы, кәсіби парадигмасы, технократиялық парадигмасы, гуманистік парадигмасы. Жетекші білімберушілік парадигмасының әсерімен университеттік білім берудің басқа моделдері қалыптасады: а) дәстүрлі немесе классикалық; б) рационалистік.

Мәдени-құндылықтылық парадигмасына сәйкес кәсіби мәдениетті қалыптастырудың басты мақсаты жоғары білім берудің құндылығы ретінде студенттердің әлеуметтік маңызы бар қасиеттерін дамыту болып табылады. Кәсіби білім берудің әлеуметтік-тұлғалық аспектісін іске асырудың негізгі тәсілі ретінде білім берудің проблемалық, сараптамалық, рефлексивтілік, диалогтік оқытудың және тәрбиелеудің, ұжымдық мәдени-шығармашылық іс-әрекеті технологияларын пайдалану деп түсінеміз.

Шығармашылықтың объектісі ретінде маманның бейнелері мен мақсаттары, символдары мен ұғымдары, қылықтары мен қатынастары, құндылықтары мен сенімдері қарастырылады. Болашақ маман шығармашылық ізденіс барысында өзі үшін маңызды жаңалықтар ашады, адамтану мен құрметтеу аумағындағы коммуникативтік мәдениет көрсеткіші ретіндегі гуманистік құндылықтарымен танысады.

Болашақ маманды дайындау жүйесіндегі жүйелілік-құндылықтық көзқарасы маман біліктілігінің жоғары көрінісі және кәсіби құзырлылығы болып табылады. Осы кәсіби-тұлғалық мәдениеті деңгейінде толығынан маманның адами жеке даралығы көрініс беруі мүмкін. Болашақ маманның тұлғалық және кәсіби мәдениеті жүйесіндегі құрылымында басты компоненттері ретінде құрастырушылық, ұйымдастырушылық, коммуникативтік аймақтарын анықтадық. Студенттер іс-әрекетінің құрастырушылық аймағы ұйымдастырушылық іс-әрекетімен нәтиже шығарады, өйткені әрбір кәсіби әрекет соңғы нәтижесінде кешенді ұйымдастырушылық іс ретінде қаралады. Өз кезегінде құрастырушылық және ұйымдастырушылық іс-әрекеттері оқытушының студенттермен дұрыс өзара қатынастарын орната білуінен күрделене түседі. [1, 121 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылға арналаған мемлекеттік бағдарламасы
2. С.А. Мусаева «Білімгерлердің ғылыми зерттеу жұмысын ұйымдастыру» Тараз 2002

3. «Ұлағат» журналы 2009 ж
4. Возрастная и педагогическая психология : Хрестоматия сост. И.В. Дубровина , А.М. Прихожан: М , 2005
5. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы, 2010. 6 б.
6. Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 2004. - 3-4 бб. 3. Әлмұханова Х.Т.,
7. Бейсебаева П.С.Құзіреттілік –кәсіби маман даярлаудың басты сапасы. - // http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Pedagogica/2_85259.doc.htm
8. Назарбаев Н. Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасын - // Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінде оқылған лекция. - Астана, 2006.

ӘОЖ 373.55

<https://doi.org/10.53355/m7421-7098-2364-b>

ХИМИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ПӘНДІК ОЛИМПИАДАЛАРДЫҢ, ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МАРАФОНДАРДЫҢ, ҒЫЛЫМИ ЖОБАЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Сыдыкбаева С. А., Маманова С. А.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

E-mail: Sandugash78@mail.ru

Мақалада химия пәні бойынша оқушылардың дарындылығын дамытудағы пәндік олимпиадалардың, интеллектуалдық марафондардың, ғылыми зерттеу жұмысының маңыздылығы және ұйымдастыру жолдары көрсетілген.

Тірек сөздер: химия, пәндік олимпиада, интеллектуалдық марафон, ғылыми жоба

В статье отражена значимость и пути организации предметных олимпиад, интеллектуальных марафонов, научно-исследовательской работы по химии в развитии одаренности учащихся.

Ключевые слова: химия, предметная олимпиада, интеллектуальный марафон, научный проект

The article reflects the importance and ways of organizing subject Olympiads, intellectual marathons, research work in chemistry in the development of students' giftedness.

Key words: chemistry, subject olympiad, intellectual marathon, scientific project

«Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының» басты мақсаты – оқушылардың талдау, синтездеу, әрі логикалық ойлау қабілеттерін дамыту, яғни оқушылардың сабақ бойы ой еңбегімен шұғылдануын қамтамасыз ету, оқушыны ізденуге, өз бетімен қорытынды жасауға үйрету болып отыр. Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастытуға, дамытуға және кәсіби шындауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологиясын енгізу, білім беруді акпараттандыру. Білім – ел қазынасы, халқымыздың білімділігі еліміздің байлығының ең маңызды бөлігі десек, білімнің негізі мектепте, яғни бар ғылымның бастауы – мектеп. «Елдің келешегі бүгінгі жастардың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздың қолында» деп Елбасы бізге үлкен міндет артып отыр. Қазақстан Республикасының зияткерлік әлеуетін дамыту мен сақтау қажеттігі білімді дамытудың концепциясының негізгі мәселесі болып отырғаны белгілі. Сондықтан, жалпы

білім беретін мектептің алдындағы басты міндет әрбір оқушының жас ерекшелігіне, қабілетіне қарай дарындылығын айқындау және дамыту әр түрлі әдістерімен, оның ішінде ғылыми ізденіс қызметімен ұштасу [1].

Ғылыми зерттеу жұмысын орындау барысында өзекті мәселелерді талқылау, оқушылардың танымдық ойлау қабілетін дамыту, өзіндік шығармашылық белсенділіктерін шыңдау мақсатын көздейді. Тақырып сұрақтарына сай пікір алмасу, өз көзқарастарын дәлелдеу, мұғалімдерге оқушылардың тақырыпта қаншалықты аша алғаны, соған орай сенімдері мен түсініктерінің қалыптасқандығын бақылап, тексеріп, бағалап және бағыт-бағдар беріп отыруға мүмкіндік туғызады. Жобаларды қорғауға әзірлену кезінде оқушылар тезистер мен баяндамалар жазып, қосымша әдебиеттерді пайдаланады. Ұсынып отырған сұрақтарға қатысты, ондағы бар негізгі ойларды қамтып, жұмыстың негізгі мақсатына жетуге ұмтылады. Сонымен қатар зерттеу барысында мұғалім проблемалық жағдай туғызып, талқыланып отырған сұрақтарға оқушылардың қызығушылығын оятады, олармен ақылдаса отыра оны талдаудың жоспарын құрады және ұжымдық ізденушілік әрекеттеріне қолайлы жағдай туғызады. Ғылыми-зерттеу жұмысымен оқушы айналыса отырып, теориялық оқу материалдарын практикамен жалғастырады. Сондықтан оқыту процесінде оның маңызы зор. Бұл оқушыларды оқу процесін бақылай білуге жаттықтырады және оқу материалын өмірмен байланыстыра алуға үйретеді. Және де ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуде оқушы материал жинау мақсатында экскурсия жүргізуі мүмкін. Тарихи мұралар, өндіріс орындары, кен орындары сияқты жерлермен таныса отырып жұмысына толық мәлімет жинақтай алады. Ғылыми-зерттеу жұмысы олардың дүниетанымын тереңдетеді және кеңейтеді, белгілі бір пәнге қатысты танымдық қызығушылықтарын тұрақты қалыптастырады. Оқушылардың пәнге бейімділігін ескере отыра, олардың қалаған мамандықтарына сай психологиялық және практикалық дайындығын арттыру және кәсіби бағдарын қалыптастырудың нәтижелі формасы ретінде қолдануға болады, қоғамда өз үлестерін қосады. Ол оқудың жоғары ғылыми деңгейін қамтамасыз етіп, оқушылардың өзіндік білім алуы мен шығармашылық дамуына да ықпал етеді. Кітаппен, анықтама әдебиеттерімен, оқу-әдістемелік нұсқауларымен өз беттерінше жұмыс істеу дағдысын тәрбиелейді, приборлармен қарым-қатынасқа түсу, оларды орнықтыруда өзіндік ақыл-ой еңбегі мен тәжірибелік біліктілікті қалыптастырып, эксперимент жұмыстарын жүргізу тәсілін меңгереді.

Профессор Р.Г. Лембергтің [2] пікірінше, оқушылардың өзіндік зерттеу жұмысын ұйымдастыру мына шарттарға байланысты болмақ:

- оқушының істейтін жұмысының мақсатын айқын түсінуі;
- жұмыстың жемісті аяқталуына, оның алдағы нәтижесіне қызығуы;
- жұмысты оқушылардың өз еркімен, қалауымен орындауы;
- жұмыстың көлемін шамадан тыс асырмай, оның сапасын арттыруға көңіл аудару;
- оқушылардың жұмысын оқу жұмысының басқа түрлерімен дұрыс ұштастыра білу;
- оқушылардың дербестігін арттырып, өзіндік білім алу қабілетін жүйелі түрде

дамыту;

- зерттеу жұмысының мазмұнына күнделікті өмірден алынған материалдарды, хабарларды енгізу;

- оқушыларды табиғат пен қоғам дамуының жалпы заңдылықтарын, сонымен қатар нақты фактілер мен құбылыстарды өздігінен талдап түсінуге үйрету;

- оқушыларды оқу жұмысына шығармашылық тұрғыдан қарауға, уақытта дербес және белсенді әрекет жасауға баулу.

Оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмысын нақты және ұтымды ұйымдастыру үш саты арқылы өткізіледі.

I. Дайындық сатысы, 5-7 сынып, оның міндеті:

1. Баланың қабілетін педагогикалық-психологиялық диагностика арқылы анықтау;
2. Оқытуда белсенді қызмет түрлерін пайдалану.

II. Дамыту сатысы, 8-9 сынып, оның міндеті:

1. әртүрлі ғылым аймағындағы дарындылығын анықтап, олардың шығармашылық қабілетін дамыту;

2. оқушының өзіндік жұмысында білім және білігін жетілдіру, қызығушылығы бар ғылым аймағында білім деңгейі мен эрудициясын көтеру;

3. оқушыларды өзін оқыту және өзін дамыту үрдісіне белсенді араластыру.

Бұл сатыда ғылыми ойлау кезеңдерімен танысады, жоспар, тезис құрып үйренеді. Елдің алдында сөйлеу әдістемесін меңгереді.

Диагностика қорытындысы бойынша, оқушының жеке басының даму процесі туралы қорытынды мінездеме жасалады.

1. Оқушының өмірлік бағыты (қоғамдық, топтық, іскерлік, эгоистік).

2. Оқу түрткісі (жетістікке ұмтылуы, сәтсіздіктен қашу, танымдық өзін-өзі көрсету, жеке аралық қатынас).

3. Жеке бас психологиясының ерекшеіктері.

4. Психологиялық күйі.

5. Зияткерлік даму деңгейі.

6. Жекеленген арнайы бейімділіктері.

III. Ұшінші сатыда «мен» тұжырымдамасы қалыптасады, әр оқушы өз бағыты, өз мақсаты, өз жобасы бойынша жұмыс жасайды.

Оқушылардың ғылыми жобалар бағдарламасы жасалып, ізденіс жұмыстары жүргізіледі. Мектепшілік, қалалық, облыстық, Республикалық, халықаралық жобалар байқауына қатысып өз жобаларын қорғайды.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Құрметті дарынды түлектер, табиғат берген ерекше сыйды қастерлеп, дамыта біліңдер. Кемері толған кемелді ой мен білікті білімдеріңді, өнерлеріңді туған елдің керегіне жаратындар. Келешектің кілті өздеріңде», - деген. Олай болса бүгінгі жас ұрпақты зерттеушілікке баули отырып біз зияткерлік ұлт ретінде қалыптасуына жол ашамыз.

Оқушыларды химия пәні бойынша олимпиадаға дайындау

Мектеп оқушыларын пән бойынша олимпиадаға дайындау бүгінгі білім бәсекелестігі жоғарғы уақытта маңызды мәселелердің бірі болып қала бермек. Олимпиадаға дайындық пән мұғалімінен педагогикалық шеберлікті, пән бойынша терең білімді, оқушымен жұмыс жасауда шыдамдылықты талап етеді. Ол ең алдымен жоспарланған жұмысты жүйелі жүргізуден бастап, оқушымен бірге сол жұмысты жүзеге асыруымен ұштасады. Мұғалім бірінші кезекте олимпиадаға дайындаудың мақсаттары мен міндеттерін айқындай отырып, сол мақсат пен міндетті орындауға бағытталған жұмыс атқаруы тиіс.

Оқушылардың химия пәні бойынша олимпиадаға дайындаудың мақсатына тоқталатын болсақ:

- шығармашылық ойлау қабілеті жоғары дарынды балаларды анықтап, олардың қабілеттерінің дамуына мүмкіндік жасау;

- оқушылардың практикалық дағдылар мен алған білімдерін қалыптан тыс есептерді шығаруда қолдануды жүзеге асыру;

- пән бойынша оқушылардың білім; білік; дағдыларын қалыптастыру;

- Кәсіптік бағдар беруге көмектесу;

- ЖОО-ның бағдарламасын негізге ала отырып; тақырып бойынша тереңдетілген білім беру.

Оқушыларды химия пәні бойынша олимпиадаға дайындаудың міндеттері:

- оқушылардың; теориялық, практикалық, ізденіс іс-әрекеттерін жүзеге асыру;

- білім-білік дағдыларын оқытудың жаңа түрі арқылы тиімді қолдануға дағдыландыру;

- химиядан қиындығы жоғары есептерді шығару барысында оқушылардың өзіндік ой қорыту мен логикалық ойлаудың дамуына бағытталған жүйелі жұмыс жүргізу.

Жоғарыда анықталған мақсат пен міндеттерді негізге ала отырып, олимпиадаға дайындайтын оқушының жас ерекшелігін назарға алу маңызды.

Мектеп оқушыларының жас ерекшеліктеріне сәйкес дамуы бір сатыдан екінші сатыға өтуі барысында жүзеге асырылады. Жас ерекшелігіне сәйкес даму үрдісінде оқушының қабілеттерін мүмкіндігінше айқындау маңызды. Себебі орта буын оқушысы: икемділігі ауқымды болып, өз бетімен әрекет етіп терең білім алуға ұмтылыс жасай алса, жоғарғы сынып оқушысы өзіндік жұмыс дағдысы қалыптасқан. Қойылған мақсатқа жетуде табандылық таныта алып, өзіндік ой қорытуға дайын.

Мектеп оқушыларының жас ерекшелігімен қатар олардың қабілеттері мен икемділіктерін назарға алу да маңызды. Себебі бір оқушы лингвистикалық қабілеті басым болса енді біреулерінің математикаға бейімділігі жоғары болады. Мектеп психологымен бірлесе отырып оқушының бейімділігін, оның зейінін, есте сақтау қабілетін, тіпті темпераментін де анықтау қажет. Себебі әр оқушы жеке тұлға болып табылатындықтан сіз оның мүмкіндіктерін ашу үшін, оның қабілетін ары қарай дамыту үшін ықпал ете алуыңыз қажет. Оқушылар арасында қабілетті оқушы көп болғанмен дарынды оқушы санаулы. Қабілетті оқушы кез-келген пәнді игеріп кете алғанмен, оның логикалық ой шеңбері ауқымды емес. Дарынды оқушы қандай, оның қандай ерекшеліктері бар?

- Олар әр уақытта белсенді, басқаларға қарағанда өз бетімен жұмыс жасай алады, алдына қойған мақсатқа ұмтылып, терең білгісі келеді;
 - Олардың танымдылық қабілеті жоғары;
 - Олар үстірт түсіндіруге қанағаттанбайды;
 - Зерттеу жұмыстарымен айналысуға құмар;
 - Әр уақытта ізденіс үстінде жүреді;
 - Өз қатарластарымен салыстырғанда талдау, топтау жұмыстарын жүзеге асыра алады.
- Оқушылардың жас ерекшеліктері мен дарынды балалардың ерекшеліктерін ескере отырып мұғалім олардың шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыру үшін не істеуі керек?
- бұл балаларға қатысты ішкі сезіміңізді өзгертіңіз;
 - оларға әр уақытта өзінің шығармашылық ойын айтуға мүмкіндік беру;
 - «жетістік кілтін» көрсететін жағдаяттар туғызу;
 - шығармашылық сипаттағы тапсырма беріп, бірінші кезекте жетістігін бағалау, жетістіктеріне рейтинг жасау;
 - есеп шығару барысында жіберілген қателерді өзіне анықтауға мүмкіндік беру;
 - оқушыда өзіндік бағалау әрекетін қалыптастыру.

Дарынды балаларды олимпиадаға дайындауда жаттықтырушы белгілі бір принциптерді негізге ала отырып жұмыс жасауы қажет. Себебі бұл принциптер сізді оқушыңызбен бірге жүйелі жұмыс жасауыңызға нұсқаушы бола алады.

1) оқушылардың шығармашылық жұмыстарына олардың химиядан алған білімдеріне сүйене отырып біртіндеп көшу. Игерген білімдерімен байланысы жоқ білімдер тиімсіз және қауіпті. Себебі ол оқушыны күйзеліске әкеледі;

2) қойылған мақсатқа сай емес оқу материалы жетістікке жетуге кедергі жасайды;

3) тақырып бойынша есеп шығаруда оңайынан бастау керек. Олардың ішінде оқушылардың зейіні берілген тақырыптағы оқып үйренілетін заңдылықтардың немесе жаңа ұғымның белгілерін анықтап оның басқа ұғымдармен байланысын тағайындауға тоқталады. Одан кейін біртіндеп қиын есепке көшкен жөн;

4) оқушыны жан-жақты дамыту. Яғни есеп шығару барысында талдаудан топтауға және топтаудан талдауға көшу;

5) оқушыны шығармашылық тұрғыда қалыптастыру үшін онымен бір сарынды жұмыс жасамау. Белгілі тақырыпты өткеннен кейін, сол тақырыпты жүйелеу мақсатында есептеу есептерінен сапалық есептерге, эксперименттік есептерден логикалық есептерге көшу. Проблемалық сұрақтар қойып оны шешудің тәсілдерін үйрету;

6) оқушыларға есепті шығару мен эксперименттік тапсырмаларды сауатты орындауды үйрету. Сауатты орындау – бұл ең алдымен есеп шығарудың ережелері мен принциптерін, тәсілдерін сақтау;

7) әрбір оқушы жеке тұлға болып табылатындықтан, әрқайсысына жеке ықпал ете білу. Оның білім қоры, ойлауының даму деңгейі, қабылдауы және психологиялық ерекшеліктерін ескерту;

Кез – келген істе биіктікке жетуде табандылық, әр уақытта ізденіс, білімді толықтыруды талап етеді. Олимпиадаға дайындалатын оқушы алдына қойған мақсатына жетуде белгілі бір ұстанымды ұстап, жаттықтырушысының ықпалымен жетістікке жетуге ұмтылуы қажет. Олимпиадалардың жиі болуы және кеңірек тарауы оқушылардың жаратылыстану ғылымдарына деген белсенді қызығушылықтарын арттырады. Бұл олимпиаданың қозғаушы күші десек те болады.

Химия пәні бойынша олимпиадалық есептерді шығару үшін оқушылардан нені талап етеді?

Химия заңдарын есеп шығаруда дұрыс қолдана білу; логикалық ойлаудың үшқырлығы; химиялық процестің өзін ғана біліп қоймай, сол құбылыстың моделін елестете білу, басты мәселені жақсы біліп, оны ажырата алу; шыдамдылық пен табандылық; бәсекеге қабілеттілік, қарсыластарымен білім жолында бәсекеге түсуге дайын болу; әр уақытта білімін толықтыру; оқылған материалдың жоспарын құра білу; оқылғанды өз сөзімен, логикалы, жүйелі баяндай білу; оқулықта бар материалды басқа әдебиеттерден алынған деректермен толықтыруға дағдылану.

Оқушыны олимпиадаға дайындау барысында есепті шығару мен эксперименттік тапсырмаларды орындауға қойылатын талаптарды алғашқы күннен үйреткен дұрыс. Олимпиадалық есептерді орындау оқушыдан белгілі бір ережені сақтауды талап етеді. Олимпиадалық есепті тек шығарып қана қоймай, сауатты орындай отырып, өзінің теориялық білімін практикамен ұштастыра алатындығын көрсете алуы қажет. Химия пәні бойынша игерген заңдылықтар мен құбылыстарды пайдаланып, оны есептер шығаруда пайдалана алу химиялық есептерді шығарудың кілті болмақ.

Олимпиадалық есептерді шығаруда оқушы мына алгоритмді есте сақтау керек:

- 1) есептің шартын зейін қоя оқып, оны жалпы түрде ұсыну;
- 2) белгілі шамаларды анықтап, қысқаша берілгенін жазу;
- 3) қажет болған жағдайда есепте берілген процесті сипаттайтын схема, сызба немесе сурет салу;
- 4) болып жатқан процесті сипаттайтын теңдеу немесе теңдеулер жүйесін құру;
- 5) есептің шарты мен салынған сызбаға сүйеніп, теңдеулерді пайдаланып, белгісізді анықтау;
- 6) қажет болған жағдайда алынған формуланы тексеру;
- 7) есептеу жүргізіп, жауабын беру.

Оқушыларды олимпиадаға дайындау барысында, әр түрлі кезеңдерге қатысты өз кітапханаңызда олимпиадалық есептер жинағы сізде, сіздің оқушыңызда болғаны дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан. Среднее общее образование. Основные положения. Астана, 2006. - С. 72.
2. Лемберг Р.Г. О самостоятельной работе учащихся //Сов.педагогика. -1962 №2 с 15-27
3. Дарынды балаларға арналған мектептер мұғалімдерінің ғылыми – зерттеушілік жұмыстарының тәжірибелері. Астана 2005-б. 91-94.

ТЕРГЕУШІНІҢ СОТ БАҚЫЛАУЫМЕН ІС ЖҮРГІЗУ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тасыбек М., 6B04201 «Құқықтану» білім беру бағдарламасының 3 курс ЮҚ-314 топ
білімгері

Ғылыми жетекші: Нұрбек Д. Т., оқытушы дәріскер
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: rufat.dana@mail.ru

Бұл мақалада тергеушінің сот бақылауымен іс жүргізу, қылмыстық - процестік мәжбүрлеу шаралары және оны қолдану мүмкіндігінің мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ тергеушінің іс жүргізуіне қатысты ҚР Конституцияның негізгі ережелері мен қылмыстық-процестік кодексіндегі баптарға талдау жасалынған.

Тірек сөздер: *тергеу, тергеуші, іс жүргізу, күзетпен ұстау, қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шаралары.*

В данной статье рассматриваются вопросы процессуального, Уголовно - процессуального принуждения под судебным контролем следователя и возможности его применения. Также проведен анализ основных положений Конституции и статей Уголовно-процессуального кодекса РК, касающихся производства следователем.

Ключевые слова: *расследование,следователь, делопроизводство, содержание под стражей,меры уголовно-процессуального принуждения.*

This article discusses the issues of procedural, criminal procedural coercion under the judicial control of the investigator and the possibility of its application. The analysis of the main provisions of the Constitution and articles of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan concerning the investigator's proceedings was also carried out.

Key words: *investigation,investigator, office management,detention in custody,measures of Criminal Procedural coercion.*

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің нысандары мен әдістерін жетілдіру қылмыстық істерді тергеу сапасын жақсарту үшін пайдалы деп санайтын шет елдердің қылмыстық қудалау органдарын, қылмыстық іс жүргізу регламенттеу тәжірибесіне назар аударуға мәжбүр етеді. Атап айтқанда, бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарын негізге ала отырып, сөзсіз реформалауға ұшырайтын қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларына қатысты, бұл біздің қоғамымыз бен мемлекетіміздің қазіргі даму деңгейіне заңды түрде ықпал етеді.

Қылмыстық - процестік мәжбүрлеу шараларын зерттеу отандық заң ғылымында бұрыннан келе жатқан дәстүрге ие. Бұл салада А. Н.Ахпанов, И.М.Гуткин, А. П. Гуляев, Ю.Д. Лившица және басқалары сияқты отандық және шетелдік процессуалист ғалымдардың жұмыстары өзекті болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеу - бұл мемлекеттік мәжбүрлеу түрлерінің бірі. Қылмыстарды ашуды, тергеуді және қылмыстық істерді сотта қарауды қамтамасыз ете отырып, құқықтық реттеудің бұл әдісі қазіргі уақытта құқық қолдану практикасының, сондай-ақ дамыған шет мемлекеттердің өткен тәжірибесін тарта отырып, жаңа, дәстүрлі емес ұстанымдардан егжей-тегжейлі әзірлеуді қажет етеді.

Бұл ретте халықаралық-құқықтық актілердің талаптарына негізделіп, қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шаралары институтын оны қолдану тетігі адам құқықтарының бұзылуын болдырмайтындай және сонымен бірге жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ететіндей етіп қайта қарау қажет.

Қазақстан Республикасының Конституциясы құқықтық базаны құрады, онда процестік мәжбүрлеу шаралары институтын әзірлеу жүргізіледі (13, 14, 16-баптар) [1].

Процестік мәжбүрлеу шараларын қолданудың қолданыстағы рәсімінен Конституциямен көзделген, сотқа дейінгі тергеп - тексеру сатысында заңдылығы мен күзетпен ұстаудың мерзімін ұзартудың заңдылығы мен негізділігін сот арқылы қарау институты белсенді түрде 1998 жылдан бастап жұмыс істеді. Осы институттың жұмысы барысында мұқият зерттеуді қажет ететін бірқатар мәселелер пайда болды.

Мемлекеттік мәжбүрлеудің құқықтық реттеудің басқа, адамгершілік әдістерімен оңтайлы үйлесімін қарау қазіргі уақытта бұрынғыдан да өзекті болып табылады.

Сот төрелігінің мақсаттарына жету үшін мемлекеттік биліктің күшін пайдалану мүмкіндігі қылмыстық процестің негіздерінің бірі болып табылады. Мәжбүрлеумен қамтамасыз етілмеген қылмыстық процестік заңы мүлдем тиімсіз болып және жүзеге асыру қабілетін жоғалтар еді. Қылмыстық процестік заңын әзірлеу кезінде кез келген биліктің (өкілді, атқарушы немесе сот) мәжбүрлеп ықпал ету саласын барынша тарылтуға ұмтылысы ауыр әлеуметтік салдарға әкелуі мүмкін. Осылайша, мәжбүрлеуді қылмыстық процестен алып тастау міндетті емес, мәжбүрлеу шараларының әлеуметтік негізделген және оңтайлы жүйесін жасау болып табылады.

Біздің ойымызша, қолданыстағы қылмыстық - процестік заңға, Конституцияның ережелерін негізге ала отырып, құқықтық ұйғарымдардың қазіргі заманғы және сенімді жүйесін білдіретін процестік мәжбүрлеуге қатысты нормалар енгізілуі тиіс.

Қылмыстық - процестік кодексі сотқа дейінгі тергеп - тексеру сатысында заңдылықты нығайтуға ықпал ететін белсенді жұмыс істейтін құқықтық институт болып табылатын күзетпен ұстаудың заңдылығы мен негізділігін немесе күзетпен ұстау мерзімін ұзартуды сот тексеруін регламенттейді.

Тергеушілер белгіленген мерзімде сотқа шағым бойынша қылмыстық іс материалдарын жібереді. Осы материалдарды қарау бойынша сот істің барлық мән-жайларын, тағылған айыптың ауырлығы мен шағым берушінің жеке басын ескеретін қаулы шығарады, бұл күзетпен ұстаудан негізсіз босатуға жол бермейді.

Алайда, бұл шаралар жеткіліксіз, біздің ойымызша, бұл нормаларды қайта қарау қылмыстық - процестік ғылымының осы бағыттағы маңызды міндеті болып табылады, мұнда бұл мәселені тиімді шешу мүмкіндігі бар [2, 37-39].

Жеке адамның конституциялық құқықтарына нұқсан келтіретін процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану сот билігінің ғана шешімі бойынша жүргізілуге тиіс, бұл тергеушіге процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану, оның ішінде кепіл, тінту және басқалар мәселелерін жедел шешуге мүмкіндік береді. Бұл ретте тергеушінің жеке адамның конституциялық құқықтарын бұзатын процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануына кейіннен жариялы сот бақылауын көздеу қажет.

Сотқа алдын ала тергеп-тексеру сатысында процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануға қатысты мәселелерді шешуді жүктей отырып, сотқа прокуратура жүзеге асыратын тергеу мен анықтауға жаппай бақылау жасаудың өзіне тән емес міндеттерін жүктемей, Конституциялық шеңбермен шектелу қажет. Сот шешімі бойынша: бұлтартпау шарасы ретінде тұрғын үйге тінту, пошта-телеграф мекемесінде хат-хабарды күзетпен ұстау, келіссөздерді тыңдау, сараптама жүргізу үшін немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша іс жүргізу тәртібімен психиатриялық емдеу мекемесіне орналастыру жүргізілуге тиіс. Процессуалдық күзетпен ұстаудың басқа шараларына қатысты бұрынғы қолдану тәртібі сақталуға тиіс: тергеушінің қаулысы бойынша, қажет болған жағдайларда тергеу судьясының санкциясымен.

Соттың процессуалдық күзетпен ұстау шарасын қолдану туралы шешімінің оңайлатылған тәртібін қарастыру қажет. Көрсетілген шешім туралы тергеуші прокуратураға жүгінбей судьяға тікелей жүгіне алуы керек, өйткені көптеген инстанциялар бюрократияны тудырады және шешім үшін жауапкершілікті бірнеше лауазымды адамдар арасында бөледі,

бұл алдын ала тергеу принциптеріне түбегейлі қайшы келеді. Біздің ойымызша, судьяның жабық сот отырысында тергеуші күзетпен ұстау туралы қаулы мен тиісті материалдарды сотқа ұсынған сәттен бастап 24 сағатқа дейінгі мерзімде айыпталушыны алдын ала күзетпен қамауға алу туралы мәселені қарауы қолайлы. Егер адам күдікті ретінде ұсталса, онда осы адамды күзетпен қамауға алу туралы мәселені шешу үшін материалдар сотқа ұстап алу мерзімі аяқталғанға дейін түсуге тиіс әрі қарай адам судьяның шешімін күтуге тиіс. Процестік мәжбүрлеудің осы шараларын қолдану туралы шешімді материалдар келіп түскен кезден бастап 24 сағатқа дейінгі мерзімде судья жеке-дара қарауы мүмкін. Тергеушінің қаулысы бойынша кейіннен сотқа хабарлай отырып, тінту жүргізу және келіссөздерді шұғыл түрде тыңдау мүмкіндігін көздеу қажет.

Қылмыстық - процестік мәжбүрлеу оның құрамы мен құқықтық қатынастарға әсер ету әдістері біркелкі емес. Қазіргі уақытта қылмыстық процестік мәжбүрлеу шаралары қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастарына қатысушыларға құқықтық мәжбүрлеп әсер етудің бір түрі ғана екендігі жалпыға бірдей танылған. Процестік мәжбүрлеу шараларының өзіндік ерекшелігі-оларды қолданудың негізі ереже ретінде сот ісін жүргізуге қатысушы тарапынан процессуалдық бұзушылық емес, бірақ осы шараларды қолдана отырып, алдын-ала тергеу міндеттерін шешу қажеттілігі болып табылады [3, 285].

Әрбір тергеу әрекеті мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілетініне күмән жоқ, бірақ әртүрлі тергеу әрекеттерін жүргізудегі мәжбүрлеу дәрежесі бірдей емес. Сондықтан қылмыстық процесс теориясында тергеу әрекеттерінің арнайы тобын – процестік мәжбүрлеу шараларын бөлу өте орынды, олар басқалардан ерекше мәжбүрлеу күшімен сапалы түрде ерекшеленеді. Осы тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде мәжбүрлеу олар бағытталған мақсатқа жетуге кепілдік береді. Біздің ойымызша, осы немесе басқа тергеу әрекетін процестік мәжбүрлеу шараларының қатарына жатқызуға мүмкіндік беретін негізгі критерий екі жақты сипатқа ие:

- 1) заңды әдістермен күштеп орындау мүмкіндігі;
- 2) бұл ретте туындайтын құқықтық шектеулердің маңыздылығы. Процестік шараларды қолдану негіздерін егжей-тегжейлі зерттеу мәжбүрлеу, олар дәлелдемелер алу құралы деп тұжырым жасауға болады және олар өздері процестік емес ақпарат көздерінен алынған ақпаратқа негізделуі мүмкін. Тергеушінің іс үшін маңызы бар жағдайлардың болуы туралы болжамдарына байланысты процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану заңды болып табылады, бірақ бұл болжамдар сенімді дәлелдерге негізделуі керек.

Ерекше жағдайлар тергеушінің болашақта пайда болуы мүмкін жағдайлар туралы болжамдары негізінде қолданылатын алдын алу шаралары.

ҚПК-не сәйкес бұлтартпау шаралары алдын алу шаралары болып табылады, ал оларды қолдану негіздері болжамдық сипатта болады. Шындығында не бар екендігі туралы емес, тек не болуы мүмкін, не болмауы мүмкін екендігі туралы болжам жасау қажеттілігі бұлтартпау шарасын таңдау кезінде айтарлықтай қиындық тудырады.

Мәселе ҚПК-нің 139-бабының тұжырымдамасында бұлтартпау шараларын қолданудың негіздері мен мақсаттарының қоспасы болғандығымен байланысты. Осы бапта аталған жағдайлардың алдын-алу шараларын қолдану мақсаты ретінде болуы сөзсіз. Алайда, алдын-алу шараларын қолданудың негізі ретінде дәл осындай жағдайларды ұсыну күмәнді болып көрінеді, өйткені тергеушіден әлі болмаған жағдай туралы фактілермен негізделген нақты болжамдарды талап етеді. Бұл мән-жайларды алдын-алу шараларын қолданудың мақсаты ретінде ұсыну дұрыс болар еді, және оларды қолданудың негізі заңдылықты бұзу және құқықтық норманы әр түрлі түсіндіру үшін топырақ жасамау үшін оларды нақты көрсете отырып, басқаша әзірлеу және тұжырымдау болып табылады.

Тәжірибе бұлтартпау шарасын қолдану негіздерінің құрылымына, әсіресе қамауға алуға қатысты, айыпталушыны қылмыс жасағаны үшін әшкерелейтін немесе адамға қылмыс жасады деп күдіктенуге мүмкіндік беретін дәлелдер міндетті түрде қосылатындығынан туындайды. Егер айыптаудың дәлелденуі немесе күдіктің негізділігі

қамауға алу кезінде маңызды фактор ретінде ескерілмесе, негізсіз күзетпен ұстау жағдайлары тым жиі кездеседі. Тергеуші айыпталушыны немесе күдіктіні күзетпен ұстауға санкция алу үшін жүгінген кезде прокурор, ең алдымен, бұл адамның қылмыс жасағаны туралы дәлелдердің бар-жоғын анықтайды. Көбінесе прокурор күзетпен ұстауға санкция беруден бас тартады, өйткені ол қылмысқа қатысуды растайтын дәлелдердің жеткіліксіздігі туралы қорытындыға келеді.

Заңда тағылған айыптың ауырлығы мен бұл ретте таңдалатын бұлтартпау шарасы арасындағы формальды тәуелділікті белгілеу қажет. Айыптаудың ауырлығы, ол ұсынылған қылмыстық-құқықтық норманың санкциясының мөлшерімен анықталуы керек.

Тергеуші мен сотты бұлтартпау шарасын таңдау кезінде қатаң шеңбермен шектей отырып, заң олардың озбырлығына кедергі келтіреді, айыпталушының іс-әрекетіне байланысты әділ бұлтартпау шарасы құқығына кепілдік береді. Сонымен бірге, бұл жағдайда алдын-алу шараларын қолдану негіздері айқын болады, бұл алдын-алу шараларын қолданудың практикалық тәсілінің біркелкілігіне әкеледі, бұл заңдылықтың кепілі болып табылады. Бұл сонымен қатар қазіргі кездегі сияқты қамауға алу мен ешқайда кетпеу туралы жазылымды ғана емес, барлық алдын-алу шараларын белсенді түрде жүргізуге мүмкіндік береді [4, 46].

Статистикалық деректер бойынша ҚПК-нің 104-бабы тәртібінде сотқа берілген шағымдардың саны, сондай-ақ осы шағымдарды тексеру нәтижесінде сот күзетпен ұстаудан босатқандардың саны ай сайын ұдайы өсіп келе жатқанын айқын көрсетіп отыр. Қазіргі уақытта күзетпен ұстауға алынған адамның әрбір бесінші шағымы қанағаттандырылуда.

Жеке адамның бостандығы мен қол сұғылмаушылығын шектейтін заң бұзушылықтарды тез және жедел жою үшін заңсыз, негізсіз күзетпен ұстауға, күзетпен ұстау мерзімін ұзартуға шағымдарды қарауға және қарауға дайындаудың қысқартылған мерзімі белгіленген. Егер шағым сотқа берілсе, онда судья істі қылмыстық қудалау органынан талап етеді. Тергеуші, анықтау жүргізетін адам судьяның сұрау салуын алғаннан кейін істі 24 сағат ішінде сотқа беруге міндетті.

Бұл жағдайды қысқа мерзімде қарау қиын: сотқа жіберілген қылмыстық істі рәсімдеу қажет. Егер іс топтық, көп эпизодты болса, материалдарды дайындауға көп уақыт кетеді. Материалдарды өзге елді мекендегі сотқа жеткізуде қиындықтар болуы мүмкін. Сонымен қатар, шағым бойынша материалдарды дайындаудың қысқартылған мерзімі осы тергеушінің іс жүргізуіндегі қылмыстық істер бойынша жоспарланған жұмысты бұзады [5, 158].

Күзетпен ұстау шағым жасаудың немесе күзетпен ұстау мерзімін ұзартудың шектеусіз мерзімі практикада процестік және ұйымдастырушылық сипаттағы қиындықтарды тудырады. Айыпталушыға тиісті хабарлама тапсырылған кезден бастап 7-10 тәулік ішінде күзетпен ұстауға шағымдану немесе күзетпен ұстау мерзімін ұзарту мерзімін белгілеу:

біріншіден, айыпталушы мен оның қорғаушысына олардың жағдайын бағалау және шағым беру үшін жеткілікті уақыт беріледі;

екіншіден, сотқа сотқа дейінгі тергеп-тексеру тергеу органдары жіберген заң бұзушылықтарды тез және тез жоюға мүмкіндік берер еді;

үшіншіден, сот шағымды қабылдамаған жағдайда тергеушіге өз әрекеттерінің дұрыстығына сенімділік пен таңдалған бұлтартпау шарасының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Заңсыз, негізсіз күзетпен ұстау мерзімін ұзарту туралы сотқа берілген шағымдардың уәждері мен мазмұны әртүрлі. Шағымдардың көпшілігінде шағымданушы бұлтартпау шарасын қолдануды заңсыз және негізсіз деп санайтын бірнеше түрлі себептер бар. Күзетпен ұстаудың заңсыздығына, негізсіздігіне нұсқаулары жоқ шағымдар, мәні бойынша, ҚПК-нің 107-бабына сәйкес прокурор, тергеуші немесе анықтауды жүргізуші адам шеше алатын бұлтартпау шарасын өзгерту туралы өтініштер болып табылады. Алайда, қазіргі уақытта мұндай шағымдар сотқа жіберіліп, ҚПК-нің 108-бабы бойынша қаралған барлық

істердің көп бөлігін құрайды, оны дұрыс деп тануға болмайды. Процессуалдық құжат бола отырып, шағым мұндай құжатқа қойылатын ең аз талаптарға сәйкес келуі керек: одан шағым беруші бұлтартпау шарасын қолдануды заңсыз және негізсіз деп санайтыны және оның ұстанымын не негіздейтіні анық болуы керек.

Біздің ойымызша, сот отырысында күзетпен ұстау бұлтартпау шарасы ретінде қолданудың заңдылығы мен негізділігін сөзсіз дәлелдеу үшін тергеушіге сотқа жіберілген материалдардың құрамы мен көлемін мұқият анықтау құқығын берген дұрыс. Материалдар сотқа көшірмелерде ұсынылсын. Қажет болған жағдайда, егер олар айыпталушының жасалған қылмысқа қатысуын растаса, куәлардан жауап алу хаттамалары, сараптама қорытындылары және қылмыстық істегі басқа да құжаттар көшірмелерде сотқа жіберілуі мүмкін.

Сонымен бірге, тергеуші іс материалдарымен бірге сотқа жіберілген жазбаша түсініктемеде дәлелдемелерді тізімдей алады, бұл ретте қандай да бір іс жүргізу құжатын неге ұсыну мүмкін еместігін көрсетеді.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру құпиясын сақтау қылмыстың тез және толық ашылуын қамтамасыз етудің шарты болып табылады. Тергеуші алған мәліметтерді мерзімінен бұрын жариялау бұл мәселені шешуге елеулі кедергілер тудыруы мүмкін.

Қалай болғанда да, күзетпен ұстаудың негізділігі туралы дәлелдемелерді зерттеу мен бағалау мен айыптау негізделген дәлелдемелерге қатысты бірдей әрекеттер арасында кедергі жасау мүмкін емес. Адамға тағылған айыптың негізсіз, негізсіз болып, және тиісінше тұтқындаудың өзі де негізсіз болатын нақты деректердің ең аз мөлшері міндетті түрде сот тексерісі процесінде жан-жақты зерттелуі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Патсаев У. Предварительное следствие в Республике Казахстан: проблемы и возможные пути повышения роли следователя. Алматы. 2010. 37-39 бб.
3. Дубинский А.Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. –М., Наука.– 1998. 285 с.
4. Руководство для свидетелей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. М., 1998. 46 с.
5. Толеубекова Б.Х., Капсалямов К.Ж., Шнарбеков Б.К., Бекишев Д.К. Уголовно-процессуальное право РК (часть Особенная). Досудебные стадии. Алматы, 2002. 158 с.

ӘОЖ 81

<https://doi.org/10.53355/I7106-0974-9318-g>

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРІ

Тлеуханова М. Қ.

«Шетел тілдері және аударма ісі» мамандығының ШТҚ 232 топ студенті

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

E-mail: Meruert469978@mail.ru

Негізгі әдістемелік инновациялар шет тілін оқытудың интерактивті әдістерін қолданумен байланысты. Коммуникативті тәсілден оның алуан түріне-интерактивті тәсілге ауысудың бұл тенденциясын мұғалімдер сабақтарында тиімді пайдаланып, дәстүрлі әдіс бойынша өткізеді. Бастауыш мектепте пәннің интерактивті әдістерді қолдану, шет тіліндегі оқу процесі болып табылады, ал оқу объектісі шет тілін оқытудың интерактивті әдістері болып табылады. Интерактивті әдістерді қолдану сабақтың

мақсатына, қатысушылар мен мұғалімнің тәжірибесіне, олардың талғамына әртүрлі себептерге байланысты екендігі айтылады.

Тірек сөздер: әдістемелік инновациялар, шет тілін оқытудың әдістемесі, ақпараттық технологиялар, интерактивті оқыту тұжырымдамасы, рефлексиялық қабілеттер, оқу мотивтері, қарым-қатынас құралы.

Основные методические новшества связаны с использованием интерактивных методов обучения иностранному языку. Эта тенденция перехода от коммуникативного подхода к его различным формам - интерактивному подходу - эффективно используется учителями на уроках и осуществляется традиционным способом. Использование интерактивных методов изучения предмета в начальной школе - это процесс обучения на иностранном языке, а объектом изучения является интерактивный метод обучения иностранному языку. Говорят, что использование интерактивных методов зависит от цели урока, опыта участников и учителя, их вкусов по разным причинам.

Ключевые слова: методические инновации, методы обучения иностранному языку, информационные технологии, концепция интерактивного обучения, рефлексивные способности, учебные мотивы, средства общения.

The main methodological innovations are related to the use of interactive methods of teaching a foreign language. This tendency to move from a communicative approach to its various forms - the interactive approach - is effectively used by teachers in the classroom and carried out in the traditional way. The use of interactive methods of the subject in primary school is a learning process in a foreign language, and the object of study is an interactive method of teaching a foreign language. It is said that the use of interactive methods depends on the purpose of the lesson, the experience of participants and the teacher, their tastes for various reasons.

Key words: methodological innovations, methods of teaching a foreign language, information technology, the concept of interactive learning, reflexive abilities, learning motives, means of communication.

Қазіргі қоғамда білім жеке тұлғаның қалыптасу процесі ретінде қарастырылады. Психологтар мен тәрбиешілер оқушыға жеке көзқарасты оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастырудың принциптерінің бірі ретінде жүзеге асырудың шұғыл қажеттілігін түсінді, өйткені бастауыш жалпы білім берудің мемлекеттік білім беру стандартындағы басты мақсат-жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеу. Тұлғаға бағытталған оқыту оқушының жеке басын терең құрметтеу негізінде оқытуды ұйымдастыруды, жеке даму ерекшеліктерін және оқу-тәрбиелік өзара әрекеттестіктің саналы жауапты субъектісі ретінде қарастырады.

Бастауыш мектеп жасында оқытылатын шет тілі пәнінің мақсаты-баланың жеке басының дамуы ғана емес, сонымен бірге оның сөйлеуін, оқушылар арасындағы сөйлеу қарым-қатынасының коммуникативті дағдыларын дамыту, яғни құзыреттілік тәсілді жүзеге асыру. Осыған байланысты жеке тұлғаны қалыптастырудың тағы бір маңызды құрамдас бөлігі білім алушылардың өзара әрекеттесуінің топтық формасы болып табылады. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттегі бұл оқу іс-әрекеті де маңызды орын алады, өйткені ол балаларға ынтымақтастық пен қарым - қатынасты, қоршаған ортаны білуді, коммуникативті іс-әрекетті жүзеге асыру мүмкіндіктерін ашады.

Оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздеу-үздіксіз өзгеріп жатқан әлемде өмір сүруге және жұмыс істеуге қабілетті жан - жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағытталуы керек. Сондықтан, шет тілдерін оқыту әдістемесінде белсенді оқыту әдістері мен формаларын іздеуге ерекше назар аударылады, олардың көмегімен оқушылардың оқу белсенділігінің жоғары деңгейіне қол жеткізіледі.

Бүгінгі таңда негізгі әдістемелік инновациялар шет тілін оқытудың интерактивті әдістерін қолдануымен байланысты. Коммуникативті тәсілден оның алуан түріне-

интерактивті тәсілге ауысудың бұл тенденциясын Батыс әдіскерлері ұсынды. Көбінесе мұғалімдер сабақтарды дәстүрлі әдіс бойынша өткізеді, онда басты кейіпкер - мұғалімнің өзі, ал білім алушы - оқу процесінің пассивті қатысушылары. Мұндай әдістер балаларды сабақта жұмыс істеуге аз ынталандырады, сонымен қатар жалпы тілге деген қызығушылықтың жояды.

Бастауыш мектепте пәннің интерактивті әдістерді қолдану, шет тіліндегі оқу процесі болып табылады, ал оқу объектісі шет тілін оқытудың интерактивті әдістері болып табылады. Интерактивті әдістерді жіктеу өте қиын, өйткені олардың көпшілігі бірнеше әдістемелерді біріктіреді. Белгілі бір әдістерді қолдану әртүрлі себептерге байланысты: сабақтың мақсатына, қатысушылар мен мұғалімнің тәжірибесіне, олардың талғамына байланысты. Сондай-ақ көптеген әдістердің атауларының шарттылығын белгілеу қажет. Көбінесе бір атау әртүрлі мазмұнды белгілеу үшін қолданылады және керісінше, бірдей әдістер әртүрлі атаулармен кездеседі: шығармашылық тапсырмалар, шағын топтардағы жұмыс, танымдық ойындар, экскурсиялар, әлеуметтік жобалар, конкурстар, спектакльдер, интерактивті лекциялар, студент. мұғалімнің рөлі, «әркім бәрін үйретеді», күрделі және пікірталас проблемаларын талқылау, жоба әдісі, пікірлер ауқымы, пікірталас, пікірталас, симпозиум, «миға шабуыл».

Интерактивті оқыту білім беру процесінің әдеттегіден өзгеше логикасын болжайды: теориядан практикаға емес, жаңа тәжірибені қалыптастырудан оны қолдану арқылы теориялық түсінуге дейін [1]. Интерактивті әдістер білім беру процесінің барлық қатысушыларының өзара әрекетіне негізделген. Мұғалім оқушыларды қызықтырып қана қоймайды, балалардың өздері бір-бірімен араласа отырып, пікірталасқа, ойынға қатысады, сол арқылы қарым-қатынас арқылы білімге деген ынтасын арттырады. Барлық интерактивті оқыту әдістерінің мақсаттары бірдей:

- ақпаратты өз бетінше іздеуге, талдауға, нақты жағдайға дұрыс шешімдерді таңдауға үйрету (мысалы: сұрақтарға жауаптардың шаблондары/клишелері);
- топта жұмыс істеуге үйрету: жолдастарыңа құрметпен қарау, бір-бірінің пікірін құрметтеу, әртүрлі көзқарастарға төзімділік таныту;
- белгілі бір фактілерге сүйене отырып, өзіндік пікір қалыптастыруға үйрету.

Интерактивті оқыту тұжырымдамасы біз бұрын айтқан оқытудың бірнеше формаларын/модельдерін қарастырады: пассивті, белсенді, интерактивті. Бізді интерактивті оқыту моделі қызықтырады. Барлық интерактивті оқыту технологиялары еліктеусіз және еліктеуіш болып екіге бөлінеді. Имитациялық емес технологиялар зерттелетін құбылыс пен әрекеттің модельдерін құруды білдірмейді. Модельдеу технологиялары еліктеу немесе еліктеу-ойын модельдеуге негізделген, яғни. нақты жүйеде болып жатқан процестерді оқыту жағдайында жаңғырту [2]. Барлық интерактивті әдістер белгілі бір дәрежеде топта жұмыс істеуге бағытталғандықтан, сабақтағы жұптық және топтық жұмыс түрлері дәстүрлі фронтальды оқытудан артықшылығы бар, әмбебап тәрбиелік іс-әрекеттерді (бұдан әрі – ЖТБ) қалыптастыруға ықпал етеді.

Топтық жұмыстың негізгі мақсаты – оқушылардың ой-өрісін дамыту. Сонымен қатар, топтық жұмыс есептерді шешу жылдамдығында және оқудың өзін-өзі анықтауына қолайлы жағдай жасауда және ұйымдастырушылық жұмыс дағдыларын қалыптастыруда, мүмкін, ең бастысы, рефлексиялық қабілеттерді қалыптастыруда нәтижелі болды.

Дәстүрлі оқыту жүйесінде оқушылардың сабақтағы белсенділігін көтерген қолдары, жекелеген оқушылардың бүкіл сынып алдындағы жауаптары анықтайды. Бірақ әрбір бала өзінің психологиялық ерекшеліктеріне байланысты, әсіресе бастауыш сыныпта әлі де көпшілік алдында сөйлей алмайды. Ал сырттай сабаққа белсене қатысатын балалардың бұл материалды білетініне сенімділік жоқ.

Бірлескен іс-әрекетте, ең алдымен, оқушылардың шағын топтардағы белсенділігі көрінеді – сонда олар өздерін жайлы сезінеді. Түрлі себептермен әлі көпшілік алдында сөйлеп, өз ойын бүкіл сыныптың және мұғалімнің алдында дауыстап айта алмайтын оқушы

топта белсенді позицияны ұстана алады, ұсынылған сұрақтар мен тапсырмаларды барлығымен бірге талқылайды. Ол өзін сенімдірек сезінеді, бұл өте маңызды, әсіресе жаттығудың бірінші кезеңінде.

Сондықтан топтық жұмыс интерактивті модельде оқытудың бір түрі болып табылады және оқытудың келесі әдістерін қолдануды көздейді: ынтымақтастықта оқыту, топтық пікірталас, миға шабуыл. Ынтымақтастық оқыту – бұл ортақ мәселені шешу үшін біріккен шағын топтардағы оқушылардың өзара әрекеті. Бұл әдістің мәні өзара жағымды тәуелділікте, топта болып жатқан жағдайға жеке жауапкершілікте, ынтымақтастықты дамытуда [3].

Сабақтарында интерактивті әдістерді қолданатын көптеген педагогикалық тәжірибешілер оқу процесін ұйымдастырудың мұндай нұсқаларын өте тиімді деп санайды. Бұл, әсіресе, бастауыш сыныптағы сабақта айқын көрінеді. Кіші мектеп жасындағы балаларға бейнелі ойлау тән, сәйкесінше әрекеттің негізгі түрі – ойын. Интерактивті әдістерге оқушылардың қызығушылығын тудыратын және оларға қажетті материалды қызықты және қолжетімді түрде беруге мүмкіндік беретін әртүрлі ойын әдістерін қамтуы мүмкін. Бірақ барлық әдістерді жүзеге асыру мүмкін емес. Мысалы, POPS формуласы балалардың сөздік қоры мен белгілі бір лингвистикалық білімінің жетіспеушілігіне байланысты қиын әрекет болады. Өз кезегінде интерактивті әдістерді интерактивті технологиялар жүйесі ретінде сабақта жүзеге асыруға болады. Интерактивті оқыту технологиясы деп педагогикалық тиімді танымдық қарым-қатынасқа кепілдік беретін, нәтижесінде студенттердің жағдайды сезінуіне жағдай жасалатын, оқу ойындары түріндегі мұғалім мен оқушылардың өзара әрекетін ұйымдастыру әдістерінің жүйесін түсінеміз. оқу іс-әрекетіндегі табысқа жету және олардың мотивациялық, интеллектуалдық, эмоционалдық және басқа да салаларын өзара байыту. Алға қойған тәрбиелік мақсатқа жету үшін мұғалімді сауатты бағыттау маңызды [4].

Қазіргі уақытта интерактивті технологиялардың жеткілікті үлкен саны әзірленді, олар келесі жұмыс әдістерін қамтиды: «Аквариум»; «Браундық қозғалыс»; Шешім ағашы, карусель; «Миға шабуыл» және т.б [5]. Біз өз жұмысымызда бізге ең қызықты болып көрінген кейбір аталған әдістерді сипаттайтын боламыз.

Интерактивті оқытудың ең айқын технологиясы топтық жұмыс (жұптық, үштік, т.б.). Топтық жұмысты қолданудың көптеген жолдары бар. Мысалы, «Карусель» техникасы. Көптеген интерактивті әдістер сияқты, ол психологиялық тренингтен алынған. Техникамен жұмыс жасау барысында мұғалім балаларды екі сақинаға бөледі: ішкі және сыртқы. Ішкі сақина қозғалыссыз отырған оқушылардан тұрады, ал сыртқы сақинадағы оқушылар әр 30 секунд сайын сағат тілімен немесе сағат тіліне қарсы қозғалады. Осылайша, олар қысқа уақыт ішінде бірнеше тақырыпты талқылап, әңгімелесушіні олардың дұрыс екеніне сендіреді.

Бұл әдістеменің мәні мынада: 1) Микротоптың әрбір мүшесіне бір парақ қағаз беріледі де, мұғалім барлығына сұрақ қояды. Оқушылар сұраққа жауаптарын, өз пікірлерін топта талқыламай жазады. 2) Келесі кезекте ойынға қатысушылар шеңбер бойымен парақтарын алмасады. Бұл парақта әркім жауап жазуы керек, бірақ осы парақта жазылған жауап емес, барлық жазбалар бір-бірінен өзгеше болуы керек. Әркім өз парағын алғанша осылай жалғасады. 3) Тек осы кезеңде ғана топ барлық мәлімдемелерді талдап, ең сәтті, өзекті және нақтысын таңдайды. 4) Бұл топтардың пікір алмасатын соңғы кезеңі. Әрқайсысы сұраққа жауаптың өзіндік тұжырымын ұсынады. Нәтижесінде ең сәтті және жиі кездесетін пікірлер жалпы тізімге енгізілген. Бұл тапсырманы орындау кезінде балаларда серіктестің мінез-құлқын басқару – бақылау, түзету, іс-әрекетті бағалау сияқты дағдылар қалыптасады; қарым-қатынастың міндеттері мен шарттарына сәйкес өз ойын жеткізе білу. Өдептілік сипаттағы диалогтар, «танысу», «ұлт», «қоғамдық жерде әңгімелесу» т.б тақырыптар тамаша өңделген. Жігіттер ынтымақтастықпен сөйлеп жатыр, сабақ қарқынды, нәтижелі.

Тағы бір қызықты интерактивті техника «Аквариум». Бұл студенттердің жеке тобының белгілі бір жағдайды ойнауынан тұрады, мысалы, кафедегі кездесу және олар

эмоцияларды, мінез-құлық ерекшеліктерін және т.б. олардың кейіпкері, оны мұғалім жұмысты бастамас бұрын сұрайды. Қалғандары сыншы, бақылаушы, маман ретінде әрекет етеді, іс-әрекетті талдап, сөйлеушілердің сөзінен жаңа сөздер мен сөз тіркестерін меңгереді. «Аквариум» тақырыбын және қатысушыларға арналған эмоционалдық рөлдерді мұғалім карталарда және басқа визуализация құралдарында диалог түрінде ұсынады. Мысалы, «Сенің үйің» тақырыбы. Мақсаты: «Өз үйің» тақырыбы бойынша сөздік қорын пайдалануға жаттықтыру. Үйренген сөздік қорын қайталап болған соң, мұғалім оқушыларды жаттығуға шақырады, жұппен бір-бірінен үйлері туралы, қандай жиһаздар бар, қандай тұрмыстық техника бар, бөлмесінде қандай интерьер бар екенін сұрайды. Содан кейін ерлі-зайыптылардың әрқайсысы мұғалімге және сыныпқа басқа адамның үйі туралы білгендерін айтады. Бұл жаттығуды орындау барысында қарым-қатынас дағдылары дамиды, қарым-қатынас міндеттері мен шарттарына сәйкес өз ойын жеткізе білу, әңгімелесушімен әрекеттесу кезінде өзін-өзі реттеу дағдысы (регуляторлық UUD) дамиды.

Миға шабуыл - барлық жастағы балаларға арналған өзекті әдіс. Пікірталасқа қатысушылар мүмкіндігінше көп шешімдерді, соның ішінде ең фантастикалық шешімдерді білдіруге шақырылады (мәселені талқылау уақыты әдетте 1-5 минутпен шектеледі). Содан кейін айтылған идеялардың жалпы санынан тәжірибеде қолдануға болатын ең сәттілері таңдалады. Проблемалық мәселелерді (денсаулық сақтау, спорт, жастар, білім беру жүйесі) талқылауға өте ыңғайлы.

«Браундық қозғалыс» әдістемесі ұсынылған тақырып бойынша ақпарат жинау мақсатында оқушылардың бүкіл сыныптағы қозғалысын қамтиды. Бұл әдісті сабақтың басында сөйлеу заряды ретінде қолдануға болады, мысалы, «Менің мерекелерім» тақырыбын қарастырыңыз. Мақсаты: сыныптастарының әрқайсысының мерекелері туралы ақпарат жинау, диалогқа түсу қабілетін дамыту, оқушыларды сабақтағы белсенді әрекеттерге дайындау. Мұғалім оқушыларды сыныптастарымен демалысты қалай өткізгені туралы әңгімелесуге шақырады. Әрқайсысы сыныптастарына бір-екі сұрақ қояды. Студенттер барлық сыныптастарына сұрақтарын қойып, кеңседе кездейсоқ қозғалады. Жауапты суретке түсіріп, содан кейін диаграмма, пайыз немесе жай ғана олардың сыныптастарының әрқайсысының мерекелері туралы білгендері туралы әңгіме түрінде ұсынуға болады. Бұл тапсырманы орындау кезінде балалар коммуникативті және реттеуші білім беру әрекеттерін қалыптастырады: диаграммалар түріндегі ақпаратты бекіту, қысқа жазбалар және алынған ақпаратты берумен байланысты дағдылар (оны қолдану және ұсыну).

Интерактивті технологияларды пайдалана отырып, шет тілін оқыту оқытуда ойынсыз жүзеге аспайды. Олар туралы келесі абзацта толығырақ айтатын боламыз. Біз шетел тілін оқытудың кейбір интерактивті технологиялары мен әдістерін келтірдік. Бірақ олардың көптігі бар, өйткені әр мұғалім өзінің бұрын қолданылмаған бірегей әдістемелерін жасай алады. Бұл технологиялардың барлығы белгілі бір білімді беруге ғана емес, сонымен қатар студенттер арасында эмоционалдық байланыс орнатуға ықпал етеді; қарым-қатынас дағдылары мен дағдыларын дамыту; студенттерді қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету, онсыз бірлескен қызметті жүзеге асыру мүмкін емес; топпен жұмыс жасауға, басқалардың пікірін тыңдауға үйрету.

Шет тілдерін үйренудің балалардың есте сақтау қабілетіне әсерін де атап өткен жөн. Бастауыш сыныпта ана тілінің белсенді сөздік қоры 7 мың сөзге дейін көбейеді, бірақ дәл осы жаста әлі күнге дейін тілдік клишелер аз. Сондықтан балаларға өз ойларын жаңа конструкцияларға өзгерту оңай, шет тілінде байланыс орнатуда үлкен қиындықтар болмайды. Тілді ерте меңгеру тілді күшті және еркін меңгеруге ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар үлкен интеллектуалдық әлеуетке ие. Сонымен қатар, осы жасқа тән сөйлеуге еліктеу қабілеті ана тілінде калькасыз қарапайым сөйлеу үлгілерін оңай есте сақтауға мүмкіндік береді.

Кіші мектеп жасындағы балалар қазірдің өзінде олар үшін қызық емес әрекеттерге зейінін шоғырландыра алады, бірақ оларда еріксіз зейін әлі де басым, сондықтан оларға біркелкі әрекеттерге зейін қою қиынға соғады, олардың зейіні тез таралады. Бұл дененің

шамадан тыс жұмыс істеуге қарсы қорғаныс реакциясы. Зейіннің бұл ерекшелігі мұғалімнен ойын технологияларын қолдануды және іс-әрекетті жиі өзгертуді талап етеді. Көптеген физиологтардың пікірінше, оқу процесі жеткілікті түрде қалыптасқан ерікті зейінсіз мүмкін емес. Сондықтан бастауыш сыныптағы оқу үрдісі зейін мәдениетін тәрбиелеуге бағытталған. Мектеп өмірі баладан ерікті зейінді және зейінді шоғырландыру үшін ерікті күш-жігерді үнемі жаттықтыруды талап етеді.

Қабылдаудың ең сипатты белгісі оның төмен дифференциациясында. Бұл қабылдау кезінде аналитикалық функцияның жасқа байланысты әлсіздігімен түсіндіріледі. Дегенмен, бірінші және екінші сынып оқушылары ерекшеліктер мен бөлшектерді талдауға және оқшаулауға қабілетсіз деп ойлауға болмайды. Кейде кіші оқушылар ересектердің назарынан тыс қалған мәліметтерді байқайды. Балалардың қабылдауының бұл ерекшелігін білетін мұғалімдер балаларды тыңдауға және мақсатты түрде қарауға үйретеді, салыстыру элементтері арқылы бақылау дағдыларын дамытуға үлкен көңіл бөледі.

Кіші жастағы оқушылардың зейінін басқару мыналардың арқасында мүмкін болады:

- материалды, қызықты мазмұнды пайдалану;
- ұсынылған тапсырмалар мен жаттығулардың мағынасын (мотивтері мен мақсаттарын) түсіну/түсіну;
- жаттығуларды орындау тәсілін білу;
- шоғырланған жұмыс пен оңай қарым-қатынасқа қолайлы жағдай жасау.

Ерікті зейін басқа функциялармен және ең алдымен оқу әрекетінің табысты болуына жауап беретін оқу мотивациясымен бір мезгілде дамиды. Оның үстіне мотивациялық сфера даму қарқыны бойынша интеллектуалды саладан қалып қояды. Аса жоғары сезімталдық, терең және күшті тәжірибе алу қабілеті парасаттылық дәлелдерінен басым болады, осыған байланысты студент көптеген бөртпе әрекеттерді жасайды. Белгілі бір проблемалар мектеп оқушыларының өзін-өзі жақсы бағалауымен де байланысты. Баланы мақтаған отбасындағы бағалау мен оның мектептегі басқа балалармен салыстырғанда қалыптасқан шынайы бағасы сәйкес келмеуі немесе ішінара сәйкес келуі мүмкін. Отбасы мен мектептің көзқарастары алшақ болған кезде баланың психикасында қосымша күйзеліс пайда болады. Төмен өзін-өзі бағалау терең ішкі ыңғайсыздықпен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, өзін-өзі бағалау ғана емес, жалпы оқуға деген мотивация да зардап шегеді. Мотивация – сөзсіз белсенділік көзі және мотивация мен мағынаны қалыптастыру қызметін атқарады [6].

Тәжірибеде оқу мотивтерін қалыптастыру – оқудың ішкі мотивтері (мотивтер, мақсат, эмоциялар) пайда болатын жағдайларды жасау; студенттің оларды білуі және оның мотивациялық сферасын одан әрі өзін-өзі дамытуы. Бұл ретте мұғалім оқушылардың мотивациялық сферасының қалай дамып жатқанын бақылап қана қоймайды, психологиялық тұрғыдан ойластырылған әдістемелер жүйесі арқылы оның дамуын ынталандырады.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың қиялдау сияқты жас ерекшелігін де атап өткен жөн. Өзінің дамуында ол екі кезеңнен өтеді: біріншісінде – қайта құру (репродуктивті), екіншісінде – шығармашылық (өнімді). Бірінші сыныпта балалардың қиялы белгілі бір заттарға негізделсе, жасы ұлғайған сайын сөз алдыңғы орынға шығып, қиялға өріс береді. Шығармашылық қиял дамиды.

Бұл жастағы балалар қиялға бейім болады. Психологтар оны бала қоршаған өмірді өзіне және өз өміріне тәуелсіз елестете алатын ертегілер дәуірі деп атайды, сондықтан суреттелген оқиғаларға баланың психикалық қатысуы мүмкін. Қиял ең алдымен ертегілер жасындағы баланың рухани өмірінің осы қабілеттеріне сәйкес келеді, ол сипатталған балалық шақ кезеңінде тез дамиды [7].

Шығармашылық қиялдың бір көрінісі – тұлғалану, яғни жан-жануарларға, заттарға, абстрактілі ұғымдарға адамдық қасиеттер мен қасиеттер беру. Бұл мүмкіндікті мұғалімдер сабақта баланың реинкарнациясын қажет ететін ойын жағдайларын жасай отырып сәтті пайдаланады. Шетел тілін ойдағыдай меңгеруде шет тілін білудің маңызы ерекше. А.А.Леонтьевтің көзқарасы бойынша. бұл тұжырымдаманың артында:

1) психологиялық процестерді анықтайтын жоғары жүйке әрекеті типінің ерекшеліктерінің және басқа да жеке сипаттамалардың кешені (жүйке жүйесінің жалпы түрі, темпераменті, мінезі);

2) есте сақтау, зейін, қабылдау, ойлау, елестету және т.б. процестері барысындағы дамудың жеке ерекшеліктері;

3) қарым-қатынас процесіне байланысты жеке қасиеттердің айырмашылығы (босаңсу, төзімділік және т.б.) [8].

Сонымен, бастауыш мектеп жасының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып, сабақта интерактивті оқытуды пайдалана отырып, шет тілін оқыту үдерісі:

- балалардың сөйлеуін және жалпы дамуын ынталандыру, жалпы білім берудің негізі ретіндегі бастауыш білімнің жалпы тәрбиелік мәнін арттыру, балаларды басқа халықтардың мәдениетімен таныстыру, сол арқылы жалпы адамдық сананы қалыптастыру;

- 1-11 жас аралығындағы шет тілін меңгере бастағанда туындайтын психологиялық кедергілердің алдын алатындықтан, шет тілін меңгеру үшін, сондай-ақ тілді одан әрі меңгеру үшін қолайлы бастапқы база құру;

- бірінші тілді оқуды ертерек аяқтау және екінші тілді байланыстыру мүмкіндігі;

- жалпы дағдыларды жетілдіру (кітаппен жұмыс істей білу, анықтамалық әдебиеттер);

- арнайы білім беру дағдыларын қалыптастыру (қос тілді сөздікпен жұмыс істей білу) [9].

Интерактивті әдістердің бір түрі - оқу ойыны, әсіресе кіші жастағы оқушылармен жұмыс істеуде тиімді, өйткені бұл кезеңдегі оқушылардың оқу әрекеті балаға сәтті жүзеге асыру үшін қажет материалдың үлкен көлемін игерумен байланысты. алдағы уақыттағы оқу іс-шаралары.

Оқытудың интерактивті әдістеріне сонымен қатар шығармашылық тапсырмалар, шағын топтарда жұмыс, тренингтер және т.б. Сабақта интерактивті оқыту әдістері жүйелі түрде қолданылып, барлық ережелер мен нормалар сақталса, оқушылардың ақпаратты меңгерудегі өнімді тәсілдері қалыптасады, қателесу мен қате болжам жасау қорқынышы жойылады.

Қазіргі уақытта оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың теориясы мен тәжірибесінде елеулі өзгерістер орын алуда. Шет тілдерін оқыту барлық студенттер білім алып, оқу үдерісіне белсенді қатыса алатындай етіп құрылуы керек. Оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың бір нұсқасы мұғалімнің өз іс-әрекетінде оқытудың интерактивті әдістерін қолдануы болып табылады. олар сөйлеу әрекетін табиғи коммуникативті жағдайға жақындатады, коммуникативті дағдыларды дамытуға көмектеседі, тілдік бағдарламалық материалды тиімді өңдеуге ықпал етеді, оқытудың практикалық бағытын қамтамасыз етеді, мектептегі оқу-тәрбие үрдісінен формализмді алып тастауға көмектеседі.

Интерактивті оқытудың негізгі мақсаты – мұғалімнің оқушының өзі ашатын, меңгеретін және білімді құрастыратын жағдай жасауы. Интерактивті режимде құрылған сабақтар әрбір оқушының проблеманы шешуге қатысуына мүмкіндік береді, нәтижесінде коммуникативті дағдылар қалыптасады, ынтымақтастық пен өзара әрекеттесу қабілеті қалыптасады, сыни ерекше ойлау дамиды.

Оқушылардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері өз кезегінде бастауыш мектептегі шет тілі сабағында интерактивті әдістерді қолданудың жетекші көрсеткіштері болып табылады. Сыныптағы өзара әрекеттестік мұғалімнің жұмысын жеңілдетіп, балалардың тілді ойдағыдай меңгеруіне көмектеседі. Оқу үрдісін мұндай ұйымдастыру өз-өзіне сенімді және өнімді танымдық әрекетке қабілетті жаңа тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Плаксина, И.В. Интерактивные технологии в обучении и воспитании : метод. пособие/ И.В. Плаксина; Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. - Владимир: Изд-во ВлГУ, 2014. - 163 с.

2. Интерактивные методы, формы и средства обучения (методические рекомендации). Ростов-на-Дону: РЮИ, 2013. - 49 с.

3. Петерсон, Л.Г. Система и структура учебной деятельности в контексте современной методологии/Л. Г. Петерсон] - М.: АПКиППРО, УМЦ «Школа 2000...», 2006. - 92 с.
4. Кукушкин, В.С. Теория и методика обучения/ В.С. Кукушкин. - Ростов н // Д.: Феникс, 2005. - 474 с. - ISBN: 5-222-07126-X.
5. Пидкасистый, П.И. Технология игры в обучении и развитии/ П.И. Пидкасистый, Ж.С. Хайдаров. - М.: МПУ, 1996. - 272 с.
6. Маркова, А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя/ А.К. Маркова // Советская педагогика. -1990. - №8. С. 82-88.
7. Кириллова, А.Л. О некоторых особенностях развития воображения детей дошкольного возраста/ А.Л. Кириллова, О.М. Дьяченко // Вопросы психологии. - М.: Педагогика. - 1987. - №1. - С. 107-113.
8. Берман, И.М. Очерки методики обучения чтения на иностранном языке/ И.М. Берман: под ред. И.М.Бермана, В.А. Бухбиндера. – Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1977. - 175 с.
9. Василевич, А.П. Учим детей английскому языку/ А.П. Василевич // Иностр. яз. в шк. - 2009.- № 4. - С.75-80.

УДК 371.123

<https://doi.org/10.53355/v2886-6898-8881-a>

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКОЕ САМОРАЗВИТИЕ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ В ПРОЦЕССЕ ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Токебаев Е. Е.

Музыкальный колледж им. К. Байсейтова, г. Талдыкорган

E-mail: Erzhib-vid_men@bk.ru

В этой статье раскрывается, современное образование которое направленно на личностно-профессиональное развитие будущего учителя музыки и ставит во главу проблему создания условий, направленных на активизацию самопознания. Саморазвитие как условие формирования творческой активности будущих учителей музыки в процессе внеаудиторной деятельности, изменение их отношения к собственным достижениям в области избранной музыкально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: музыкально-педагогическая деятельность, творческое саморазвитие, самопознание, искусство, эксперимент.

Бұл мақалада болашақ музыка мұғалімінің жеке және кәсіби дамуына бағытталған және өзін-өзі тануды арттыруға жағдай жасау мәселесін алға қоятын қазіргі заманғы білім туралы айтылады. Өзін-өзі дамыту болашақ музыка мұғалімдерінің сыныптан тыс жұмыс процесінде шығармашылық іс-әрекетін қалыптастырудың, таңдалған музыкалық-педагогикалық іс-әрекет саласындағы өзіндік жетістіктеріне басшылыққа алу өте маңызды.

Тірек сөздер: музыкалық-педагогикалық іс-әрекет, шығармашылық өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тану, өнер, эксперимент.

This article reveals the modern education that is aimed at the personal and professional development of the future music teacher and focuses on the problem of creating conditions aimed at activating self-knowledge. Self-development as a condition for the formation of creative activity of future music teachers in the process of extracurricular activities, changing their attitude to their own achievements in the field of selected musical and pedagogical activities.

Keywords: musical and pedagogical activity, creative self-development, self-knowledge, art, experiment.

Ориентация современного образования на личностно-профессиональное развитие будущего учителя ставит проблему создания условий, направленных на активизацию самопознания, саморазвития студентов, изменение их отношения к собственным достижениям в области избранной педагогической деятельности.

В последние годы саморазвитие личности связывают с «Я - концепцией» такие зарубежные психологи, как Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс, В.М. Коротов, И.Ф. Харламов и др.

Современная концепция творческого саморазвития прежде всего опирается на новую парадигму, суть которой заключается в следующем: приоритетом современного обучения и воспитания должна стать ориентация на саморазвитие личности, то есть по существу речь идёт о трансформации знаниевой парадигмы в парадигму творческого саморазвития личности.

Психологи Г.А. Цукерман, Б.М. Мастеров считают, что саморазвитие — это сознательное изменение и (или) столь же сознательное стремление сохранить в неизменности мою «я - самость». Цели, направления, средства этих изменений — определяю я сам (2). Саморазвитие, по мнению психологов, начинается с подросткового возраста, т. е. задолго до поступления в вуз, но мы считаем, что студенческий возраст является наиболее сензитивным периодом саморазвития в целом и творческого саморазвития, в частности.

В. И. Андреев раскрывает закон фазового перехода развития в творческое саморазвитие личности. Суть этого закона заключается в следующем. Развитие личности, будет детерминировано внешними и внутренними факторами и условиями, на определённом этапе жизнедеятельности личности в процессе позитивных количественных и качественных изменений в «самости» может и на определенной стадии переходит в фазу осознаваемой, целенаправленной преимущественно внутренней детерминированной деятельности и трансформируется в творческое саморазвитие личности (1).

Рассматривая творческое саморазвитие как процесс творческого самосозидания, следует отметить, что он имеет ряд характерных признаков:

- осознание потребностей, личной и общественной значимости, самооценности творческого развития;
- наличие объективных и субъективных предпосылок, условий для творческого саморазвития и формирования творческой активности;
- индивидуальная неповторимость, оригинальность процесса и результата творческого саморазвития;
- приобретение новых знаний, умений, навыков, развитие творческих способностей для решения новых, более сложных творческих задач и проблем .

Рассматривая богатейшее культурное наследие казахского народа понимаешь, что песне, как одному из ведущих жанров музыкального искусства, отдается огромное место. Как говорил Абай: «Дверь в мир открыла песня для тебя, песня провожает в землю прах, скорбя, песня – вечный спутник радостей земли. Так внимай ей чутко и цени, любя!» В казахской музыке этот жанр представлен лучшими образцами такими как – «Япурай», «Қара торғай», «Ақбақай», «Бүлдірген», «Шилі өзен», «Қара торғай» и мн. др.

В дни Великой Отечественной войны родилась одна из лучших песен того времени – «Священная война» А. Александрова. Она объединяла советских людей в их суровой, непреклонной решимости вести борьбу до полной победы. В этом другая особенность музыки – объединять людей в едином переживании, стать средством общения между ними. Воспринимается как чудо, что музыкальное произведение, созданное одним человеком, вызывает определенный отклик в душе другого.

Решение задачи формирования гармоничной личности возможно лишь при комплексном, системном подходе к воспитанию и образованию подрастающего поколения. Особое место в ней занимает музыкальное образование, совершенствование которой стало важным направлением реформы общеобразовательной и профессиональной школы.

Музыкальное образование – одно из центральных составляющих эстетического воспитания, оно играет особую роль во всестороннем развитии школьника. Эта роль определяется спецификой музыки как вида искусства, с одной стороны, и спецификой школьного возраста – с другой.

Среди многочисленных вопросов, связанных с музыкальным образованием детей, следует отметить вопрос о формировании у них эмоционально-осознанного отношения в процессе слушания музыки. Учебно-познавательная деятельность школьников по своей направленности представляет собой усложняющийся с возрастом процесс, сочетающий освоение расширяющего круга информации, раскрывающей сущность явлений с процессом формирования мышления: «... возраст разгара развития мышления – возраст младший и подростковый – является в то же время возрастом развития огромного разнообразия высших, сложных эмоций. Становясь мыслящим, человек становится в то же время эмоционально развитым в полном смысле слова».

Практика подтверждает, что творческие способности нужно развивать, творчеству можно учить, но нужно создавать такие условия, чтобы обучение переходило в самообучение, воспитание в самовоспитание, а личность состояния развития в фазу творческого саморазвития. Одним из таких условий мы и считаем формирование личностной установки будущих учителей музыки на профессионально-творческое саморазвитие и самореализацию в процессе внеаудиторной деятельности.[1]

Наш эксперимент показал, что формирование личностной установки студента • на профессионально-творческое саморазвитие, повышение значимости его опыта в профессионально-творческой деятельности возможно, если в процессе формирования творческой активности будет точно определена и поддержана его субъективная позиция посредством:

1) стимулирования личностных достижений студентов в профессионально-творческой деятельности, в частности во внеаудиторной деятельности;

2) включения студентов в личностно-значимую для них творческую деятельность.

Достижения личности дифференцируются на ее достижения в данной деятельности и собственно личные. Достижение личности в деятельности рассматривается одновременно и как ее движение к целям деятельности, и как положительная динамика в полученных результатах, т.е. не всякий результат деятельности личности есть ее достижение в ней, а только положительный, характеризующий определенные преобразования. Достижения личности в деятельности связаны с ее личностными достижениями, но не тождественны им. Достижения личности в деятельности важной предпосылкой для положительных изменений в самой личности (ее ценностных ориентаций, устремлений, отношений и т.д.), однако это происходит только при определенном отношении самой личности к этим достижениям.

Поэтому, отношение личности студента к своим достижениям по освоению профессионально-творческой деятельности может быть различным, так как оно зависит от степени личностной значимости достижений для человека. Низкая личная значимость собственных достижений в различных видах деятельности может тормозить развитие человека, а высокая - стимулировать, ориентировать на самореализацию. Личностная значимость собственных достижений является одной из характеристик субъективной позиции личности по отношению к себе и реальности. Именно субъективная позиция студента составляет основу формирования у него саморазвития и самореализации в профессионально-творческой деятельности.

Трансформация достижений в личностно-значимые, по Л.П. Жуйковой, связана с: 1) желанием самой личности новых достижений; 2) переживанием ею положительных эмоций в процессе реализации достижений; 3) осознанным планированием и прогнозированием достижений; 4) использованием прошлого опыта как источника развития; 5) уверенностью личности в собственных силах, принятием на себя ответственности за собственные действия и решения; 6) операциональной вооруженностью личности.

Таким образом, создание условий, подчеркивающих личностные достижения студентов в процессе их внеаудиторной музыкально-творческой деятельности, стимулирует творческую активность студентов по освоению педагогического творчества, и тем самым, делает их субъектами собственно личностно-профессионального творческого развития.

Анализ научно-педагогической литературы и наше исследование показало, что критериями личностных достижений в музыкально-творческой деятельности, каковой является внеаудиторная деятельность, выступают:

- осмысленность собственных достижений;
- заинтересованность студента в собственных достижениях;
- практическая готовность к самосовершенствованию достижений.[2]

Наш эксперимент показал, что акцентирование личностных достижений по освоению музыкально-творческой внеаудиторной деятельности наиболее эффективно осуществляется посредством:

- создания творческой атмосферы занятий, взаимоотношений со студентами на уровне сотрудничества;
- включения студентов в организованное решение музыкально-творческих задач.

Включение студентов в личностно-значимую для них деятельность, в ходе формирования творческой активности, для нас является важной составляющей первого условия.

Практическая работа по включению будущих учителей музыки в личностно-значимую для них деятельность происходит на музыкально-педагогическом факультете по следующим направлениям:

1. Внеаудиторная деятельность в школах города: проведение различных праздников, смотров художественной самодеятельности, музыкальных мероприятий для учащихся школ.
2. Внеаудиторная деятельность внутри учебного заведения: участие в кружках, вокальных и инструментальных ансамблях, в различных конкурсах исполнительского мастерства, конкурсе «Учитель музыки», КВН, конкурсов-концертов, концертов-лекций, бесед и т.д.
3. Внеаудиторная деятельность по осуществлению связи с учителями музыки школ города: посещение открытых уроков творчески работающих учителей, дней открытых дверей школ, ежегодных городских фестивалей музыкально - творческих коллективов школ города.

Все три направления могут существовать самостоятельно, параллельно, а могут являться этапами одного творческого процесса.

Включение студентов в личностно-значимую для них внеаудиторную творческую деятельность гармонизирует целостность процесса формирования студента. Оно высвечивает и оттачивает грани индивидуальности, развивает духовные и физические потребности и интересы будущих учителей музыки. Мы исходили из того, что процесс субъективного преобразования личности будущего учителя необходимо рассматривать с точки зрения разрешения тех диалектических противоречий, которые возникают на различных этапах формирования творческой личности.

В.А.Сластениным, Е.Н.Шияновым и другими учеными доказано, что основным средством разрешения этих противоречий выступает деятельность, поскольку она как раз и является тем механизмом, который позволяет преобразовать совокупность внешних влияний в собственно развивающие изменения, в новообразовании личности, «обратить» задачи профессионального обучения в «личностный смысл» деятельности студентов и обеспечить субъективную установку их развития.

Ученые отмечают, что для выявления определяющего вида творческой деятельности необходимо выделить стадии развития субъективной позиции личности. Анализ научно-педагогической литературы и наше экспериментальное исследование позволили нам выделить следующие стадии развития субъективной позиции будущих учителей музыки в процессе формирования творческой активности.

Стадия 1 — адаптация студентов (первый и второй годы обучения), которая характеризуется разрешением противоречий между социальным статусом, ролью, целями формирования творческой активности и имеющимися установками и возможностями студентов. Наряду с этим, студенты познают и оценивают качества собственной личности. Доминирующим мотивом их участия во внеаудиторной деятельности является стремление к успеху в процессе приобретения знаний и умений, которое делает творческую познавательную деятельность определяющим видом для студентов.

Стадия 2 — характеризуется сознательным преодолением трудностей и самоопределением личностных качеств во внеаудиторной музыкально-творческой деятельности. Это стадия самоопределения личности будущего учителя музыки. Она обусловлена разрешением противоречия между осознанием личностной значимости, необходимости включения во внеаудиторную музыкально-художественную деятельность и еще недостаточной подготовленностью к ней. На этой стадии студенты определяют, что надо изменить в себе: какие преодолеть недостатки, какие закрепить достоинства, какими творческими и профессиональными качествами овладеть, т.е. строится программа профессионально-творческого саморазвития.[3]

Определяющим видом деятельности становится ценностно-ориентационная, непосредственно связанная с познавательной.

Психологическая готовность студента к переходу на новую субъективную позицию - самостоятельность во внеаудиторной деятельности характеризует стадию преобразования личности.

Стадия 3 — связана с разрешением нового статуса студента — выполнение функций учителя в ходе педагогической практики (четвёртый курс). На данном этапе студенты на собственном практическом опыте убеждаются в необходимости формирования качеств творческой активности. Ориентация на успех будущей деятельности в условиях новой школы, приводит к пониманию необходимости ее творческого использования. Исходя из этого, определяющим видом деятельности для студентов выступает преобразующая, творческая деятельность, которая вбирает в себя познавательную и ценностно-ориентационную.

Таким образом, включение студента в личностно-значимую для него деятельность на различных этапах формирования творческой активности способствует утверждению его субъективной позиции и формирует установку будущего учителя музыки на профессионально-творческое саморазвитие.

На всех стадиях формирования установки студента на профессионально-творческое саморазвитие и самореализацию неопределима роль преподавателей. Работа преподавателей по данной проблеме должна вестись в следующих направлениях:

- углубление представлений студентов об особенностях их характера, потребностях, мотивах, привычках, способностях;
- помощь в осознании их склонностей, интересов и способностей;
- побуждение студентов заняться их саморазвитием;
- изучение индивидуальных способностей учащихся с целью оказания в будущем помощи в формировании установки на профессионально-творческое саморазвитие;
- ознакомление студентов с методами и способами выявления у себя определённых качеств и т.д.

Итак, в основе профессионально-творческого саморазвития в процессе внеаудиторной деятельности лежит внутренняя потребность, установка личности на самосовершенствование в этой деятельности. Успех деятельности, её качество обуславливаются, в первую очередь, личным отношением человека к ней. [4]

Таким образом, чем устойчивей будет сформирована установка личности на профессионально-творческое саморазвитие во внеаудиторной деятельности, тем сознательнее будет развитие будущим учителем музыки своих физических, психических и творческих качеств, способностей с целью «достроить» себя до идеального образа как

целостной личности. В процессе «достраивания» и заключается сущность формирования и проявления творческой активности личности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития (кн. 1) Инновационный курс. — Изд-во Казанского университета, 1996.-567 с.
2. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. - М.: Интерпракс, 2015.- 288 – 290с.
3. Джердималиева Р.Р. Проблемы методической подготовки будущего учителя музыки в Казахстане // Музыкальное образование в Казахстане: хрестоматия. Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «Дива Медеуского р-на г. Алматы», 2009. Вып.
4. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. – М.: АПН РСФСР, 1997

ӘОЖ 81-13

<https://doi.org/10.53355/w0081-4145-2890-c>

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНЕН 5-СЫНЫПТАРДАҒЫ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУ ТҮРЛЕРІ МЕН ТІЛДІК ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ

Төлеубек А., 2-курс магистранты

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: toleubek24@gmail.com

Мақалада қазақ тілі пәнінен 5 сыныпқа арналған жаттығу түрлері ұсынылып және оны оқушыларға орындату, меңгерту әдістемесі берілген.

Тірек сөздер: лексика, талдау, омоним, антоним, синоним.

В статье представлены виды упражнений по казахскому языку для 5-х классов и способы их выполнения и усвоения учащимися.

Ключевые слова: лексика, анализ, омоним, антоним, синоним.

The article presents the types of exercises in the Kazakh language for grade 5 and methods of their implementation and assimilation by students.

Key words: vocabulary, analysis, homonyms, antonyms, synonyms.

Күнделікті өмірде кездесетін заттар мен құбылыстар барлық адамзат баласына сөз арқылы танылады. Адамзаттың қолданыстағы ұғымдарының қағаз бетіне түсірілген белгісі сөз екенін аса ыждағаттылықпен түсіндірген жөн. Біріншіден, тілдегі сөз атаулының олардың мағыналарын тексеретін бөлім қазақ тілінің лексика саласы екендігі туралы толықтай ақпарат алады. Екіншіден, сөздердің алуан түрлі мағыналарын лексика қарастыратыны біледі. Үшіншіден, сөздің тура және ауыспалы мағыналарын, көп мағыналы сөздерді, омоним, синоним, антонимдерді лексикада қарастыратынын анықтайды. Төртіншіден, білім алушылардың әдеби тілдің нормасында таза, көркем сөйлеулеріне лексика бөлімінде дұрыс бағыт беріледі. Яғни, сөздер үнемі белгілі бір мағынаға ие болып, адам баласының өмірінде маңызды қызмет атқарады.

2017 жылы Алматы қаласында «Атамұра» баспасынан жарық көрген 5-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» оқулығында (авторлары – Г.Қосымова, Ж.Дәулетбекова):

р/с	Теориялық материал атауы	Жаттығу саны
1	Лексика саласының сөз бен мағынасы	9
2	Сөздіктер	7
3	сөздің тура және ауыспалы мағынасы	10
4	көпмағыналы сөздер	10
5	Омонимдер	7
6	Синонимдер	18
7	Антонимдер	13
8	Табу	2
9	эвфемизм мен дисфемизм	5
10	тұрақты тіркестері	14
11	мақал-мәтелдер	13
12	сөздік қор	8
13	сөздік құрам	3
14	көнерген сөздер	16
15	жаңа сөздер- неологизмдер	5
16	жалпылама лексика	2
17	кірме сөздер	2
18	диалект сөздер	7
19	кәсіби сөздер	19
20	лексикадан өткенді қайталауға арналған	24

Мектеп оқушысының лексикалық сөздік қоры сан алуан жаттығулар мен тапсырмалар арқылы байып, толығып, дамитыны белгілі. Шебер педагог қазақ тілі сабағында сөздің шығу төркіні мен тегіне, көп мағыналық түрлеріне қарай талдау жасап отыруы шарт. Өйткені білім алушы сөздік қорына қосатын сөзінің қайдан, қалай шыққанын білуге аса қызығушылық танытады. Сондай-ақ ол сөздер білім алушының ойында мәңгі сақталады. Әсіресе кейбір қос сөздердің екінші сыңарын түсіну қиын. Өйткені ол сөздер мағынасынан айырылған. Қазақ тілі сабақтарында мұғалім мұндай жағдайда білім алушыларға қос сөздердің түсініксіз екінші сыңарын түсіндіріп, талдап беруі керек. Мәселен, бала-шаға, көйлек-көншек, киім-кешек, ыдыс-аяқ, т.б.

Талдау барысында білім алушыларды түрлі сөздіктерді пайдалануға үйретіп, сөздердің мағынасын ажыратып, лексикалық талдау жасай алуға машықтандырған дұрыс.

Білім алушыларға тіл сабақтарының барлығында жаттығу жұмысын жасау барысында синоним сөздердің тіркесі жөнінде мағлұмат беріп отырған жөн. Мәселен, бет-әлпет, рең, түр, түс, келбет, ажар сөздерінің синоним ретінде қолданылуына мысалдар келтіру.

Келесі бір жаттығу түрі оқушыларға: «Берілген сөздердің мағыналарын басқа қандай сөздермен алмастыруға болады?» - деген сұрақ қою арқылы білім алушылардың өздеріне синонимін тапқызу қажет. Сонда берілген сөздерінің мағынасына жуық сөздерді өздері тауып, оларды мағынасы мен тұлғалары тіркес сөздер құрамында салыстыра отырып, талдап түсінеді.

Жаңаша оқытудың белсенді әдістері арасынан ойлау әрекеті түрлерінің пайда болуын бақылау мақсатымен қазақ тілін оқытуда пайдалану жоспарланған үш түрін атауға болады: пәндік жаттығулар, көрнекі-бейнелілік ойындар және ұжымдық жұмыс [2, 151б.].

Оқулықта берілген жаттығулар – оқытудың бір әдісі. Жоспарда ұйымдастырылған бірнеше рет қайталанатын іс-әрекет, білік пен дағдыны игеруде және олардың сапасын көтеру мақсатында орындалады.

Оқулықты құрастыру барсында жаттығулар арнайы, еркін, ауызша, жазба және түсіндіруге арналған жаттығулар болып бөлінеді.

Арнайы жаттығулар – бірнеше рет қайталанатын, оқытуда дағды- біліктері мен білімдерін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар.

Еркін жаттығулар қалыптастырылған дағдыларды қайталау мен бекітуде қолданылады. Еркін жаттығуынсыз дағды мен логикалық білік ұмытылады. Түсіндірілген жаттығулар оқытуды

белсендендіруге, оқу тапсырмаларын орындауға бағытталған. Бұл жаттығулардың ұйымдасқан түрі оқушылардың материалдарды жақсы қабылдауына жол ашады.

Ауызша жаттығулар тіл және сөйлеу мәдениетін дамытуда және логикалық ойлауда, оқушылардың танымдық білігін арттыруда кеңінен қолданылады. Ауызша жаттығулар әсіресе, мәтінді болжалды аяқтау, мәтінді басқа жанрға ауыстыруда, мәтінді өз атынан әңгімелеуде үлкен роль атқарады. Ауызша жаттығулар оқушылардың даму деңгейі мен жас ерекшеліктеріне қарай күрделене береді.

Жазба жаттығулар (лексикалық, грамматикалық, орфографиялық, стилистикалық диктант, эссе, мазмұндама, конспект, реферат жазу т.б.) білік пен дағдыны дамытуда қолданылады [3, 111-113 бб.]. Біз осы ретпен 5-сыныпта «Қазақ тілі» оқулығында берілген кейбір лексикалық жаттығуларға тоқталып, оларды орындау барысында қолдануға болатын ойын түрлерін атап өтеміз.

Оқулықта «Сөз, оның мағынасы (тура, ауыспалы, көп мағыналы сөздер)» тақырыбында берілген мына тапсырманы қалай орындауға және қандай әдіс-тәсілдер қолдануға болады? Мәселен;

а) «Берілген сөздерді жақша ішіндегі сөздермен тіркестір. Қандай мағынада қолданылып тұрғанын ажыратып жаз»: Терең (өзен, білім, ой), қатты (сөз, құрт), қара (көйлек, жұмыс, су, өлең, ниет), жұмсақ (адам, мінез, орындық) [1].

Бұл жаттығуды орындау үшін «Екі ассоциация» ойынын қолдануға болады. Қажетті баған сызады да, оған берілген сөздерді жазады. Бағанға кез келген адам, жануар, заттардың атын да жазуға болады. Осы екі жақтағы сөзді байланыстырып, ерекше бір ассоциация ойлап табуы керек [4]. Мысалы, егер бірінші бағанға терең, екіншісіне өзен деп жазылса, екі сөзді қосып «терең өзенге шомылуға болмайды», «терең білім ұмытылмайды», «терең өзен мен бассейнді салыстыру», т.б. ерекше ұқсастықтар табады. Орындауға әрқайсысына 5 (бес) минут уақыт беріледі. Білім алушылардың барлық жауаптары тыңдалып, ішінен ең қызықты ассоциация таңдалады. Таңдалғанын барлықтары жазып алу тапсырылады.

ә) «Ауыспалы мағыналы сөз» тақырыбында: «Көп мағыналы сөздерді теріп жаз»:

Мысалы: Қанат – құстар мен шыбын – шіркейлердің ұшып – қонатын дене мүшесі. Алдымен алты қанат ақ орданы тігуге кірісті. Біз футбол алаңының оң қанатына отырдық.

Көз – адамның дене мүшесі, көруге арналған.

Мысалы: Көзім ауырып, дәрігерге қаралып жүрмін. Қазір иненің көзіне жіпті өткізе де алмаймын. Жұмыстың көзін тапсақ, тез бітірер едік [1].

Аталған жаттығуды орындау үшін «Коллаж әңгіме» әдісін қолдануға болады. Білім алушыларға тура мағыналы сөздердің суретін салғызуға немесе суреттері бар журналдар, болмаса суретті кітапша беріледі. Олар журналдардан тапсырмаға сай суреттерді қиып алып, тапсырмаға сай суреттерін флипчартқа жабыстырады. Сол фотоколлаж бойынша әңгіме құрастырады [5,129 б.].

Қазіргі жаңартылған білім бағдарламасының мазмұндық ерекшеліктеріне сай оқытудың білім алушыларға оң нәтиже беретін оңтайлы стратегияларды, әдіс-тәсілдерді меңгеріп, білім алушылардың қызығушылығын арттыратынын таңдап, сабақ тиімділігіне сай қолдануды талап етеді.

б) *Ыстық, ауыр* сөздері қандай мағынада қолданылған? (тұсына жаз)
Марат ауыр жүк көтерді _____

Ол – сыныбымыздағы мінезі ауыр баланың бірі _____
Дастарханға ыстық тамақ та келді _____ [1].

в) Омоним сөздердің антонимдерін көрсет:

Аш (етістік)

Кір (сын есім)

Кір (етістік) [1].

г) Алдымен синонимдік қатар, кейін антонимдік жұп жаса:

Үлгі: Дұрыс, жөн – қате, теріс, бұрыс, жаңсақ.

Сұлу- әдемі, көрікті, ажарлы
Түзу- тік, тура
Ұшқалақ- жеңілтек, күйгелек
Мөлдір - тұнық, таза.

Синонимдер қатарын көрсет. Үлгі: Төбе шашы тік тұрды, зәресі ұшты, жүрегі тас төбесіне шықты, қорықты, үрікті.

Ит өлген жер _____

Көзді ашып жұмғанша _____

Жүрек жұтқан _____ [1].

Бұл тапсырмаларды орындау үшін барлық білім алушылардың таным үдерісіне қатыса алатындай етіп ұйымдасқан, олар өздері білетін мәлімет туралы түсініп және жауап қайтару мүмкіндіктері бар әдістер таңдалып алынады. Интерактивті оқудың ерекшелігі бұл субъектілердің өзара әрекеттесу белсенділігі мен оқушылардың ұйымдасқан түрде тапсырмаларды орындауы болып саналады.

Жаңартылған оқытуда мұғалім белсенділігінің орнына оқушының белсенділігі басым болады. Бірақ педагогтің міндеті олардың интуитивтік белсенділігін арттырып, жұптық және жеке жұмыс жасауына жағдай жасайды.

Диалогты жұмыс жасау барысында оқушылар ойлау, жағдайларды сараптау мен сәйкес келетін ақпарат негізінде қиын мәселелерді шешу және альтернативті ойларды салыстыру, тез шешімдер қабылдау үшін басқа адамдармен байланыс жасап, сұхбат құрады. Ол үшін сабақ барысында жұптық және топтық жұмыстар ұйымдастырылып, зерттеу жобалары, рөлдік ойындар, құжаттар мен әртүрлі ақпарат көздерінен шығармашылық жұмыстар қарастырылады.

Оқулықта мынадай тапсырма бар: Мақалдарға қажетті антонимдерді тап. Үлгі: Еңбек етсең ерінбей – жалқау _____ [1].

Бұл тапсырмаларды орындау үшін «Ойын-саяхат» ойыны арқылы ертегілер ойлап табуға болады. Олар құрастырған сөйлемдер ертегілерге ұқсас болуы шарт. Олар фактілер немесе оқиғаларды бейнелейді, бірақ олар ерекше түрде ашып көрсетіледі; қарапайым жұмбақ арқылы; қиындық-оңай жолмен; қажеттілер-қызық жолмен беріледі. Мақалдарға сай оқыған ертегілеріне сай әңгімелеп беру керек.

Мәтін бойынша мынадай деңгейлік тапсырмалар беруге болады:

I деңгей. Әңгімені мазмұны бойынша бөліктерге бөліп ат қою.

II деңгей. Мәтінде кездесетін мақал-мәтелдердің мағынасын өз сөздерімен айтып беру.

III деңгей. Мәтін ішінен синоним, антоним, омоним сөздерді тауып, сөйлем құрастыру.

Ойын – адамның өміртанымының алғашқы қадамы. Сондықтан ойын арқылы балалар өмірден көптеген мәліметтер алып, білімін жетілдіреді. Бір қарағанда ойын қарапайым құбылыс не әрекет іспетті көрінеді. Бірақ оны орынды жерде қолданып, ұйымдастыра білу педагогикалық шеберлікті қажет етеді. Ол міндетті түрде ұжымдық әрекетті қажет етеді. «Ойынның ережелері ойнаушылардың қисынды ой қабілетінің дамуы, бір-біріне деген сыйластық қажеттіліктермен санасуы әр ойыншының жеке әрекеттерінен туындайды. Ойынның басты шарты жеңіске жету болса, әр ойыншы өз қарсыласының мүмкіндігімен санасып, бір-біріне деген сенімін арттырады» [6].

Сабақта қолданылатын ойынның да өзіне тән мотивтері болады. Олар: мазмұндық, рөлдік ойындар баланың зейінін, есін, ойлануын, қиялын қалыптастыруда аса маңызды. Ойын әсері арқылы бала өз қасиетін қалай қанағаттандыра алатынын, қандай қабілеті бар екенін байқап көреді. Ал ақыл-ой ойындарында белгілі бар ережелерді сақтап ойнайды. Ол ойындар баланың тапқырлығын, байқаштығын, зейінділігін арттырумен қатар, ерік сезім түрлерін де дамытады.

Ойын түрлері өте көп. Соның ішінде төменгі 5-6 сыныптарда сыныптарда пайдаланатын: ойын-сабақ, ойын-жаттығу, сергіту ойындары, дидактикалық мақсаттағы ойындар, сөздік ойындар, логикалық ойын есептер, ұлттық ойындар, т.б. Мұндай ойындар оқушының жан-жақты дамып, білімді толық игеруіне орасан зор септігін тигізеді.

Қазіргі уақытта қазақ тілі сабақтарын мультимедиялық кабинетте оқыту мүмкіндіктері беріліп отыр. Сол сияқты мектеп интернет жүйесіне қосылғандықтан, сабаққа қажет кейбір материалдарды алуға мүмкіндіктер бар.

Жаңа технологияның басты тиімділігі – оқытушыға қазақ тілі сабақтарындағы оқу үрдісін түбегейлі өзгертуге, оқытудағы пәнаралық байланысты күшейте отырып, оқушылардың дүниетанымдарын кеңейтуге және жеке қабілеттерін көре біліп, оны дамытуға толық жағдай жасауы.

Жаңа технологиялардың негізгі ерекшелігі – оқушыларға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз-өзіне сын көзбен қарауына мүмкіндік береді. Ол үшін оқытушы өткізген сабағының түрін дұрыс таңдай білуі қажет. Мультимедиялық құрал-жабдықтардың қазақ тілі пәнін оқытуда қолданудың мүмкіндіктері өте мол.

Сабақтарды жоспарлауда біз төмендегідей құрылымдарды сақтауға тырысамыз:

1. Сабақ жоспарын мультимедиялық техникалар арқылы тапсырмалар жасап, солармен жұмыс жүргізуді ойластырамыз;
2. Сабақтың әр кезеңіне кететін уақытты алдын-ала мөлшерлеп, мүмкіндігінше сабақта сол уақытты сақтауға тырысамыз;
3. Сабақтың мақсатын құру, міндеттерін анықтау, сабақтың барысын жоспарлау, жаттығу жұмыстарын және олардың орындалу әдісін, қажетті құралдарды анықтаймыз;
4. Сабақтың жоспарын құру үшін қажетті аудиожазбалар мен бейнематериалдарды, мультимедиялық тапсырмаларды әзірлейміз.
5. Жоспар бойынша құрылымдардың сақталуын қадағалап, оқушылардың дұрыс тапсырмаларды орындауын тексереміз.

Қазіргі мультимедиялық технологияның бізге берген артықшылықтары:

1. Әдістемелік-дидактикалық материалдардың жүйелі түрде жинақталуына мүмкіндігі мол. Әрбір тақырыпқа сай мәтіндерді арнайы компьютерге салып, жинақтап отырамыз. Мысалы, қазақ тілінен «Деңгейлік тапсырмалар», «Тесттер», «Сөзжұмбақтар», «Диктанттар» осы тақырыпқа байланысты тақырыптық материалдар енгізіледі.

2. Оқушылардың өз білімдерін компьютер арқылы тексерудің тестілік жүйесі құрылды.

Мұндай бақылау тәсілдері:

- ✓ Толықтыруды қажет ететін тестілер.
- ✓ Балама жауаптары бар тестілер («иә» немесе «жоқ»).
- ✓ Таңдамалы тестілер
- ✓ Диктант ретінде құрастырылған тест (мәтін арқылы оқып отырған жағдайда керекті сөз қойылып отырады) [7,17-256б].

Қорыта айтқанда, мақаламызда 5-сынып оқушыларымыздың білім мен білігін арттыратын лексикалық жаттығулар мен оны тиімді меңгерудің жолдары көрсетілді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дәулетбекова Ж., Қосымова Г. Қазақ тілі, Атамұра: 2017. – 192 б.
2. Акишина, А.А. Учимся учить: для преподавателя русского языка как иностранного / А.А. Акишина, О.Е. Каган. – М.: Рус.яз. Курсы, 2002. – 256 с.
3. Бадалян, А. Х. Формирование и развитие лексических навыков в процессе обучения иностранному языку // Молодой ученый. — 2018. — №13. — С. 111-113.
4. Шамо́в, А.Н. Методика преподавания иностранных языков. – М.: АСТ-Москва: Восток-Запад, 2012. – 356с.
5. Паршукова, Г.Б. Информационно-коммуникационная компетенция преподавателя: Учебное пособие / Г.Б. Паршукова, М.А. Бовтенко. – Новосибирск, 2005. – 319 с.
6. Бекова Қ. Инновациялық технология – білім сапасын арттыру кепілі. // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде. -2008. №-3.
7. Ақжарова А. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесін жетілдіру/ Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде-2009. №-2.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ

Шужебаева А. И., к.п.н., доцент

Медведева Ю., студентка 4 курса специальности «Педагогика и психология»

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г.Талдыкорган

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы ценностных ориентаций и особенностей их формирования. Авторы дают подробное описание исследований ученых-теоретиков по проблеме ценностей и ценностных ориентаций. Раскрываются особенности подросткового возраста, как наиболее сензитивного для формирования ценностей и личностного развития

Ключевые слова: *ценностные ориентации, личность, социальный институт, развитие, мировоззрение, личностный рост, саморазвитие.*

Мақала құндылық бағдарларының проблемаларын және олардың қалыптасу ерекшеліктерін теориялық талдауға арналған. Авторлар теориялық ғалымдардың құндылықтар мен құндылық бағыттары туралы зерттеулерінің егжей-тегжейлі сипаттамасын береді. Жасөспірімдердің ерекшеліктері құндылықтар мен жеке дамуды қалыптастыру үшін ең сезімтал болып табылады

Тірек сөздер: *құндылық бағдарлары, тұлға, әлеуметтік институт, даму, дүниетаным, жеке өсу, өзін-өзі дамыту.*

The article is devoted to the theoretical analysis of the problem of value orientations and the peculiarities of their formation. The authors give a detailed description of the research of theoretical scientists on the problem of values and value orientations. The features of adolescence as the most sensitive for the formation of values and personal development are revealed

Keywords: *value orientations, personality, social institution, development, worldview, personal growth, self-development.*

Ценностные ориентации человека - важнейшая характеристика личности, потому что в них заключается истинный характер взаимоотношений и особенности взаимоотношений с окружающим миром.

Ценностные ориентации играют важную роль в регулировании социального поведения человека, включая единодушное мнение о поведении человека, его взглядах, мотивах, интересах и даже «смысле жизни».

Ценностные ориентации и личные ценности всегда были одними из важнейших объектов социологического исследования. Большой вклад в изучение ценностных ориентаций личности внесли социологи мирового уровня В.А. Ядов, В.Г. Лисовский, А.Г. Здравомыслов, С.Л. Рубинштейн, Э. Волков и другие.

В трудах В.А. Ядова получено более полное теоретическое и эмпирическое объяснение понятию «ценностная ориентация». В.А. Ядов под ценностными ориентациями понимал «социальные ценности, которые выступают целью жизни человека и основным средством ее достижения». В.А. Ядов подчеркивает, что ценностные ориентации являются высшим уровнем иерархии предрасположенностей к определенному восприятию ситуации в своей жизни и поведения в долгосрочной перспективе. По мнению В.А. Ядова, именно эти ценности служат критерием принятия жизненно важных решений в контексте нравственного выбора. [1]

С точки зрения С.Л. Рубинштейна ценность - самая важная вещь в мире для человека, и только признанная ценность может служить руководством к поведению. Он считает, что «социальная шкала ценностей проявляется в действиях человека по удовлетворению социальных потребностей. В удовлетворении личных и личных

потребностей посредством общественно полезной деятельности реализуется отношение личности к обществу и, соответственно, имеет личностное и общественное значение. [3]

Многими исследователями рассмотрены вопросы ценностно-смыслового структурного содержания психики личности, определяющими в качестве условий ее формирования внешние и внутренние детерминирующие факторы.

«Основой» разграничения типов ценностей исследователями предлагаются:

1) критерии, обуславливающие выбор целей деятельности и допустимые способы их достижения (М.Рокич);

2) иерархическое уровневое содержание структуры личности: абстрактные ценности, ценности-свойства и ценности-способы поведения (С.С.Бубнова);

3) функциональную составляющую ценностного ориентирования (Э.В.Соколов);

4) базальный и социальный аспект (В.П.Тугаринов, О.Г.Дробницкий, Б.Г.Ерасов);

5) побудительный компонент (Б.Г.Ананьев, Д.Н.Узнадзе, Л.И.Божович, В.Н.Мясищев) [2].

Представление о системе ценностей личности как иерархии ее убеждений получило распространение в американской социальной психологии. Так, М. Рокич определяет ценности как «устойчивое убеждение в том, что определенный способ поведения или конечная цель существования предпочтительнее с личной или социальной точек зрения, чем противоположный или обратный способ поведения, либо конечная цель существования». По его мнению, ценности личности характеризуются следующими признаками:

- истоки ценностей прослеживаются в культуре, обществе и личности;
- влияние ценностей прослеживается практически во всех социальных феноменах, заслуживающих изучения;

- общее число ценностей, являющихся достоянием человека, сравнительно невелико;

- все люди обладают одними и теми же ценностями, хотя и в различной степени;

- ценности организованы в системы [4].

Система ценностных ориентации личности, занимая промежуточное положение между внутренними установками и нормами социальной среды, между мотивационно-потребностной сферой и системой личностных смыслов, обеспечивает взаимодействие этих элементов более общей системы «человек».

Как отмечает Д. А. Леонтьев, индивидуальная иерархия ценностных ориентации, как правило, представляет собой последовательность достаточно хорошо разграничиваемых «блоков». Он приводит возможные группировки ценностей, объединенные в блоки по различным основаниям и представляющие собой своего рода полярные ценностные системы. В частности, среди терминальных ценностей противопоставляются:

Конкретные жизненные ценности (здоровье, работа, друзья, семейная жизнь) - абстрактные ценности (познание, развитие, свобода, творчество).

Ценности профессиональной самореализации (интересная работа, продуктивная жизнь, творчество, активная деятельная жизнь) - ценности личной жизни (здоровье, любовь, наличие друзей, развлечения, семейная жизнь).

Индивидуальные ценности (здоровье, творчество, свобода, активная деятельная жизнь, развлечения, уверенность в себе, материально обеспеченная жизнь) - ценности межличностных отношений (наличие друзей, счастливая семейная жизнь, счастье других).

Активные ценности (свобода, активная деятельная жизнь, продуктивная жизнь, интересная работа) - пассивные ценности (красота природы и искусства, уверенность в себе, познание, жизненная мудрость) [5].

Среди инструментальных ценностей Д. А. Леонтьев выделяет следующие дихотомии:

Этические ценности (честность, непримиримость к недостаткам) - ценности межличностного общения (воспитанность, жизнерадостность, чуткость) - ценности профессиональной самореализации (ответственность, эффективность в делах, твердая воля, исполнительность).

Индивидуалистические ценности (высокие запросы, независимость, твердая воля) - конформистские ценности (исполнительность, самоконтроль, ответственность) - альтруистические ценности (терпимость, чуткость, широта взглядов).

Ценности самоутверждения (высокие запросы, независимость, непримиримость, смелость, твердая воля) - ценности принятия других (терпимость, чуткость, широта взглядов).

Интеллектуальные ценности (образованность, рационализм, самоконтроль) - ценности непосредственно-эмоционального мироощущения (жизнерадостность, честность, чуткость) [3].

Система ценностных ориентации является одним из важнейших компонентов структуры личности, занимая пограничное положение между ее мотивационно-потребностной сферой и системой личностных смыслов.

Таким образом, ценностные ориентации представляют собой особые психологические образования, всегда составляющие иерархическую систему и существующие в структуре личности только в качестве ее элементов. Невозможно представить себе ориентацию личности на ту или иную ценность как некое изолированное образование, не учитывающее ее приоритетность, субъективную важность относительно других ценностей, то есть не включенное в систему.

Для нашего исследования важным является вопрос формирования ценностных ориентаций в пубертатный период.

Наиболее важным возрастным периодом становления ценностных ориентаций как структурного содержания личностного сознания, является подростковый период, так как он обусловлен самоопределением в профессиональном и личностном аспекте. Мир подростка – это не только земля, небо, звезды, воздух, вода и прочее, но и все, что связано с другими людьми, жизнью общества, достижениями человечества, их движением из прошлого в будущее. Окружающий социальный мир вторгается во внутренний мир человека, оказывая определенное влияние на сознание личности, его поступки и деятельность.

Подросток относится к объектам и явлениям окружающей среды как к предметам удовлетворения своих интересов и потребностей. В процессе удовлетворения своих духовных и материальных потребностей он вступает в психологические отношения с социальной средой и ее элементами [5].

Формирование личности - это процесс освоения специальной сферы общественного опыта. Ведь в результате этого освоения происходит формирование новых мотивов и потребностей, их преобразование и соподчинение. Второе «рождение» личности (по А.Н. Леонтьеву) приходится, как раз на подростковый период и связано с осознанием мотивов своего поведения и возможностью самовоспитания.

Ценности подростка - это целый мир: сложный, динамичный, противоречивый. Каждый человек оценивает факты своей жизни по их значимости, реализует ценностное отношение к миру.

Те ценности, которые заложены в ребенка, будут определять его поступки, выбор, принятие решений, поведение и отношение с людьми. А значит, будут определять его личностный успех.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ядов В. Саморегуляция и прогностика социального поведения личности: 2-е расширенное изд. — М. : ЦСПиМ, 2013
2. Здравомыслов А. Потребности, интересы, ценности. : Политиздат, 1996
3. Рубинштейн С. Задачи общей психологии. , 2001.
4. Леевик Г.Е. «Руководство по методике изучения ценностных ориентаций личности» Москва: Знание, 2010г.
5. Леонтьев Д.А. «Методика изучения ценностных ориентаций» Москва, 1992г

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Баймырзаев Қ. М. АЛҒЫ СӨЗ.....	3
Abilgazyeva Z. K., Chakenova A. EFFECTIVE USAGE OF INNOVATIVE APPROACHES IN ENGLISH LESSON....	4
Abilgazyeva Z. K., Rakhimbay Z. USING THE «LEARNING IN COOPERATION METHOD» FOR DEVELOPING SPEAKING SKILLS.....	8
Abilgazyeva Z. K., Rashitova A. LINGUA CULTURAL ASPECTS OF TEACHING KAZAKH AND ENGLISH PROVERBS OF «HOMELAND» CONCEPT.....	12
Abilgazyeva Z. K., Sabyr S. TECHNOLOGY OF PROBLEM-BASED LEARNING IN ENGLISH LESSONS.....	15
Abilgazyeva Z. K., Seidolda A. S. LANGUAGE AND CULTURE.....	18
Abilgazyeva Z. K., Shergaliyeva M. USING VIDEO MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE.....	22
Arinov A. COMMUNICATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	25
Bondar M. V., Sydykbekova M. A. PSYCHOLOGICAL STABILITY AS A FACTOR OF PREVENTION OF BURNOUT OF STUDENTS IN EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES.....	29
Абдыкалиева Ж. Ш., Қасым А. Ғ. ҚЕХС ЖАҒДАЙЫНДА БУХГАЛТЕРЛІК БАЛАНСТЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТЕГІ РӨЛІ	32
Абыканова И. А. КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ.....	37
Алтай А. А. ДЕНСАУЛЫҚ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУ ДИНАМИКАСЫ.....	43

Асатулин И. Д. О НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ.....	48
Асылханова Г. Е. ЗАВИСИМОСТЬ САМООЦЕНКИ ОТ СТАТУСА ПОЛОЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В КЛАССНОМ КОЛЛЕКТИВЕ.....	51
Асхат Т. М. МАҚАТАЕВ ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ ЕСІМ СӨЗ ТАПТАРЫ МЕН ЕТІСТІКТЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ.....	54
Бай Цинсинь, Акрамова А. С. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ДУХОВНО - НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ.....	58
Бейсенбай А. А. ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СРЕДСТВ НАГЛЯДНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ.....	62
Бейсенбинова С.Т., Джакыпбекова М.Т. І. ЖАНСУГІРОВТІҢ СЫРЛЫ ӘЛЕМІ.....	65
Болат А. Б. БОЛАШАҚ АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ.....	69
Бостанбай Г. Ғ. ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МӘН-МӘТІНІНДЕ ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ЖОБАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІ.....	73
Бурхан А. АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ИНТЕРНЕТ РЕСУРСТАР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	79
Галиева А. Н., Керімбекова Ж. К. ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА К ПРИМЕНЕНИЮ МЕТОДА НАГЛЯДНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩЕМ ОБУЧЕНИИ С ДЕТЬМИ МЛАДШЕ-ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ.....	85
Ералина Г. КӨРКЕМСУРЕТ - ТІЛСІЗ ПОЭЗИЯ, АЛ ПОЭЗИЯ - КӨРІНБЕЙТІН КӨРКЕМСУРЕТ.....	90
Ердинч Д., Тлегенова Г. А. ТҮРКІ ТІЛІНІҢ ТАРИХИ ДАМУЫ ЖӘНЕ 1850-1940 ЖЫЛДАР АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ТҮРКІ ӘДЕБИ (ЖАЗБА) ТІЛДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.....	94

Жанысбекова Ш. Т. І. ЖАНСҮГІРОВ ШЫҒАРМАЛАРЫН ТАЛДАТА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТІЛІКТЕРІН ДАМУ... ..	99
Жуманова Г. А. ОБУЧЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ.....	103
Зайтбекова Р. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ.....	106
Қайыпбаева А., Төлеуова А. Қ. АБАЙ ТАҒЫЛЫМЫНЫҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	111
Калиева Б. Т. ТАРИХИ БІЛІМ БЕРУ БАРЫСЫНДАҒЫ «ТАРИХИ ЖАДЫНЫҢ» ОРЫНЫ.....	114
Керимбекова С. А. ОБ ИНТЕРАКТИВНОМ ОБУЧЕНИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	117
Құрманбаев А. А., Оразғали Б. О. «ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯ» - ИННОВАЦИЯЛЫҚ МАҚСАТҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ....	122
Құмарбек Н. Қ., Талғатова М. Т. МАШИНАЛЫҚ АУДАРМАНЫҢ АДАМ АУДАРМАСЫН БАСЫП ОЗУЫ МҮМКІН БЕ?.....	126
Қыдырханова А. ФОЛЬКЛОРДЫ ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙ- ӨРІСІНЕ ӘСЕРІ.....	130
Медеубаева К. Т. КЕЙС-СТАДИ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	133
Мырзахметова А. А. ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	139
Ниязшина А. Ж., Фейзулдаева С. А. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУҒА ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕСІ.....	145
Нуркатова М. М., Аубәкір А. С. ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІБИ БЕЙІМДЕЛУІНДЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДЕҢГЕЙІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	149

Нүсіпханұлы Б. СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ АРҚЫЛЫ МАТЕМАТИКАДА 11 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ТҮРҒЫДА ОЙЛАУ ДАҒДЫСЫН ДАМУЫ.....	154
Ожарова А. М. ТІЛ ҮЙРЕТУДЕ ЖОБАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	158
Оспанкулова А. Ш. МУЗЫКА МҒАЛІМДЕРІН ӨНЕР АРҚЫЛЫ КӘСІБИ ІСКЕРЛІККЕ БАУЛУ.....	162
Сабекова Ұ. ІЛИЯС ЖАНСУГІРОВТІҢ «КҮЙШІ» ПОЭМАСЫНДАҒЫ КЕНЕСАРЫ БЕЙНЕСІ.....	167
Сагаева М. В. О ПРОЕКТИРОВАНИИ УРОКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ	172
Сайлаубай С., Байдыбекова С.К. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	176
Сангаева К. Т., Нусипова Т. Қ. «ҚЫЗЫЛ ТЕРРОРДЫҢ» ҚҰРБАНЫ БОЛҒАН ОТЫНШЫ ӘЛЖАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЙМӘЛІМ ТҰСТАРЫ.....	180
Сарбасова Қ. Б. «СҰРАНШЫ БАТЫР» ДАСТАНЫ: ОНОМАСТИКАЛЫҚ РЕАЛИЙ СӨЗДЕР, ТҮРЛЕРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	184
Сарсенова Ж. МЫСАЛ ЖАНРЫНДАҒЫ ДИДАКТИКА МЕН ЭСТЕТИКАНЫҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ ОРНЫ.....	189
Сералиева Н. Ж. О МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....	194
Серікбаева Б. Ж. ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ – ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ПРОЦЕСІ РЕТІНДЕ.....	197
Султанғазина А. Д. ЖЫРАУЛЫҚ ПОЭЗИЯ: ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН ӘДЕБИ КОНЦЕПЦИЯ.....	200

Суюнова Г. Т. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЙЫНДАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	205
Сыдыкбаева С. А., Маманова С. А. ХИМИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ПӘНДІК ОЛИМПИАДАЛАРДЫҢ, ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МАРАФОНДАРДЫҢ, ҒЫЛЫМИ ЖОБАЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	210
Тасыбек М. ТЕРГЕУШІНІҢ СОТ БАҚЫЛАУЫМЕН ІС ЖҮРГІЗУ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	215
Тлеуханова М. Қ. БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРІ.....	219
Токебаев Е. Е. ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКОЕ САМОРАЗВИТИЕ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ В ПРОЦЕССЕ ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	226
Төлеубек А. ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНЕН 5-СЫНЫПТАРДАҒЫ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУ ТҮРЛЕРІ МЕН ТІЛДІК ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ.....	231
Шужебаева А. И., Медведева Ю. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ.....	236

«ЖАНСҮГІРОВ ТАҒЫЛЫМЫ»
Республикалық ғылыми-тәжірибелік (онлайн) конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
Республиканской научно-практической онлайн-конференции
«ЖАНСУГУРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

MATERIALS
of the Republican scientific and practical online conference
«ZHANSUGUROV READINGS»

Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайні – Дубекова Н.М.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 27.12.2021 ж.
Өріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 20 дана. Ш.т.б. 30.5. Тапсырыс № 00398
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Имидждік саясат орталығы
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 27.12.2021 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 20 экз. У.п.л. 30.5. Заказ № 00398
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Центр имиджевой политики
040009, Талдыкорган, ул. Жансугурова, 187а